

શ્રી ગૈર પ્રચીન સાહિત્યોદ્ધાર પ્રયાસ ૧૬ મુ પુષ્પ

શ્રી મહાકવિ વ્યુત્પત્તિ રાદ ને પી તથા અ શ્રી કમળાબેન
માખેલાલ વ્યુત્પત્તિ રાદ ગીરીજ મખના ૪ વે

મહર્ષિ મેતારજ

[કાન્તાદરી ભગવાન મહાવીરના
નમર્ષલપ્રધાન સુગતી વાર્તા]

લેખક

‘જયભિષ્મ’

પ્રકાશક

સારાભાઈ નવાળ

નાગભૂદની પોળ

અમદાવાદ

●
[સર્વલક્ષ પ્રકાશકને સ્વાધીન]

ઈ. અદી રૂપિયા

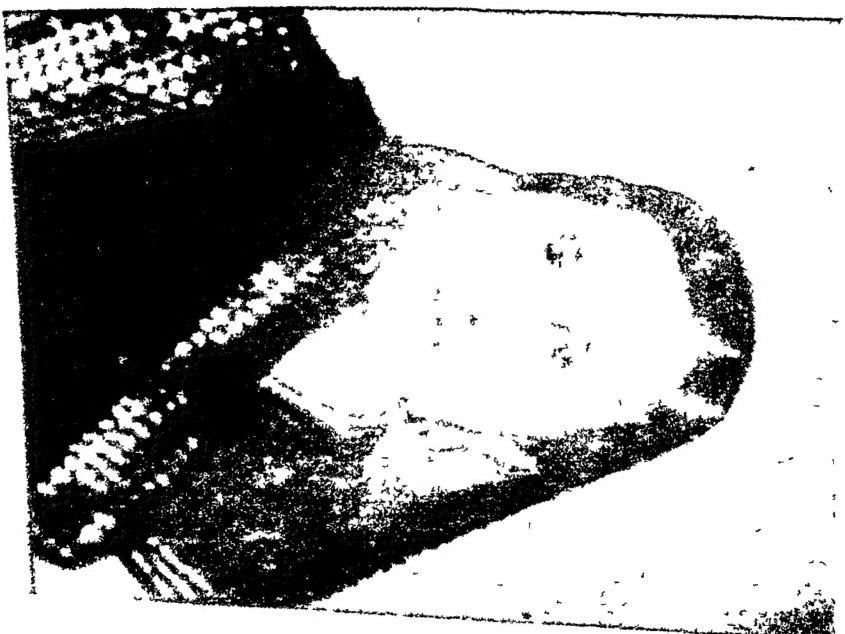
આપાડ, ૧૯૬૭

●

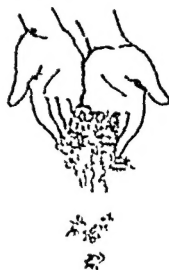
પ્રકાશક : સારાભાઈ નવાળ : નાગજીભૂદરની પોળ અમદાવાદ.
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
પાંચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାମନଚରଣ ସ୍ୱର୍ଗଦାସ ମାଧବ ସିଂହ

ପ୍ର. ଶ୍ରୀ. ଶ୍ରୀମତୀ ଦେବୀ ଶ୍ରୀମତୀ

શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ શાહ જે પી
તથા તેઓશ્રીના ધર્મપત્ની
અમ્મ મૌ કમળાબેનના કરકમળમા
પ્રકાશક

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રન્થાવલિના યોગણીરામા પુષ્પ તરીકે અને ગેડ માણેદલાલ યુનીલાલ શાહ જે પી તથા અ મૌ શ્રીમતી હમણાખહેન માણેદલાલ યુનીલાલ શાહની સિરીઝના ચોથા મણુદા તરીકે પ્રાતઃમરણીય શ્રી મેતારજ મુનિવગ્નુ જીવનચરિત્ર “મર્પિ મેતારજ” ના નામથી નવલકથાના સ્વરૂપમાં જનતા મંચ મંડા હું પ્રેમથી રૂ

મારી ગ્રન્થાવલિના યોગમાં પુષ્પ તરીકે પૂજ્ય શ્રીચૂલિભદ્રજીના જીવન અંગેની નવલકથા “દામવિજેતા શ્રીચૂલિભદ્ર”ના નામથી મે આનુવંશના બીજા જ (બાર્જીબીજના) દિવસે જે લેખક પામે લખાવીને ગૂર્ જી હતી, તે જ લેખકની કસાએવી કલમથી લખાએલી આ બીજી નવલકથા હું માત્ર માડા આઠ માસના અતઃમાં પ્રમિદ્ધ જી રાજ્યો હોહિ તો તેનો યગ આ નવલકથાના લેખકને તથા ગૂર્જ ગ્રન્થગત દાયાલયના માલિકો બાર્જી શબુલાલ જગજીભાર્જ તથા શ્રીયુત ગોવિંદલાલ જગજીભાર્જના સુપ્રયત્નોને આભારી રૂ

મારા હેત્વા ત્રણ વર્ષના લગભગ બરા જ પુસ્તકો જેમ મે ગેડ માણેદલાલ યુનીલાલ શાહ જે પી તથા તેઓશ્રીના ધર્મપત્ની અ સૌ હમણાખહેન માણેદલાલ યુનીલાલ શાહને અર્પણ કર્યા રૂ, તેમ આ પુસ્તક પણ તેઓશ્રી (દેવતી) ને જ અર્પણ કરનામા આવ્યુ

છે અને ઈચ્છું છું કે તેઓશ્રી મારી આ માગણીનો પણ સ્વીકાર કરશે જ.

આ ગ્રંથને સર્વોગ સુંદર રીતે લખી આપવા માટે શ્રીયુત આલાભાર્થી વીરચંદ દેસાઈ (શ્રી. જ્યોતિષજ્ઞ)નો, સમયસર છાપકામ કરી આપવા માટે સૂર્યપ્રકાશ પ્રિ. પ્રેસના માલિક શ્રીયુત મૂળચંદભાઈ ત્રિ. પટેલનો, ચિત્રો તથા જેકેટની સુંદર આકર્ષક ડીઝાઈન બનાવી આપવા માટે ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર મુરખી શ્રી રવિશંકર રાવળનો તથા જેકેટ અને ચિત્રો બાપી આપવા માટે કુમાર પ્રિન્ટરીના મેનેજર મુદ્રણકલાવિશારદ સ્નેહી શ્રી બસુભાઈ રાવતનો પણ અત્રે આભાર માનવાની તક લઉં છું.

સાબરમતી
(અમદાવાદ)
તા. ૧૧-૭-૪૧

સારાભાઈ નવાબ

લેખકનું નિવેદન

સાંપ્રદાયિક વાતાવરણની વધુ વાર્તાઓ ન લખવાનો અનેક સંજ્ઞન મિત્રોનો આગ્રહ છતાં, ‘કામવિજેતા શ્રી શ્રુતિભદ્ર’ પછી શ્રી મારાભાઈ નનાબ દ્વારા આ મારી એક અન્ય નવલકથા બહાર પડે છે આમ મિત્રોના આગ્રહથી અળગા ગહેનાનું કારણ, એજ છે કે મેં જૈન ધર્મને કદી સપ્રદાય માન્યો નથી, ને મને એના તત્ત્વોમાં કામનાદની કદી ગંધ આવી નથી ધર્મનું એક માત્ર ધ્યેય-સ્વભાવે પશુતાના પાડોરી બનતા માણસને માનવધર્મ શીખવવાનું છે એ જ દારૂ થાય તે ધર્મ છે, અને તે બરેબર આદ્યેષીય છે જૈનધર્મે એ હાસલ કરી બનાવ્યું છે

જૈનધર્મ વિશાળ ધર્મ છે, ને એ વિશાળતાને દર્શાવવાનો આ મારી એ નમ્ર નવલકથાઓનો દાવો છે ખુરી થવા જેવી ખીના જ, કે એ દાનાને અનેક જૈન તેમજ જૈનેતર વાચકોએ પ્રથમ પુસ્તક ‘શ્રી શ્રુતિભદ્ર’ને સાઘોપાન્ત વાચીને પોતાનો ટેકો આપ્યો છે અને એ જ મજે આ ખીજ નવલકથા સર્ગર્હ છે

આ નવલકથાના નાયક મહર્ષિ મેતાગજ શ્રી શ્રુતિભદ્રની જેમ નુપ્રમિદ્ધ પુરુષ નથી ઇતિહાસનો એમને બહુ ઓછો-નગણ્ય ટેકો છે

ને સમાજમાં ય ‘ સમતાગુણ ’ના દૃષ્ટાંત સિવાય એમને વિશેષ સ્થાન મળ્યું નથી. ઘણા ઘણા ગ્રંથોના અવલોકન બાદ એમના વિષે થોડી-ઘણી લીંટીઓ અને એકાદ બે અધૂરી સંજ્ઞાઓ માત્ર મેળવી શકાઈ છે. મને લાગે છે, કે છેલ્લા વખતની ધર્મજડતાએ એ જીવનને ખતી શક્યું તેટલું ગોપવ્યું હશે, અથવા અનેકાનેક સ્વસ્વમતપોષક વાદવિવાદો ઉપજાવી ગોણુ કરી મૂક્યું હશે.

મારે અને મહર્ષિ મેતારજનો સંયોગ અણધાર્યો થયેલો છે. પેટપૂરવાની રોજગારીની રોજિંદી ધમાલમાં ‘ સ્વાધ્યાય ’ને સદા ઓછો અવકાશ મળ્યા કર્યો છે : છતાં ય એકવાર આડાંઅવળાં પાનાંઓ ફેરવતાં આ શદ્ર મુનિ હાથ પર આવી ગયા. આવતાંની સાથે જ એણે આર્કર્ષણ કરી લીધું. નાનું શું જીવન છનાં કેવું રંગભેરંગી ! કેવું તેજસ્વી ! ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ : ચારે પુરુષાર્થને કેવાં ચરિતાર્થ કરી બાણ્યાં ! બાણે માનવીની રોજની પ્રાર્થનાઓનું સ્વપ્ન ! જેટલી ઝડપથી એણે આર્કર્ષણ કર્યું એટલી ઝડપથી જ એણે એક સામાદ્રિક પત્ર માટે દશેક અઠવાડિયાં ચાલે તેટલું વાર્તાસ્વરૂપ લઈ લીધું.

આ પછી ‘ સ્ત્રીલિભદ્ર ’ જન્મ્યું, પણ એથી પેલા શદ્રમુનિની વાર્તા આઠી ખનવાને બદલે વધુ જીવનતરવો પામતી ગઈ. કથાનાયકનું જીવન તો સાવ અદ્ય હતું, પણ એમાંથી નવકાન્તિનાં અનેક બળોનું દર્શન લાધતું ચાલ્યું. એ શદ્રમુનિની આસપાસ જીવતી વ્યક્તિઓના વ્યક્તિત્વનું બહુ થયું. સ્યાહવાદના પરમ પ્રચારક જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરની ઉપદેશધારા ક્યાં ક્યાં ને કેવી કેવી રીતે વહી હતી, તેનું એક સળંગ દર્શન પ્રાપ્ત થયું.

અને એ બધામાંથી આજના યુગને માટે ગુરુમંત્ર સમાન એક બોધપાઠ મળ્યો. જે યુગમાં માનવી માત્રને મન સમર્પણ ભાવના-કંઈ કરી જવાની તમન્ના હોય છે, એ યુગ જ મહાન હોઈ શકે છે. દ્રવ્ય-લોભ, સત્તાલોભ કે કીર્તિલોભ કરતાં માનવી માનવી માટે મરવામાં

મહત્તા સમજતો હોય, ત્યાગ એ જ ધર્મ હોય ત્યારે જગત નવકાન્તિના દર્શન પામી શકે છે

મને લાગે છે કે ભગવાન મહાવીર ને ભગવાન બુદ્ધનો એવો સમર્પણભાવના પ્રધાન યુગ હતો અને એનું જ કારણ છે, કે એ યુગે જે આપ્યું છે, એ આજે બજે દત્તગ વર્ષ વીત્યે હજી કોઈ આપી શક્યું નથી

આ નવવસ્થાનો દાળ અહિંસાના પરમ ઉપદેશક મહાન તપસ્વી જ્ઞાનપુત્ર મહાવીરની યુવાનીનો છે આમા નાયક મેતાગજ છે, હતા એનું જીવન એટલું સ્વદેશ મેળવી શકાય છે કે ઘણીવાર એનું નાયક પદ આપ્યું પડ્યું નય છે કેટલીકવાર એ અન્ય પાત્રોનો પીઠ પાળી પડી નય છે હતાય બરે એના જીવનસૂત્રો એક તત્તુ આવ્યો આવે છે, જે વાનામણેને વિદસાવે છે નાયકની આ દશા છે, લગાડે નાચિરાનું તો કેમણે જ નથી વિરૂપા, ગેરાણી, દેવદત્તા, ચેલ્લાણા, મુન્સા ' મહુ મુન્સા વખતે મહુ પ્રમુખપદ મેળવે છે ને પત્ની હુમ્મ શર્મ નય છે હતાય મમર્પણની ધાગ વડાવના એ સ્વપ્ન તોય અમભયાં જીવનોમાથી માગ જેવો એક આખી નવવસ્થા ગચી રાક્યો, એ જોડું નથી મને લાગે છે, એમા માગે જ્યમની મહત્તાને અર્થે એ જીવન માંચે જડાયેના ગણવાની પાસોની જીવન અટલુનતા છે દર્મશ્રુ ને ધર્મગર ગદિજોય, અવળેરી મેનગણી વિરૂપા, જેન ખીતો માનગ, નૃસિંહાણ દેવદત્તા, પ્રગત પાકણી મગરેશ્વર ને જીહ્વિતિરાન મહામરી અભય આ પાસો નો કોઈકુશળ શિ.પીને દાથે દડોગવાને યોગ્ય છે, અને સાચો દાન્તિપ પેટાવનાર જ્ઞાનપુત્ર મહાવીરના જ્ઞાનગત ને તપોઅવધૂર્ણ જીવનને નો મર્મ સજીવની જ્યમનો સ્પર્શ કગવવાની વાર છે

પણ ગોક્તની વાત એ કે કે સપ્રદાયજડનાએ આ વાન મર્મને મુન્સા દીધી નથી, કોઈને મુત્રી છે નો મર્મવાની એને નમા નથી અને એ! જ આજે પગિપ્ત્રામ આવ્યું છે કે વિવેચકો સાગ કે ન મા

પણ સંપ્રદાયને લગતા એવા પુસ્તકને લેતી 'નવ શબ્દ' જેવી
 બેંસ બહુકે એમ બહુ છોડે છે. તેઓ સંપ્રદાયને નામે સારા
 પુસ્તકને પણ તુચ્છકારીને અવમાનતાની ટોપલીને નવાંડે કરે છે.

મારી આ નવલકથાદારા જેનાને પોતાની પૂર્વ મદસાનું બાવ
 થાય તે એ માર્ગે ઈર્ષ રચનાત્મક પ્રયત્ન સેવે; તેમજ જેનેનર
 વાચકો આને જરા ધૈર્યથી અપનાવે તો મારા અગ્નિ સંકળ કૃપાળા.

અંતે યુદ્ધકાળની મોંઘવારીના આવા કાળમાં જનસમાજના
 જાણીતા પ્રાચીનકાળના ઉપાસક શ્રી સારાભાઈ નવાળે જે આદર્શ
 ખેડ્યું છે, તે માટે તેમનો આભારી છું.

પટેલનો માઠ
 માદલપુરા : એલિસશીવ
 અમદાવાદ
 તા. ૧૧-૭-૪૧.

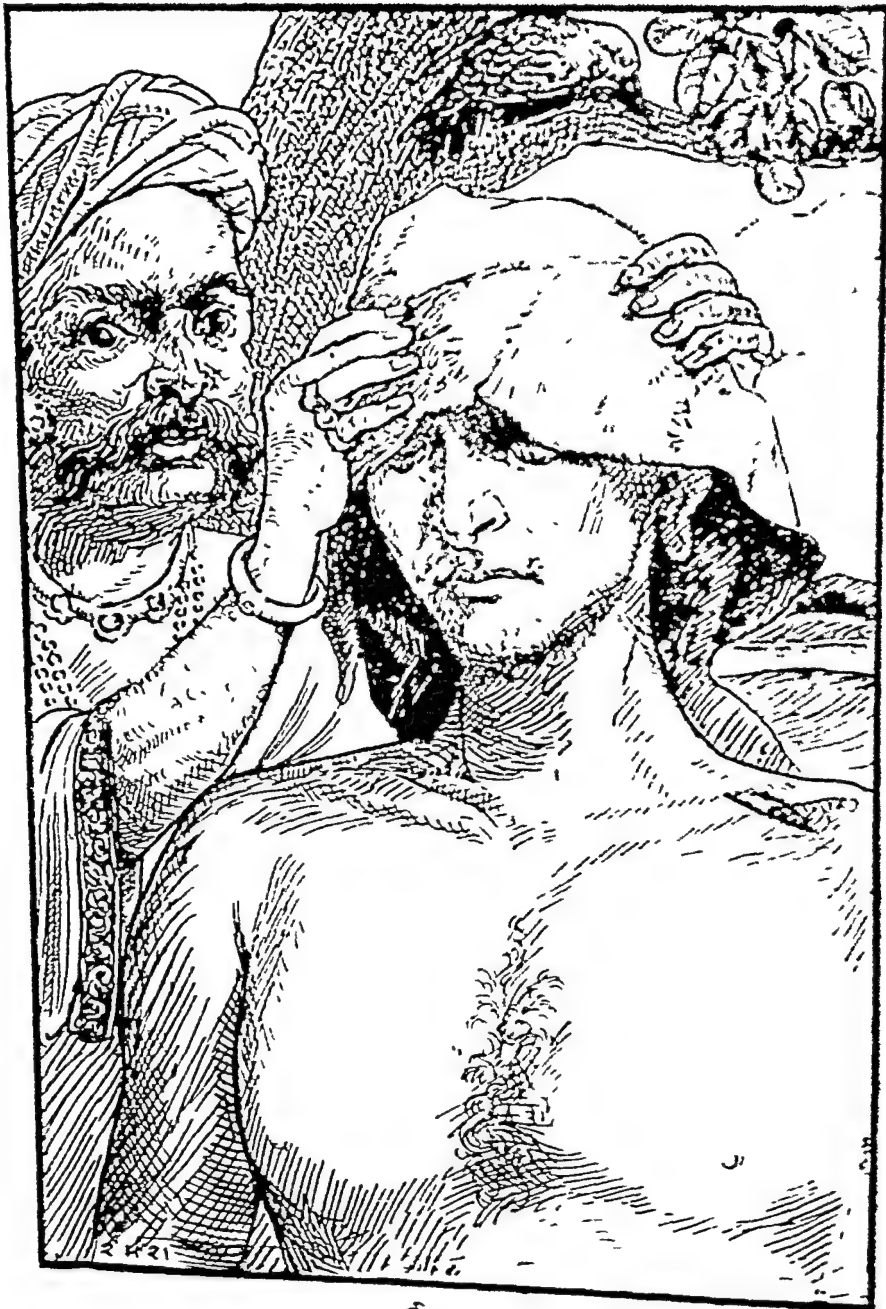
‘જય ભિખુ’

અનુક્રમણિકા

૧ પર્વ ને પશ્ચિમ	૩	૧૫ જ્ઞાનપુત્રને ચરણે	૧૬૬
૨ ભવના દુ ખિયાગ	૧૩	૧૬ મોહપાગ	૧૬૦
૩ દર્મની ગત	૨૧	૧૭ ગગમા ભગ	૨૦૬
૪ પરબ્રુતિદા	૩૦	૧૮ પ્રેમની વેદી પર	૨૨૧
૫ ગૌલિય	૪૦	૧૯ કાળો આકાશ	૨૩૩
૬ અજ્ઞા પુરુષ	૫૦	૨૦ કોણુ સાચુ ?	૨૪૦
૭ ગજવાતાં	૬૦	૨૧ ત્ર્યગ્લોહમા	૨૫૪
૮ હજગમા એક	૭૬	૨૨ મગધગજનો જનમાતા	૨૬૭
૯ કીર્તિ ને કાચન	૯૦	૨૩ જીવનશુદ્ધિ	૨૭૫
૧૦ જગનનુ પેલું પ્રાણી	૧૦૩	૨૪ પાણી પહેલા પાણ	૨૮૪
૧૧ મગધના મહાગજનો	૧૧૫	૨૫ બધનમુક્તિ	૨૯૧
૧૨ અમૂલપૂર્વ	૧૨૮	૨૬ કાળચક્ર	૨૯૮
૧૩ પુણ્યપ્રનાસ	૧૩૩	૨૭ મોનીનો ગો દોષ	૩૦૦
૧૪ કાચનાળી	૧૫૩	૨૮ અર્પણ	૩૦૬
		૨૯ શુરુ-ગિમ્ય	૩૧૬

શ્રી ગવિગદ ગવજકૃત

ત્રાગ ચિત્રો

મહર્ષિ મેતારજી
ચિત્રકાર : રવિશંકર રાવળ

મહર્ષિ
મેતારજ

•

૨૫૨

“પૂર્વ અને પશ્ચિમ”

પૂર્વ ને પશ્ચિમ

[૧]

“ યતગત વતમા નાચે વસતરી
દેયાની દે ન મારી દૂરે-છૂલે ” ન્હા ૬

રોજ પ્રાત્ર કાલે ગાજીલીની ઐશ્વર્ય ભરી ગેરગોમા એક
મીઠો અગ્ર મબળાતો પ્રભાતની મદ મદ પવન-તરંગે પર મવા
ચર્ચને, જનશન્ય વીચિત્રગોમા ચર્ચને વહેતો આ મંત્ર ગીત-અગ્ર
મૂનેના નગ-નાગોગોની કાગાનીદમ્ભા ઐઠ મિહાર પૂતો

ધીરે ધીરે અગ્ર થતા નતા આકાશના આગામા પર અદ્ભુત
ચિત્રાગે અગ્ર, કુમકુમના ધાટપા ધારીને વિદાય લેરાની નયાગી
કરતો દે તગ્ર આ ગીત-અગ્ર મબળાતો ફર ફર આગાવાડિયા-
ગોમાથી રજી આરતો કાયતનો ઉન્મત્ત દદ્દાર, થોડ ફર આનેના
નન-ગોગોના ઘનમ્ભ રતોભા કેવલી ગોપચન્યગોમાની પીટા દદ્દાર,
અને તે બચાલી સાથે બગીને વચી આરતો આ મૂર અગ્ર નન-
માધુરી ધા જુ કરતો

અને આ મૂર પાડુ દઈ એકતો ન નંકોતો વહેતો નાજમદ
દધાટો પચિ પનુ માથે માથે આરતો પગાગિયાની તકામા મરતો

૪ મહર્ષિ મેતારજ

રસિક જનોને વાદ્યોના ધીમા ગડગડાટ પર સવાર થઈને ટ્રાઈઈટ્રિપરી ટૂંકટી ચાલી જતી હોય; એવી દૃષ્યના ઊગી આવતી. પણ દૃષ્યનાનો ઉપભોગ પૂરો થાય તે પહેલાં વૈતાલિકોનાં ગાન આરંભાતાં, દેવાલયનો ગંભીર ઘંટારવ નિદ્રાની સાંકળને છિન્નભિન્ન કરી નાખતો, અને જરા મોડાં જગેલાં પુરજનો ઉતાવળે નિત્યકર્મમાં પડેવાતાં.

શત્રી વીથિકાઓમાં અવર-જવર વધતો અને અચાનક એક મીઠો અવાજ સંભળાતો.

“છેટાં રહેજો માઆપ !” પેલું ગીત બંધ થઈ જતું. ઘરઘર અવાજ વેગવાન બનતો.

“હત્તારીની ! અરે આ તો ચાંડાલણી વિરૂપા !” કેટકેટલા રસિકજનોની ભાંગીને ભુકો થઈ ગયેલી મનોરમ દૃષ્યનાનો આમાં પડ્યો પડતો હતો.

“એનો ધણી રાજજીના બગીચાનો રક્ષક અને આ ગાંડી આમ શેરીઓવાળી જીવન કાં ભરે ?” પાસેથી પસાર થતા પુરજનો વિરૂપાને જોઈ મધપૂડો જોઈને માખીઓ ગણગણવા લાગે એમ કંઈ ને કંઈ ગણગણતા ચાલ્યા જતા.

“પેલો માતંગ જ એનો ધણી ને ! ચાલ્યા, એ તો પૂરો મંત્રવેત્તા છે મંત્રવેત્તા ! આ રૂપાળીના દોહા પૂરવા ઘેર એકા રાજજીના બગીચાની કેરીઓ મંગાવતો એવો જળરો છે.”

“મૂકને એ વાત ! પ્રભાતના પહોરમાં ચાંડાલની વાત ક્યાંથી કાઢી ?”

“ચાંડાલ થયા એટલે શું ? શું એ કંઈ માણસ નથી ?”

“અલ્યા એ માણસવાળો છે કોણ ? કોઈ અમણનો એકો લાગે છે !” અચાનક પાછળથી કોધભર્યો ગર્જન સંભળાયો.

વાતો ડગનાગ પાછળ જોના ત્યજ ૮, તો કોઈ બુદ્ધેજના ચાચ્યા આવના દેખાયા માથા પર હરામા ફરતી ખાસી અડધા ગતની નિખા, ખમા ઉપર લાળી રૂઝોપરીન, કપાળમા મોટું ત્રિપુડ ને હાથમા પૂનપાત્ર । એમના પગની ચાખડીઓનો ખડખડાટ બલ્લભનાની તડા ઉડાડી દે તેવો હતો વાતો ડગનાગ નો બચડી ઉનાવળા આગળ રાંધી ગયા પણ પેના બુદ્ધેજતાનો કોપ ઓઝે ન થયો કોધ હાનરવાનુ પાત્ર ડગ વના એમણે નિરૂપાને ન યોગ્ય પાત્ર અમર

“અરે એ ગાજાવણી ! મદાપાતડી, નીચગણી, ધર્મહીના, લગા મોઢ નતુ-આવતુ હોય એ જો તો ખરી । આમ ધૂળ ઉડાડે ત્યજ છે, પણ એ ધૂળ અમાગ તરુ ડાડીને આની રાંધી છે, તે તો જો । ધર્મધર્મનો વિચાર તો કર । આ બચ તો મગાડ્યો પરખરનો તો વિચાર કર । ”

“ખમા માગ દેવના । પાયે પડુ । ” વાળતી વાળતી નિરૂપા ચબી ગઈ ને લગા દટાપમા જોતી । “તમારો ધર્મ અમર રહે । પણ તમને ધર્મલપટ લી, એ ગુનો મારો નહી મદાગન । ”

“ત્યાર કોનો ? ”

“આ અર્ધા પસનનો ન આમ તેમ રહેનો અમને અને તમને નરખા કરે એવો નગા નિખા રહેને । ” નિરૂપા નગા રોજગી જોતી

“જોના નીચા નાની મરઘી । ” બુદ્ધેજનાનુ નીચુ ત્યજ અ । ગયુ એનકે કોધામિ રમાવના કરુ “આખર દગલ ને મન । આખુડી મમે તેડા પુરેના, પણ હાગ્યા હા ત અટે । આ મેરુ અને પાળા મરવા પેમે પાખડી નાની નીચ પો ર એકે લગા પાળને પડ્યા ૮, લાન-લવન, મન-મગ, પાન-પાન તમા પેલિ કિયા મેરુ પર પાળી દેવના દગામગ નિ આચો । ”

૬ મહર્ષિ મેતારજ

“ ખેડો પાખંડી ? ” ઘટક જોલી લાગતી વિરૂપા એકદમ ભક્તિના આવેગમાં આવી ગઈ. “ તમારે મન પાખંડી, પણ અમારો તો તારણહાર ! અમ દુઃખિયાંનો ખેડી ! અમ ગરીબોનો નાથ ! જનમ જનમની અમારી હીનતા એમણે ઘોષ નાખી ! દેવતા, એ અમારો પ્રભુ તમારી હીનતા નિવારે ! ”

“ મહત્પાપ, મહાપાખંડ ! નીચને મોઢે લગાડવા જ ખોટાં ! એમની સાથે તે વાત હોય ! એ તો નાડનનાં અધિકારી ! ” અને અનેક શાપ આ ચાંડાલ જાત તરફ વરસાવતા ભૂદેવ શાસ્ત્રનાં ફરમાનો રટના, ડાબ્ટની ચાખડીઓ ખખડાવતા આગળ વધ્યા.

વિરૂપા પણ એક મંદ સ્મિત વેરી ડામે લાગી. રોજ રોજ આવા આવા અનેકવિધ અનુભવોને પાત્ર થનાર વિરૂપા શું ખરેખર લક્ષ આપવા લાયક વ્યક્તિ હતી ? માનવીનાં અર્થચક્ષુ સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષાય એવી રૂપસુંદર હતી ?

વિરૂપા હતી તો જાતની ચાંડાલ, વાને કંઈક ઘનસ્યામ. પણ કુદરતે એના ઘાટમાં સૂતું સૌંદર્ય મૂક્યું હતું. શામળી છતાં વિરૂપા સુંદર હતી. સુંદરતા કંઈ સંદેહ ચામડીમાં નથી હોતી. ડામ-દેવની ડાન્ડી શી એની દેહલતામાં અંગે અંગે મરોડ ભર્યો હતો. એ ચાલતી અને જાણે નૃત્યનો કોઈ ભંગ રચાતો. એનું સુરેખ નાક, મોટી ને ડાળી આંખો, છટાદાર શરીર રેખાઓ જોનારની આંખોને ખેંચી રાખતાં. જોળ લાડવા શા મુખ પર ઊંચો-ઊંચો બાંધેલો અંખોડો એની મુખશ્રીમાં અનેકગણે વધારો કરતો.

છતાં ય એ ચાંડાલ કુળની હતી: જે કુળને બ્રહ્માજીએ પોતાના પગ દ્વારા સરજ્યું, અને જેમના અનુયાયીઓએ એને પગ તલે કચર્યું, એ હીણા-શૂદ્ર કુળનું સંતાન હતી. શાસ્ત્રજ્ઞાન એમના માટે શિરચ્છેદ સન્માન હતું ને હીનતા એ એમનો જન્મસંસ્કાર હતો. એવા કુળની

આ સ્ત્રી હતી વિરૂપાનો પતિ માત્ર ગાંગુલીના ગજ-ઉદ્ધાનનો રખેનાળ હતો, ને વિરૂપા પોતે ગાંગુલીની ગેરીઓ વાળતી, અમાન ને અલક્ષ જેવા દષ્ટિ મિદ્ધાત આ દપતિએ જાણ્યા નહોતા, છતાં એમનું ડાહ્ય એ મિદ્ધાતો પણ આચાર્ય હતા

‘વિરૂપા ?’

“કોણ તારા ?” ગેરીઓ વાળતી વિરૂપા ગેરીને એક છેડે આવેલી હવેલી નીચે આવી પડેલી હતી જ્યાં જ્યાં હવેલીના મુદર નડતીદાર ગાજમા એક મુદર સ્ત્રી જોઈ હતી, અન્યથા તો દર્શક વિરૂપાથી મોટી હશે, પણ લાનખ્ય હજી ઉભરાઈ ગયું હતું વિરૂપા ગવાક્ષ નીચે જોઈ ગઈ ને પોતે માવજણથી ગાંગુમાર્ગ પણ પાડેલી ભાત તરફ જોતા જોવી

“જા, ઊગતે પહોળા અશુભ દર્શન ?”

“અશુભ દર્શન ?” જોણતી ગવાક્ષમા જોણેલી મુદરી એકદમ નીચે જોતરી આવી નિસરણી ઊતરતા નુપૂરોએ એક જાણે નવો ગમકમાટા જ ખડો કરી દીધો હવેલીના બગીચાની દીવાલે આસીને આ મુદરી જોઈ ગઈ ગઈ

ગત્રી અને દિવસ ! પૂર્વ અને પશ્ચિમ ! ગત્રી અને સૂર્ય ! બધાને પોતપોતાનું અનોખું અનોખું રૂપ છે, અને ઉપની એકબીજાની ભિન્નતાને લીધે ભિન્નરૂપ અરૂપ નથી કરતું ! બગાળર આ બે મુદરીઓ માટે તેમજ સહી ગદાય એકના ઉપમા પૂર્વદિશાની મિદ્ધાસ હતી, બીજા પશ્ચિમની મધુરતા હતી એકના ઉપમા ગત્રીની બળ્યતા હતી બીજાના રૂપમા દિવસનો ઝગમગાટ હતો

ગવાક્ષથી ઊતરી આનનાર મુદરીએ તાજું આન ધર્યું હતું સ્ત્રીના જેવા કોમળ અવયવો પણ એની મિનગતા ચમકતી હતી

૮ મહર્ષિ મેતારજ

એણે એક બહુમૂલ્ય પટકુળ પહેર્યું હતું ને આછું આસ્માની ઉત્તરીય ઓઢ્યું હતું. કેડે મોટી રત્નજડિત મેખલા ઝૂલતી હતી. કંઠમાં અનેક જાતની રત્નાવલિઓ પુષ્ટ થયેલા વક્ષસ્થળ ઉપર હિલોળા ખાતી હતી. હાથે અને પગે શણગારનો કોઈ અન્ત નહોતો. તાજી ગૂંથેલી વેણીમાં ચંપાનાં ફૂલ ગૂંથ્યાં હતાં, ને સેંથો સિદ્ધરથી ભરેલો અને હીરાજડિત દામણીથી સુશોભિત હતો. આટઆટલાં રૂપ અને સુશ્રી સામે ઊભેલી અલંકારહીના, અસ્નાતા વિરૂપા કોઈ રીતે હીણી નહોતી લાગતી.

“ સખી સુરૂપા ! ”

“ નહીં, નહીં બા ! હું તો ચાંગલણી વિરૂપા ! ”

“ અલ્યા, તમે તો ઘેલાં લાગો છો ! રોજ જ્ઞાતપુત્રના ઉપદેશની વાતો કરો છો, અને હજી ચાંગલ ચાંગલ ફૂટ્યા કરો છો ! તમારાં લોકોનાં દર્શન અશુભ ! તમે લોકો અપશુકનિયાળ ! આવી આવી વાતો ક્યારે દૂર કરશો ? ” ગવાક્ષથી ઊતરી આવેલ સ્ત્રીએ નિરાશામાં હાથ પછાડ્યા. એ કંકણ પાણ એક નવું કાવ્ય સરજી એકાં.

“ શેઠાણી બા, ડાહ્યાં થઈને કેમ ભૂલો છો ? એમનો ઉપદેશ એ નથી કે અમે અમારી જાતને ચાંગલ ન કહીએ અને બ્રાહ્મણ કહીએ. એમનું તો કહેવું એવું છે કે ચાંગલ કુળની હીનતા ભૂલી જાઓ ! હીનતા ગઈ એટલે ન કોઈ ઊંચું કે નીચું ! સર્વે સરખાં ! ” વિરૂપાએ ગંભીર રીતે જવાબ આપ્યો.

“ સવા લાખની વાત છે, સુરૂપા ! હું તો તને જોઈ છું ને કર્મની ગતિને યાદ કરું છું. અક્ષી સખી...”

“ જુઓ પાછી સખી અને સુરૂપા કહેવા માંડ્યાં.” વિરૂપાએ લાડમાં ટોળ કરતાં કહ્યું.

“ હું તો એ જ કહેવાની ! તારા દેદાર સામું તો જો ! અક્ષી,

હવે તો તુ મોગરાની ડળીની જેની ફક્કીકાલી ગદી છે ” ગેઢાણીએ વિરૂપાના પુષ્ટ થયેલા અપયવે ઉપર એક ઊડતી નજર નાખતા કહ્યું

“ બા, ગરીબની મજૂરી ટંગો મા ! મને તો સાત પૂગ થયા તમને ? ”

“ એ જ આડમો અપનાયો ! પણ મારું તો શું ” ગેઢાણી બોલતા બોલતા થભી ગયા લગ્નમણીના ઠોડને સ્પર્શ કરતા જેમ પાખડીઓ ચક્રોચાર્થ ખેંચ, એમ એમનું મુખ લેવાઈ ગયું અઠડ ભારે થઈ ગયો વેદના ભર્યા અનાજે આગળ ચલાવ્યું “ સુરૂપા, મારા કાકામા કોઈ ભયદર લાગ્યા ગમ જેની ગરમી મડમડે છે એ ગરમી બાળકના હાડ-ચામને ચૂમી લે છે, ને જન્મનાની સાથે બાળકના પ્રાણ હડી લે છે પાચ પાચ વાર પ્રસૂતિપીડા ભોગવી, પણ મુક અમાગણીને એકે ન જીવ્યું ” ગેઢાણીના ગળામા ફૂમો આવ્યો

વિરૂપાની લીંબુની ઘડ જેની આખોમા પણ આગુ હતા ગેઢા બીએ જગા જીવ ગાન્ત થતા કહ્યું “ અને સુરૂપા ! આ મારું છેલ્લું ને છેલ્લું મનાન છે ! છેલ્લું એટલા માટે કે એ જો ન જીવ્યું તો આ અખુટ ધન—દોલતનો નારસદાર તો બોળવો જોઈએ ને ! અને એ વારસદાર માટે ગોડના પગલાનો અનાજ આનંદથી મને મલગાઈ ગયો છે એણે મારી જીવ દરી લીધી છે હુધાતૃપા ઓળા હડી નાખ્યા છે ” મોના-ડપાના અવગતે પાંડળ, મણિ-મુક્તાથી મઢ્યા દેહ પાંડળ દુભાઈ ગયેલા હૃદયનો આર્તનાદ વિરૂપાના દિવને ધૂનવી રહ્યા પગિંદની ધરના, એની અમાપ પ્રાપ્તિ અને એને પોતાની પાંડળ પોતાના જ કોઈકને આપી જવાની માયા મમતા કટકેટલાના જીવનને ધૂળ કરતી હશે ! કટકેટલા શાપ ને અભિશાપના ઢગ ગચતી હશે ! કટકેટલા પાખડ ને પાગાયણ ઊભા કરતી હશે ! એ વાત ગેઢાણીના દિવ સિવાય અત્યારે કોઈ વર્ણવી નકે તેમ નહોતું દર્શીની ગત તો દર્શી જ નહોતું !

“બા, જરા બહાર આવશે કે ?”

“તું અંદર આવને !”

વિરૂપા દરવાજે ઓળંગી અંદર ઉદ્યાનમાં ગઈ. વિરૂપાએ ચારે તરફ એકવાર નજર નાખી લીધી. એ ધીમેથી બોલી:

“બા, મને કેવું સંતાન થશે ? રૂપાળું કે કદરૂપું !” માતા બનતી નારીના દિલમાં સ્વાભાવિક ઊંડે એવો આ પ્રશ્ન હતો.

“રૂપાળું ! સુરૂપા, જોતી નથી કે તારું લાવણ્ય કેવું છે ? તારું સંતાન રૂપસુંદર થશે, સાથે ગુણસુંદર પણ હશે.” શેઠાણી પોતાની સખીના ગર્ભસ્થ સંતાનને આશીર્વાદ દેતાં હોય એમ બોલ્યાં.

“બા, કેવું રૂપાળું ! તમારા સંતાન જેવું !”

“અરે, અમારાં સંતાન કરતાં ય સારું ! સુરૂપા, અમારા સંતાનનાં રૂપ-ગુણ તો અમારી કામવાસનાઓ ચૂસી લે છે, આ ભોગોપ-ભોગ જ એમનાં દેવતા અર્ધા કરે છે.” શેઠાણીના શબ્દોમાં શ્રીમંત શ્રવણના એક અણુબળે અનિષ્ટ પર ધનુષ્ય ટંકાર હતો.

“બા, ચિડાશે નહિ, કોઈ ભૂલથી તમારા બાળકને મારી ગોદમાં મૂકી દે ને મારા બાળકને તમારી ગોદમાં મૂકે તો, મારું સંતાન તમારા સંતાન જેવું લાગે ?”

“અરે, પાગલ થઈ ગઈ લાગે છે ? અત્યારથી સંતાન પાછળ આવી બેઠી થઈ જઈશ, તો પછી તારું શું થશે ?”

“બા, બેઠી થઈ છું, કહો તો પાગલ થઈ છું. પણ જુઓ એક વાત કહું ! વિરૂપા વધુ નજીક ગઈ, ને ચારે તરફ કોઈ જોતું નથી, એની ખાતરી કરી ધીરેથી બોલી: “બા, આપનું બાળક મારું ને મારું તમારું ! જેવું હોય તેવું મોકલી આપજો ! બા, અવિનય લાગે તો માફ કરશો.”

“ શુ દહે છે વિરૂપા ? ” ગેદાણી કાણુમર આ ગજ્જો સાચા માની ગર્યા નહિ । વર્ગોની અભિલાષાઓ અને દિવસો મુધી હાડ-માસનો ખોરાડ ખવગવી ગર્ભને બેઠેનાર, લગ્નજનનની અમુલ્ય દોષત મમા પ્રથમ સતાનને ઈર્ષ માતા છાડી નહી હ । સતાનને માટે પ્રસૂતિની નગ્નપીડાને અર્ગનું મુખ માનનારી ઈર્ષ માતા આટલી મહેલાધથી આવે એક તરૂં મોઢો પાગ ટરી રાક ।

‘ બા, હુ બટ્ટી નથી તમે મને અખીપદ આપ્યું છે એ અખીપદ બેનળુ ટરી બતાવવાનો નિર્ધાર છે જે હુ જૂદું બોલતી હોઈ તો તેત્રીમ ડરોડ દેવતાની મને આણુ છે । ”

“ મારો મસાર બેનળો ટર્યા તાગ મમાગને તા માટે ખાગપાટ બનાવે છે । ”

“ ખીજ વાત હુ નથી જાણતી મખીધર્મ અન્ન ટર્યાની અમુલ્ય પળ હવનમા ખીજવાગ નથી આનતી । મતાનની માતા થવાની પળ ફરીનાગ આવગે હુ ઘરડી નથી થઈ ”

“ પણ પેલો માનગ તને ઢાઢી નહી મૂકે ? ”

“ બગવાનનું નામ લો, બા । આપણી વાતોમા પુરૂષ શુ મમગે । એ વહાણુરુ બેઠે કે ગજ્જેવા ટરી જાણે । મમાગના વ્યવહાર તો મન સ્ત્રીએ જાભાવ્યા છે ” વિરૂપાની હબ પગ ત્યાગની વાણી હતી “ અને બા, માનગ મને ઢાઢી મકે એ વાત બેત્રયકે માનગો મા । મર્ષ ખીજ આવે તો ખરી । તમારી માફક મર્ષને ગતો ઢાઢનાગે હુ નહિ । આવનાગીના માથે છાણા થાયુ છાણા । ”

‘ ના, ના, વિરૂપા । એ માગથી નહિ બને । ”

‘ ના કે હા. ગેદાણી બા, વ્યય બોનવાનુ નથી હા, એટલુ નહુ કે એને ખમ બાગાવને, ગણાવને ને બહાદુર બનાવને !

૧૨ મહર્ષિ સેતારજ

મારે ત્યાં બિચારો ક્યાં તમારાં જેવાં લાડ-પાન પામવાનો છે ? ”

અને આ પછી બંને મુંઢરીઓ કેટલીએક વાર સુધી તારામૈત્રક રચીને બિભી રહી. સ્ત્રી અને પુરુષનાં તારામૈત્રક સંસારે બાણ્યાં છે; પણ સ્ત્રી સ્ત્રી વચ્ચેના તારામૈત્રકની મિહાશ હજી કુશળ કવિજનથી પણ અવર્ણવી છે. દિલનું ઔદાર્ય, હૈયાનું અમી, મનની મિહાશઃ આ બધાનું એમાં ધમ્મરવલોણું હતું. સાગરોના સાગરનું એમાં મંથન હતું.

સૂર્યદેવતા પૃથ્વીના પાટલે પધારી ચૂક્યા હતા, બગીચાનાં ફૂલ ખીલી બિહ્યાં હતાં, ને ભ્રમરવૃંદ પણ ગુંબરવ કરવા આવી પહોંચ્યો હતો. રાજગૃહીનાં બિંચાં કોટ-કાંગરા પણ સોનેથી રસાઇ રહ્યાં હતાં.

રાજમાર્ગ પર કાલાહલ સંભળાયો. થોડીવારમાં રાજસેવકો નેરથી છડી પોકારતા સંભળાયા. રાજહાથી ઉપર મણિમુક્તા જડેલી અંબા-ડીમાં બેસીને મહારાજ બિંબિસાર ભગવાન શુદ્ધદેવના દર્શને જતા હતા. હાથીઓના ઘંટારવ અને ઘોડાઓના દાબલાએ આ બંને સખીઓને બગલત કરી. વિરૂપા શેઠાણીની રમ્મ લઈ ઉતાવળે પગલે પડખેની શેરીમાં અદશ્ય થઈ.

ભવના દુઃખિયારાં

[૨]

ગંગા અને મેન નદીના નીચે જ્યાંથી વળાડ વળતા હતા, એ નગરને એક નિર્જન છેડે, તો પગના આપાવાડિયા પાસે; ગાજીની ગગનચુળી ઢાટની મર્યાદા જ્યાં પૂરી થતી હતી ત્યાં, ખમોએક કુળાઓની વચ્ચે આવેલી હતી આ કુળાઓમાં ગાજીની સાગતા રમતા હતા.

આ સાગતોનો ઇતિહાસ આર્યાવર્તથી ચ જૂનો હતો જે વેળા મહત્તિ અને સામ્રાજ્ય સ્થાપના માટે આર્યોના ટોળા હિમાચલ ઓળંગી આ તરફ આવ્યા, ત્યારે દસ્યુઓના ગજ હતા આ દસ્યુઓને આર્યોએ આર્ય દલા, અને એમને પગલિત કરી આર્ય સામ્રાજ્ય જમાવ્યું.

આ આર્ય સામ્રાજ્યે પછી પોતાને મનગમતી રચના કરી એકો સ્થાપિત હક્ક ખીજ છીનવી ન ગડે, એકની જન્મજાત મોટાઈ પોઈ ફાટી ન ગડે એ માટે પ્રજના ભાગ પાડ્યા આ ભાગલામાં જેઓને ભાગ અપૃથ્વિતા, હીનતા આવી તે થઈ.

સાગત એ થઈની એક જાત. આ જાત માથે ગામ-નગરની ગદખી દર દરવાની કચ્છ અને એ ગદખી ગામમાં પાંચી

ન આવે એ માટે એની પાસે જ પડ્યા રહેવાની ફરજ ! રાજમાર્ગ પર જ્યાં ખીજા ઉચ્ચવર્ગના લોકો ચાલતા, ત્યાં આ લોકોને ચાલવાની તો શું, ખોંખારો કરવાની કે થૂંકવાની પણ મનાઈ હતી ! ગામમાં મહામારી, મરણી ને ખીજા રોગો ફાટી નીકળતા તો તો આ લોકોનું આવી બનતું ! એક તો એમની આસપાસ થર જમાવીને પહેલી ગંદકી એમનું સત્યાનાશ વાળતી : જ્યારે ખીજા તરફ ઉચ્ચ વર્ણોની જ્વેરતલખી ખાટીનું ડામ પૂરું કરતી.

છતાં ય કુદરતની કોઈ પ્રેરણા હશે કે આ વસ્તી ઉજ્જડ ન બનતી. એમને ત્યાં વારસદારની તાણ ન પડતી. જે બાળકો માટે દુનિયા તલસતી, તે બાળકો એમને ત્યાં ઊભરે ભર્યા હતાં, જાણે દુનિયાના જીવો આ ભાગમાં જ જન્મવાનું વિશેષ પસંદ કરતા હતા. પણ અહીં જન્મનારના ભાગ્યમાં જન્મતાની સાથે અધારનાં ઘોર પડ વીંટળાઈ વળતાં. અહીંના બાળકની તાકાત, તમન્ના ને તેજ આ ગંદકીમાં ખાક થતાં. અને જે ખાક થવા ન ઇચ્છતા તેઓ ખીજા જાતિઓ સામે વેરે ચડતા.

આ જ કુખાઓનો જીનો ને જાણીતો વાસી રોહીણીઆનો દાદો ! પૂરો પડછંદ ને જખરો પરાક્રમી નર ! ગંગાનાં કોતરો તો એને મન રમવાનાં ઘર ને ઘોડાપુર પાણી તરવાં તો એને મન બાળકની રમત ! એની મજોના વળાંક ને આંખોની લાક્ષણિકતા પાસે ભલભલા યોદ્ધાઓ ઝાંખા પડતા લાગે. આ જાણીઆને એક દહાડો એને પોતાનું કુલકર્મ અશરું લાગ્યું ને એણે યોદ્ધાનું જીવન જીવવું પસંદ કર્યું.

યોદ્ધા તરીકેની એકેએક લાયકાત એનામાં હતી, ઘોડેસવારી, તીરંદાજી, પટાખાજી કોઈ વાતે ખામી નહોતી, પણ એનું કુળ એની આકાંક્ષાઓને આડે આવ્યું. ઘોડેસવારીને બદલે ઘોડાસરની રખવાળી, જાણ-વાણીનું ડામ મોંપાયું.

વનના વાઘની સામે ધૂધવાટા લેનારને આ હામ ગમે ? એણે નગરયોદ્ધો ન બનાય તો વનયોદ્ધા બનવાનું પમદ ટ્યું સરખે સગખા જીવાનીઆઓને લઈને એણે ગગાને પેતે તીર પોતાની પડતી બાધી ચોગી, હાડા ને લૂટ કરી એણે પોતાનું નાનુશુ સામ્રાજ્ય જમાવ્યું

આ પછી એક દહાડો અચાનક શસ્ત્રોમા નવો પ્રદાગ આવ્યો શક એ પણ માનવ ! માનવતાનો એ પૂરો અધિદારી ! શાસ્ત્ર એ ભણી શકે ! પવિત્ર એ થઈ શકે ! ક્રિયાદાડ એ કરી શકે ! મોખમાર્ગ એ મેળવી શકે ! ઊંચા કૃત્ય કરે તે ઊચ્ચ ! નીચ કૃત્ય કરે તે નીચ ! પણ વર્ણોથી અધકાગમા રહેલ શસ્ત્રો મર્વ પ્રથમ આ પ્રદાગ ન ત્રીલી શક્યા એમણે પોતે જ પ્રદાશને આવતો ખાળના પોતાના હમાડ બીડ્યા

એ હમાડ બીડનારાઓમા મુખ્ય આગેવાન આ મેહિણીઆનો દાદો હતો ! એણે છડેચોકે હતું કે શસ્ત્રોનો સમૂહનારા હગ્વા આ દાવતરુ યોગ્યથુ છે મે ધર્મીયાર્થ ને ધર્મશુભ્રોને ત્યા જઈ જઈને એમની લાગી દાઢીઓને માષ્ટાગ દહનત કરીને પ્રગ્નુ છે, કે બાપજી, ક્યા ભરના પાપે અમે અમ્પૃથ્ય ! ક્યા ધોગ કૃત્યના દારણે અમે, કર્મવર્મના અનધિદારી ! અને તેઓએ પોતાની કપેગી દાઢી પપાળતા પપાળતા નિગતે મને હતું છે કે ગદ્ગદલમા જન્મ એ જ નમાન પાપ ! મે પૂછ્યું એ પાપ પોતાનો કોઈ માર્ગ ? તેમણે હતું કોઈ માર્ગ નથી ? બિચરણુંની મેરા હગ્તા આ ભવપૂમે હગ ! આવનો ભવ સામે આવે એની વાગ્ના દરો ! ” એટલે હવે તમે કોઈ ગમે આ વાનમા દમાતા આપણે અને એ જનદા ! એ વચ્ચે જન્મના વેગ ! એ બે-ને, એ વેરને જમીનદોગત હગ્વા એમને લૂટા, મારો ! એક દહાડો આપણે આપણુ ગત્ય જમારી, કોટદાગગ ખગ કરી આરુ જ કરીશુ

મેહિણીઆના દાદાની આ વાત ઢેટલાડને વડુ પડતી લાગતી નાના મોએ મોટી વાત જેવી ભામતી, છના એનું બાહુમળ, એની

પટાખાજીથી જે પરીચિત હતા; તેઓ જાણતા હતા ને વિશ્વાસ રાખતા હતા કે જે એને કોઈ સાથે આપે તો કોઈ ગામનો રાજા સહેલાઈથી ખની શકે તેમ હતો. અને પછી તો ‘સમરથકો નહીં’ દોષ ગુસાર્ધ!’ એની જ મહત્તાનાં કાવ્ય, સાહિત્ય ને શાસ્ત્ર રચી શકાત. બળીઓ જે ભાગ પાડી લેત !

પણ રોહિણીઆના દાદાની આ વાતથી વિરૂપાનો પતિ માતંગ ને તેના પાડોશી થોડા કૂચાઓ જુદા પડતા. માતંગના કુળમાં બાપદાદાના વખતથી અમુક વિદ્યાઓનો વારસો વહો આવતો હતો. કહેવાતું કે માતંગના કોઈ બાપદાદા ઊચ્ચ વર્ણનો વેશ સજ્જ શાસ્ત્ર ભણી આવેલા : અને એમણે પોતાના કુળમાં આ શાસ્ત્ર જિતારેલું. આ શાસ્ત્રનાં સૂકતોથી એ રોતાં પીડાતાં બાળકોને સાજા કરી શકતા, પ્રસૂતિની ભયંકર પીડામાં પડેલી સ્ત્રીનું આકું છોડાવતા, કોઈને લાગેલી નજર, કોઈને કરડેલો સાપ કે કોઈ ને વળગેલો પ્રેત-પિશાચ પણ એ કંઈકે બોલીને, કંઈકે પાણી કે વનસ્પતિ પાઈને દૂર કરી શકતા.

માતંગ એની આ લાયકાતને બળે રાજબગીચાનો રખેવાળ બન્યો. ભાગ્યયોગે માતંગ વિરૂપા જેવી શીલવતી ને ગુણવતી સ્ત્રીને પરણી લાવ્યો. વિરૂપા અને માતંગનાં દ્વાર પર સર્વ પ્રથમ પ્રકાશ ઝીલાયો. વનવગડાનાં વાસીઓ વચ્ચે રહીને રોહિણીઆનો દાદો ન્યારે વાઘ જેવો ફર બનતો ગયો, ત્યારે વિરૂપા ને માતંગ રાજ-ગૃહીની વસતિ વચ્ચે આડે પહોર વસીને નમ્ર ને ઉદાર બન્યાં. દોડરા-થેલું એમનું શદ્રત્વ વધુ ને વધુ ઘસાતા ચંદનની જેમ અનેરી ગુવાસ પ્રસારતું ગયું.

આ પ્રકાશના આદિ સર્જકને તો કોઈએ જોયા નહોતા, પણ એમના અનુયાયીઓ રાજગૃહીમાં આવતા, ત્યારે વહેલા-મોડા પણ આ લોકને લાભ મળતો. એમાં સહુથી વિશેષ લાભ વિરૂપાને સાંપ-

હો હો એના ચિતનશીલ અભાવને લીધે એ તત્ત્વ જલદી ગ્રહણ કરી ગઈ હતી તે વાગે ઘડીએ કહેતી

“ સાચા પ્રેમ માટે માચી દયા જોઈએ માચી દયા માટે સાચો ત્યાગ જોઈએ વનનો વાઘ ને ગફડાનો ભોરી ગ પણ એ રીતે વશ કરી શકાય ”

અને એનો સાચો પ્રયોગ એણે માતંગ પર અજમાવ્યો હતો મનવેતા માતંગને પોતાનો વારસો કોઈ ઉત્તરાધિકારીને આપી જવાની ખૂબ ચિંતા પડતી વિરૂપા સાથે મસાગ માડવાને વર્ગો પીતા, પણ સત્તાનપ્રાપ્તિ થઈ નહોતી અને વળી માતંગનું ઘર કંઈ દિગ્દીપ્તિનું ઘર નહોતું મહારાજન બિમ્બિસાર અને રાજકુળના એના પર ચાગ હાથ હતા દ્રવ્ય તો મો માગ્યું મળતું માતંગ કલાનત મથર હતો એને એકલાને જોઈને જ જોય-નીચની ટપનાઓ મનમાથી સરી જતી આવો માતંગ પણ વિરૂપાને વશવર્તી હતો એણે કરી નિસતાન વિરૂપાને પોતાના મનની ઇચ્છા જાહેર કરી દુબળી નહોતી પણ ત્યા તો એ ઇચ્છા કુદરતે પાર પાડી

માતંગ હમણા ખૂબ ગજી પડેતો આજે પણ ગજ્યાગમથી નિરેલા અનેક કળકૂલ લઈને એ વહેલો-વહેલો પેર આવ્યો હતો વિરૂપાને ઘરમા ન જોઈ એ ઓગરીમા જ બેઠો બેઠો ફૂલ ગૂથના લાગ્યો ગજ્યાગમની ટકી ટકી ગેરીઓ વટાવતી વિરૂપા જગ મોડી વેગ પડેલો ને બહાર ઓગરીમા જ ચૂડેલો-સાવણે મૂકી ગીની ધનમા ચાલી ગઈ થોડીવારમા ધનમાથી ધૂમાડો આવવા લાગ્યો વિરૂપા ચૂંચામા ઈધન નાખતી હતી

“ હાથ, હવે તો ગદ્દ જોઈને ચાલ્યો ! માગ આવે ઉપાળી પીળી ધમગખ જેવી કરીઓ લટકી ગઈ છે ને આ જો તો ખરી ! તાજીએ રી પાળી ગલ જેવી લીબોળાઓ ઝુમી ગઈ છે, ને આ

ફૂલ તો જો! એની બહાર તો નીરખ!" આશરીમાં બેઠાબેઠા ફૂલમાળા ગૂંથતો માતંગ કટાક્ષમાં બોલ્યો.

વિરૂપા કામ કરવાના બહાને આડું મોં રાખી બધું સાંભળી રહી હતી. એ ધીરેથી બોલી :

“ અલ્યા, ગાંડો ન થઈ જતો. ”

“ વિરુડી, ખરેખર: હવે તો વાર લાગશે તો ગાંડો જ થઈ જઈશ. અને વળી આજે એક વાત સાંભળી એથી તો મન ઘણું જીચું થઈ ગયું. ” માતંગે અડધી ગૂંથેલી ફૂલમાળા નીચે મૂકતાં લાંબો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. પતિને ઉદાસ જોઈ વિરૂપા એકદમ દોડી આવી.

“ શાથી મન જીચું થયું છે ? ”

“ માએ દીકરાને વેચ્યો. ”

“ હેં, આ તું શું કહે છે ? ” વિરૂપાના દિલમાં ફાળ પડી. એને લાગ્યું કે સવારમાં ધનદત્ત શેઠનાં પત્ની સાથે થયેલી વાતચીત માતંગ જાણી ગયો લાગે છે. એના મોં પર રતાશ તરી આવી. એનું પારેવા શું ભોળું દિવ ઉતાવળે ધડકવા લાગ્યું. પણ એક ક્ષણમાં સાવધ થઈ ગઈ. માતંગ નવી ખબર આપવાના હર્ષાવેશમાં આગળ બોલતો હતો.

“ વીરુ, તને જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે એક માતાએ પોતાના પુત્રને બલિ આપવા વેચ્યો, અને તે પણ થોડીઘણી સોનામહોરો માટે ! ”

“ સોનામહોરો લીધી ? ” વિરૂપાને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે વાતનું લક્ષ ખીણું જ હતું.

“ હા હા, સોનામહોરો લીધી. ”

“ પછી શું થયું ? ”

“ શુ થાય ? એનો ભોગ દેવાવાનો હતો હતો બ્રાહ્મણનો દીકરો નામ અમર પણ ભલા બાળકને કોઈએ નમસ્કાર મત્ર શીખવેયો ”

“ નનદાર મત્ર કે ? અલ્યા, એની પામે તો તારા બધા મત્ર પાણી ભરે હોટે ! ”

“ બહુ પડિતા ખરીને, એટલે તું બધું જાણે ! એ બધા ચ આપણી તો રિદ્ધિ ! એમ કહે ન બોલીએ ”

“ હા હા, અલ્યા પત્રી થયું શુ ? ” વિરૂપા માતંગના ડાવતી શ્રદ્ધાનાળા દિલને પિંજાનતી હતી એણે વાત બદલી નાખી

“ થાય શુ ? રાજીય ચિત્રાળા ચણાનતા હતા કોઈ ગીતે દેવાતે બો ન થાય ! આખરે કોઈએ કહ્યું કે એમા બત્રીમ લાવણો બાળ દોમો ! ગજના મેવકોએ તો દહેરો પિટાવ્યો, અને માગી મોનામકોર આપી ઝાડગને ગોધી લાવ્યા શુ ઝાડગનુ કપ, ની એની રાન્તિ ! પહેલા તો છટના એણે ઘણા કાકા માર્યા, પણ ચમગાનના હાથમાથી છટાય તો એ કોકોના હાથમાથી છટાય ! બાળકને કોઈએ નનદાર મત્ર શીખવેતો આખરે એ મત્રનો એણે જાપ કર્યો એ જાપ સામળી એક ચમત્કાર થયો મધા થલી ગયા બાળકને મુક્ત કર્યો બાળક તો ખિયાગે મુનિવેગ ગ્રહી ચાલ્યો ગયો ”

“ ધન્ય, ધન્ય ! અને-ગ નમસ્કાર હતો એ મત્રને ! ”

“ અને અનેક વાર નમસ્કાર હતો આ ગૈરીઓનો જાતને, જોને પેટની ઓસાદ કતવ કરવા આપતા શરમે ન આવી અને વગી એ તો કહેતી હતી કે આમા તો ધરમ સમાયો છે બાળકને અર્ગ મગને ! અરે, નતમા તે, હત્યામા તે ધરમ ન્યા બાળ્યો ! ”

“ જેમ, જેમ, ગલ્યા ! વગી જે વર્ષ પહેલા તું જ વાન નહોતો લાવ્યો કે મા-શક્તિને માન હગાવ ચઢાવીએ તો માત દીકરા થાય

૨૦ મહર્ષિ મેતારજ

અને મેં જ તને ઉધડો નહોતો લીધો. અલ્યા, બધી સ્ત્રીઓને તમે સરખી શી રીતે માની ? ”

“સરખી નહિ તો બીજું શું ? જેવી એ તેવી તું, જેવી તું તેવી તારી મા ! ” માતંગ વિરૂપાને લક્ષ કરી પેલા બાળકની માતા પર ઉપજેલો ગુસ્સો દાલવતો હતો.

“જેજે અલ્યા, મારી માનું નામ લીધું છે તો. સળગતું છાણ જ મારીશ. ”

એ ઘડી પહેલાં પ્રેમથી વાતો કરતાં ધણીધણિયાણી લડી પડ્યાં. બન્નેએ એકબીજાની સાતસાત પેઢીઓ યાદ કરી ભલી-બૂરી આલોચનાઓ કરી. આ વાતનો અંત ક્યારે આવત એની કોઈ સીમા દેખાતી નહોતી.

આખરે વિરૂપા રડી પડી. અને વિરૂપાના સુંદર કપોલપ્રદેશ પરથી સરતાં આંસુઓએ આ પ્રેમકલહને મીઠો બનાવી દીધો.

કર્મની ગત

[૩]

ગ્રીષ્મ કાલની એક માલ પડતી હતી આખા દિવસનો ઊનો તાપુ અત્યારે કંઈક ઠંડો પડ્યો હતો દિવસભર તપેલા પુષ્પો દરે ધીરે ધીરે મુગધ પ્રસાગના માડ્યા હતા ગેટ્ટી નાખે એવા તાપથી જયના માળામા લપાઈ ગયેલા પખીઓ અધ્યાગાન ગાતા આમલમા આમતેમ ઊડી રહ્યા હતા અત પુરના ઊંડા આવામોમા આંખા મધ્યાદ્ધ પૂર્વાર્ધ ગહેડી ગાન્તમણીઓ આઆયેશ લેવા દરેવીના ઝડખામા આવી હતી, ને પાળેલા પખી પણ આગણામા લટાન મારી રહ્યા હતા

ગાન્ત્યાગના દોન્તમા થોડીનારમા રાન્તમણીઓ નદાવા ને જાલોડ રૂના ઊતરી પડી નિર્ભય એકાન્ત, ઠંડુ દિવસ જેવું પાણી ને અધ્યાનો મનોરમ અમય । રમણીજ દ લાન્તગરમ ડોડીને ન્ત્રાનીના દેના લાગ્યું નકટિકવા ન્ત્રામા ધમધમિયા કરતા એમના મનથી અગપ્રત્યગ, સાર વારે રાજગુપ્ત મયાનતા દાયતા કટકે । સો પાણીના પટ પર બિછાઈ ગયેના એમના લાના કેનદનાપ અલ્પન ચિત્તાગની કલ્પનાને પાણુ નિગ્નેજળનાની નાખે તેડુ રનત્રીય રૂપ ખ કરતા હતા

૨૨ મહર્ષિ મેતારજ

રાજભોજન માટે ફળફૂલ વીણતો માતંગ આજે અહીં કેદી બન્યા હોતો. રાજઆગના મુખ્યદ્વાર પર આ રાજરમણીઓ રનાન કરી પાછી ન ફરે સાંસુધી એને ચોટી કરવાની હતી. ગ્રીષ્મની મધ્યાખ્યાસી ને કરમાઈ, રાજગૃહીના દેવમંદિરોમાં આરતી ઉતારવાની તૈયારીઓ થઈ; તો ય આ રમણીઓ પોતાની કીડામાં મશગૂલ હતી.

આખરે રાજમહેલની નોખતો ગગડી. નગારે ઘાય પડ્યો ને રાજજીને મહેલમાં પધારવાનો વખત થયો. રાજરમણીઓને બાન આવ્યું કે અરે, વેળા વીતી ગઈ. ઉતાવળે ઉતાવળે નેમ આવ્યાં તેમ પટકુળ વીંટીને તે વિદાય થઈ. દરવાજે ચોટી પર ઊભેસો માતંગ આ રૂપરાશીને જતો નિહાળવા જરા ય ન લોભાયો. એ કોઈ નેગીજતિની એપરવાઈથી ખડો હતો.

રમણીવૃંદ અદ્વૈત થયું કે માતંગ ઘરભણી વળી નીકળ્યો. આજ રાતે એને અગત્યના કામે ગંગાને પેલે પાર રોહિણીઆના દાદાને મળવા જવાનું નિમંત્રણ હતું. ભલા, એ ગામ-દાદાના નિમંત્રણને કોણ ફેલી શકે ? તેમાં ય જ્યારે શુદ્ધ કુળોની ભિન્ન ભિન્ન નાતોના આગેવાનોને તેડ્યા હોય ત્યારે તો ઘેર કેમ રહેવાય !

વિરૂપાએ ભોજન તૈયાર રાખ્યું હતું, પણ આજ માતંગને એટલા જમવા બેસવાનું હતું. એક તો ગ્રીષ્મનો દિવસ અને એમાં ગર્ભવતી ! એટલે આજે હમેશ કરતાં એ વિશેષ બેચેન હતી. છતાં બેચેની બતાવી માતંગને જતો રોકવાની તેની ઇચ્છા નહોતી.

મીઠી મશ્કરીઓ કરતાં કરતાં માતંગે જમી લીધું, અને ઝટલાડી ખભે મૂકી. “ વીરુ, કદાચ રાત્રે આવું પણ, અને ન પણ આવું ! પંચના આગેવાનો મળવાના છે, એટલે રાત નીકળી પણ જાય ! ”

“ સારું, વહેલા આવજો ! ”

માનગ મોટા બેઠા પહેરી બહાર નીકળ્યો । થોડે દૂર પહોં-
ચ્યાયે નહિ હોય, ને વિરૂપાએ ધીમી ખૂમ પાડી એને બોલાવ્યો
માનગ પાછો ફર્યો વિરૂપાએ ગિખામણુ આપતા કહ્યું

“ રોહિણીઆના દાદા માથે કંઈ ચડબડ દરીગ મા । એ બહે
ગમે તે કહે આપણને રૂએ તો માનવું, નહિ તો ચૂપચાપ બેમી રહેવું
એવા સાથે બાદગી બાપત્રી સારી નહિ મને તો લાગે છે કે, એ એમ
દેવાનો હશે કે આ શ્રમણોનો ઉપદેશ કોઈએ માબળવો નહિ એ
દમપા આવડતી અને એ તરફ જઈ આવ્યો છે, ને તાણુહાર પ્રભુ
નાતપુત્રના દર્ગન દરી આવ્યો છે કહે છે કે બડો જાદુગર છે
જતાની માને મોગલીની આમે મર્પ ડોને તેવી મિથિનિ થઈ જાય છે
મનમા ન ગહે અભિમાન કે બાદી ન ગહે કોઈ જાતની બળતરા ।
એ તો બિચારો એમને જોઈ છકક જ થઈ ગયો છે એટલે એ કહે છે
કે જો આપણે એ જાદુગરનું માબગીએ તો પત્રી આ કર્મ કરવા
ગમે ન નહિ । અને વળી એ ત્યાના કેટલાક પડિતોને પણ મળ્યો
એ બધાએ એને અમનવચ્ચુ કે જો એ મોટો પતિતોદ્ધારક હોય તો
આ એના પથમાયી છૂટા પડેલા પોતાના દીકરી-જમાઈને સમજાવે,
પોતાના પ્રથમ શિષ્ય ગોશાળને સમજાવે । ”

“ હવે બચ, લાખી નાન ટૂટી કરને । એમા એ શું કરે ?
પૂનઃ બેઠે ને ચામાચીડિયા ખગડ કરે તેમા મૂરજનો ગો દોષ ।
એવી વાતો નહિ ચાતે જો સાધુ સાધુ કહું કે હું કંઈ રોહિણી-
આના દાદાથી હતો નથી માગ બાવડાનું બળ તું કયા જાણે ।
એ દાદા એના ચાગને લગાવી દઉં । ” આ અનાજમા આની
કિખામણુથી ધનાયેતા પુરુષનનો વિનયદાર હતો

“ જુઃ મોટો લડાયો ન જોયો હોય તો । ” વિરૂપાએ એક એવી
ખાતજૂગી ફરી કે માનગ ફરી ગયો એ હમીને ચાવી નીકળ્યો એ

વિચારતો હતો કે મારી લાડીમાં માણસને દરાવવાની વિશેષ શક્તિ હશે, કે વિરૂપાની આંખોમાં?

આંખાવાડિયું વટાવી, ગઢની રાંગે રાંગે થઈ માતંગ નગરના સ્મશાન પાસે આવ્યો. ત્યારે રાત્રી પૂરી જમી ગઈ હતી. ગ્રીષ્મ ઋતુનું સ્વચ્છ આકાશ તારલિયાઓથી દીપી રહ્યું હતું. નમરાંગોનો અવાજ અને શિયાળીઆઓની લારી શિવાય ખીજો કંઈ અવાજ સંભળાતો નહિ. સ્મશાનમાં નાછુ છુઝાએલી ચિતાઓમાંથી કદી કદી ભડકા નીકળતા હતા.

થોડે દૂર ગંગાનાં નીર ચૂપચાપ વહે જતાં હતાં. આકાશના તારાઓ પોતાનાં નાનાં તેજસ્વી મુખ ગંગાના જળ-અરિસામાં નિહાળી રહ્યા હતા. માતંગ રાજમાર્ગ કાપતો હોય તેટલી નિર્ભયતા ને ચોક્કસાધૂપૂર્વક પંથ કાપી રહ્યો હતો. અલખત, એને એ વાતની પૂરી જાણ હતી કે આ પ્રદેશમાં મોટા ફણીધર ઉપરાંત વાઘવરુ પણ ફરે છે, પણ એને પોતાની લાડી ઉપર અને કમર પર રહેલા ઝેર પાયેલા છરા પર અત્યંત વિશ્વાસ હતો.

ગંગાને તીરે આવતાં માતંગ ક્ષણભર રાત્રીનું ભરપૂર સૌન્દર્ય જોવા થંભ્યો. એને હજી થોડું આગળ વધવાનું હતું, કારણકે પક્ષીમાં જવા માટે હોડીઓ થોડે દૂર બાંધેલી હતી. આકાશના તારાઓ ઝાંખો પ્રકાશ બધે વેરી રહ્યા હતા. આ પ્રકાશમાં માતંગની આંખોએ સ્મશાનથી થોડે દૂર ઊભેલી એક વ્યક્તિ નિરખી. એ વ્યક્તિ શાન્ત ઊભી હતી. માતંગના મનમાં કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ ઊભરાઈ આવી. એણે જોયેલી એક ખોંખારો ખાધો, જમીન પર લાડી ઠોકી. પણ નિસ્તબ્ધ ! પેલી વ્યક્તિ તો પાપાણુની પ્રતિમા માફક ખડી હતી.

પીછો પકડવા પ્રેત-પિશાચ તો આ રૂપ ધરીને નહીં આવ્યું હોય ? માતંગને નિર્ણય કર્યા વગર એન પડે તેમ નહોતું. એ રસ્તા

પગથી જ એને પસાગ થવાનું હતું એણે કમર પરના છાનો બધા ઢીસો કર્યો, હાથમા લાડી મજબૂત પડડી ને મનમા મત્ર જપતો જપતો આગળ વધ્યો.

છતાં ય પેલી વ્યક્તિ તો પ્રતિમાશી ખડી હતી ન હલન કે ન ચલન ! માત્ર લગભગ નજીક આવી ગયો હતો ચાલવાની માદો ગતિ છોડી હવે એ એડ્યેડ દંદમ છિડાવીને ચાલતો હતો પણ આ શું ! પેલી વ્યક્તિ તો જેવી ને તેવી ગાન્ત જ ખડી હતી નિર્જીવ, નિર્બંધ, નિર્મ્યેતન, સમાગના કોઈ પણ વાતાવરણથી પર ! માત્ર એક હાથ છગ પર ને ખીજો હાથ લાડી પર મક્કમ ગાળી આગળ વધ્યો ગજેને નજીક જતા ઊછળીને આ પ્રેત કોટે બાઝે તો ! બેડેડ દંદમનું છેદું ગણું, અને તાગના પ્રદારમા જેના ટેનાયલી એની આખોએ તરત નિર્ણય કરી લીધો કે આ વ્યક્તિ કોઈ પ્રેત-પિશાચ નહી પણ દાયોત્સર્ગમા ઊભેલા કોઈ મુનિગજ છે.

મુનિગજના વેગે કોઈ ધૂર્ત ઢા ન હોય ? કોઈ મેલુ તરન કેમ ન હોય ? પણ એની નડા કાણુવારમા દૂર થઈ ગઈ ચતુર માત્રગને પરખી લેતા વાર ન લાગી કે આ મુનિગજ તે જ પેલો બાળકુમાર અમર ચિત્રગાળાના પાયામા બસિ આપના જેની માએ વેચેલો.

ધન્ય કુમાર તાગ નતને ! ધન્ય તારી અહિસાને ! માત્રગે આશાગ દડવન પ્રણામ કર્યો.

ગત વધતી જતી હતી મધગતના શીળા વટોળ હવે ઊઠના લાગ્યા હતા આનંદ તો બેઠેથી માત્રગને મોડું થવાનું લખ્યું હતું આનંદ ડગા આનંદાગ ગમણીદે પ્રાગભમા મોડું ટ્યું, ઘરથી નીકળના નળી જાણલી વિરૂપાએ ઉપદેશ મબજાવના રોડ્યો ને છેલ્લે છેલ્લે આ મનાન બન્યો પણ મોડું થયું તો થયું, મુનિગજના દર્શન તો પામ્યા, આ સતોપ માથે માત્રગ ઉતાવળે આગળ વધ્યો.

પણ આજની રાત એને માટે અનેક નવાનૂનીઓ લઈને આવી હતી. એ હજી થોડે દૂર ગયો હશે કે ગંગાના નીરમાં એક નાવડી તીવ્ર વેગે માર્ગ કાપતી આવતી દેખાઈ. કોઈ પોતાને લેવા તો આવતું નથી. એ જોવા માતંગ થોડીવાર ઊભો રહ્યો.

હોડી ઉતાવળે કાઢી આવી લાંગરી. એમાંથી શ્યામ વસ્ત્રાચ્છાદિત એક વ્યક્તિ ધીરેથી નીચે ઊતરી આવી. માતંગ સાવધ થઈ ગયો, કિનારા પરના વૃક્ષની પાછળ ઝડપથી લપાઈ ગયો. હોડીમાંથી ઊતરેલી વ્યક્તિએ એક વાર ચારે તરફ જોયું. હોડીમાં એકેલ માણસ સાથે કંઈ વાત કરી: પેલો હોડી પર ઊભો થઈ સ્મશાન તરફ આંગળી ચીંધવા લાગ્યો. મધરાતનો એક મોટો વંટોળ આંખાવાડિયામાંથી આવી ચક-રડી-ભમરડી ખાવા લાગ્યો. એ વંટોળે શ્યામ વસ્ત્રાચ્છાદિત વ્યક્તિના શિરોવેષ્ટને કાઢી નાખ્યું.

સ્ત્રી! માથેથી વસ્ત્ર ખસી જતાં કાળો ભસ્મર કેશકલાપ ને રમણીમુખ તારાઓના તેજમાં માતંગે જોઈ લીધું! કોઈ ઓરત!

કોઈ અભિસારિકા તો નહિ હોય? અહા, વેશ છોડ્યો, પણ વાસના છોડાય છે! માતંગના મનમાં મુનિરાજ કોઈ છદ્મવેશી લાગ્યા. રાત તો આગળ વધતી જતી હતી. વનેયરો ય હવે બોડ તરફ પાછાં ફરતાં હતાં, ને ત્યાં પલ્લીમાં ન જાણે શું થયું હશે! છતાં અદ્ભુતતા પ્રત્યેની માનવસહજ જિજ્ઞાસા માતંગને પકડી રહી. એણે વૃક્ષની ઓથે લપાઈ બધું નિરખવાનો નિર્ણય કર્યો ને સવારે જ્ઞાતપુત્રના ધર્મ પર ક્લંકસમાન આ સ્વાર્થસાધુઓને છડેયોક ઉઘાડા પાડવાની ત્યાં ને ત્યાં પ્રતિજ્ઞા કરી.

પેલી સ્ત્રી ધીરે ધીરે આગળ વધતી હતી, પણ મુનિરાજની શાન્તિમાં લેશમાત્ર ખલેલ નહોતી પહોંચી. એ તો હતા તેવા ને તેવા ધ્યાનરથ હતા!

નારાઓના પ્રકાશમાં પણ તેજકણ વેરી
રહેલી ધારદાર છરી તોળાઈ રહેલી દેખાઈ.

કુમાર પ્રિન્ટરી અમદાવાદ

“કર્મની ગત, પૃ ૨૭”

“ માગ બેઠા હગ । પેલા પુગણી ખરુ કહેતા હતા કે પુગપનુ બામ્બ અને સ્ત્રીનુ ચગિત્ર દેવો પણ નથી જાણી શક્તા, તો બિચારા મનુષ્યનુ શુ ગજુ ? ”

આનના સ્યામનસ્રધારી સ્ત્રી વનપ્રદેશમા ચાલવાને અગ્નણી હાય તેમ લાગતી હતી એ વારે વારે ડોહા ખાતી છતા અવાજ ન થાય તે રીતે માવધાનીથી વર્તતી, આગળ વધતી હતી થોડીવાગમા એ દેહ મુનિગજની પામે પહોચી ગઈ ક્ષણવાગ એ ધારી ધારીને મુનિગજને જોઈ ગઈ મુનિરાજ તો પ્રતિમા ગા ખડા હતા ।

“ પૂગે પાખડી । ” માત ગ મનમા બળડ્યો, એના દિલમા જ્યારે પુખ્તપ્રકોપ જાગી ઊઠ્યો હતો અને પેલી સ્ત્રી વૃક્ષને વેલી વીટાય, નાંદરીને બચ્ચુ વળગી પડે તેમ જોરથી મુનિને વળગી પડી પણ આ શુ ।

તેનો એક હાથ ઊંચો થયો એ હાથમા તાગઓના પ્રકાશમા પણ તેજસ્વુ વેગી ગહેલી ધાગદાગ છગી તોળાઈ ગહેલી દેખાઈ એ રી એ વાગ ઊંચી ચઢીને બે વાગ નીચી નમી કોઈ કૃમણુ વૃક્ષ મુજથી ઉખડી પડે એમ મુનિગજ ધરણી પર દળી પડ્યા ઓગત એક હાથમા છગી પકડી પાછલે પગે નાની

‘ ખન । કતવ । ’ માત ગે અચાનક જૂમ પાડી આ જૂમ ગગાના નીચર દળ પડ ચઢીને મામા કાનરોમા પડ્યા પાડ્યા લાગી પોતાના દૃત્યને કાર્ત અગ્નણી આમો નિગ્મી ગઈ ગે, એનુ બાન આનના સ્ત્રી મુગિઓ વાગી દોડી તગ્ગ નામી

માત ગ એનો પીગે પકડવા જોવો આગળ ધમ્મો કે ગિગિક્કદગ-
આને મુનનતો મુખવાગે મબજાળો અધારી ગત, નગિક્કિનાગે અને

૧ શ્રિવાષરિય પુરુષમ્મ મામ્મ,
દેવો ન જાનાતિ કુગો મદુમ્મ ॥

નિર્જન જંગલ ! આખા ય પ્રદેશ પર હક જમાવતો એ ધુધવાટો જાણે અનન્ત સુધી સામ્રાજ્ય જમાવી ગયો. નાટકનો પડદો ખેંચાય તે ભયંકર દશ્ય રજૂ થાય એમ આશ્ચર્યનાવ બની ગયો. જોતજોતામાં નાની એવી ટેકરી પરથી મોટી પૂંછડી પછાડતો એક વાઘ ઊતરી આવ્યો. વનના આ જોતાજ બાદશાહની હાક પાસે ભલભલા વીરનો મદ ગળી જાય !

માતંગ એકવાર ભયથી પાછો હટી ગયો.

ભેદી રમણી પણ ડગલું ય આગળ વધી શકી નહીં. પોતાના પાપકર્મનો આખરી ફેંસલો અહીં ને અહીં આવેલો જોઈ, એની શ્વેદખૂંધ ખસી ગઈ.

અમરાજનો અવતાર બનીને આવેલો રાજા ફરીથી ગરબો. જેમ માનવી શોકના પ્રસંગે રડે છે, સુખપ્રાપ્તિના પ્રસંગે હસે છે, તે મસ્તીના પ્રસંગે કંઈક ધીમે ગુંજરવ કરે છે; એમ પશુઓ પણ જુદા જુદા સૂર કાઢે છે. માતંગ સમજી ગયો કે આ ગર્જના હર્ષની હતી; ક્ષુધાતુરને શિકાર હાથવગે થયાની હતી.

વનના રાજાએ એક જ છલાંગ ભરી; અને સ્ત્રીના દેહને પંજ વચ્ચે પકડી લીધો. એક જ પંજે, છેલ્લી હૃદયભેદક કસણ ચીસ અને કામ તમામ ! લોહીના કુવારાઓ ગંગાના તીરને રંગી રહ્યા. ઓરતના નિર્જીવ દેહને થોડે દૂર ઘટાદાર વૃક્ષ નીચે ધસડી જઈ આ વનરાજ પોતાનું ભોજન પૂરું કરી લેવા વ્યગ્ર બન્યો.

માતંગે વનરાજના પ્રત્યાગમન સુધી શાન્ત રહેવામાં જ ડહાપણ માન્યું. જીભના લપકારા અને વાઘના મોંની દુર્ગંધ આખા વાતાવરણને ભરી રહી હતી. એક તરફ નિર્જીવ લોહીતરખોળ મુનિરાજનું શય, બીજી તરફ ખૂતી ઓરતના દેહનો ભક્ષ કરતો વનનો વિકરાળ પશુ; અને માથેથી સમસમાટ કરતી વહે જતી ઘનઘોર રાત્રી ! માતંગના

દિવને આસ્વાસન આપવા એકાદ જળચર પ્રાણીયે બોલતું નહોતું; જાણે બધે માનવજીવનના કરુણ અતનો બધે સોપો પડી ગયો !

વીજળી અને વરસાદથી તોફાની બનેલ અધારી રાત્રે જોજનના જોજનનો પથ દાપનાગ માતંગ આજે ડમજોરદિલ બની ગયો એને જમીન ભારે લાગવા માડી આગ્માન ઉપરથી પડુ પડુ થતું લાગ્યું. પગને જાણે કોઈએ મીસાના ગસથી ભરી દીધા કેમે ઉપડે જ નહિ ! માતંગ મત્ર ઉપર મત્ર બોલવા લાગ્યો ચારે દિશાના દેવાને મન્ન માટે આનાહન આપવા લાગ્યો.

ચોડીનારે એના દિલને શાતા વળી પગ હળવા થતા લાગ્યા વાવ પણ આજપૂરતું જોજન જમી આગતની લાગને એક ખાડામા મનાડી ધીરેધીરે ટેટ્ટી પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયો માતંગના શિર પરથી આકાશનો જોજ હળવો થતો લાગ્યો એ આગળ વધવાને બદલ ધગ તગ્ગ વળ્યો મોએક ડગલા ચાલ્યો હો ને વળી વિચાર આવ્યો, લાનને જોઉં તો ખરો પેલી સ્ત્રી કોણ હતી ? મદાને માટે અજાણ્યો ગહેવાનો આ કોયડો બેકેલનો તો જાઉં

વળી ખીતે વિચાર આવ્યો આત્મની ગત ભારે છે, ઝટ ધગ-બેગો થઈ નહ એમા ન માગ છે એ આગળ વધ્યો વળી એના દિલમા મૂતેયું પુરુષત્વ મળવળ્યું એણે આમ કાપુરપ થઈને ધેગ નાગી જતા માનગને જાણે ચૂટી અણી ધિક તાગ મત્રાને, ધિક તારી નતને ! આ લાગી અને આ નિષધગ હરો તાગથી ચગમાય છે !

અને એકદમ માતંગ પાડો ફર્યો એને એટલી તો માદિતી હતી કે પેટપૂરતું જમીને વિદાય થયેતો વનગન આજે ફરી પાડો આનવાનો નહિ ! એ તો અત્યારે પોતાની બોડમા નિગનની નિદ્રા સ્તો તડો પ્તા કમર પગનો હોગ દીલે વ્યોં, એકાદ મત્ર જાણે ને આગળ વધ્યો આગ્મા મુનિગનનું કમ એ જ ગાન્ધિ ધાગીને પગ્યું હતું

શાશ્વિતની નાની એવી નદી વહીને થોડે દૂર થંભી ગઈ હતી. માતંગે નીચા લળાને જોયું તો મુખ પર એ જ શાન્તિ, એ જ સૌમ્યતા, એ જ કાન્તિ ! મુખની કોઈ ચિરનિદ્રા જાણે મુનિરાજ માણી રહ્યા હતા !

વહેમે ભરાયેલા ને શંકાશીલ બનેલા માતંગથી સહેજે નમસ્કાર થઈ ગયા. એ ગદગદ કંઠે આગળ વધ્યો. ઓરતના શખવાળો ખાડો શોધી લેતાં માતંગને વાર ન લાગી. ધૂળ, કચરો ને ઊઝરડાથી એનું મુખ ન કંઈપી શકાય તેવું ભયંકર થઈ ગયું હતું. કેટલાક અવયવો તૂટી ગયા હતા. કેટલાક વનવ્યાધના ઉદરમાં પ્રવેશ કરી ગયા હતા. માતંગે એ મોંને ઓળખવા ધૂળ ને કચરો હળવે હાથે દૂર કર્યાં.

ગુનાને પણ નામ દેવાનું મન થયું હશે. જગતની અનોખી સ્વાર્થોધતા જાહેર જ થવાની હશે, વનના વાધને પણ પોતાને માથે બિનગુનેગારને હણ્યાનું આજ લેવું ગમ્યું નહિ હોય. એ કલંકિત મોં તરત જ પરખાઈ ગયું. આ એ જ સ્ત્રી, જેણે ચિત્રશાળાના દરવાજામાં બલિ આપવા દીકરો વેચેલો.. પેલા મુનિરાજની માતા, અરે માતા શાન્તી ? ખૂતી ! એવી માતાને ઘેર આવાં સંતાન જન્મ લે એ જ કર્મની વિચિત્રતા !

કર્મ ! માતંગને વિચાર થઈ આવ્યો. આ શબ્દ તો પેલા શ્રમણ મુનિઓનો ! એ મુનિઓ કર્મની ગતિ મહાન બતાવી રોજ ઉપદેશ આપે છે. અહા, એ જ કર્મની ગતિનો કેવો સાક્ષાત્કાર ! કોણ મા ને કોણ બાપ ! કોણ પિતા ને કોણ પુત્ર !

અને મડદું સળવળતું લાગ્યું. પાસેના વૃક્ષ પરથી કોઈ ખડખડ હસતું લાગ્યું. માતંગ એકદમ ઊભો થઈ ગયો. એ પાછા પગે થોડું ચાલ્યો, ને પછી મૂડીઓ વાળી નાહો. મડદા નીચેથી એક ઘોરખોદ્ધિયું નીકળીને નાસતું હતું.

આંખાવાડિયા નીચેથી ચાલ્યા જતા માતંગને જોઈ જાણે આત્રપણું

હમી રહ્યા હતા પણ એ તો આકુઅનળુ ડહ પણ નીરખ્યા વગર પોતાના જૂથાઓની પામેના ટીબે આવી ઊભો ટીંબાની નીચે એડ કૂતરીને તાજા વિયાએલા બચ્ચા ચસચમ ધાવતા હતા, અમળપ્યાને ત્રેઈ કૂતરી ભગી ઊડી

માતગના દિલને ભમવાના અવાજથી ડહકે ગાન્તિ વળી એના મનની નિર્જનતા એડમ્મ ઓછી થઈ ગઈ એ મોટી ડાંગ ભરતો પોતાના વાસમા જઈ પહોચ્યો નેવો એ પોતાના ડગભણી આગળ વધે છે, ક સામે ધનદત્ત ગેહની દામી આવતી મળી

“ કોણુ નદા ? અત્યારે કેમ આવી હતી ? ”

નદાના હાથમા ડહડ વસ્ત્રમાં વીટાળેલુ હતુ, પણ માતગની આખો અત્યારે નવુ ત્રેના ને જાણુના માટે અગત્ત હતી નદા ધીરેથી બોલી

“ ગેહાણીયાએ વિરૂપાની ખમર લેના મોડલી હતી નિરૂપાએ તો લક્ષ્મીને અનતાગ આપ્યો છે ”

“ લક્ષ્મી એટલે ? ” માતગની અમજગકિત અત્યારે બડેઝ માગી ગઈ હતી

“ દીકરી ”

“ માટે ત્યા દીકરી અનતગી ? ” માતગ નિરૂત્સાદમા આગળ વધી ઘરની ઓગરીમા બેગી ગયો એને અત્યારે કઈ સૂઝ નડોતી પડતી

આનંદમા પરોડની જાખી લિગતી આવતી હતી ચરેથી ઠરેથી શ્રીઓના નપુઝકલગ દડી પડેલી ગતમા ખુમ મીમ લાગતા હતા

પરભૃતિકા

[૪]

કેટલાએક દિવસો પછીની એક સવાર ઊઘડતી હતી. કામ-દેવનો મિત્ર વસંત વૃક્ષે વૃક્ષે નવપલ્લવતા આપી વિદાય થયો હતો. વસંતની વાડીએ વાડીએ ગાનારી પરભૃતિકાઓને (કોયલોને) ઓધા-નના મહિનાઓ પૂરા થતા હતા. નર અને માદાએ નવા સંસારની રાહમાં ડાળીએ ડાળીએ બેસી ફૂંજવા માંડ્યું હતું.

કેટકેટલી પરભૃતિકાઓએ સંતાનને જન્મ આપ્યો હતો, પણ નચુરી પરભૃતિકાઓ ગાવા ને નાચવામાંથી નવરી પડે તો સંતાનને હિછેરે ને ! એ તો જઈ જઈને પારકી માતાઓના માળા ભેગાં પોતાનાં સંતાન મૂકી આવી હતી, અને એ રીતે તરત નિવૃત્ત થઈ રંગીલી રસીલી પરભૃતો પાછી નર સાથે ગાવા લાગી ગઈ હતી.

પણ એ નિષ્કુર પરભૃતિકાઓને ધીરે ધીરે એક વાતની પીડા જાગતી જતી હતી. પારકી માતાના માળામાં સંતાન તો મૂકી આવી પણ નારીના દિલમાં વસતું માતૃત્વનું વહાલસોયું મન થોડું મૂકતી

આવી હતી ! એ મન હવે એને ખૂબ પસંદવા લાગ્યું હતું આમ-
ધરત્રીએ અને પ્રલના લનામડોમા આખો દિવસ ટહુકાર કરતી આ
નાગીને હવે પેલા માળાથી દૂર જવું નહોતું ગમતું બહારથી તો
એ લાજવાનું દેહની કે માટે સતાન જ દયા છે, કેવી રીતે છું, અને
એ રીતે દેહના પગ્મૃતોને પોતાના રૂપથી આજતો, 'જા' અદર
એવું મન ધણીવાર બદલેલું, એના લાજવાને ચૂંચતું કોઈ દેહનું :

“ એ નિહું માતા ! તારા સંતાનના દેહ પર એક વાર પાખો
ખમારી અંદરી વડી બેટી લેવાનું ય દિલ નથી થતું ! ”

માતા મૃતુ ય સમજતી, પણ થું છે ! એ નિરુપાય હતી એને
સમાજ વચ્ચે જવું હતું અને તે માટે એ જ બનાવટી ડાળથી
ગીન માવા પડના 'જા'ય કેટલીક અનુભવી પગ્મૃતિકાઓ જરૂર
હતી રેતી

‘ અલો, તારું ગાન કેટલું મીઠું બન્યું છે ! નક્કી કોઈ માયાની
મીઠી વેદના તારા ચગને તપાવી ગઈ છે એ વિના આટલી મિઠાઈ
ન મળે ! ”

મિઠાઈ પગ્મૃતિકા થું છે ?

અને એવી જ ગ્રિહિ બોગવી ગેહી ગાજીની દીણા કુળની
કેટ પગ્મૃતિકા ગ્રિહા પણ કેને થું છે ? લક્ષ્મીનો નન્મ થયો
સાબળી માનગે તો મોટો નિસાઓ નાખેલો. દીઁની તે બાપના બાકી
ગેહા મનેલ્ય પૂરે ! ‘ જા સામે લા ઝીલી રહે ! માનગને તો ગાદિ-
બેઠના જેવો બદલેલો જેવો તો દનેલ

બોળા રિજના માનગે મુલાવટી વિરપાને આ વાત રી વિરપાએ
પગ્મૃતિકા પગ્મૃતિકા રિજ “તને દીઁની ન ગમે બાગ માગ મુલ્યે
ને આજગી તો દીઁની જ મુલાવને”

૩૪ મહર્ષિ મેતારજ

પણ માતંગનાં આ કૂડાં વેણથી જાણે લક્ષ્મીજી રિસાર્થ ગયાં હોય તેમ, દીકરી છએક દિવસે પરલોકગમન કરી ગઈ. દશેક દિવસે વિરૂપા ખાટલેથી ઊડી ઘરમાં કામકાજ કરવા લાગી. માતંગ થોડા દિવસ ઉદાસ રહ્યો, પણ વિરૂપાની મોહનજનમાં ધીરે ધીરે અધું ભૂલી ગયો.

પણ વિરૂપાની સ્થિતિ તો સંસારની વાટમાં ભૂલા પડેલા પ્રવાસી જેવી હતી. હસવું કે રડવું, આનંદ કરવો કે અશ્રુ સારવાં, શું કરવું એની સમજણ જ નહોતી પડતી. એનું વક્ષસ્થળ વિશાળ બન્યું હતું. એનો કંચૂકીપટ ફાટફાટ થતો હતો, અને અંદરથી જાણે કોઈ ઘોષ અહાર ધસી આવવા ઘૂમગડા લઈ રહ્યો હતો. અંગપ્રત્યંગ વધુ ને વધુ પુષ્ટ બનતાં ચાલ્યાં હતાં. એના કદલીદળ જેવા હસ્ત વધુ સ્નિગ્ધ બન્યા હતા, એના કામદેવની કામડી સરખા લાલ ઓખડ વધુ સુરક્ત બન્યા હતા; પણ શા કામના !

મનની પરવશતામાં એ હાથ ઘણીવાર કંઈ ગ્રહણ કરવા લાંબા થતા, એના ઓખડ કોઈની પ્રતીક્ષામાં વારેવારે નિષ્ફળ રીતે ઊઘડી જતા, વાતવાતમાં વક્ષસ્થળ ઊછળવા લાગતું. ઘેલો માતંગ વિરૂપાને જોઈ કહેતો:

“ પાકી ગલ જેવી થઈ છે. ”

અને ખીજ બધાનો પણ એવો મત હતો. છતાં વિરૂપાની સ્થિતિ પેલી પરભૂતિકાના જેવી હતી. પોતાના સંતાનને પારકા માળામાં હોંશે હોંશે મૂકી આવી હતી. માનતી હતી કે વાત ભૂલાર્થ જશે ને કાળનાં વહેણ વહેતાં રહેશે, પણ દીકરીનું મૃત્યુ થતાં વાત ન ભૂલાર્થ.

આજ સવારથી એ ખેએન હતી. પાછું મનદુઃખ જાગ્યું હતું. પારકા માળામાં મૂકેલું પોતાનું સંતાન કેવું હશે ! માતંગનું મોં લઇને આવ્યું હશે કે પોતાની આકૃતિ લઇને ! એનાં નેત્રો માતંગ જેવાં

સહેજ ભૂરા હશે કે પોતાના જેવા આશ્માની । અને એની નાસિકા ।

નિરૂપા કંપનાની સૃષ્ટિમા સરના લાગી ભયે માતગ દેખાવડો
ગ્ધો, પણ મદમા સદા કાટી રહેતી એની નાસિકા માગ બાળકને
નહિ ગોભે । નાની એવી પણ સુરેખ નાસિકા જ એને હશે પહેલા
એકવાર અને એકાતમા ચડમાચડમી થયેલી માતગ હશે કે બાળક
માગ જેવું થશે, નિરૂપા કહે માગ જેવું

અને મૃતિવિહારે ચઢેલી નિરૂપાની નજર સમક્ષ નાના નાગુડ
હાથપગ હિછાળતુ, કોમળ ટિસલય જેવું બાળક ખિલખિલાટ
રેતુ દેખાયુ

બરાબર મારા જેવું જ । ચાલ માતગને બતાવું । ને નિરૂપા
એકદમ આવેગમા બિભી થઈ ગઈ પણ આ શું । ઘેલછા તો નથી
બિપડીને । બીજી જ પળે એ સાવધ થઈ ગઈ લાખા કરેલા હાથ
નક્ષત્રજળ પર સખત ગીતે દાબી દીધા ગાન્તિ માટે એક ભજન ગાતી
ગાતી ટામે લાગી

ભૂલ્યો મનભમરા, તુ કયા ભગ્યો ?

ભમિયો દિવસ ને રાત,

મા યા નો બા ધ્યો પ્રા શ્ચિ યો,

ભમે પરિમલ જાત

કો ના છો રુ કો ના વા છ રુ

કોના માય ને બાપ,

અ તે જા વુ છે એ કે લુ,

માથે પુન્ય ને પાપ

સનારની ગીતી પવનનહેરો પર મનાગ ચઢને આ ઠહમ્મ વાદનો
આલ્યો મૂળથી જ મીડો મ્મર, એમા વેદનાના-વૈગમ્યના ઝડાગ ઉમે-

૩૬ મહર્ષિ મેતારજ

રાયા ! કોઈ અપૂર્વ રસની ખરલમાં ઘૂંટાઈ ઘૂંટાઈને આવતા હોય એવા આ સ્વરો હતા. લોકપરિચય સાધી રહેલા યમણોએ દીનહીન લોકોને શાસ્ત્રોનાં ગૂઢાર્થવાળાં સૂકતો ને ઋચ્યાઓને બદલે પ્રાકૃત ભાષાનાં આવાં પદો શિખવાડ્યાં હતાં. એમાંનું આ એક પદ આજે વિરૂપાને મદદ કરતું લાગ્યું. એની બહાવરી દશા ઓછી થતી ચાલી.

“ધમણુ ધખંતી રે રહે ગઈ,
બુઝ ગઈ લાલ અંગાર,
એરણુકો ઠબકો મટયો,
ભેઠ ચલ્યો રે લુહાર !

ભૂલ્યો રે મનભમરા...આ શબ્દે વિરૂપાને ઠીક શાન્તિ આપી. એ પંક્તિ પુનઃ પુનઃ એવડાવવા લાગી. આમ ને આમ કેટલીય પળો વીતી ગઈ હશે. અચાનક કોઈએ એને બોલાવી.

“વિરૂપા !” ધનદત્ત શેઠની દાસી ઊભી ઊભી બોલાવી રહી હતી.

“કોણુ નંદા !”

“હા, હા, હું નંદા ! વિરૂપા, હવે તો તું કોયલ થઈને ઊડી જવાની લાગે છે. ગાવામાં એવી તો મક્ક થઈ ગઈ હતી કે મેં ચાર વાર બોલાવી તો ય ન બોલી. જોજો પેલા માતંગને ન રખડાવતી !”

“નંદા, મશ્કરી શું કામ કરે છે ! કેમ આવી હતી, એન !” વિરૂપાએ મિહાશયી કહ્યું :

“આ બોલાવે છે. ત્યાં તારા નામની માળા જપાય છે, અને અહીં તો તને કશી શ્રદ્ધ જ નથી. બાળકના પ્રથમ દિવસના જાતકર્મ સંસ્કાર વિશે તો તું જાણે જ છે ! તને બોલાવાય એમ હતું જ નહિ ! બીજે દિવસે જગરણુ ઉત્સવ અને ત્રીજે દિવસે સૂર્યાંદ્રદર્શન પણ બરાબર પતી ગયાં. બાળકની શી કાન્તિ ! ધનદત્ત શેઠ તો પુત્રની

જાતિ જોઈ ઘેલા બની ગયા છે તેઓ તો રાજકુમારોના જેવા બધા મસ્તારો ઉજવવાના છે”

“ ਐਮ ਡੇ, ਵਾਹੁ ਰੇ ਨਸੀਮ । ”

“ પાછી ગાડી ગાડી વાત કચ્વા માડી ’ વિરૂપા, ત્રીજા દિવસથી એક મહાહ સુધી તો સગીત, નૃત્ય, વાજિત્ર, ખેલ, નાટક-વગેરે ચાલ્યા, આખું અઠવાડિયું એક સ્વર્ગીય આનંદનું વીત્યું ગેઠે ગળનુંને પોતાને આગળે તેડ્યા પોતાની તમામ દુઝાને તોલ-માપ વધારી દીધા મોતી, મણિ, કનક, હિરણ્ય ને પશુ દાનમાં દીધા ગેઠે તો બાળક માટે દેશદેશની ધાત્રીઓ ખોલાવી કોઈ બગ્ગર દેશની છે, કોઈ દ્રમિલની છે, કોઈ સિંહલ, અરબ ને પુર્લિંદની છે ગબ્ગ ને પાગસ દેશની પણ આવી છે બાળકના જતન માટે ચાર ધાત્રીઓ રાખનાના છે ”

“ત્યાગે તો ફૂલની જેમ બાળકની સભાળ થયે ” વિડેપાના
મુખ પર અનર્ણનીય આનંદની મુરખી ઉભગાઇ રહી હતી

“એવી જ સભાજી શોભે ને । વિઝંપા, અમાપ સ પત્તિના એકમાત્ર અધિદારીને માટે આ કંઈ વધુ નથી પણ, હા, આ ખીજી બાનતોમા ખરી વાત તો કહેવી જાયી જ ગઈ અથી, બારમે દિવસે તો મોટી ધમાલ મચી નામમરડછણુનો દિવસ એટલે સનાચી જાતિજનો, સ્વજનો, મિત્રો અને આત્મીયોથી ઘર ઉભગઈ ગયું હતું મોટા મોટા જોરથી પણ આવ્યા હતા જોગીઓએ જોશ જોયા અને નક્ષત્ર, ગગિને રડ્યુંના મેળ મેળવ્યો તેઓ તો નાચી બિચા, ને જોડ્યા

“ત્રેહિનર્થ, આ બાળક મહાન પદવીને પામશે ધર્મ, અર્થ અને લાભને પ્રાપ્ત કરી, મધુર્થ રીતે ભોગવીને અતે માનવચ્ચવનના અતિમ પુરુષાર્થ મોક્ષને પણ સાધશે એની નામના દિગ્દામિન્તમા વ્યાપશે એનું નામ ।” પણ તેઓ દુર્ધપણુ નામવિધિ કરે તે પડેલા બે પાત્રે બાળને લઈને જિભેરી એક ધાત્રી જોડી જાત

“ જોશીજી મહારાજ, એનું નામ રખે પાડતા ! એની રાશી પણ જોશો મા ! શેઠાણીઆએ કહેવરાવ્યું છે, કે હમણાં નામ નથી પાડવાનું. થોડા વખત પછી કોઈ શરૂ કે મેત પાસે પડાવવા વિચાર છે. આટઆટલાં સંતાનની અછત અને અત્યારે નામ પાડવાની ઉતાવળ શી ! ”

“ બિચારા જોશી મહારાજને નકામા ઝાંખા પાડ્યા. ” વિરૂપાએ વચ્ચે ટીકા કરી.

“ ન પાડે તો શું કરે ! એ તો તારા નામની માળા લઈ બેઠાં છે. નામકરણ તારી પાસે જ કરાવવાનું છે. આજ સવારમાં બિહતાં વેંત જ મને બોલાવવા મોકલી છે. ”

“ નામ નહોતું પાડવાના ને ! ”

“ એ તો બહાનું. પણ હવે જલદી ચાલ ! વાતમાં ને વાતમાં બહુ મોડું થઈ ગયું. શેઠાણીઆ તારી રાહ જોઈને કચારનાં બેઠાં હશે. મેં આડીં મારું પારાયણ ચલાવ્યું ને ત્યાં નક્કી ઠપકા મળશે. ”

આળકને જોવાની અદમ્ય લાલસા દિલમાં ઘોળાતી જ હતી. અચાનક અણુધાર્યો પ્રસંગ પ્રાપ્ત ગયેલો જોઈ વિરૂપા એકદમ લાગણીવશ બની ગઈ. ધીરે હાથે કેશ સમારી, ઉત્તરીય બદલી એ નંદાની પાછળ ચાલી નીકળી. એના હૃદયમાં અત્યારે એક અજળ્ય તોફાન જામ્યું હતું.

અંતે ધનદત્ત શેઠની હવેલી નજીક આવ્યાં ત્યારે અંદરથી મંગળ-ગીતોના સ્વરો આવી રહ્યા હતા. સોનેરસેલી દીવાલોને પુષ્પમાળા, ગજરા વગેરેથી શણગારી હતી. સુગંધી ધુપદાનીઓનો સુગંધી ધુમ્ર આખા વાતાવરણને મધમધાવી રહ્યો હતો. પરિચારકો, ગાયકો ને વાદકો આડાઅવળા ફરતા જોવાતા હતા. ગૃહાંગણમાં સુંદર રંગોળીઓ પૂરી હતી. ઘરનાં પશુઓને પણ શણગાર્યાં હતાં.

અન્ને આનન્ની લહેરે વાઈ ગ્હી હતી, પણ મહુના દિલને એક વાત અણુછાજતી ભામતી હતી વિધુલ સપત્તિના ધણી ધનદત્ત ગેકના પુત્રનુ નામ પાડનાર મેત ।

બટકબોલી નદા સાથેની વાતમા વિરૂપાને આવતા સહેજ વિલબ થયો અધા મ્નેહીઓ જતજતનો ગણુગણાટ કગી ઊકચા, પણ શેઠાણી મક્કમ હતા અને રોક હવે કોઈ પણ રીતે ગેઠાણીને દુભવનાની મનોભાવનાનાળા નડોતા

આખરે વિરૂપા દેખાણી નદાની પાછળ એ ધીરે ધીરે ચાલી આવતી હતી દૂરથી જ્નેનાગના નેત્રાને નાથી લે એવો કેગકલાપ, લીંબુની ફાડ જેવા કાળા ભમ્મર નયન, મન્યૂત ને રનાયવાળા અંગ-પ્રત્યંગ, સુરેખ નામિકા । વિરૂપાના દેહદર્શને એકવાર બધાના દિલમાથી નીચ-જીંચની ભાનના બૂલાવી દીધી એશે માફુ એવુ ઉત્તરીય પહેર્યું હતું પણ એના અજો સાથે એ એકમેળ થઈ ગયુ હતું એના ભરાવનાર અને સતાડતુ પટ દિમતી નડોતુ, પણ જ્નેનાગને જાણે કાવ્યની કોઈ શૃંગારપક્તિઓ ત્યા ગોબતી હોય તેમ લાગતું હતુ

“ જ્નેઈને વિરૂપા । લાગે છે મારા-તમારા જેવી । ” ગેઠાણીથી ન રહેવાયુ

“ નીચને નખગ જાજા ” એક જદ્ ઓઝે મનોભાવનાનો પ.થો પાડ્યો

“ કોણ નીચ, કોણ જીંચ । જે દલકા દગમ કરે તે નીચ ને નારા કરે તે જીંચ મદુ પેનાના કરમાકરમનો મગવાગો કરે તો મદુ પેને આપમેળે મમજી થશે કે કોણ જીંચ ને કોણ નીચ । ”

આ વાત કદાચ ચર્ચાનુ ઓગાન બની જનન, કાગળ કે આવા વાવગ અવલકાસ મેગમેરવાના દના કેટલીક વાર ગણમેદાન પણ શર્ષ

જતાં, પણ વિરૂપા નજીક આવી પહોંચી હતી. એ થોડું દૂર ઊભી રહી કુશળ પૂછવા લાગી.

“ સુરૂપા, નજીક આવ ! ” શેઠાણીએ પ્રેમથી કહ્યું. એ અવાજમાં કંઈક જુદી મમતા હતી. સ્વજનોને આ મમતા ન રચી.

“ ના, બા, હું નજીક નહિ આવું. નજર લાગે. ”

“ તારી નજર લાગે માટે જ તને બોલાવી છે. બરાબર તારી નજર લગાડજે ! ”

વિરૂપા સંકોચાતી સંકોચાતી નજીક આવી. આટલાં સ્ત્રીપુરુષો વચ્ચે એ આવી છૂટ લેતાં શરમાતી હતી. પણ શેઠાણીએ તો શરમ, સંકોચ કે મર્યાદાનાં બંધનો વેગળાં મૂક્યાં હતાં.

શેઠાણીએ બાળકને ઉપાડી વિરૂપાના હાથમાં મૂકી દીધો. બધાં સ્વજનો ચમકી ઊઠ્યાં.

પણ વિરૂપાની મીઠ બાળકના દેહ પર મંડાઈ ગઈ હતી. પોતાની જ સુંદર નાસિકા, ખીલતી કળી જેવા એ જ પોતાના ઓઠ, પણ ભાલપ્રદેશ માતંગના જેવો સહેજ ઉપસતો ! માતંગ ઘણીવાર વિરૂપાને કહેતો કે તારી કીકીમાં ખંજન પક્ષી નાચે છે. એવી જ કામણ કરનારી કીકીઓ આ બાળકની હતી.

મોહની આ બે ક્ષણ વીતી—ન વીતી ત્યાં વિરૂપા સ્વસ્થ થઈ ગઈ. પોતાની જાતને સંભાળી લેતાં બોલી:

“ જુગ જુગ જીવો મારા લાલ ! બા, કેવી નમણી કાન્તિ ! મોં—નાક તો તમારા જેવાં જ છે. અને આ ભાલપ્રદેશ બરાબર શેઠ જેવો ! ”

“ હવે એ વાત મૂક ને ! તને નામ પાડવા બોલાવી છે કે ભાષણ કરવા. નામ પાડી દે ! ”

“ હું શુ નામ પાડું ! મારો લાલ મોટો યાય, ને અમારો આર્થ યાય-અમારો પુત્ર યાય એ જ મારું છું અને એની યાદ માટે હું તો ‘ મેતાર્થ ’ નામ પાડું છું ”

“ મેતાર્થ, મિત્રાર્થ ! સુદર નામ ! ”

“ ખોટના નામ એવા જ હોય ! ” એકે વિરોધીઓને શાન્ત કરવા ખાતર ઊમેર્યું

બપો મગળધ્વનિ પથગર્ભ ગ્લો નામવિધિ સપૂર્ણ થઈ

નિરૂપા બાળકને ઊંચુ ઊંચુ લઈને ઉછાળી ગ્હી હતી, ત્યાં તો બાળકે એના સ્તનપ્રદેશ પર નાગ્નુદ હાથથી પ્રહાર કર્યો ત્તણે નાગ્નુક મૃગ પર કોઈ સંગીતનિપુણ પરીએ થાપી મારી એ મસ્ત મૃદમ-માથી છૂટેલો પ્રચંડ નિનાદ અશ્રાવ્ય હતો, પણ એને વિરૂપાના દિલમાં તો પ્રચંડ ઘોષ મચાની મૂક્યો એનું મનમદિર એક વાર લાગણીઓના રમઝમાટથી ધ્રુવ ઊંચુ બાળક પણ એટલેથી ન અટક્યું અદર લહેગર્ભ રહેલ પ્રચંડ નદને પીના નાનુ શુ ડમળપાખડી જેવું મુખ ખોલ્યું

નિરૂપાના હૃદયમાં એકદમ આધી ઊભી એને લાગ્યું કે છાતી પરના આ જે પહાડો હમણાં જ ચિગર્ભ ઊઠ્યો, ને જળવાગ વછટી ઊઠ્યો એણે મહામહેનતે સયમ જાળવ્યો અત્યંત પ્રયત્ને લાગ-ણીઓને કળજે ટરી અને બાળકને એકદમ પાછું આપી દીધું

એ નિદાયના જે ગળદો ખોલ્યા વગર જ ઘર નર પાછી ફરી એના હૈયાને કોઈ મજબૂત હાથે પીંચી રહ્યું હતું દૂર દૂર આગા-વાડિયામાં પરભૂતિકાઓ ગાઈ ગ્હી હતી મનુકળની આ પરભૂતિકાએ પણ મનને શાન્ત કરવા ટહુકવા માડ્યું

ભૂલ્યો કે મનભમરા કયા લગ્યો ?

રો હિ જો ય

[૫]

ગંગાને પાર આવેલી પક્ષીમાં ખૂબ ભીડભીડ જામી હતી. રોહિણીઆનો દાદો મૃત્યુને ખાટલે પડ્યો હતો. વયોવૃદ્ધ સાવજસમી એની પડછંદ કાયા પડી પડી હુંકાર કરી રહી હતી. ઢાલ જેવી એની છાતી, વૃદ્ધાવસ્થાથી થાકી ગયેલી તો ય ધમણની જેમ ઊછળી રહી હતી. યમગાજના ઓળા સામે પથરાતા હતા, છતાં ય એની આંખોના ખૂણા એવા જ લાલ હતા. મૂછ-દાઢીના મોટા મોટા થોભિયા એના ચહેરાને અત્યારે ય કરડો બનાવી રહ્યા હતા.

પદ્મીના બધા રહેનારાંઓ અને આજુબાજુના ગામના જુદા જુદા શ્રદ્ધ કુળોનાં સ્ત્રી-પુરુષો એકઠાં મળ્યાં હતાં. સહુના મોં ઉપર ગમગીની અવશ્ય હતી, -પણ કોઈ વહાલું જન યાત્રાએ જાય ને વિદાય આપવાની વેળા જેવી. મોત સાથે તો આ બધાં મૈત્રી સાધનારાં હતાં. કોઈનું મોત એમને મન ભયંકર ઘટના નહોતી-છેક સામાન્ય ખીના હતી. અને એટલે જ કોઈનું માથું ઉતારી લેવું કે ઉતારી આપવું : એનું એમને મન કંઈ મહત્ત્વ નહોતું.

शक्तिनेत्र

“ હવે હું તમારા બધાની વિદાય લઉં છું મેં મારા જીવનમાં તમારા માટે મારાથી બનતું બધું કર્યું છે, એનો મને સંતોષ છે, છતાં મારી ઘણી મુશ્કેલી બાકી છે ” વૃદ્ધ લૂટારો સહેજ શ્વાસ ખાવા થોભ્યો.

“ કોઈ ન માનશો કે મારી મુશ્કેલી ધનલક્ષ્મીની કે કોઈ દુશ્મનને હરાવવાની છે તમારી વફાદારીપૂર્વકની મેવાથી તો મેં મહાગજ બિંબિસારની રાજધાનીને તોળ્યા તોળ્યા પોકળવી છે એના મોટા મોટા સેનાપતિઓ, ગ્રામ્યરો, સનિધાતાઓ, દુર્ગપાલો આનેય મારું નામ સાંભળી ચમ્પક દૂનું છે મારી પક્ષીનો ખમ્મનો કોઈ નામ કરતાં ઓછો નથી. મારા એકે દુશ્મનનું માથું મેં સલામત રહેવા દીધું નથી, પણ મને મારા પત્નીની ચિંતા છે ”

“ ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહેને દાદા ” એક વયોવૃદ્ધ સાથીદારે જગ નજીક જઈ ધગધગતા કપાળે હાથ ફેરવતા એકથી વધુ ગેદિણીઆના દાદાને બધા દાદાના નામથી જ સંબોધતા.

“ ચોખ્ખે ચોખ્ખું જ કહું છે મગતી વેળાએ માણસને હુપાવવાનું શું હોય ? મને એ તો ખાતરી છે, કે મારી પાછળ તમે ગેદિણીયની આગામી રહીને મારું કામ ચાલુ રાખશો, એટલે દહાડો આપણું રાજ યથાપીને સંતોષ પામશો, પણ મારા મનની મુશ્કેલી, બધા પચ પામે પ્રતિજ્ઞા કરાવવાની હતી, અને તે એ કે પેલા જ્ઞાનપુત્રનો ઉપદેશ કોઈ ન માંભજે. જૂને ચૂકે પણ કોઈ એમ ન માન્યો કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય માથે તમારે કંઈ બેદખાન નથી, નેઓ નમને એટલેમજ ગણે છે એ અને આપણે જુદા. મેં એ વાતની ખૂબ ખૂબ ખાતરી કરી છે હવે તમે બન્નેઓ નહીં એ લોકોને વટવા, દેગન કરવા, માગવા, ખાનાખરાબી કરવી એમાં જ આપણી શોખા. કોઈની પામે બીજા માટે મોટાઈ કે દંડ ન મળે એ તો આપ પરાક્રમથી જ મેળવાય ”

૪૪ મહર્ષિ મેતારજ

વૃદ્ધ પુરુષ થોભ્યો. આવેશમાં ને આવેશમાં એ ખૂબ બોલી ગયો હતો, એટલે એનો શ્વાસ વધી ગયો હતો.

“ દાદા, શાન્તિ રાખો, વિશ્વાસ રાખો, ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કરો. અમે જ્ઞાતપુત્રની માયાબળમાં નહીં આવીએ. એનો ઉપદેશ નહીં સાંભળીએ, એના સ્થવિરસંતોનું માન નહીં કરીએ.”

“ એ વાત બરાબર છે, પણ તમારામાંના કેટલાક ભોળા છે. અને આ તો શૂદ્રોને નામશેષ કરવાની ચાલાકી છે. દરેક જણુ ઊભો થઈને પ્રતિજ્ઞા કરે કે અમે એનું એક પણ વાક્ય કાને નહીં ધરીએ, તો જ મને શાન્તિ થાય.”

દાદાનાં આ વચનોએ ચારે તરફ જરા ધોંધાટ ઊભો કર્યો. એક બાબુથી સ્વરો આવવા લાગ્યા:

“ શું દાદાને અમારા પર વિશ્વાસ નથી ? ”

“ શું દાદા અમને મૂર્ખા ધારે છે ? ”

પણ આ બધા સ્વરો કરતાં એક મોટો સ્વર ચારે તરફ ગાછ રહ્યો.

“ દાદાને મરતાં મરતાં ય સાચી મતિ નથી સૂઝતી. જ્ઞાતપુત્રના ઉપદેશને જરા તો શાન્તિથી વિચારો ! એને તમારી પાસે શા સ્વાર્થ છે ! એણે કેટકેટલાને પાપના માર્ગેથી વાળ્યા છે, એ તો બુઝ્યો ! આ તો ધર્મકર્મની બાબત. દાદાની કહેવાની ફરજ, આપણને યોગ્ય લાગે તો આચરવાની ફરજ ! શા માટે બધાએ બંધાઈ જવું ! મને તો દાદાનો પ્રતિજ્ઞાનો આગ્રહ ફેગટ લાગે છે.”

આ પ્રચંડ સ્વર માતંગનો હતો. આ સ્વર સાંભળી મરતો મરતો રોહિણેયનો દાદો એક વાર બિછાનામાં બેઠો થઈ ગયો, દાઢી મૂંછના કાતરા ઠીકઠાક કરતો તે મોટા ડોળા ફેરવવા લાગ્યો.

શ્વાસની ધમણ વધતી હતી બધા માણસો પણ બે ભાગમા વહેચાઈ ગયા

વાતાવગ્ણ ઉગ્ર બન્યું સામસામા હથિયારો નીકળી પડે તેવી ક્ષણ હતી અને પછી-ઉશ્કેરાયેલુ આ ટોળું રક્તપાત વિના નહી રહેવાનું.

તુનાન રોહિણેય દાદાના મૃત્યુના ગોદમા નીચું માથું ડરીને અત્યાર સુધી ખાટલા પામે શાન્ત બિભો હતો એણે સમય જોયો. હાથીના ગડચળ જેવા પોતાના મન્ત્રને એણે બિચુ કર્યું આખના ખૂણા પગના બે આસુને લૂછી નાખ્યા, ને વચ્ચે આવી બિભો

“ ભાઈઓ, શાન્ત થાઓ. અત્યારે પ્રત્ય દાદાની આ ક્ષણે આપણને આવું ન રોબે. ”

ટોળું એકદમ શાન્ત બની ગયું

રોહિણેય વૃદ્ધ દાદાની પામે ગયો, તેના શરીરને બે બાહુ વચ્ચે લઈને ધીરેથી પથારીમા સૂવાડ્યું, અને દાદાના ચરણ પામે બિભો ગદી બોલ્યો

“ દાદા, આ આખો મમૂલ તમે મને સોપતા બન્યો છો ને. દાદાજી, શાન્ત થાઓ મૃત્યુની આ પવિત્ર પળે ગા માટે અઢારણ ક્રોધ કરો છો આ પક્ષી, આ આખું જીવ, આ ધનમાલનો માલિક તો તમે મને જ છોડ્યો છે ને. ”

‘ હા બેટા. ’

“ તો મને જ પ્રતિજ્ઞા આપોને. અને એ ગીતે આપ મને પક્ષીપતિ તરીકેનો અભિષેક કરો. આ બંદાની વતી હું જ આપની પામે પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારું, એ જ ઉચિત છે દાદાજી, માગ ડહાપણમા ને બાહુ-બળમા તો વિશ્વાસ છે ને. ”

“ મારો રોહિણેય તો લાખોમા એક છે ”

“ તો દાદા, આપો મને પ્રતિજ્ઞા ! આપના ચરણને સ્પર્શ કરી અંજલિ જોડું છું. જીવ અને જનને સાટે ! ”

“ બેટા, ભૂલેચૂકે પણ એ જ્ઞાતપુત્રનાં દર્શન કરીશ નહિ. કદાચ દર્શન થઈ જાય તો એનો એક પણ શબ્દ શ્રવણ કરીશ નહિ. એનું દર્શન-શ્રવણ આપણને અધોગતિએ લઈ જનારું-ધંધોધાપો ભૂલાવનારું અને માયાજાળ પ્રસારનારું છે. ”

“ દાદાજી, ઇષ્ટદેવની શાખે, આપની શાખે, આટલા મારા શરવીર સાથીદારો અને પક્ષીજનોની શાખે હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે એ જ્ઞાતપુત્રનાં દર્શન કે શ્રવણ નહીં કરું, બીજા કરતા હશે તો કરતા અટકાવવા યત્ન કરીશ. અને એ રીતે આપે સોંપેલ આ પક્ષી, આ પક્ષીની શોભા અને આપની કીર્તિને ચોગુણી વધારીશ. ”

“ શાખાશ રોહિણેય, મારી શિક્ષા ક્ષણી. તારો પિતા તો તારા જન્મ પછી તને જોવા લાંબો વખત ન જીવ્યો. તારી મા પણ ન જીવી. પણ બેટા, આજ મારા જીવને શાન્તિ થઈ. હવે મારો વિદાયનો વખત નજીક આવતો જાય છે. સહુને છેલ્લા જીહાર છે ! ”

અને એ વૃદ્ધ તદ્દન શાન્ત થઈ લાંબી સોડ તાણી પડખું ફેરવીને સૂઈ ગયો. બધાં ચારે તરફ વીંટળાઈ વળ્યાં. વૃદ્ધની એકએક નસ તૂટી રહી હતી. શરીરનું દૈવત ધીરેધીરે ઓછું થઈ રહ્યું હતું.

મેતની પણ તો મિઠાશની હોય. માતંગને લાગ્યું કે પોતે હિતાવળ કરી. અને જો આ જીવાન રોહિણેયે વિવેકબુદ્ધિ ને સમય-સૂચકતા ન વાપરી હોત તો આજે જ અહીં રણમેદાન જામી ગયું હોત ! માતંગને રોહિણેય તરફ માનબુદ્ધિ જાગતી ચાલી. એ ધીરેથી વૃદ્ધના ખાટલા નજીક ગયો. મરતા જીવને શાતા આપવાનો કોઈ માનવધર્મ એને હાકલ કરી રહ્યો હતો.

“ દાદા, શાન્તિ રાખજો. હવે આ લોકની મમતા છોડી ઈષ્ટ-

દેવમા ધ્યાન જોડી દેતો રોહિણેય જોવો તમારો એવો અમારો
એનો ચિતા ન દરશો ”

માતગના આ શબ્દોએ દાદાના મો પર એક દૂક હાન્ય જમા-
વ્યુ, પણ એ છેલ્લુ હાસ્ય હતુ જીવનભગનો જોદો છેડી જીવમા
પોઢી ગયો. રોહિણેયના આક્રમથી આખી પછી ગાંધુ જરી તમત-
મતી યુવાનીનાળા રોહિણેયને વૃદ્ધ દાદાનો વિયોગ કાણુભરને માટે
એમાડો ખનાવી ગ્હો

સહુએ એટલા મળીને દાદાનો ઉત્તર મન્દાગ ડ્યોં ધીગ પીગે
વખત જતો ચાલ્યો તેમ તેમ ગમગીની ઓછી થતી ચાલી

રોહિણેય હવે પોતાના ધધાના પ્રધાન માટે તૈયારી કરી ગ્હો
હતો એને કોઈ અજ્ઞાન પગક્રમ કરવાની તાલાવેલી લાગી હતી,
પણ ઘણા દિવસથી એને દેશની કોઈ માહિતી મળી નહોતી વૈભાગ
પર્વતની ગિરિમાળાઓ અભેદ હતી, અને એથીય અભેદ હતી એની
કિંનેયધી ? એ તરફના માર્ગ ઉજ્જડ હતા માર્થવાહો ત્યાથી કરી
નીડળના નહિ, અને નીડળના'તો સહીમલામત ભાગ્યે જ પહોચના
એમને પણ આ વનના જેતાજ બાદશાહોને નજાગ ધનુ પડતુ
ગજ મિમ્મિસાગના અનેક યોદ્ધાઓ પણ અહી આવી જીવ જોખ-
મમા મૂકીને નામી છૂટેલા

આટઆટલી કિંનેયધી જા રોહિણેયને ઓઝી ચિતા નહોતી
એક પણ લૂટ કે એક પણ ધાડ પાડના પડેલા એને રાજ્યના અંદા
અમાચારોથી વાકેફ બનવુ પડતુ નવા સમાચારો માટે આજે એ
એટલો જ બહાગ નીડળવાનો હતો એની આખી પત્ની તો જુના
જુદા વનવિદારો ને નનૃત્યોમા મગગૂલ હતી

મુરજ મદાગને પોતાની તમામ ડળા મ કેવી લઇ, વૈભાગગિગિની
ગિખગમાગોને ડમુમન ગે ગી લીધી કે રોહિણેય પોતાના ગુલાન-

માંથી બહાર નીકળ્યો. એ એકસો હતો. ક્ષણવારમાં તો પક્ષી વટાવી જાડી ખીણોમાં સરી ગયો. ગંગાના કિનારેથી પક્ષી સુધીનો કોઈ ચોખ્ખો કે નિયત માર્ગ નહોતો. એકાદ પગદંડી કે માણસના અવર-જવર જેવાં ચિહ્નો પણ કદી શોધ્યાં ન મળતાં.

આખું જંગલ, એની કંદરાઓ, એની ખીણો; એનાં નાનાં ઝરણો, વાઘવડની બોડો, એ બધા વચ્ચેથી એમનો છૂપો રાજમાર્ગ વહ્યો જતો હતો. માથેડું માથેડું મોટા ઘાસમાં થઈને એમનો માર્ગ ચાલ્યો જતો. આવા માર્ગોએ રોહિણેય ઝડપથી આગળ વધતો હતો. ઘડીકમાં કોઈ ખાડો ફૂદતાં નાનો ખની જતો, કેટલીક વાર એક ઝાડ પરથી ખીજે ઝાડ જતાં તાડ જેવો પડછંદ લાગતો. એ ચાલતો હતો, દોડતો હતો, ફૂદતો હતો કે છલંગો ભરતો હતો; એનો નિર્ણય થઈ શકતો નહિ.

આખરે ગંગાને તીરે આવીને એ થોભ્યો. એણે મોંએથી ઝીણી સીસોટી વગાડી, અને પાછળથી જંગલી જનનવર જેવો અવાજ કાઢ્યો. પડતી રાતની શાન્તિમાં આ અવાજ ઘણે દૂર સુધી સંભળાયો.

એકાએક કોઈ જંગલી જેવો માણસ પાસેની વનરાજિમાંથી હાથમાં નાનું પોટકું લઈને બહાર નીકળી આવ્યો. રોહિણેયે પોટકું છોડીને એમાંથી જોઈતો પોશાક વગેરે લઈ લીધું.

એકેએક ક્ષણ વીતી અને ગંગાના એક ઘાટ પર કોઈ દેશદેશની યાત્રા કરવા આવેલો રંગીલો સાર્થવાહ નૌકાવાળાને રાજગૃહીની મુંદર ગણિકાના ધામ માટે પૂછી રહ્યો હતો. એના હાથમાં મુવર્ણ-મુદ્રાઓ ખખડી રહી હતી. નાવડીએના નાના દીપકોના ઝાંખા પ્રકાશમાં મુવર્ણમુદ્રાઓ ગરીબ નાવિકો પર અજબ ડામણ કરી રહી હતી.

“રસિકજનો માટે તો પ્રિયદર્શના ખરેખર સ્વર્ગની મુંદરી જેવી છે.” એક નાવિકે કહ્યું:

“ અરે, મારા ગેહ ! એવી હજાર પ્રિયદર્શનાઓ જેના રૂપ પામે આખી પડે એવી દેવદત્તાને આપ જુઓ તો સ્વર્ગની મુદ્રી ય બૂલી જાઓ ! ” બીજા નાવિકે વચ્ચે ઉભેરું નાવિકોને સુવર્ણમુદ્રાઓ વધુ ને વધુ વાચાળ બનાવી રહી હતી એ એટલેથી પણ ન થોભ્યો, એણે આગળ વધાર્યું

“ મારા મહેરબાન, ચારેક દિવસ પહેલાની વાત છે, કે દેવદત્તા મારી જ નૌકામાં ઠેક વૈશાલિના રાજદરબારમાં જઈ આવી અનેક દુમારો, ગજદૂતો, શ્રેષ્ઠપુત્રો મારી હોડીમાં જ બેસીને એને ત્યાં ગયા છે એના પગની પાનીને સ્પર્શવા માટે હજારો મુદ્રાઓ કુરમાન કરનારા પણ પડ્યા છે ”

“ નાવિક, ચાલ તારી નૌકાને તૈયાર કર ! દેવદત્તાને ત્યાં જ આજની રાત ગાળીશુ ”

“ ભલે, બપે ! ”

ચોડીવાગમાં ગગાના પ્રનાહમાં નૌકા સડસડાટ વધતી ચાલી ગાજુદીના ભવ્ય પ્રાસાદોના આકાશદીપકો હવે દેખાતા હતા નૌકાનો પ્રનામી એ દીપકો તરફ ધારીધારીને મીટ માડી રહ્યો હતો

જગતી તરણામ્થાની સુફતા એના દેહ પર વિલગી રહી હતી બગમના ગુહજાનાળા વાળ ઉપર એણે ઝિંમતી ઉબ્જીપ (પાઘડી) પહેરી હતી અને કુડળ હતા ને હાથે બાજુબધ પહેર્યો હતા ગળામાં એક મોટો ગ્લહાર લટકી રહ્યો હતો એ હાથ પર બહુમત્ય સુવર્ણમુદ્રાઓ ચડાવી હતી

મૂંગો દોરો હજી ફૂટતો હતો, ને વસતત્કલુના કેશડાની મુગમ્મી એના તનમન પર હતી શી જાન્તિ ! કેટલા લાખા બાહુ, કેટલું કમાયેલું બદન ! ગત હતી, એટલે એની આખોના ચમકાગ અણુદીક ગેદના હતા, નહિ તો એની ઉપાડ-મીચ પણ અગ્ન્ય હતી

અજબ પુરુષ

[૬]

સાર્થવાહને દેવદત્તા ગણિકાના આવાસનો દ્વારદીપક અતાવીને નાવિક પાછો ફર્યો, ત્યારે રાતનો પ્રથમ પ્રહર સમાપ્ત થઈ ગયો હતો. થોડે દૂર આવેલા પાનાગારમાં હજી હોહા સંભળાતી હતી: અને મદિરાના ઘેનમાં ડોલતાં કેટલાં ય સ્ત્રીપુરુષો ત્યાં અવરજવર કરતાં હતાં. એમના વેશ વિચિત્ર હતા ને વેશથી ય વિચિત્ર તેમની ચેષ્ટા અને હાવભાવ હતા. કોઈ મૂછાળો મર્દ પોતાની સાથેની માનુનીનું ઉત્તરીય ઓઢીને સ્ત્રી જેવી ચેષ્ટા કરતો જતો દેખાતો, તો કોઈ સ્ત્રી માથે મોટી ઉજ્જીષ પહેરી મોંમાંથી દુર્ગંધવર્ષા કરતી જતી જોવાતી.

એ બધાંના મોંમાંથી છૂટતી દુર્ગંધ એમની ભાષા, ભૂષા ને ચેષ્ટા કરતાં ય અસહ્ય હતી. આ યુવાન સાર્થવાહને એકવાર આ સ્થળે આવવા માટે કંટાળો આવી ગયો. આ લોકો પ્રત્યે ઘૂણા કરવી કેદયા દાખવવી એની એને કંઈ સૂઝ ન પડી. એ વેગથી આગળ વધ્યો.

દેવદત્તાના આવાસ નજીક આવતાં જાણે કોઈ નવીન અનુભવ થતો હોય તેમ હવા મીઠી ને સુગંધપૂર્ણ વહેતી લાગી. ચારે તરફનું વાતાવરણ પ્રશાન્ત થતું ભાસ્યું. આવાસના ઊંડા ઊંડા ખંડોમાંથી ધીરો ધીરો નૃત્યઝંકાર, વાદ્યોનો સૂરીલો સ્વર ને ગાનારીઓની કંઠ-માધુરી મૃદુ મૃદુ રીતે શ્રવણપટને સ્પર્શવા લાગી.

‘ શ્રીમાન્ સાર્થપતિ, આ વિનમ્ર દામી આપનું સ્વાગત કરે છે
પધારે ને આ આનાસને સોભાવે । ’ ”

દ્વાર પર ઊભેલી એક સુદર દામીએ યુવાન સાર્થનાહનું સ્વાગત
કર્તું માર્થવાહે મહેન જોયે જોઈ મસ્તક નમાવી દામીનું સ્વાગત
સ્વીકાર્યું અને પોતાના હમરખધમાથી કેટલીક મુદ્રાઓ દાઢી દામીના
હાથમા મૂકી માથે માથે પોતાનો એક બાજુબધ ઝોડીને તેને
બેઠ આપ્યો

દામી વિમાસણમા પડી ગઈ એની સુદર લાગી પડકો અને
નાના કોમળ ઓઠક ચચળ થઈ ગયા એ મુખ મલકાવતી યુવાન નરક
નીચી ગઈ પણ આ યુવાનની દૃષ્ટિ દામીના સુદર દેહ પર નહોતી
એ તો સ્વગેની દિગા તરફ જોઈ ગઈ હતો આ દીપકદ્વાર નીચેથી
નાનામોટા કેટલાય માનનીઓ આવ્યા ગયા હતા એમાના અનેક ઉદાર
હતા, અનેક શ્રીમત હતા, અનેક ઉપસુદર હતા, પણ પહેલી જ પળે
આટલી એપગાઈ, આટલી ઉદારતા દામીએ બહુ ઓછામા જોયા હતા

પાગરતી તરણાનચ્ચા હતી, તોય આ સાર્થનાહનું બાજુ
ગંગી અત્યંત મુગ્ધિત હતું રક્તપણી એના દેહ પર પૌરપની આક-
ર્ષક આભા વિરાજતી હતી એનું મસ્તક વિશાળ, કેશ ઢાળા ભમ્ભર
ઓ આજે તો વીનળીના ઝમઢાગ જેવી હતી લાગા હાથ આજન-
બાહુ લાગતા હતા મોહગન્ધમા વમીને નિર્મોહી અનેથી દામીને પણ
કણ માત્રમા આ યુવાનની યુવાની પ્રત્યે માયા જગી

માર્થવાહને દોગતી દોગતો દામી આનાસના એક ખડમા આવી
પહોચી આ ખડનું એક દ્વાર નૃત્યનાળા ખડમા પડતું હતું આ
ખડ નૃત્ય ડગનારી સ્ત્રીઓને વેરાબૂપા સજના માટે રાખનામા આવ્યો
હતો દેનન્તા પોતાની ચાર નર્તકીઓ માથે નાગનૃત્ય કરી ગઈ હતી

દામીએ અર્પણુના દારમાથી સંકેત કરતા કહ્યું “ મહાનય

પર મહર્ષિ મેતારજ

પેલી વંસવીણા વગાડતી ચાર સ્ત્રીઓની વચ્ચે દેહના ટુકડે ટુકડા ન કરી નાખ્યા હોય એમ અર્ધી જમીન પર ને અર્ધી ઊંચી જૂમતી રહી નૃત્ય કરી રહેલી મારી સ્વામિની દેવદત્તા. પૃથ્વીપરની પદ્મિની, સ્વર્ગમાં વસતી કોઈ પરી અને પાતાળની કોઈ પણ માયાવિની કરતાં એ સુંદર લાગે છે ને ! ”

“ તારી સ્વામિની દેવદત્તા ! ” સાર્થવાહે જરા ભારે શબ્દોથી કહ્યું.

“ હા, દેવદત્તા-મગધની એક માત્ર સુંદરી ! મહાશય, એનો સ્પર્શ પારિજાતક પુષ્પથી ય કોમળ છે. ” દાસી યુવાનને કામદેવના દ્વારનાં પગથિયાં ખતાવતી હતી.

“ પુષ્પથી ય કોમળ ! ” યુવાન હસ્યો. જાણે આ ઉપમા એને હસવા જેવી લાગી. ચંચળ રીતે ફરી રહેલાં એનાં નેત્રો દેવદત્તાના અંગભંગ પર સ્તબ્ધ ન થઈ શક્યાં. એ તો રંગસભાના પુરુષો તરફ નીરખી રહ્યો હતો.

“ દાસી, પ્રથમ તો રંગસભામાં પધારેલા અગ્રગણ્ય પુરુષોની ઓળખાણ માટે ઇતેજ્ઞર છું ! ”

“ નૃત્યભવનમાં જ પધારોને ! ત્યાં પ્રત્યક્ષ પરિચય સધાશે. ”

“ ના, ના. આ દેશથી હું સર્વથા અજ્ઞાણ છું. આટલાં બધાંની વચ્ચે જઈને એસતાં સભાક્ષીભ થઈ રહ્યો છે. અહીં જ ઓળખાણ આપ ! ”

“ એમાં લજ્જા કરવા જેવું કંઈ નથી, સાર્થવાહ ! દેવદત્તાનાં નૃત્ય જોવાં, એનો અંગભંગ નિરખવો ને એની સુશ્રી વિષે ચર્ચા કરવી એ તો સંસ્કારિતાનું ગ્રિહ છે. ઘણા કવિઓ એના એક એક અંગ પર લાંબી લાંબી કવિતાઓ કરે છે. અને છતાં ય નાગરિકો

દહે છે કે ઉપમા અને અલકારો ઓછા પડે છે દેવદત્તાના મૌદ્ય ને શ્વરો વિશે આખાલવૃદ્ધ છડેચોક ચર્ચા કરવામા સુનતા સમજે છે”

“ સુનતા, સમ્પ્રાગ્નિતા ! ” કોઈ અજડ માણસ બોલે તેમ આ ગબ્દોનુ સાર્થવાદે પુનરુચ્ચારણુ કર્યુ દામીની આ વાતથી એ આશ્ચર્ય પામતો હોય એમ ભાન્યુ સ્ત્રીના અંગોપાગતી આની ચર્ચા સુનતા ને સમ્પ્રાગ્નિતા કેમ બેખાય, એની જાણે એને સમજ જ ન પડી !

“ દામી, આ ગગસભા વિખગાઈ જશે ને હું ઓળખાણુ વગગ્નો ગ્હી જઈશ પગ્દેરી છુ, પાસકી ભોમનો વાસી 'હુ, માટે ત્યા જતા નગ્મ આવે છે ”

“ ભતે ત્યારે, જુઓ, પેલા ગગસભાની પ્રથમ પક્તિમા સડુથી આગળ ઉચ્ચાસને બેઠેલા છે, તે ગાન્યુદીના સમાહર્તા ખાણુ, મેતુ, વન, પ્રજ બધાના એ અધિકારી ! ”

“ ચોગ્ય છે, અનુભવી પણ લાગે છે ” દેવદત્તાના રૂપને બલ્તે મમાહર્તાની આકૃતિને નેત્રો દ્વાગ પી ગ્હો હોય તેમ માર્થવાદ બોલ્યો.

“ અને તે પછીના અનુક્રમે સૂત્રાધ્યક્ષ, ગીતાધ્યક્ષ, સુગાધ્યક્ષ ને ગણિતાધ્યક્ષ ! ”

“ ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! નાહ, તે પછીના કોણુ છે ? ”

“ મગધના તવનગે (પટ્ટાવાળા ક્ષત્રિયો), માડલિકો ને મબ્યો છે પેના શ્રીદેવતાની મૂર્તિવાળા મુવણુપટ્ટ જેમણે માથા પર આવેલા છે, તે ગાન્યુદીના ત્રેષ્ટિઓ છે ”

“ ત્રેષ્ટિઓ ! ” યુનાને ટપ્પટ દગડાકીમા ટ્યુ

“ કેમ ચમક્યા ! ”

“ ના, ના. ચમકવાનું કંઈ કારણ નથી. શ્રેષ્ઠિઓ સાથે અમારે તો સદાનો સંબંધ રહ્યો તેથી વિશેષ ઓળખાણની ઇચ્છા રાખું છું, એમની સંપત્તિ, સામર્થ્ય વિષે કંઈ કહે ! ”

“ મગધની સંપત્તિની તો વાત જ ન કરવી. રાજગૃહીમાં એવા એવા શ્રીમંતો વસે છે, જેની લક્ષ્મીનું માપ ખુદ કુબેર પણ ન કાઢી શકે. અહીં આવેલા શ્રેષ્ઠિઓમાં પણ કેટલાક દશદશ ને વીસવીસ હિરણ્યકોટી નિધાનના માલિક છે. દશ હજારના એક એવા ગાયોના અનેક વ્રજ તેઓની પાસે છે. ક્ષેત્રવાસ્તુનો તો પાર નથી. કોઈ પાંચસો હાટના સ્વામી છે, કોઈ હજાર હાટના. ”

“ ધન્ય છે રાજગૃહીને ! દાસી, બહુ વાચાળ લાગું તો માફ કરજે ! તારી ભાષા સ્વજન જેવી ને તારો વર્તીવ સ્નેહી જેવો લાગે છે, એટલે જ આ પ્રશ્ન કરી રહ્યો છું. મુજ પરદેશીની એક વધુ ભેટ સ્વીકાર ને મને રંગસભાનો પૂરો પરિચય આપી આભારી કર ! ”

સાર્થવાહે કાનનાં એ કિંમતી કુંડળો દાસીને ભેટ આપ્યાં.

દેવદત્તા નાગનૃત્યમાં તક્ષીન બની હતી. આખી સભા ચિત્રવત સ્તબ્ધ બની બેઠી હતી. માનવહેત્યને સહેજે મૂર્છા આવે એવું વાતાવરણ હતું: પણ જાણે આ યુવાન તેનાથી પર હતો.

કાં તો તેણે સ્ત્રી-સ્વરૂપની મનોરમતા ને તેનું સ્પર્શસુખ પિછાણ્યું નહીં હોય, અથવા તો એ બધા પર એને વૈરાગ્ય આવી ગયો હશે, નહિ તો અત્યારનું વાતાવરણ જ એવું હતું કે માનવીની વાચા જ સ્થંભી જાય. વંસવીણાના મીઠા સ્વરો અજબ ઝણઝણાટી મચાવી રહ્યા હતા, ને સ્વરોમાં મુગ્ધ થઈને સર્પ કોણે તેમ દેવદત્તા ડોલી રહી હતી. આખું અંગ એક પણ અસ્થિ વગરનું હોય એમ નાગ-ફેણની જેમ એનું કાળા ભમર કેશકલાપથી ઓપતું મસ્તક સ્વર-લહેરીઓ સાથે તાલ લઈ રહ્યું હતું.

દેવદત્તાના દેહ પર એક પણ આબૂપણ નહોતું એના ગૌર, મામન અને ગ્નિગ્ધ દેહ પર એક નનમ્યામ વસ્ત્ર વીટાળેલું હતું માથા પર હીંગાજડિત દામણી હતી, અને લાંબો મધુર કેશકલાપ સર્પ ફેણતી જેમ ઉન્નત રીતે ગૂંથેલો હતો કાળા વસ્ત્રથી આચ્છાદિત એના ગૌર અંગો અન્ય આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરી ગયા હતા.

સાર્થવાહની દષ્ટિ ખેએડ ક્ષણ દેવદત્તાના નૃત્ય પર રથભી ગઈ, પણ પુનઃ સભાજનો પર ફરના લાગી દામીએ ઓળખાવેલા તમામ ગાંગુહીના અગ્રગણ્ય પુરુષોને જાણે આજે તે આજે એ પિંગતી લેના ઇચ્છતો હતો.

નાગનૃત્ય કરતી દેવદત્તાને જાણે સમાધિ ચડી ગઈ વીણાના સ્વરો ધીરે ધીરે હનામા લીન થતા ચાલ્યા, તે આખરે સ્વરો બધ થતા માથે નૃત્ય મપૂર્ણ થયું ચાઝ દામીએ સાથે દેવદત્તા ઝડપથી મહામાથી પમાઝ થઈ ગઈ આખી સભા પરથી જાણે કોઈએ વર્ણ-કળુ વિધાનો પ્રભાવ પાડે ખેચી લીધો દેવદત્તાના નૃત્યની સદુ વાદવાહ કરવા લાગ્યા.

નૃત્યથી શ્રમિત થયેલી દેવદત્તા વેશ પરિધાનના ખડમા તંગથી પ્રવેશી નૃત્યનો સાજ જલદી જવની ઉતારી, દેહપર લગાડેલો ગ્ન-લેપ ધોના નાના એના હોજ પામે જતી હતી, ત્યાં દાસીએ રહ્યું.

“આ પરદેશી સાર્થવાહ આપની મુલાકાતે આવેલ છે થોડી એક ક્ષણોમા તો એમણે સ્વગ્નન જેવો ભાવ જન્માવ્યો છે.”

“મગધપ્રમિદ દેવદત્તાનું સ્વગ્નન જનવાનું અહોભાગ્ય કોને મળે છે ? અમાગ દેગમા લક્ષ્મી છે, વ્યાપાર છે, નૃત્યભવન છે, પણ દેવદત્તા જેવી નૃત્યસુદગી ત્યાં નથી મુનર્ણમુદ્રાઓ કરતા સૌદ્યમુદ્રાઓ અમારે મન બહુમૂલ્ય છે આજ મને લાગે છે, કે મારો દુખદ ને અનિર્વાન શ્રમપ્રનામ તમાગ દર્શને સફળ થયો છે.”

પદ મહર્ષિ મેતારજ

ગુવાનના મુખેથી દેવદત્તા પોતાનાં વખાણુ સાંભળી રહી. આવાં વખાણુ જોડે એણે ઘણીવાર સાંભળ્યાં હતાં, અલંકારિક શબ્દોના કુથ્થા હવે એને રુચતા પણ નહોતા: છતાં આ ગુવાનના શબ્દો તેને પ્રિય લાગ્યા. આ શબ્દો પાછળ સ્વસ્થતાનો ટંકાર હતો. એમાં કામની વિઘ્નતા, મોહની વ્યાકુળતા કે વાસનાની મૂર્ખતા નહોતી. ઝિગતી તરુણાવસ્થા, નિષ્પાલસ પુરુષત્વ ને ચંચળ નયનોની શક્તિ દેવદત્તાને સહેજમાં આકર્ષી બેઠી. એને લાગ્યું કે આ સાર્થવાહ સાથે થોડી-એક ઘડીઓ જરૂર વિતાવવા જેવી છે.

“ દાસી, તાંબૂલ લાવ ! ”

કુશળ દાસી તાંબૂલથી મધમધતો થાળ લઈ આવી : યુવાને તાંબૂલ લઈ મોંમાં મૂક્યું અને કમર પરના પટામાં રહેલી સુવર્ણ-મુદ્રાઓનો એમાં ઢગલો કરી દીધો.

દેવદત્તા સાર્થવાહના વર્તીવ પર મુગ્ધ થતી ચાલી. એને લાગ્યું કે આ સાર્થવાહ અવશ્ય ભોગી ભ્રમર છે, નહિ તો સુંદરીઓને વશ કરવાની આ રીતિઓથી તદ્દન અજ્ઞાત હોત. છતાં ય આશ્ચર્ય એ વાતનું હતું કે યુવાન તદ્દન સ્વસ્થ હતો. એની આંખો તદ્દન મદ વગરની ચમકતી હતી, એના એકે અંગમાં કામદેવતાનો સંચાર થયાની કુન્નરી જોવાતી નહોતી.

અજ્ઞાન યુવાન ! પુરુષના સ્પર્શસુખ ને સહવાસ માટે તદ્દન નિર્મોહી ને ઉદાસીન અનેક દેવદત્તાના દિલમાં જાણે વાસનાની ચિન્-ગારી ફરીથી ઝબૂકી. જીવનની ભૂંડીભૂખ ને કેવળ દેહવ્યાપારના નીચ વ્યાપારમાં વીતેલી અનન્ત રાત્રિઓમાં આ રાત્રિ કોઈ નવો સંદેશ લઈને આવેલી જણાઈ.

“ સાર્થવાહ, રાજગૃહીમાં કેટલી રાતોનો નિવાસ છે ? ”

“ વ્યાપારને અનુકૂળ જોટલા દિવસો મળે તેટલો ! વ્યાપારીને

તો લક્ષ્મી જ મર્યાદા છે ને ।”

“ગજગૃહી તો લક્ષ્મીનું નિવાસસ્થાન છે ।”

“નિર્જીવ અને સજીવ, બન્ને લક્ષ્મીઓઅહીં વસતી જણાય છે”

માર્યાવાદનો ન્યય દેવદત્તા સમજી ગઈ એણે વિશેષ ડર જતાજ ન આપતા હશે

“માર્યાપતિ, પેલા જળકુડ સુધી મારો સાથ ડગો ?”

“હા મારે નહિ ?”

દેવદત્તા આગળ ચાલી સાર્યાવાદ એ જ મત્તરીતે તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવામના મધ્ય ભાગની અંદર એક જળકુડ આવેલા હતો અરુચ અને મુગધી જળ છતોછલ ભર્યું હતું જળકુડના કિનારે બેઠી એના અરુચ જળનો આશ્વાદ લઈ સંકાપ એ રીતે ચારે બાજુ મગેમગમના પીકિડાઓ ને આસનો યોજેલા હતા

એક પીકિડા પર દેવદત્તાએ સાર્યાવાદને બેસવા ધનાગે ડ્યો, અને પોતે પણ પામે જ બેઠી ગઈ

મોડી ગતનો અદ્ર ડિગતો હતો અને આવામના અટિરિક્ત બેઠે એની જ્યોત્સ્ના દેવદત્તાના દેહ પર વેગતી હતી ઉમર ડહંક પ્રો થતી હતી, પણ એના દેહ પર સૌંદર્યની આભા એટલી ને એટલી જ વિચીત્ર હતી એના વિજ્ઞાનયુક્ત પ્રકૃષ્ટિન નેત્રોની ઉગાડમોંચમા અત્યંત આર્પણ હતું એણે નૃત્યવેગાનું કૃષ્ણઅંતઃકાંઈ નાખ્યું હતું, અને ઉપેરી તાગ્યો ગૂથેલું એક ઉત્તરીય ચીટાળી લીધું હતું. મગમના કેલ રૂટા મૂક્યા હતા અને તેદવાની લટરીઓ આવે નૃત્ય ન્ના હતા મુખ પર આવી પડના કથને સમાગવા નાંખે ઘડીએ કિઓનીઓ યનો અમરંડે નેવો એનો રાય ખરેખર કોઈ કવિની કવિતા હતા પાશુ મુંદ્ર ભાવ જગાવતો હતો

પ્રૌઢ યૌવના દેવદત્તા કોઈ રસિક પુરુષને અધીર યૌવના લાગે તેવો આ સ્વાભાવિક સંબોધ હતો, પણ પેલો સાર્થવાહ હજી ય સ્તબ્ધ હતો, સ્વસ્થ હતો.

“અરે, પેલું શું છે?” એમ કહેતો સાર્થવાહ પીઠિકા પરથી ઊભો થઈ પાસે પડેલી બીજી પીઠિકા તરફ ધસી ગયો.

“એ તો સુવર્ણમત્સ્ય છે. બહુ દૂર દેશથી ઘણા મૂલ્યે મંગાવેલ છે.”

“એ લાગે છે.”

“જોડી વગર જગતમાં જીવાય કેમ! સાર્થવાહ, એ નર-માદા છે, આવી ચાંદનીમાં ન જાણે શું ગેલ કરતાં હશે.” આ શબ્દોમાં કેફ હતો. અનંગરંગનો સ્પષ્ટ ટંકાર હતો.

છતાં આવા ભોગોપભોગના કોઈ પણ વાતાવરણથી એ પર ભાસતો હતો.

“દેવદત્તા, વૈભારની ગિરિમાળાઓમાં સુવર્ણપદ્મો ઊગે છે. એ પણ મંગાવીને આ કુંડને શોભાવ!”

“વૈભાર તરફ જાઓ ત્યારે આજની સુંદર રાતની યાદ તરીકે એટલી ભેટ મોકલજો ને!”

સાર્થવાહે કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર ન આપતાં મુક્તહાસ્ય કર્યું.

સ્ફટિકનાં દ્વારોમાંથી ચાંદની વધુ ને વધુ નિર્જરતી હતી. જળ-કુંડનું સ્વચ્છ જળ દેવદત્તાના દેહ પરના વિધવિધ સુગંધીમય લેપોથી મધમધી ઊઠ્યું હતું.

રાત હતી ને રસિયા હતા. સ્થળ હતું ને સહવાસ હતો; પણ એ યુગલ ચક્રવાક ને ચક્રવાકીનું હતું. મોડી રાત સુધી મીડી મીડી વાતો કરીને સાર્થવાહ ઊભો થયો ત્યારે રાત ઘણી વીતી ગઈ હતી.

“આ બે પીઠિકાઓ વચ્ચેનું અતર જાણે યોજનાનું અનન્ય માન્ય છે” વિદાય આપતી દેવદત્તાએ વ્યગ કર્યો

“પગિય વધતો જશે, એમ એ અતર પણ એક દહાડો એડુ થઈ જશે” હસતો હસતો સાર્થવાદ આવાસની બહાર નીકળી છત્તી ગાનના અધાગમા અદ્રશ્ય થઈ ગયો

થોડીનારે તારાના ઝાખા પ્રકાશમા એક નૌઠા વેભાગની ગિગિ-માળા તરફ જતી જોવાતી હતી

રા જ વા તી

[૭]

અથમતી રાતના ઝાંખા પ્રકાશમાં વૈભારપર્વતની શિખરમાળ તરફ સરી ગયેલી નૌકા, એ પછી કેટલાય મહિનાઓ સુધી અવાર-નવાર એવા જ અસૂરા ટાણે આવતી અને જતી જોવાતી. એમાંથી પેલો રંગીલો પરદેશી, અજાણ સ્વભાવનો સાર્થવાહ લપાતો-છુપાતો દેવદત્તાના આવાસે આવતો અને જતો.

આ આગમન અને પ્રત્યાગમનના સાક્ષીભૂત આકાશના તારકો અને સાગરના જળદેવતા-આ એ સિવાય કાળા માથાનાં માનવીઓ ઓછાં હતાં. નાનીશી હોડીનો નાવિક પણ આ સાર્થવાહ વિષે કંઈ શંકા ધરાવતો થયો હતો, છતાં હિરણ્યના લોભે એની જાન અંધ રહેતી. એ જોતો હતો કે ગંગાના તોફાની તરંગો પર કદી કદી નૌકા કાગળની હોડી જેમ ધ્રુજી ઊડતી: ત્યારે પણ આ સાર્થવાહ જરાય ગભરાતો નહિ. વેપારીવર્ગમાં આટલી નિર્ભયતા એણે જીવનમાં પ્રથમવાર નીરખી હતી, અને આટલો વૈભવશીલ જીવ વૈભારગિરિના કંઠાર પ્રદેશમાં વસવા જાય એ એનો નવો અનુભવ હતો.

આવી અનેક શંકાઓ દેવદત્તાને, એની કુશળ દાસીને પણ ઘણી વાર થતી, છતાં યુવાનનું વ્યક્તિત્વ જ એવું હતું કે એને નીરખતાં એવા

પ્રશ્નો આપોઆપ અમણુમાથી સરી જાય દેવદત્તાના ગ્રસમદિરે અનેક
ગસિયાઓ આની ગયા હતા, એના ઉઘાનના મુદ્દર કૂવો પર જોટલા
ભમગ ખેસવા આવતા એનાથી વધુ ભોગી ભ્રમરો એની ચારે બાજુ
વિંટળાયેલા ગહેતા પણ એ ભ્રમરોનું નમીય જગીયાના ભ્રમરો ડગતા
હીણ હતું તેઓને એકાત ભાગ્યે જ મળતું વાતચીતનો પ્રમગ
હુલ્લુ ખનતો, અને શ્વાસથી શ્વામ ભેટે એટલા નજીક જોમી મધુ-
પાનનો પ્રમગ જવલ્લે જ સાપડતો દેવદત્તા અસાગના સુત્રોની
પડિતા હતી હામશાસ્ત્રની વેત્તા હતી માનવમ્બભાનવી સુપરિ-
ચિત હતી એ જાણતી હતી કે મનોવાહિતની પ્રાપ્તિ કરતા એની
પ્રતિક્ષા અત્યંત મુગ્ધ, મીઠા દર્દથી ભગ્પૂર અને સંપૂર્ણ સ્વપ્નોથી
ગમેવી હોય છે, માનનીને એ વગનતી ગળે છે પ્રાપ્તિ પછીની
ક્ષણો તો કટાણા ભરેલી, આરામ ગની અને સુવર્ણ સ્વપ્ના ખડેરોની
હોય છે પ્રતિક્ષાના દરપનાજીવી ગત્યમા માનની પાસે ને પામે
આજોટના ધચ્છે છે પ્રાપ્તિ પછીનો માનની હડો, હતાશ ને નીગમ
ખને છે, એ દૂર દૂર જવા મથે છે

દેવદત્તા પોતાના ભોગી ભ્રમરો પર માનસશાસ્ત્રનો આ નિયમ
અજમાવતી, અને એ જ કારણે એના ભ્રમરો ખૂળ હતા ને એના
વખાલ ખૂમ થતા પણ સાર્થવાહ સાથેના પ્રસંગમા દેવદત્તાની યુક્તિ
દેવદત્તા ઉપર જ અજમાવાઈ

દિવસોના દિવસોથી સાર્થવાહ આવતો હતો, પણ જાણે અન-
ગના ગગમા તો સાવ અખૂધ ! વાતો મુદ્દર મુદ્દર કરે, પણ જાણે
સ્વન્યતાનો અનતાર ! વિહ્વલતા, ઉન્માદ કે ક્રુન્ટી મહેન સગળી પણ
જોના ન મળે !

પ્રતિક્ષાના આ દિવસો નીતતા ચાલ્યા ને જાણે અજાણે દેવદત્તા
અદ્રશ્ય ગ્રેહપાશથી બધાની ચાલી દેવદત્તા મામાન્ય કુભદામી કે

“દેશદેશથી એણે સુંદરીઓ પરણી લાવી પોતાના અંતઃપુરમાં વસાવી હતી. એના વિશાળ અંતઃપુરમાં હિડતાં પતંગિયાં જેવી ચંચળ સિંહલની સુંદરીઓ હતી, કાળાં ભમ્મર ઝુલ્કાંવાળી પારસની પત્નીઓ હતી. ભૂરી આંખોવાળી દ્રમિલ સુંદરી અને ચંદન જેવા શીતળ સ્પર્શવાળી મલયની માનુનીઓ પણ હતી. નાના નાગ્નુક અવયવોવાળી, ચિત્રલેખા શી કેકય દેશની કામિની અને હાસ્યના કુવારા હિડાડતી, રકતોષ્ઠવાળી સૌરાષ્ટ્ર સુંદરી વસાવી હતી. કુરુ, કુશાવર્ત ને કલિંગ, વિદેહ, વત્સ ને ચેદી દેશની રૂપસુંદરીઓથી અંતઃપુર ભરી નાખ્યું હતું.” દેવદત્તા દેશદેશના પરિચયનું પાંડિત્ય દર્શાવતી હતી.

“આટઆટલી રાણીઓમાંથી રાજા નવરો ક્યાંથી પડતો હશે! દેવદત્તા, સ્ત્રીઓની આટલી મોહિની !”

“જીવાન સાર્થપતિ, હજી તમને કોઈ સાચી સ્ત્રી નથી મળી. સ્ત્રીથી પુરુષ, પુરુષથી સ્ત્રી; જો સદા વાધતું યૌવન હોય તો પરસ્પરની મોહિની સદા વધતી જ રહે છે.”

“દેવદત્તા, રાજકથા આગળ ચલાવ !” વિષયાંતર થતો જોઈ સાર્થવાહે વચ્ચે જ વાતને કાપી નાખી.

“સાર્થવાહે, આટઆટલી રાણીઓ પણ વીર, ધીર ને વિચક્ષણ રાજા પ્રસેનજિતને જાણે સંતોષ ન આપી શકી. વૃદ્ધાવસ્થાને દિનારે એકેલા એ વૃદ્ધ રાજવીને મૃગયાની મોજ માણતાં માણતાં એક ઉન્મત્ત યૌવના ભીલસુંદરી દષ્ટિપથમાં આવી. અને આવતા સાથે રાજા એના રૂપનો શિકાર થઈ ગયો. એક રાત એ ભીલસુંદરીના ઝૂંપડામાં રહ્યો ને પ્રેમની ઝંખના લેતો આવ્યો. ભર્યું ભાદર્યું અંતઃપુર અને સો સો પુત્રો છતાં ય એનું દિલ ઉદાસીન બની ગયું.

“આ વાત બહાર આવી. પટરાણી ધારિણીના પુત્ર ઐન્ધિસારને

આ વાતની જાણ થઈ પિતૃસેવા એ તો પુત્રનો પરમ ધર્મ લેખાય ।
આ ધર્મનો જાણુઠાર સુવરાજ બિમ્બિસાર બીલ્લપતિની પછીમા ગયો ”

“ બિમ્બિસાર કાણુ ? ” તદ્દન અજાણ્યો હોય તેમ સાર્થવાહે
પ્રશ્ન કર્યો

“ રાજગૃહીના વસાવનાર, આજના રાજરાજેશ્વર મગધપતિ
બિમ્બિસારને તમે નથી જાણખતા । યુવાન, તમે તો એને નહીં જોયા
હોય । જોના જોના છે, હો । ડામદેરનો જીવત અનતાર । છાતી
સિંહની, ખાલુ વજના, મસ્તક ઐગવત હમ્તીના ગઝથળ જેવું પણ
એ વાત પછી ગજ પ્રમેનજિતના સુખ માટે બીલ્લપતિ પાસે જઈ તેમણે
તિલકાની માગણી કરી બીલ્લપતિ ચતુર હતો, એ ય પછીનો ખેતાજ
માદસાક હતો એણે કહ્યું “ ગજગાદી તિલકાના પુત્રને મળે, એવું
વચન આપે । મારી પુત્રીનું સતાન તો અધિનાર માટે જ સર્જાયેલું
છે ” “ જેવી પિતાજીની ઈચ્છા, ” આટલું કહી કુમાર બિમ્બિસાર
પાઝે ધ્યો ગમ્મને તો તિલકાની મૌર્યભરી દેહચટ્ટિ મન્નના તાપથી
અળગાની ગહી હતી એણે બીલ્લપતિને વચન આપ્યું ને તિલકા સાથે
પાશ્વિગ્રહણ કર્યું

“ વર્ષા વીત્યા યુવરાજ બિમ્બિસાર યોગ્ય વયનો થયો તિલ-
કાને પણ પુત્ર જન્મ્યો રાજ વૃદ્ધાનગ્રથાને આરે હતો સિંહાસનના
ઝંઘડા જગ્યા, પણ તિલકાએ પોતાના જાનવલ્લભમાન સૌંદર્યના આ-
તાપથી વૃદ્ધ રાજાને પોતાના પક્ષમા લીધો હતો એક નજીવા બહાના
દેશ બિમ્બિસારનું દિલ કુલબુધુ અમાનશીલ બિમ્બિસાર ગિસાર્ધને
ગૃહત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યો પણ મિંદ અને મતપુરવો જ્યા જાય
ત્યા પોતાનું પરાક્રમ દાખવી બધું પોતાને વશનર્તી બનાવે છે, એ રીતે
ગોપાળ કુમારના નામથી દેશદેશ ભટવો આ સુવરાજ ખેનાતટનગરનો
અતિથિ બન્યો ભાગ્ય ઊજળા હતા, એટલે ત્યાના સુપ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠિરાજ

૬૨ મહર્ષિ મેતારજ

વેશ્યા ન હતી, મગધની જાણીતી ગણિકા હતી. અને એ કાળના જીવનમાં ગણિકાનું રાજકીય, સામાજિક ને ધાર્મિક મહત્ત્વ મોટું હતું. ગણિકા સમાજજીવનની શિક્ષિકા હતી અને એની શાળામાં અનેક કન્યાઓ ને રાજકુમારિકાઓ નવજીવનના પાઠ લેવા, નૃત્ય, ને સંગીત શિખવા આવતી. રાજ્યોના અંતઃપુરમાં એનો પ્રવેશ નિષિદ્ધ નહોતો. દેશ, ગામ ને કુળમાં ઘટતા ઘટનાપ્રવાહો એનાથી સદા ગમ્ય રહેતા.

આવી પંડિતા દેવદત્તા પણ સાર્થવાહના નયનોના દંશારે નૃત્ય કરવા લાગતી. એનો સહેજ પણ સ્પર્શ એને સ્વર્ગલુવનનાં સુખોની યાદ આપતો. આવું. સ્ફટિક શું પારદર્શી પૌરુષ એણે જોયું નહોતું. એના યૌવન પર નિષ્કલંક કૌમાર્યની આભા હતી. એની આંખોમાં સ્ત્રીને વશ કરે એવું તેજ હતું. પણ સ્ત્રીથી ઝંખવાય એવી પ્રભા નહોતી.

અનેક ઉજળી દૂધ જેવી રાતોમાંની એક રાતે, એ જલકુંડના જ કોંડે. ચક્રવાક ને ચક્રવાકીના યુગલ જેવાં આ બન્ને એકાં હતાં. ચાંદીનાં અને સુવર્ણનાં પાત્રો વિધિવિધ જાતનાં અશન, પાન, ખાદિમ ને સ્વાદિમથી ભરેલાં હતાં. સાર્થવાહને મધુમેરેય (દાડ) ની અત્યંત ઘૂણા હતી, અને એ વાતની દેવદત્તાને જાણ થયા પછી એણે કેવલ રાજઅનિયિ સિવાય મધુમેરેય પિરસવાની યાંધી કરી હતી. અને પાલંગામાધુરના સુંદર સ્વારકો તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા હતા. ચાંદીના પાત્રમાં તૈયાર કરેલ પાલંગામાધુર આપતા આપતાં દેવદત્તા બોલી:

“ભલા સાર્થવાહ, તમારો વ્યાપાર પરિપૂર્ણ થયો કે નહિ ? કેટલું દ્રવ્ય લાભમાં મેળવ્યું ?”

૧ રાક્ષક ઝાડના શુંદરમાંથી બનાવેલું પીણું.

૨ ગાડવા

“દેવદત્તા, દ્રવ્યલાભ તો ઘણો થયો છે, પણ ને આની ગીતે દ્રવ્ય વેડું એની પામે શુ બચે ? પણ વારુ, દેવદત્તા, હવે માગ કાર્યથી નિવૃત્ત થયો છું આ દેગ છોડી દૂર દૂર માગ દેશમાં ચાલ્યો જઈશ બના, એ વખતે બધા પૂછશે કે, ગજગૃહી કેવી ને ત્યાં કોણ ગજ કરે છે, તો હું તું કહીશ. ગજગૃહીઓ તો અત્યંત ગમખર્ણુ હોય કે નહીં ?”

“અવશ્ય ! એમાંય અતપુરની વાતો તો વિશેષ !”

“હું એની વાતો સાંભળવાનો અધિકારી બની નહીં કે ?”

“અવશ્ય, વહાતા આર્થવાદ, ગજગૃહી, ગજગૃહના ગજવી-ઓની અને એના અતપુરની બધી વટનાઓ મને હસ્તામસ્તવન પ્રત્યક્ષ છે તમે એ સાંભળવાને અધિકારી છો સાંભળીને મુખ પામશો હું તમને શુભ ને પ્રગટ બધી વટનાઓ કહીશ તમાગ દેગને વિશે તેમાંથી મોજ્ય ભાગ કહી સંભળાવતે !”

“દેવદત્તા, હું ખરેખર તારો મદનમ પામીને વળ્ય થયો છું મારો દેગ પણ મને તારા પિતા સૂતો લાગશે મુદ્દ મગધ ખરેખર દેવદત્તાથી જ મુદ્દ છે”

“આર્થવાદ, હવે નાતિયી સાંભળો ! આ અનભેલી નગરીના વમાવનાર ગજન ગિરિસારના પિતાનું નામ પ્રમેનજિત, પ્રમેનજિત એ નગરીના ગજન ગિરિનાગરી પાચમી પેઢીનું મનાન ગિરિનાગનો વશ ખમજ બળવાન મદુએ પોતપોતાના નગર વમાવ્યા ને આગાદ કર્યા પ્રમેનજિતે ગિરિના વમાવેલું ગિરિનાગની તેજસ્વી કળા આજે આયમતી છે, ગજગૃહી પાટનગર બનતા એના મામુ કોર્ડ નેતું નથી પણ એ કાળે એ અનભેલી નગરી હતી, અને એણે અવગેતો પ્રમેનજિત ગજન હતો

“દેશદેશથી એણે સુંદરીઓ પરણી લાવી પોતાના અંતઃપુરમાં વસાવી હતી. એના વિશાળ અંતઃપુરમાં ઊડતાં પતંગિયાં જેવી ચંચળ સિંહલની સુંદરીઓ હતી, કાળાં ભમ્ભર ઝુલ્ફાંવાળી પારસની પત્નીઓ હતી. ભૂરી આંખોવાળી દ્રમિલ સુંદરી અને ચંદન જેવા શીતળ સ્પર્શવાળી મલયની માનુનીઓ પણ હતી. નાના નાનુક અવયવોવાળી, ચિત્રલેખા શી કેકય દેશની કામિની અને હાસ્યના કુવારા ઊડાડતી, રકતોષ્ઠવાળી સૌરાષ્ટ્ર સુંદરી વસાવી હતી. કુરુ, કુશાવર્ત ને કલિંગ, વિદેહ, વત્સ ને ચેદી દેશની રૂપસુંદરીઓથી અંતઃપુર ભરી નાખ્યું હતું.” દેવદત્તા દેશદેશના પરિચયનું પાંડિત્ય દર્શાવતી હતી.

“આટઆટલી રાણીઓમાંથી રાજા નવરો ક્યાંથી પડતો હશે! દેવદત્તા, સ્ત્રીઓની આટલી મોહિની !”

“જીવાન સાર્થપતિ, હજી તમને કોઈ સાચી સ્ત્રી નથી મળી. સ્ત્રીથી પુરુષ, પુરુષથી સ્ત્રી; જો સદા વાધતું યૌવન હોય તો પરસ્પરની મોહિની સદા વધતી જ રહે છે.”

“દેવદત્તા, રાજકથા આગળ ચલાવ !” વિષયાંતર થતો જોઈ સાર્થવાહે વચ્ચે જ વાતને કાપી નાખી.

“સાર્થવાહે, આટઆટલી રાણીઓ પણ વીર, ધીર ને વિચક્ષણ રાજા પ્રસેનજિતને જાણે સંતોષ ન આપી શકી. વૃદ્ધાવસ્થાને કિનારે એકેલા એ વૃદ્ધ રાજવીને મૃગયાની મોજ માણતાં માણતાં એક ઉન્મત્ત યૌવના ભીલસુંદરી દષ્ટિપથમાં આવી. અને આવતા સાથે રાજા એના રૂપનો શિકાર થઈ ગયો. એક રાત એ ભીલસુંદરીના ઝૂંપડામાં રહ્યો ને પ્રેમની ઝંખના લેતો આવ્યો. ભર્યું ભાદર્યું અંતઃપુર અને સો સો પુત્રો છતાં ય એનું દિલ ઉદાસીન બની ગયું.

“આ વાત બહાર આવી. પટરાણી ધારિણીના પુત્ર બિંબિસારને

આ વાતની જાણ થઈ પિતૃસેવા એ તો પુત્રનો પરમ ધર્મ લેખાય ।
આ ધર્મનો જાણુદાર યુવરાજ બિમ્બિસાર ભીલપતિની પક્ષીમા ગયો ”

“ બિમ્બિસાર કાણુ ? ” તદ્દન અજાણ્યો હોય તેમ સાર્થવાહે
પ્રશ્ન કર્યો

“ રાજગૃહીના વસાવનાર, આજના રાજરાજેશ્વર મગધપતિ
બિમ્બિસારને તમે નથી ઓળખતા । યુવાન, તમે તો એને નહીં જ્ઞેયા
હોય । જ્ઞેના જ્ઞેના છે, હો । કામદેવનો જીવત અનતાર । છાતી
સિંહની, બાહુ વજ્રના, મસ્તક ઐગત હસ્તીના ગંડથળ જેવું પણ
એ વાન પક્ષી ગજ પ્રસેનજિતના સુખ માટે ભીલપતિ પામે જઈ તેમણે
તિલકાની માગણી કરી ભીલપતિ ચતુર હતો, એ ય પક્ષીનો ખેતાજ
નાદગાઢ હતો એણે કહ્યું “ ગજગાત્રી તિલકાના પુત્રને મળે, એવું
વચન આપે । મારી પુત્રીનું મતાન તો અધિદાર માટે જ સમ્મયેલું
છે ” “ જેવી પિતાજીની ઈચ્છા, ” આટલું કહી કુમાર બિમ્બિસાર
પાછો ધ્યેય ગમ્મને તો તિલકાની મૌદર્યભરી દેહયષ્ટિ મન્નના તાપથી
મળવાની ગ્રહી હતી એણે ભીલપતિને વચન આપ્યું ને તિલકા માથે
પાણિગ્રહણ કર્યું

“ વર્ષો વીત્યા યુવરાજ બિમ્બિસાર થોડય વયનો થયો તિલ-
કાને પણ પુત્ર જન્મ્યો રાજ વૃદ્ધાવસ્થાને આરે હતો સિંહાસનના
ઝંઘડા જાગ્યા, પણ તિલકાએ પોતાના જીવનવ્યમાન સૌંદર્યના આ-
તાપથી વૃદ્ધ ગમ્મને પોતાના પક્ષમા લીધો હતો એટ નજીવા બહાના
ફેડળ બિમ્બિસારનું દિન દુભવ્યું વ્યમાનશીલ બિમ્બિસાર ગિસાર્ધને
શૃદ્ધત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યો પણ મિંદ અને મત્પુરુષો ન્યા જાય
ત્યા પોતાનું પગદમ માખવી બધું પોતાને વશવર્તી બનાવે છે, એ ગીતે
ગોપાળ કુમારના નામથી દેશદેશ ભટકતો આ યુવરાજ ખેનાતટનગરનો
અતિથિ બન્યો ભાગ્ય ઊજળા હતા, એટલે ત્યાના સુપ્રસિદ્ધ શ્રેષ્ઠરાજ

ઈદ્રદત્તની આંખે ચડ્યો. એમના મોટા વ્યાપારનો ધણીધોરી બની બેઠો. નસીબ એટલેથી ન અટક્યું. સ્વરૂપમાં રતિ સમાન, શ્રેષ્ઠિપુત્રી સુનંદાના હૈયાનો હાર પણ બન્યો. અને સુખથી ભોગવિલાસ ભોગવતાં કેટલોય કાળ નિર્ગમન કર્યો:” દેવદત્તા પોતાના ધંધાના ખાસ શબ્દો ને અલંકારોનો વર્ણનમાં છૂટથી ઉપયોગ કરવા લાગી હતી.

“વાહ રે વીરપુરુષ ! જ્યાં જાય ત્યાં સ્ત્રી વગર તો એમને એન જ પડે નહિ ? સ્ત્રી જ જાણે એમના જીવનનું મુખ્ય અંગ !” યુવાન સાર્થવાહે વ્યંગ કર્યો.

“શાસ્ત્રમાં જ સ્ત્રીને અર્ધાંગ કહેલ છે. યુવાન સાર્થપતિ, એ અર્ધાંગ પાછળ તો તમે પણ કોક દહાડો ગાંડા થશો.” દેવદત્તાએ વ્યંગનો સુંદર જવાબ વાળ્યો, અને સાર્થવાહના પડખામાં દબાવા પાસે જવા સરી.

“રાત પૂરી થઈ જશે ને વાત અધૂરી રહી જશે. એને રાજગાદી કેમ મળી તે તો કહે !” સાર્થવાહને વાર્તાની અજબ નિજાસા હતી. એને વ્યાક્ષેપ જરાપણ રૂચતો નહોતો.

“ભાગ્યવાનના નસીબમાંથી ગમે તેમ કરો તો ય લક્ષ્મી ખસતી નથી.” દેવદત્તાના અવાજમાં સાર્થવાહ તરફ ઈશારો હતો. એણે નયનનૃત્ય કરતાં વાત આગળ ચલાવી. “એક દહાડો વૃદ્ધ પિતા નવ્વાણુ નવ્વાણુ પુત્રોથી પણ અસંતુષ્ટ બન્યો. એને વિદેશ ગયેલ પુત્ર યાદ આવ્યો, પણ રાજદૂતો એની કશી ભાળ ન લાવી શક્યા. આ ચિંતામાં ને ચિંતામાં પિતા ખીછાને પડ્યો. મૃત્યુની ઘડીએ ગણાવા લાગી. અચાનક કોઈએ સમાચાર આપ્યા. સમાચાર આપનારે યુવરાજ જેવો કોઈ યુવાન દૂર દરિયાકાંઠે નીરખ્યો હતો. પિતાથી તો જવાબ એવું નહોતું: એટલે યુક્તિ કરી: સંકેતથી ભરેલો એક પત્ર લખ્યો ને તેમાં જણાવ્યું:

“કુકર કહેતા કેાપે ચડિયો, ઘર ઘરજમાઈ થાય,
હૈયે હૃદયાળી કેા કહે, કવણુ ભલેા ગિહુ માય
મોર ભણે અમ્હ પિછડા, મે મેલિયા વનેહિ,
અનિય અગાસઉ નેહ વિણુ, તે સિરિ રાય વહેઈ ”

“અને કુમારને પત્ર મળ્યો કે એનાથી ન ગહેવાયુ એણે પણ
ઉત્તર વાળ્યો

“જિણે અવસરે જોઈએ, સ્વામી તણેા પસાઉ,
તિણે નીચ ઉતારણેા, ડિમ સેવીજે રાઉ
ઘર જમાઈ ઘર સુણુહ, તે કુણુ હુશ ધગતી,
પણુ અપમાન્યા છોગડા, ન રહે દૂર દૂરતી
જાતે એક જ પિછડે, મોર દોહિલે કાઈ,
તેહ નવાણુ પીછડા, ભગી પૂરી રહી આઈ ” *

“બાપે દીઠરાનુ દિવ પારખ્યુ ખૂખ ખૂખ પ્રેમ કરીને એને
જોતાવ્યો ને રાજગાદી મોપી બધા જોઈ રહ્યા જેમનાથી ન જોનાયુ
તે થોડા હાથપગ પગાડી ડાહ્યા થઈ ગયા ”

“અને પેલી બાપડી સુનદાને રઝળતી મેલીને । જોયુને, આનુ
નામ પરદેગીની પ્રીત । ફગી તોય શુ ને ન દરી તોય શુ । ” સાર્થ-
વાડે વચ્ચે પ્રમગ જોઈ દ્વિઅર્થી વાક્ય હતુ, અને ધીરેધીરે નજર
મરી આવતી દેવદત્તાથી દૂર ખમી ગયો

ચતુર દેવદત્તા વ્યગ સમજી ગઈ એણે હતુ “પ્રીત દરી એટલે
તો નિભાવવામા જ શોભા । સુનદા સતી માધી સ્ત્રી હતી રસિયો
પ્રીતમ ગોપાલ પણ કેવન રમજોગી ન હતો મનુ સુગતિ અયોપ
યનાગ નગુરો ન હતો મિશ્મિમાગ ગાત્રીએ જેમવા પાઠો કર્યો ત્યારે

સુનંદા ગર્ભવતી હતી. એણે પાછળ એક સુંદર સંતાનનો જન્મ આપ્યો. દિવસો ગયા ને સુનંદાને ભર્યુંભાદર્યું પિતૃગૃહ પણ ભારે લાગવા માંડ્યું. એ પુત્રને લઈ આ તરફ આવી.”

“વાહરે પ્રીત ! દીકરો નઆપો બન્યો ને માને આખરે ભિખારણ બનવું પડ્યું !”

“કોણ ભિખારણ ! સાર્થવાહ, દેવદત્તાના આવાસમાં છે, એટલે નિશ્ચિંત રહેજો: બાકી મગધમાં, રાજગૃહીમાં, અરે, કોઈ વન-જંગલમાં પણ આ શબ્દો ઉચ્ચારશો મા ! એ માતા અને પુત્ર એટલે કોણ ? બણે છે ? માતા એટલે મહારાજ બિંબિસારના અંતઃપુરનાં અધિરાજી અને પુત્ર એટલે ?” વાત કરતાં કરતાં બણે દેવદત્તા નમ્ર થઈ ગઈ. એનાં ચંચળ નયનો શાન્ત થઈ ગયાં. એ નામમાં જ કોઈ બહુ હોય તેમ એ થોડીવાર શાંત રહી ને પછી બોલી:

“એ પુત્ર એટલે ! રોજ પ્રભાતકાળે જોતું પુણ્યનામ સ્મરવા યોગ્ય છે, એ પુરુષ ! સુંદરતાનો અવતાર ! શૌર્યની છબી ! ડહાપણનો ભંડાર ! કામવિજેતા શિવનું બીજું સ્વરૂપ. ન્યાય, નીતિ ને સત્યનો બણે સાક્ષાત્કાર !”

“કોઈ રસિયો વાલમ લાગે છે. એનું નામ કહેને ! તારા શબ્દોના અલંકારો ઓછા કર ! એ મને—મારી સ્મૃતિ અને શ્રવણ-પટને નિરર્થક થાક ચડાવે છે.”

“એમનું નામ અભયકુમાર ! મગધના એક માત્ર સર્વ સત્તા-ધીશ મહામાત્ય ! મહારાજ બિંબિસારના મુખ્ય મંત્રી ! પિતાના સમગ્ર રાજની, તેને આધીન બીજાં રાષ્ટ્રોના ખજાનાની, અન્નભંડારની, સેનાની, વાહનોની, પ્રત્યેક નગર તથા ગ્રામની એ વ્યવસ્થા કરે છે.* બદ્ધ, વીર્ય, પરાક્રમ, પુરુષાર્થ ને વિવેકની એ મૂર્તિ છે.

અભયકુમાર એટલે બધુ જ એ શુ છે ને શુ નથી, એની જ કોઈ ચર્ચા કરી શકે તેમ નથી અતપુરની પણ એ જ સભાળ રાખે છે ”

“ વાહરે વીર-ધીર ! અતપુરની સાચવણીનું સુદર દામ સભા-
લ્યુ ” સાર્યવાહના આ શબ્દોમા ઈર્ષા ટતી પોતાની જાતના અપ-
માનનો ટકાર હતો

“ ચૂપ ગહે સાર્યવાહ ! મગધમા ગહીને મહામાત્ય અભયકુમાર
મોટે એક ગજ પલુ બોલીશ મા ! એ શક્તિના સર્વ-વરૂપની ભુદ્ધિ પાસે
કંઈ અશક્ય નથી તું જાણતો નહિ હોય કે એટલા પોતાની વિમાતા
ધારણીનો દોહડ પૂરવા એણે પુર વસતમા વૈભાગપર્વત પર મુલ-
જધાર વરસાદ વરસાવ્યો હતો અત્તુ આપણી વાર્તા આગળ ચલા-
વીએ રાત્રગન્ધેશ્વર બિશ્વિસારે મિહાસન સ્વીકારી મગધની સત્તાને
ખૂન જ વધારી દીધી એણે યુદ્ધો આજા બેલ્યા પણ વિરાળ પ્રદેશ
પર જાને દ્યો દિનમો વીતતા ચાલ્યા એમ મગધ સમૃદ્ધ થતો ચાલ્યો

“ અને આજે ગાજગૃહી એટલે આર્યોન્નતના મહાન સામ્રાજ્ય
મગધની રાજધાની મગધની ભૂમિ, મગધનો નાથ અને મગધની પ્રજા
તો કોઈ બહાગી પ્રજા છે ” દેવદાના ગજોમા માતૃભૂમિનું અભિ-
માન ગાજતું હતું ગણિદાના દિવસા ય ધગ્નીમાનાની મમ્તા જાણે
હિસાદ પૂગતી હતી

“ ભારતવર્ષની ત્રણ ત્રણ પ્રચંડ ધર્મ મન્દિરોના અમી આજ
એને આગળે વડે જાય છે વૈદિક, જૌદ ને જૈન એમ ત્રણ ત્રણ
મરુતિ માર્ગોનો નિમેટો મગધમા ગયાયો જે ત્રણ ત્રણ ધર્મતત્ત્વોના
પ્રચંડ ના આજ પુણ્યચાળી પ્રદેશમા ત્રિવેણીમગમ પામી ગયા છે

“ પ્રથમ વૈદિક મન્દિરોનો પ્રનાથ સર્વો મુની આ પ્રદેશ પર પથરાઈ
રેળો હતો આદ્યજ્ઞ, યજુષાગ ને વેદવાસ્ત્વની પૂજા મર્ચન ચાલતી
હતી. કાગ વીંચો અને એ પૂજાનો અનિરુદ્ધ થયો નિર્જીવ યજુષાગને

બદ્ધે અશ્વમેધ, ગોમેધ અને નરમેધ જેવા હિંસક યજ્ઞોએ પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું. સોમરસના બદ્ધે ઉત્તેજક પીણાંઓએ ઘર ઘાટ્યું. સર્વ વર્ણોમાં શ્રેષ્ઠ મનાયેલ બ્રાહ્મણે પોતાનું હણાતું બ્રાહ્મણપદ અખંડ રાખવા જાતિવ્યવસ્થાનાં ચોકઠા જડખેસલાખ કર્યાં. શૂદ્રોનું સ્થાન હીણું થયું. સ્ત્રીઓનું સ્થાન પણ એવું જ બન્યું. અમ જેવાનો તો કેષ્ઠ ઉદ્ધારક જ નહોતો. ” દેવદત્તા થોડીવાર થોભી અને પુનઃ બોલવા લાગી.

“ આ ભારે બનતી જતી સંસ્કૃતિ ઉપર બૌદ્ધ સંસ્કૃતિ પોતાની પાંખો ફેલાવતી આવી બેઠી. બૌદ્ધ સંસ્કૃતિના પરમ પ્રચારક મહાત્મા બુદ્ધ ! મગધ અને કોશલ વચ્ચે આવેલ કપિલવસ્તુના ક્ષત્રિય રાજા શુદ્ધોદનના તે પુત્ર થાય. એક દહાડો જગતમાં વ્યાપી રહેલી આ ભયંકર હિંસા નીરખી, માનવજીવન પર તોળાઈ રહેલ જન્મ, જરા ને મૃત્યુનાં દુઃખ પેખી: એ દૂર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, પુત્ર અને પત્નીનો ભાગ કરી એક પારધિનાં વસ્ત્ર પહેરી, એની છરીથી કેશ કાપી મહાભિ- નિષ્ક્રમણ કર્યું. અને અહિંસક યજ્ઞયાગનો એમનો ઉપદેશ પ્રથમ રાજ- ગૃહીને જ મળ્યો. એ પછી તો એ છ વર્ષ તપ તપ્યા, પણ તેમાં કેવળ ઇન્દ્રિયવિનય મેળવ્યો. જે જ્ઞાનની તેમને જરૂર હતી, તે ન લાધ્યું. આખરે એમને લાગ્યું કે ભૂખથી મર્યે મુક્તિ નહિ મળે: એટલે મધ્યમ માર્ગ સ્વીકાર્યો. મધ્યમ માર્ગ એટલે ન શરીરને તપજપથી બહુ કષ્ટ દેવું કે ન તેને અત્યંત સુખશીલિયું બનાવવું. ”

“ દેવદત્તા, તું કર્મ અને ધર્મ બંનેની પંડિતા છે ! ”

“ મહાત્મા બુદ્ધના આ ઉપદેશ ઉપર શ્રમણસંસ્કૃતિ ગરુડરા- જશી પાંખો પ્રસારતી આવી બેઠી. આ સંસ્કૃતિ વૈદિક સંસ્કૃતિના નેટલી જ પ્રાચીન હતી, પણ એમાં દેશ-કાલને અનુસરી નવ ક્રાંતિ આણવામાં આવી હતી. એણે શૂદ્રોને અપનાવ્યાં. દુઃખિયાંને છાતી- સરસાં ચાંખ્યાં. આ ક્રાન્તિના આણનાર ક્ષત્રિયકુંડના મહાન લિચ્છવી વંશના કાશ્યપ ગોત્રીય, જ્ઞાતકુળધારક રાજા સિદ્ધાર્થના ભાં જન્મનાર...”

“ દેવદત્તા ! બસ થોભી જા ! માનવીના ધર્મની બાજતમા ચર્ચા કરવી, એનો ન્યાય તોળવો અત્યંત દુષ્કર છે તુ રાજનાર્તાનો કોઈ સુદર પ્રસંગ બાકી હોય તો સભળાય ! ”

“ સાર્થવાદ, તારી સુદૃઢતા ને અસુદૃઢતાની વ્યાખ્યા અજાણ છે—સમગ્ર રાષ્ટ્રી મુશ્કેલ છે પણ તારા મનને રાત્ર કુવાજ મે આટલી રાત અને આટલી વાણી ખર્ચી છે અસ્તુ, હા એક તાને જ સુદર પ્રસંગ છે એ ગુપ્ત છે મગધના ઓછા માનવીઓએ જાણે છે એ જાણનારનું મરતક પણ મલામત ગહે કે નહિ તે પણ પ્રશ્ન છે ”

“ એવી એકાદ વાતને ખાતર મગધની મહા મનોહારિણી દેવદત્તાનું સુંદર મરતક હોડમા મૂકવાની જરૂર નથી ” સાર્થવાદે લાગ-બીભર્યો શબ્દો કહ્યા

“ રે પ્રિય ! તાગ માટે શુ શુ ન કરુ ! તારામા લોભાવે તેવું પુરુષત્વનું અનર્ણનીય આચરણ છે ગમે એવી સ્વમાનશીલ સ્ત્રી પણ તાગ હાથમા રમવા ઇચ્છે એવી નિખાલસના તાગમા સ્થમર ભરી છે દેવદત્તાએ હજારોને રમાડ્યા છે, પણ એના જીવનના ઈતિહાસમા એક સાર્થવાદ જ એને હાથતાળી આપી ગયો છે ચક્રવાક ને ચક્રવાકી જેવો આપણે. યોગ મારો નવો જ અનુભવ છે દેવદત્તાએ તને ઘણું ઘણું કહ્યું છે આટલું વધુ કહેવામા થોડું જોખમ હોય તો બને હોય એ જોખમ વેઠવા તૈયાર છું ”

“ દેવદત્તા, તારો પ્રેમ અગાધ છે ”

“ પ્રેમને સ્વયંજૂ બનાવવાની તારી શક્તિ અન્નેડ છે સાર્થવાદ ! તાગ દેશમા ય તારી પ્યાગી દેવદત્તાને કદી બૂલીશ મા ! તું તાગ દેશ તરફ જઈશ, હું પણ મગધના મહારાજના કામે બહારગામ ચાલી જઈશ તું તારે દેશ પહોંચીશ ત્યારે તો મારી ગુપ્ત વાતોનું પરિણામ આવી જશે, એટલે એને પ્રગટ કરવામા દિચ્છિત પણ દોષ નથી.

૭૨ મહર્ષિ મેતારજ

માટે સાંભળ !” દેવદત્તા વહાલમાં સાર્થવાહને હવે એકવચનથી સંબોધી રહી હતી.

“વૈશાલિપતિ મહારાજ ચેટકનું નામ તો સાંભળ્યું હશે. કર્મ-વીર ને રણવીર આ મહારાજ આજે ધર્મવીરપદને પામ્યા છે. શ્રમણ ભગવંત પ્રભુ મહાવીરના એ પરમ ભક્ત છે.”

“હં...” પ્રભુ મહાવીરનું નામ જાણે અશ્રવણને યોગ્ય હોય તેમ કાન પર હાથ મૂકતાં તેણે લાંબો નિસાસો નાખ્યો. દેવદત્તા શુપ્ત વાર્તાના કહેવાના શ્રમમાં લીન હતી.

“મહારાજ ચેટકને સૂર્યનાં સપ્તદિરણ જેવી જુદી જુદી કાંતિ ને વર્ણરૂપવાળી સાત પુત્રીઓ છે. એકને જુઓ ને એકને વિસરો ! મહારાજ ચેટકે દેશદેશથી પંડિતો, વિદ્વાનો, વાદવેત્તાઓ અને અન-ગારોને તેડાવી સર્વેને વ્યવહાર અને ધર્મશાસ્ત્રમાં નિપુણ બનાવી છે. રાજકુમારોને દુર્લભ એવું શિક્ષણ સર્વેને આપવામાં આવ્યું છે. સાર્થ-વાહ, મગધનાં રાજકુટુંબોમાં સંસ્કારના હિસાબે મહારાજ ચેટક સર્વોપરિ છે. અરે, આટઆટલી કેળવણી આપ્યા પછી પુત્રીઓના વિવાહાદિ કાર્યથી પોતે અલિપ્ત રહ્યા છે. કેળવણી-સુસંસ્કાર આપવા પિતાની ફરજ, નવું કુળ કે નવો સંસાર શોધી લેવો એ વિદુષી પુત્રીઓની ફરજ ! ક્યાં આજના રાજાઓ અને ક્યાં મહારાજ ચેટક ! આજના રાજાઓ તો પુત્રીઓને રાજરાજ વચ્ચે સંબંધ વધારવાનું સાધન માત્ર સમજે છે, અને વ્યસની, દુઃશીલ, કામી-ગમે તેવા રાજવીને પોતાની પુત્રી આપી દેતાં લેશ માત્ર સંકોચ ખાતા નથી. પણ આ બધો પ્રતાપ કેનો ? જાણો છો ?”

“ના !”

“દીર્ઘ તપસ્વી નિગ્ગંઠ જ્ઞાતપુત્રનો ! એમનો પ્રભાવ અપૂર્વ છે. જે રાજકુટુંબ પર એમની છાયા પડી એનો ઉદ્ધાર થઈ જાય છે.”

“ જાપરો જાદુગર ! ”

“ હા, હા અસહ્ય જાણે જાદુગર ! મો જોતા જ પાપથી
મયબીત થતી જઈએ ”

“ દેવદત્તા, તારી વાચાળતા અજાણ છે આડી અવળી વાતોમાં
દેટી રાત વીતી ગઈ, એ તો જો ! હું આવ્યો ત્યારે તો આઠાશમાં
હરણા ક્ષિતિજ લગભગ હતા, અને અત્યારે તો જો ! અગત્યનો
તારો ઇગીને આથમી ગયો છે પેયો વ્યાધ પણ અમ્ત પામ્યો,
સ્વાતિ અને ચિત્રા કેવા ચમકી ગયા છે મધરાત થઈ ગઈ ”

“ આઠાશ પરથી સમય પાગખવામાં કુશળ લાગે છે ! ” દેવ-
દત્તાએ ગગનમંડળના તારાગ્રહો વિષેનું સાર્થવાહનું નૈપુણ્ય જોઈ કહ્યું

“ માણસના નેત્રો પરથી મન પારખવામાં જેમ તમે કુશળ છો
તેમ સહુ સહુનો ધ ધો ! સાર્થ લઈને જતા અરણ્ય, ડહરા ને વન-
ગર્જિઓમાં આઠાશ જ અમારુ સાથીનાર હોય છે પણ દેવદત્તા,
હવે તારી વાત પૂરી કર ! મહાગજ ચેટકની સાત પુત્રીઓ બહુ
વિદુષી છે કળાભંડાર છે, પછી આગળ ચલાવ ”

“ એ સાત પુત્રીઓમાંથી પાંચ પુત્રીઓ તો અવ્ય ઇચ્છિત
પતિને પામી છે પ્રથમ પુત્રી પ્રભાવતી વીતભયનગના રાજાને
પરણી છે, બીજી પદ્માવતી ચપાનગરીના દધિવાહનને, ત્રીજી મૃગા-
વતી ઝોગબીના ગતાનિઝને, ચોથી શિના ઉન્નયિનીના પ્રદ્યોતનને અને
પાંચમી પુત્રી નિગ્ગઠ સાતપુત્રના* વડીલમધુ અને કુડ્યામના અધિ-
પતિ રાજા નદિવર્ધનને પરણી છે, પાંચે મહામતીઓ છે છઠ્ઠી સુન્દે-
ષા ને ચેદલણા કુમારી છે શુ બનેલી કાતિ ! એક તાપત્રી હમણા
સુન્દેષાની છબી લાવેથી ”

• બીજી પ્રભુ મહાવીરને આ નામે ઓળખતા

“ તાપસ લોકોએ આ ધંધો ક્યારથી શરૂ કર્યો ? ”

“ યુવાન, વાતનાં મૂળ જોડાં છે. આ તો ધર્મકલહનું પરિણામ છે. છપ્પી લાવનાર તાપસી એકવાર રાજા ચેટકના રાજમહાલયમાં ગયેલી. વાતવાતમાં આ બે રાજકુમારિકાઓ સાથે શૌચમૂલક ધર્મ મોટા કે વિનયમૂળ ધર્મ મોટો, વિષે વાદવિવાદ ચાલ્યો. રાજકુમારિકાઓએ વિનયમૂળ ધર્મ મહાન સિદ્ધ કરી બિચારી તાપસીને નિરુત્તર કરી. રાજમહેલનાં ખીખાં કેટલાંક જનોએ આથી તેની મશ્કરી કરી. પરાભવ પામેલી તાપસી એમનો ધર્મમદ દૂર કરવા અન્ય ધર્મો સાથે તેમને પરણાવવા સુજ્ઞેષ્ઠાની સુંદર છપ્પી ચીતરી અત્રે આવી. મહારાજ બિંબિસાર તો એ છપ્પી જોતાં જ મુગ્ધ થઈ ગયા. ”

“ બાપ એવા બેટા ! રાજા પ્રસેનજિત લીલકન્યા પાછળ મુગ્ધ થયા, ને એમના પુત્ર ચિત્રકન્યા પાછળ ! અભિમાની રાજપદ જ એવું છે. ”

“ સાર્થવાહ, નાની નાની વાતમાં ઉશ્કેરાઈ ન જા ! માનવ સ્વભાવ જ એવો છે, પછી કોણ રાય ને કોણ રંક ! મહારાજ બિંબિસારે સુન્યેષ્ઠા માટે દૂત મોકલીને માગણી કરી. રાજા ચેટકે કહ્યું : “ વાહીકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હૈહેયવંશની કન્યા સાથે ન પરણી શકે. આ લગ્ન અયોગ્ય છે. ” મહારાજ બિંબિસાર આથી અત્યંત ક્રોધાન્વિત થયા, પણ રાજા ચેટકને છંછેડવામાં સાર નહોતો. આખરે અભયકુમારે આ કામ હાથમાં લીધું. વણિકનો વેશ સજી વૈશાલિ ગયા ને સુન્યેષ્ઠા પાસે મહારાજ બિંબિસારનું રૂપ, ગુણ સુંદર રીતે વર્ણવી સુન્યેષ્ઠાને મોહિત કરી. ”

“ ધન્ય છે તમારા મહામાત્યને ! બુદ્ધિનો ભંડાર હીક પ્રસંગે વાપરતા જણાય છે. ”

“ એ બુદ્ધિના ભંડારનો તાગ લેવો મારા-તારાથી મુશ્કેલ છે. ”

સાર્થવાહ, આ પ્રકરણમા તો એમની જાડી ફૂનેહ છે, મહામાત્ય અભય પેતે શ્રમણોપામદ છે તેઓ સમજે છે, કે આવુ એકાદ દન્યારત્ન ગાંગૃહીના અત પુરમા વસે તો ઘણુ પરિવર્તન થઈ શકે, સમ્કારની સુદર સરિતા વહી નીચળે સાર્થવાહ, ટૂંકી વાત હવે એટલી છે, કે થોડા દિવસમા હુ વૈશાલિ જઈશ, અભયકુમાર પણ ત્યા આનશે, ચૂનકુ સૈન્ય પણ ત્યા હાજર રહેશે, ને તૈયાર થઈ રહેલ સુરગ વાટે મહારાજ જિમ્મિસાર સુખ્યેષ્ઠાને ઉપાડી લાવશે ”

“સુદર કાર્યમા નિયુક્ત થઈ છે, દેવદત્તા વારુ હવે હુ વિદાય લઈ ગત છેક થોડી રહી ગઈ છે તે મને સુદર રાજવાર્તા કહી. એ કોઈપણ વ્યાવાર્તા જેવી સુદર છે તારો આભાર માનુ તેટલો જાણો છે ”

વહેલો જિગેવો ચદ્ર હવે ક્ષિતિજ પર હતો, અને આ ચક્રવાક અને ચક્રવાકીની અન્તિમ મિલનરાત્રીઓમાની એક રાત્રી પૂરી થતો હતો મોડી મોડી એક નૌકા ગગાના પટ પરથી સડસડાટ વહી ગઈ

હજરમાં એક

[૮]

ગંગાના હૈયા પરની નૌકાઓની આવજવ અને દેવદત્તાના નૃત્યઝંકારની હેલીઓમાં, ગંગાના જ પ્રવાહથી થોડે દૂર, આંખા-વાડિયાના એક છેડે વસતી મનુકુળની પરભૂતિકા-પેલી વિરૂપાને આપણે વર્ષોથી છેક જ વિસારી મૂકી.

વિસરાયેલી વિરૂપાનું આંગણું પણ આટઆટલે વર્ષે વિસરાયેલું જ રહ્યું હતું. એના સંસારમાં એ અને માતંગઃ એ સિવાય કોઈ નવીન વ્યક્તિ ઉમેરાઈ નહોતી. છતાં ન જાણે આ દંપતીનું રસછવન નવું જ બનીને વહેતું હતું. ફેર માત્ર એટલો પડ્યો હતો, કે દિવસો જતાં માતંગ શ્રમણ પાસેથી કર્મનો મહિમા શીખી આવ્યો હતો, અને નમ્ર બન્યો હતો, એ પોતે જ ઘણીવાર કહેતો :

“ અલી વીરુ, ભાગ્યમાં જ સંતાન ન લખ્યાં હોય તો પછી ક્યાંથી મળે ! એવો સંતાનમોહ શા કામનો ! ”

“ તો ગાંડા, ગામનાં છોકરાંને શા માટે રમાડે છે, હેત કરે છે, ને તારી વાડીઓમાંથી ફળફૂલ લાવી વહેંચે છે ! ”

“ એમ કરવામાં મારું મન ખૂબ રાજી થાય છે. અને જો તું નારાજ ન થાય તો કહું. મને તો ધનદત્ત શેઠનો પેલો મેતારજ ખૂબ

વહાલો લાગે છે ઝીની બોલી કેવી મીઠી છે, જાણે તું જ નાની બાળ થઈને બોલતી ન હોય ”

“હવે ઘરડો થયો જગ ડાહ્યો થા’ સ્ત્રીમા ખડું મન ન ગમીએ ” વિકૃપાએ ટાણે માથો

“એમા શુ થયુ’ શ્રમણો તો કહે છે, કે પરસ્ત્રી માત સમાન માનવી પોતાની સ્ત્રી માટે તેઓ ડહાકુડેતા નથી અને જો પોતાની સ્ત્રીમા મન ન રાખીએ તો પત્ની આ પરણનાની માથાકૂટ શુ દામ’ મમારની બંધી સ્ત્રીઓ પુરુષો સામે જોઈને એમે ને પુરુષો સ્ત્રીઓ સામે, કોઈ કોઈએ કોઈમા મન પરોનવુ જ નહિ એમજ ને ।”

“તુ તો મોટા પડિત થઈ ગયો લાગે છે મારે માથાકૂટ નથી ડરની ટાઈ સારુ જોયુ, કોઈનુ સારુ સાબળ્યુ કે તને મારી યાદ આવે છે, પણ તે ગેઠાણીને જોયા નથી’ મેતારજ બરાબર તેમની આકૃતિ છે આહમે વર્ગે પાઠશાળાએ મોડલો ને હવે તો અદ્યાર લિપિએનો* અભ્યાસ આગળ્યો છે જુદા જુદા ગાસ્ટ્રોનો પણ અભ્યાસ ચાલે છે કોઈ આચાર્ય નાટ્યશાસ્ત્ર, કોઈ શિલ્પશાસ્ત્ર, કોઈ શૈનિક-શાસ્ત્ર, તો કોઈ પાંચર્પણ, માતગર્વિદ્યા, મયમત ને સંગીતશાસ્ત્ર શિખવે છે કુમારની ગ્રહણશક્તિ અદ્ભુત છે રાજકુમારોની સાથે અશ્વવિદ્યા, હયવળીડગણ અને ધનુર્વિદ્યામા પણ એ સમદક્ષ છે વયમા નાનો પણ મહામાત્ય અભયનો એ પ્રીતિપાત્ર બન્યો છે આજો દિવસ રાજમહેલમા ને રાજમહેલમા મહારાજ ગિમ્મિસાર પણ કુમારને જોઈ બાન બૂલી જાય છે મહારાણી સુનદા તો એન્નાર બોલી ગયેલા કે હું તો એને મારો જમાઈ બનાવીશ ગેઠ અને ગેઠાણી

* ૧ હ સલિપિ, ૨ ભૂતલિપિ, ૩ જક્ષીલિપિ, ૪ રાક્ષસીલિપિ, ૫ ડાકી-લિપિ, ૬ યાવનીલિપિ, ૭ તુરુકીલિપિ, ૮ કિટી, ૯ દ્રવિડી, ૧૦ સિધવીય ૧૧ માલવિની, ૧૨ નદી, ૧૩ નાગરી, ૧૪ લાટ, ૧૫ પારસી, ૧૬ અનિભિત્તી ૧૭ આધ્યાક્ય, ૧૮ મૂળદેવીલિપિ [વિશેષાવસ્થકમાથી]

તો એની પાછળ ગાંડાં છે.” વિરૂપાના આ શબ્દો પાછળ મમતા ગાજતી હતા.

“બહુ ગાંડાં બની છોકરાંને બગાડશે, અને પછી મહારાણીને અનુભવ કરવો હશે તો થશે કે જન્મ અને જન્માર્થ સરખા હોય છે.”

“બધા ય કંઈ તારા જેવા હોતા નથી. બિચારી મારી મા ! એને તો તું ચાદે કરતો નથી. મને થોડા દહાડા એની ખાતરબરદાસ્ત કરવા ય જવા દેતો નથી. અને કોઈવાર જઈ તો ચાર દહાડામાં તેડું આવ્યું જ છે. મારી માને તો જન્માર્થ કરતાં હવે જન્મ આવે તો સારું !”

“જો, વીરુ ! ઝઘડો થઈ જશે. રોહિણેયના દાદાના મૃત્યુ વખતે તેની ઉત્તરક્રિયા કરીને પાછાં કરતાં તારી માને ભેગો થતો આવ્યો હતો. બિચારીએ મને કેવું હેત ક્યું હતું. મેં નમસ્કાર કર્યો એટલે એણે મારું માથું સૂધ્યું. ક્યાં માનો સ્વભાવ ને ક્યાં દીકરીનો સ્વભાવ ! હે ભગવાન !” માતંગે વિરૂપાને ચૂપ કરવા બરાબર તીર ફેંક્યું. વિરૂપા પોતાની માતાનાં વખાણથી મનમાં ને મનમાં રાજી થઈ અને વાતનું વહેણ બદલી નાખતાં બોલી !

“માતંગ, રોહિણેયના કંઈ વાવડ !”

“અજબ આદમી છે હો ! એનો દાદો હતો તો જબરો પણ થોડો અકર્મી ! એનાથી કોઈનું ભલું ન થયું ને મરતાં મરતાં ય જો રોહિણેયે ડહાપણ ન વાપર્યું હોત તો કેટલાયને મારતો જત !”

“હમણાં શું કરે છે !”

“કંઈ સમજાતું નથી. લૂંટફાટ તો બંધ છે, પણ તૈયારીઓ જબરો લાગે છે. ઉપરનાં પાણી શાન્ત છે, પણ અંદર જબરો મથા-મણ ચાલતી જણાય છે. કરશે સારે ભારે પરાક્રમ કરશે. મને તો ધણીવાર મન થાય છે, કે મહામાત્ય સાથે મેળાપ કરાવી દઉં, પણ

પાછું વિચાર કરતા એમ લાગે છે, કે એ દરમા હાથ ધાલવા જવામા સાર નથી આ તો રાગ, વાજ ને વાદરા' રખેને કઈ થાય તો મેતકુળનો એક દીપક એકવાઈ જાય "

“ મહામાત્ય વિષે હીણુ બોલે છે ? ”

“ એમના માટે મને માન છે પણ વિરૂપા, રાજમેના જ એવી છે. ઘણીવાર માણસને માણમાઈ વિસરી જવી પડે છે ” વાતમા ને વાતમા માતગે પામે થેડેલી વિરૂપાને એક ત્રીણી ચૂટી ખણી

“ મોટા માણસાઈવાળો ન જોયો હોય તો ' ધરડો થયો હવે આ ચેનચાળા—આ તોફાન ન જાહે ' ”

“ વીરુ, આપણા દિલ તો ધરડા નથી થયા ને ' લોડો કહે છે કે દેવદેવીઓને ધરડાપો હોતો નથી, અમ યુવાન રહે છે તને જોઈને મને પણ એમ લાગે છે, કે તણે વિરૂપાને ધરડાપો છે જ નહિ ત્યારે જુઓ ત્યારે પાકી ગલ જેવી ' ”

“ અરે, પણ તુ કહેતો હતો કે આજે અસ્વખેલન પરીક્ષા થવાની છે બધા ગજકુમારો અને અસ્તનિપુણ યુવાનો એકઠા થવાના છે ”

“ વિરૂપા, મને એ વાતનું તો વિચ્છિન્ન થયું ચાતો, મુજ પશ્ચિમાઝાસમા ઢળવા માડ્યો છે બધા ક્રીડાક્ષેત્રની આગુમાગુ ગોઠવાઈ ગયા હશે યથાન મળવું પણ મુશ્કેલ બનશે ”

ઘણીપણિયાણી ઉતાવળા તૈયાર થઈ નગરના મુખ્ય દરવાજા ભણી વળ્યા પુરજનોના જુવેજુથ ક્રીડાક્ષેત્ર ભાગી બિનટી ગયા હતા વરધગના જુવાનોની આજે ગૌર્યપરીક્ષા હતી દેટલાય કોડીલા નવ-જુવાનો પોતાની પ્રેયગીઓને નિમત્રણ આપી આવ્યા હતા કે,

“ આવજો ક્રીડાક્ષેત્રપર મારી મહાનગી જોવી હોય તો ' મો મો રાજકુમારોને જાખા ન પાડું તો કહેજો. ”

કેટલીય નવવધુઓએ મૂંઝાળા પતિઓની મૂંઝોના કાતરા ખેંચીને કહ્યું હતું: “ પતિદેવ, આજે તમારું પાણી જોવાની છું. રોજ મોટી મોટી ડંદાસ મારો છો, તો આજ ધાડ મારજો ! મારી સખીઓમાં મારે શરમાવું ન પડે તેવું કરજો ! ”

આખા નગરમાં ઉત્સવ જેવો આનંદ હતો. વર્ષમાં એએકવાર આવા મેળાઓ યોજતા. આખી પ્રજા અભિન્નભાવે એમાં રસ લેતી. કોકોનાં ટોળાંમાંથી સડેજ દૂર દૂર રહીને ચાલતાં ધણીધણિયાણી કીડાક્ષેત્ર પર પહોંચ્યાં ત્યારે ક્ષેત્રમાં શરતમાં ઉતરનાર અશ્વારોહીઓ આવીને સજ્જ થઈ બેસા રહી ગયા હતા.

“ એ રહ્યો મારો લાલ ! મેતારજ ! હજારમાંથી હું તો ઝાળખી કાઢું. ” વિરૂપાથી એકદમ બોલાઈ ગયું.

“ ઘેલી થઈ ગઈ કે શું ? જરા સંભાળીને બોલ ! કાણ તારો લાલ ! રાજગૃહીનો કાઈ શ્રેષ્ઠિ સાંભળશે તો તારી જીવતી ખાલ ઉતરાવી નાખશે ! ”

“ અરે ભૂલી, પણ તું જોતો નથી ? પેલો, પણ, રાજકુમારોની પંક્તિના છેડે, છેલ્લાથી ત્રીજો ! સ્વેતમયૂર અશ્વપર આઝઢ થયેલો !

“ જોયો, બરાબર જોયો. રાજકુમારની ક્રાંતિ એના મોં પર વિકસી રહી છે. પણ હવે એની ચર્ચા છોડી દે ! એને અને આપણને શું ! ”

“ મારી તો પ્રાણપ્રિય સખીનો પુત્ર ! તને ખબર છે, મેં જ એનું નામ મેતારજ પાડ્યું છે. મને વહાલ કાં ન આવે ! ”

“ હા, હા, પણ બરાબર લક્ષ આપીને જો ! શરતનો પ્રારંભ થાય છે, શીઘ્રગતિની શરતનો સંકેત થયો છે. બધા અશ્વો સીધી દિશામાં જેટલી ઝડપથી જવાય તેટલી ઝડપથી દોડશે ! ”

“ શાખાશ ! રામાશ ! ” પુરજનોના મુખેથી હિચ્ચાર થઈ રહ્યો અશ્વારોહીઓ અશ્વની પીઠ સાથે એકમેક યઈ ગયા હતા બાથામા છૂટેલા વેગવત તીગની જેમ બધા નિર્દિષ્ટ અંગે જઈ પુન અશ્વાને પહોચવા તીવ્ર વેગથી પાછા ફર્યા

બગબર ગ્માક્રમી જમી સનારના મનની વાત જાણે અશ્વોએ પણ જાણી લીધી હતી પોતાની મોટી વિશાળ કાયા સક્રાંચી તેઓ ગરુડ જેવી ઝડપથી દોડતા હતા

કેટલાક અશ્વો પડયા, કેટલાક અશ્વારોહીઓ ગુલાટ ખાઈ ગયા, એમ ધીર ધીરે બધા અશ્વોમાથી કેવળ બે અશ્વો આગળ નીકળી આવ્યા એક સ્વેત અને બીજો રક્તવર્ણનો હતો. બે વચ્ચે તુમુલ હોડ જમી. સફેદ અને રક્તવર્ણો બંને વોડા તરત જ ઓળખાઈ ગયા

“ એ જ એ જ ” બેથી એકસામેટો હિચ્ચાર નીકળ્યો

“ કોણ ! કોણ ! ” નહી અમજેલાઓએ પ્રશ્ન કર્યો

“ નથી જોઈ ગઈતા કે પેલો સફેદ દૂધ જેવો અશ્વ તે સ્વેત-મયૂર ! ગન્ગુહીના મહાત્રેષ્ઠિ ધનદત્તના પુત્ર મેતાર્પનો ! ”

“ અને બીજો ? ”

“ અરે, એટલુ ય જાણતા નથી ! કેશડાના પુષ્પ સરખા પેલો ઉડડના રક્તવર્ણનો અશ્વ તે જ અહિછત્ર ! ગન્ગુહીના મહામાત્ય અમયનો ! ”

“ અરે, આ તે કઈ ગત કહેવાય એક તો ઊગતો જુવાન અને બીજો પુખ્ત યુવાન બે વચ્ચે કઈ ફરીકાઈ ગામે ! ”

“ જેમો, જેમો, ગાઅમા કંઈ નથી કે ‘ ગુણીયુ ન ચ લિંગ, ન ચ વય ’ વત કે જુવાની આવે ટાણે જોનાની નથી સીતે ”

૮૨ મહર્ષિ મેતારજ

વર્ષના વૃદ્ધો પણ આ શરતમાં ઊતરે છે. ”

આવી આવી મનમાની ચર્ચાઓ કરતાં પુરજનોનાં નયનો તીવ્રવેગે આવતા બે અશ્વોની ગતિ પર જ સ્તબ્ધ બન્યાં હતાં.

“ અરરર...અયો, અસ ગયો ! ” બધેથી અરરાટીનો ઉચ્ચાર થયો.

સ્વેતમધૂરને ઠોકર લાગી, ઉપરનો અશ્વારોહી લથડ્યો ને આખા જનસમૂહમાંથી લાગણીભર્યો ઉપરનો શબ્દ નીકળી પડ્યો.

“ હાય, મારો લાલ ! ” ધડામ કરતી વિરૂપા ધરણી પર ઢળી પડી. એ તરત અવાચક બની ગઈ અને ભયમાં ફાટી રહેલા એના ડોળા ચારે તરફ ધૂમવા લાગ્યા.

એક તરફ શરતની પૂર્ણાહુતિની રસાકસી ભરેલી ક્ષણો, બીજી તરફ વિરૂપાની આ હાલત ! બધે હોહા મચી રહી.

“ ધન્ય ધન્ય મિત્રાર્યને ! ” પ્રશંસાના શબ્દો ગાળ્યા.

ઠોકર ખાધેલા અશ્વ પરથી ગબડેલો મેતારજ અત્યંત કુશળતાથી વાંદરીના બચ્ચાની જેમ અશ્વના પેટને વળગી રહ્યો ને પુનઃ એક છલાંગે પીઠ પર આરૂઢ થઈ ગયો. માનભંગ થયેલા સવારે અને અશ્વે હવે તો પ્રાણાર્પણની આજી લગાવી હતી.

છતાં ય સંકેતસ્થાન પર સ્વેતમધૂર અને અહિષ્ત્ર એક જ સાથે પહોંચી શક્યા. એક નહિ પણ બે જણા સર્વશ્રેષ્ઠ નીવડ્યા.

મહારાજ બિચ્ચિસાર સ્વસ્થાનેથી ઊઠી હર્ષપૂર્વક બંનેના સ્વાગત માટે આગળ ધસી આવ્યા.

“ ધન્ય છે, તમને બંનેને જયવાદ ઘટે છે. ”

“ હોડનો નિર્ણય ખાટી છે. વિજય એકનો જ હોય, અને એ રીતે પારિતોષિક પણ એકને જ મળે. ”

મેદનીમાથી જુદી જુદી જાતના અવાજો આવી રહ્યા હતા કોઈ શરતને માટે પુનઃ માગણી કરતું તો કોઈ મેતાર્યને જીતે તો જણાવતું તો કોઈ મહામાત્યને ! દેહ પગનો પ્રસ્વેદ લૂછતો જુવાન મેતાર્ય આગળ આવ્યો ને નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો

“ મહારાજ, શરત તો મહામત્રી જિત્યા છે મારી જિતમા ક્લક છે, મે તો ઠોડા ખાધી ”

મહામાત્ય તરત આગળ આવ્યા ને બોલ્યા

“ ના, ના, પિતાશુ ! જિત તો મેતાર્યની જ ગણાય ઠોડા ખાવા છતાં કેવી કુશળતાથી એણે મને આગળ જતા ન દીધો ! ઘોડાનું પારિતોષિક મેતાર્યને જ આપો ! ”

“ મત્રીગજ, અહીં તમારો ન્યાય નહીં ચાલે ! ” મેતાર્યે મહામત્રીને બોલતા અટકારી કહ્યું “ મહારાજ પામે હું અને તમે વાતી-પ્રતિવાદી કેપે ખડા બીએ, ને ન્યાય આપવાનો અધિકાર આજે તમને નથી મહારાજ મગધેશ્વરને જ ન્યાય આપવા દો ! ”

મગધગજ અને કુમારેની નિખાલસતા જોઈ ગદગદિત થઈ ગયા તેમણે કહ્યું

“ જાન્ય ચાએ, યુવાનો ! હું જ ન્યાય તોળીશ આ વિન્ય તમારો નહિ, પણ મારો છે, મગધનો છે, મગધની મહારથી પ્રજાનો છે જેના ગાંધ્યમા પોતે પશ્ચિમ મત્રી, વિન્ય વગી, વિન્યમાળ જીનને પડેગવનાર નિઃકામ મહારથીઓ અગ્નિત્વ ધરાવે છે, એ ગાંધ્યનો મૂર્ધ અવશ્ય મધ્યાદે ૬ ને સર્વ વિશોભા તેનો વિન્ય ૬ ૬ ઈનામ આપુ ૬ ”

અને મહારાજે બાસાયેશ્વર મહામાત્ય અગમ્ય અને કુમાર મેતાર્યને જાતી મરના આપી દીધા પાછળ પડી મરેલા અશ્વાપોદીઓ

ધીરે ધીરે સંકેતસ્થાન પર આવી ગયા હતા. મહારાજ બિચ્છિસારે સર્વને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

“ મગધની આશા સમા નવજીવાનો ! સાચા પુરુષાર્થનો કદી પરાજય નથી, ભાવિ મહાન વિજયની પ્રાથમિક ભૂમિકા છે. કર્મશીલ યોદ્ધાને પરાજય હોતો જ નથી. મગધને એવા યોદ્ધાઓની જરૂર છે. આજે છતેલા કે હારેલા: તમામ યોદ્ધાઓને હું બેઠ આપીશ. નમારી અધૂરી રહેલી રમતો ખુશીથી ને ઉત્સાહથી સમાપ્ત કરો ! ”

મહારાજના આશબ્દોને માનવમેદનીએ હર્ષના પ્રચંડ નિનાદથી વધાવી લીધા. નિરાશ થયેલા યુવાનો પુનઃ કીડાક્ષેત્ર પર આવીને સંજ્ઞા થઈ રહ્યા.

આ પછી બીજી શરતોનો પ્રારંભ થયો. વિવિધ જાતની શરતો હતી.

એકમાં અશ્વોને ગોળકુંડાળે નાખી દોડાવવાના હતા. બીજામાં સળગતી ખાઇઓ પરથી અશ્વોને કૂદાવી ચાલ્યા જવાનું હતું. ત્રીજામાં દોડતા અશ્વ પર ખડા થઈ, એની પીઠ પર જ શરસંધાન કરી, નિર્ણીત કરેલ વૃક્ષ પરના ફળને છેદવાનું હતું.

આમ અનેકવિધ રમતો રમાઈ, ને પૂરી થઈ. આખો જનસમુદાય એ જોવામાં મગ્ન હતો. આ મગ્નતામાં બિચારી વિરૂપાને સહુ કોઈ ભૂલી ગયું હતું. કેવળ માતંગ એની સેવામાં હાજર હતો. થોડીવારે ભીડમાંથી છૂટવા માટે નાના કોમળ ફૂલને કોઈ ગિચડી લે, એમ વિરૂપાને ઉપાડી માતંગ એક ઘટાદાર વૃક્ષ નીચે લાવ્યો. વિરૂપા હજી એભાન જ હતી.

“ રાંડની જાત ખરીને ! એમાં વળી જરા અવજનયંડી ! જરૂર કોઈની નજર લાગી. હું એને કહેતો જ હતો કે તું બહાર નીકળ

ત્યારે અબોડામા પાગિજતડ નાખીરા મા । એડ તો નાગણુની કેણુ જેવો અબોડા ને એમા લાલધૂમ ફૂલ કોલની ભારે નજર લાગી પણ કિછર નહિ । ” માતગ મનમા બબડચો ને એણે પોતાના મત્રો યાદ કરવા માડયા

નાગ, બૂલ, યક્ષ, ઇદ્ર, રુદ્ર, રૂદ્ર, શૈન ને વૈશ્રમણુને તેણે મત્રદાગ આવાહન કર્યું અનેક નક્તિમાનાઓને ગમરી, ઠકુ પાણી લાવી, મત્રજલ એના મુખ પર ઘાટવા માડયુ

છના ય વિઝપા બેગદ્દ હતી, પણ હવે એના ધૂમના ડાળા શાન્ત પડયા હતા એનુ ધમણુની જેમ ઊછળતુ હૃદય ધીમુ પડયુ હતુ

“ જગરી નજર ” માતગ બબડચો અને તેણે આ નજરની અધિષ્ઠાત્રીને કાકના કમર ટસી હોય તેમ પોતાના મત્રોની ગિખા છોડી પોતાના હાથમા ગૂંથી તામ્રમુદ્રિકા કાઢી નિરૂપાની એક બટ માથે બાધી, અને પુન વેગથી મત્રોચ્ચાર ગર કર્યો

એણે પૃથ્વી, આકાશ ને પાતાળ, દિશા ને વિદિશા, વન, નજ, વનખડ ને વનોઘાનના દેવતાઓનુ આવાહન કર્યું પણ દેવતાઓ આજે નક્કી કોઈ બીજા ભક્તની ભીડ બાગરા ગયા હશે, નહિ તો આટલો વિલબ કેમ ?

ગરોતની પૃથ્વીદુતિ થઈ હતી મહામત્રી, ત્રેણિદુમાગ મેતાર્ય અને બીજા નિજેતાઓની પ્રશસા કરતી જનમેદની વિખરાવા લાગી હતી વિઝપાની કોઈને પડી નડેતી ગમે જતા કોઈની નજર પડતી તો તે તરત ટીકા કરતુ

“ જોઈને પેલી ડેલધૂમીવી થઈને ફગાર મેન-રાખી નિરૂપા । ધખીને વગ કરવા વળી કઈ એનચાળા આપ્યાં રંગે વાપ જેવા માતગને બકરી જેવો બનાવી ચૂક્યો છે બિચારો, મરી પામે બસ, બકરી બે ” કીમ ફનારે મોઘી ઉચ્ચાર કર્યો ને માબજનાગ દગી પડ્યા

૮૬ મહર્ષિ મેતારજ

થોડે દૂર મોટો રાજમાર્ગ હતો. અનેક શિબિરોમાં ત્યાં થઈને પસાર થઈ રહી હતી. અચાનક એક મૃદુ અવાજ આવ્યો.

“ માતંગ ! શું છે ? ”

માતંગે પાછળ જોયું તો ધનદત્ત શેઠનાં પત્ની બિમાં હતાં. એણે બિમા થતાં કહ્યું:

“ બા, વિરૂપાને કંઈ થઈ ગયું છે ! ”

“ વિરૂપાને... ? ”

“ હા, શેઠાણી બા ! આ તરફ કુમાર મેતાર્ય અસ્થ પરથી લથડ્યા ને આ તરફ એ ‘ હાય હાય ’ કરતી જમીન પર પછડાઈ પડી ને એભાન થઈ ગઈ. કોઈ મેલા દેવતી નજર લાગી દેખાય છે, પણ ચિંતા કરવા જેવું કંઈ નથી. હમણાં આરામ આવી જશે.”

“ અરે, પણ એને આમ ધૂળ પર કેમ સૂવાડી છે ? માતંગ, લે તો ! આ પાથરણું બિઠાવ ! ”

ધનદત્ત શેઠનાં પત્ની શિબિરોમાંથી એકદમ નીચે ઊતરી ગયાં. અને એમાં બિઠાવેલ કીમતી પાથરણું સર્થ માતંગને આપ્યું.

“ બા, તમે શા માટે શ્રમ લો છો ! પધારો ! એ તો હમણાં સારી થઈ જશે ! ”

“ ના. ના. એમ ચાલ્યા જવાય ! એ તો મારી પ્રિય સખી છે.”

“ નગરસોડ નિરર્થક નિંદા કરશે ! ”

“ ભલે કરે ! અમે એ તો એ નિંદાથી પર થઈ ગયાં છીએ. લોકો કહીને શું કહેશે ? અમે એ સખીઓ છીએ એ જ ને ! આભડછેટ નથી જાળવતાં એ જ ને ? ” એમ કહેતાં કહેતાં શેઠાણી છેક વિરૂપાની નજીક જઈ પહોંચ્યાં.

પાછળ અશ્વનો હણુહણાટ સંભળાયો, જોયુ તો સ્વેતમયૂર પર જોગીને કુમાર મેતાર્ય આવ્યો આવતો હતો માતાને ટોળાની અદર જોના એ ત્યા આવ્યો મેતાર્યને જોતા જ ટોળાએ જગા કરી આપી, પાછળ મહામાત્ય અભય પણ આવતા હતા અભયને આવતા જોઈ ટોળુ વિખેરાવા લાગ્યુ

“વિરૂપા, વિરૂપા ! જો તો ખરી, આખો તો ઉઘાડ ! તને જોવા મેતાર્ય પણ આવ્યો છે !”

આ શબ્દોએ વિરૂપાના ઘનને દર્ધક ચમકાવ્યા બધાને લાગ્યુ કે માતંગના મત્રોચ્ચાર કરતા આ શબ્દોએ વધુ અસર કરી

“મેતાર્ય, મારો લાલ !” વિરૂપા હોઠ કંકડાવતી તુટકસ્વરે બોલવા લાગી થોડીવારે તો એ બેડી થઈ જરા ભાનમા આવતા જ એણે પ્રશ્ન કર્યો

“મેતાર્ય હેમખેમ છે ને ! અશ્વનો ચડનાર આખાદ છે ને ? ધણુ શુભે મારો લાલ !”

“ગાડી થઈ છે કે શુ ? શુ શુ બકે છે ? શરમાતી નથી-જો તો ખરી ! અહીં કોણુ કોણુ છે ?” માતંગ મહામાત્યને આવતા જોઈ શરમીટો બની ગયો ને મૂઝાતો મૂઝાતો બોલ્યો

“ના, ના ગાડી નથી થઈ !” શેઠાણી નચ્છ જતા બોલ્યા “વિરૂપા, અત્રી ઓ થેલી ! જો તો ખરી ? આખ તો ઉઘાડ ! તારી સામે કોણુ બિજુ છે ! મેતાર્ય પોતે ! આજે તો મગધનાથે એને સાખારી આપી, આખુ નગર એની વાહવાદ કરે છે”

“કોણુ કુમાર ?” વિરૂપા એકદમ સાવધ થઈ ગઈ એણે વચ્ચે મહાજ્યા. દોસો થયેલો કેશલપ છૂટો કરીને ફરીથી બાખો અશ્વ બની એણે એટવાર ધીરે ધીરે ચારે તરફ નજર ફેરવી

જોયું તો નગરનાં અનેક લોકો ટોળે મળેલાં છે. શેઠાણી, કુમાર મેતાર્જી, મહામાત્ય અભય, માતંગ, અને બીજાં ઘણાં ઘણાં—જેની લાજશરમ રાખવી પડે એવા એવા અનેક સામે ઊભા છે. અને પોતે બેશરમ બનીને, અસ્તવ્યસ્ત હાલતમાં સામે બેઠી છે. પાસે અનેક પ્રકારની એના વિશે ચર્ચાઓ ચાલી રહી છે. વિરૂપાએ કાન માંડ્યા.

કુમાર મેતાર્જી મહામાત્યને કહી રહ્યા હતા:

“મારી માતાની સખી છે. બન્ને વચ્ચે ખૂબ હેતુપ્રેમ છે. અને એટલો જ પ્રેમ એને મારા પ્રત્યે છે. ‘મારો લાલ’ એ સિવાય મને કદી સંબોધતી નથી. માતંગની પત્ની છે.”

“માતંગની પત્ની છે ? એ તો એવી હોય જ ને ! માતંગ તો કલાવંત મયૂર છે, એની પત્ની એવી જ હોય ! કુમાર, શદ્રકુળમાં જન્મ લીધો એટલે માનવી કંઈ આત્મા, હૃદય કે મનોભાવ ખોઈ નાખે છે ? મને તો આવાં લોકોને જોઉં છું ને આ જાતિબંધનો એક જાળ લાગે છે. હું તો સહેજ વિચાર કરું છું, જરા ઊંડો ઊતરું છું કે જ્ઞાતપુત્રના ઉપદેશનો જ બધે સાક્ષાત્કાર થાય છે.”

વાર્તાલાપ તો લાંબો ચાલ્યો, પણ આટલા જ શબ્દો વિરૂપાના શ્રવણપટ પર અથડાયા. એ શરમાઈ ગઈ ને તરત ઊભી થઈ નીચું મોં કરી ઝડપથી મેદનીની બહાર નીકળી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

ધીરે ધીરે સહુ વિખરાયાં.

શિબિરમાં બેસતાં બેસતાં શેઠાણીએ માતંગને કહ્યું:

“બરાબર સારવાર કરજે, અને મને એની તબિયતના ખબર આપજે ! વૈદની જરૂર હોય તો મોકલું !”

“ના રે, શેઠાણી બા ! માતંગ પોતે વૈદોનો વૈદ હોય ત્યાં એને ઘેર બીજો વૈદ કેવો ! કોઈ કૂડી નજર લાગેલી, એટલે આમ

બન્યુ હુ તો ઘણીવાર એને સમજાવુ છુ કે આમ બહાર ન નીકળ,
પણ " માત ગને આજની આ બધી ઘટનાથી રનય ક્રોધ આવી
ગયો એ આગળ ન ખોલી શક્યો એણે ધીરેથી માત ક્યક્યાવ્યા

“ જોજે, માત ગ ! ઘેર જમને પાછો લડી પડતો નહિ ! બન-
અર મેવા બરદાસ્ત કરજે ! ”

“ ચિંતા નહિ, શેઠાણી બા ! માણસ તો મારુ છે ને ! ”

કીર્તિ ને કાંચન

[૯]

વિરૂપાને એ દિવસના બનાવ પછી બહાર નીકળતાં ખૂબ શરમ આવતી. માતંગ ભલે ગમે તેવો રોષે બળ્યો છતાં એની પાસે કંઈ કરી શકે તેમ નહોતો; પણ વિરૂપાને સ્વયં વિચાર આવતા. એ વિચારતી: એ દિવસે કેવી નિર્બળતા બતાવી. કેટકેટલા ને કેવા કેવા પુરુષો વચ્ચે પોતે નિર્લાજ્જ બની પડી રહી : અને કાણુ બાણુ લોકો મારા માટે શું ય કરેલા હશે !

આવા વિચારોમાં ને વિચારોમાં એ અડધી થતી ચાલી !

“ અરેરે ! પરમ પાડ માનું છું મા શક્તિનો, નહિ તો એ દિવસ મોંમાંથી કંઈ ચક્ષાતક્ષા બોલાઈ ગયું હોત તો શું થાત ! ” વિરૂપા વધુ ઊંડી ઊતરી. અને જોમ વધુ ઊંડી ઊતરતી ગઈ એમ એનું મનોદુઃખ વધતું ચાલ્યું.

“ વિરૂપા, તને કાણુ ઊંચે થાંભલે ચડાવી હતી ! શા માટે એ વખતે વિચાર ન કર્યો ! મન આટલું કાચું હતું તો પછી કસોટીએ ચડવું નહોતું. કોનો પુત્ર ? તારો ? અરે મૂખી ! તારા નસીબમાં સંતાન હોત તો આટલાટલાં વર્ષોનાં વહાણાં વાયાં, ને બીજું કંઈ સંતાન જ ન થાત ! ગઈ કાલે જ—તારી આંખ સામે જ પરણીને આવેલી પેલી અનેકાનેક મેતપત્નીઓના બોળા ભરાઈ ગયા. આ

કુખાઓ એવા છોડરાઓથી તો ઊભરાય છે ધણીય માતાઓ ઈચ્છે છે, કે ઈશ્વર આ જન્મળ ઓછી કરે, પણ જ્યારે ઈશ્વર એ જન્મળને વધારતો જ રહે છે, ત્યારે માતાઓ પોતે એ કામ હાથ ધરે છે બાળકોને મારે છે, ઢીબે છે, ભૂખ્યા રાખે છે, છતાંય એ ચોમાસાના અળશિયાની જેમ વધે જ જાય છે દરિદ્રકુળમાં તો સતા-નની છત રહેનાની, પછી તારે ત્યાં અછત કેમ !

વિશ્વા ! તારે ભૂલી જવું જોઈએ, તારે માની લેવું જોઈએ કે તારે પુત્ર હતો જ નહિ, તને પુત્ર અનતર્યો જ નહોતો કદાચ અવ-તર્યો હતો તો અવતરીને મરી ગયો હતો !

“ મરી ગયો હતો ! ” આ શબ્દોએ એના મનને અચાનક ધક્કો માર્યો કોઈ એના દિલમાં ચૂટી ખાણીને કહેતું લાગ્યું ‘ તું કોનું અશુભ ચિત્તથી રહી છે ? તારા જ સત્તાનતું ! ’ હા, હા, અરે પણ મારે તો બાળક જ ક્યા જન્મ્યો હતો કે એ મરી ગયો એવું કહું ! ખમા મારા લાલ !

વિશ્વા એકદમ સાવધ ચર્ચાગર્ભ આ વિચારોને દૂર ડરવા એણે મો પગ ચોકુ ઠકુ પાણી છાટ્યું અને પાસે જ વિચાયેલી કૂતરીના ગલ્લ ડિયાને લઈ પપાળવા લાગી

પણ ગલ્લડિયાને રમાડતા તો એની વેદના વધી ગઈ એણે ગત્તુડિયા-ને બાન્ધુમાં પટડ્યું ને કામમાં મન પરોવવા માતંગના વસ્ત્રો લઈ ધોવા બેઠી ધોતી ધોતી પાછું એ પોતાના મનને અનુરૂપ ભજન છેડી બેઠી

“ ધોખીડા તું ધોજે મનતું ધોતિયું રે,
રખે રાખતો મેલ લગાર રે !

એણે રે મેલે જગ મેલો કર્યો રે,
અણુધોયું ન રાખ લગાર રે !

હર મહર્ષિ મેતારજ

રખે મૂકતો મન મોકળું રે,
પડ મેલીને સંકેલ રે,
સમયસુંદરની શિખડી રે,
સુખડી અમૃતવેલ રે !

ઘોખીડા, તું ઘોળે મનનું ઘોતિયું રે ! *

વિરૂપા વસ્ત્ર ઘોવામાં ને ગાવામાં મશગૂલ હતી, ત્યાં પાછળથી
કોઈએ એના મસ્તક પર ફૂલોનો વરસાદ વરસાવ્યો.

“ અરે, આ શું તોફાન ! ”

“ ફૂલોનો વરસાદ ! રાણીજીને ફૂલોની ખિંચાત ! ” હસતો હસતો
માતંગ બોલ્યો.

“ રાણીજીને ફૂલોની ખિંચાત અને રાખજીને ? ”

“ તારા હાથમાં રહેલો કાષ્ઠખંડ ! ”

વિરૂપા શરમાઈ ગઈ. એ વસ્ત્રો ઘોતી ઘોતી ઊભી થઈ અને બોલી:

“ ભોજનને થોડો વિલંબ છે ! માતંગ, આ આસોપાલવ નીચે
થોડીવાર વિશ્રામ કર ! ”

“ ચાલને, આજે સાથે સાથે બેસી ભોજન બનાવીએ ને વાતો
કરીએ. કદાચ હવે બેએક દહાડા સુધી મારાથી ઘેર આપ્તુ અવાશે. ”

“ કેમ ! ”

“ એક કારણ છે ! ”

“ શું કારણ, કંઈ ગુપ્ત વાત છે ! ”

• સમયસુંદર હપાધ્યાય.

“ હા, હા, ”

“ માગથી પણ ગુપ્ત ? ”

“ ના, ના, પણ ઐરી જાત વાયડી ખરીને એટલે નથી કહેતો
‘જ્ઞા ય આભળ’ હમણા મહામાત્ય, મહાગાજ, તેમજ બધા નિશ્વાસુ
મૈનિકે બદાઈ ગયા છે એમના આનંદાસુધી ગજમહાલયનો હિવાન-
વાજો વિભાગ માટે બરાબર સાવધાનીથી જળવવાનો છે ”

“ મગધરાજના ગજ્યમા કોનો ડર ! ”

“ છતાં ય ખજરદારી ચારી ચેતતા નર સદા ય સુખી ”

વાત દગ્તા દગ્તા પતિપત્ની ધરમા ગયા માતંગ ચૂલાની નજીક
બેઠો ને નિરૂપા બોજનતી તૈયારીમા ગૂથાઈ રચ્ચે વચ્ચે આ સુખી
દપતિ અને- જનના ટોળટપ્પા દગ્તુ

અચાનક દગ્તુ દગ્તી ગાજુદીની ગેરીઓ વીધતો કોઈ નવરવ
માનગના કાન પર અથડાયો

નગરની બાજુથી માનસમુદનો પ્રયત્ન અવાજ આવી ગતો હતો,
અચાનક વરતો જ જતો હતો નીચે ધીરે અવાજ ગપટ સમગ્ર ગ્રામ્ય
તેવો આનંદ લાગ્યો

“ નામો, બાગો, લૂટાગઓએ હતો ન્યોં છે ! ”

“ અરે ગાજુદીના ત્રિઙ્ગોના ધગ લૂટાય છે, બધા સાવધ
બની જાન નીટળી પડા ! ”

“ શું લૂટાગઓએ હતો ન્યોં ? ” જામતો જામતો માનગ
એન્નમ લીધો થઈ ગયો એના ગેમેરોમમા કોધની દપારી વ્યાપી ગઈ

“ કોઈએ આકટે મધ દીકું લાગે છે ! ન્યારે નગરમા મદારાજ

નથી, મહામાત્ય નથી, મગધના ચુનંદા સૈનિકો નથી, ત્યારે કોઈ જાણુભેદુએ હીક લાગ શોધ્યો છે. વિરૂપા, મારે જલદી જઈ પહોંચવું જોઈએ, રાજમહેલની પૂર્વદિશાની રક્ષાનો ભાર મારે માથે છે. મારો છરો, મારી લાડી, મારો પરશુ ! ”

લાડી, છરો, પરશુ વગેરે આપતાં આપતાં વિરૂપાએ ક્યું :

“ માતંગ, જાળવજે ! જોખમમાં ન ઊતરતો ! ”

“ મદને જાળવવા જેવું એક નાક છે. એ ન રહ્યું તો પછી વિરૂપા, બધું જ સરખું છે.” વીરભાવનાના વેગમાં માતંગનાં બંને નસકોરાં ફાટી રહ્યાં હતાં. એની આંખોમાં તો જાણે અંગાર ચંપાયો હતો. એની પડછંદ કાયા અત્યારે અત્યંત પડછંદ લાગતી હતી.

એક છલાંગ, બે છલાંગ, અને માતંગ વિરૂપાની નજરમાંથી અદશ્ય થઈ ગયો. પવન પર ચડીને જતા તણખલાની જેમ એ નગરના મધ્યચોકમાં આવી પહોંચ્યો.

અહીં ભયંકર દશ્ય જામ્યું હતું. કેટલાય શ્રેષ્ઠિઓના ધનભંડારો માર્ગ વચ્ચે ખાલી થતા હતા. જેઓ ભંડારો ખતાવવા આનાકાની કરતા હતા, તેઓ પર જાતજાતના અત્યાચારો ગૂંજરવામાં આવતા હતા. માર્ગ પર લોહીનો છંટકાવ હતો, તેમ મકાનોમાંથી ત્રાહી ત્રાહીના પોકારો આવતા હતા. કુમળા દિલની કેટલીય સ્ત્રીઓ ખેભાન બની ગઈ હતી.

કેક ઠેકાણે તલવારોની હીંચ ખેલાઈ રહી હતી. માતંગે એક નજરે આ જોઈ લીધું. એને તરત જ સમજ પડી ગઈ કે વૈભાવપર્વત-માળના પલ્લીવાસી લૂંટારાઓએ આજે નગરને ઘેરી લીધું છે. ચોટ્ટી-દારોની અછત અને હાજર ચોટ્ટીદારોની ગદ્ગલતનો તેઓએ લાભ લીધો છે. પણ આશ્ચર્યની બીના એ હતી કે જાણે આ લૂંટારાઓ આ નગરના

એકે એક માણસને પિછાનતા હોય, તેમની ધનદોલત વિશે જાણતા હોય એમ વર્તતા હતા.

થોડીવારમા તો દૂર દૂરથી જયગર્જના સંભળાઈ.

“ પલ્લીપતિ મહારાજ રોહિણેયની જય ! ”

“ રોહિણેય ! ” માતંગ આશ્ચર્યાન્વિત મની ગયો. “ ઉપરથી સૌમ્ય લાગતા પણ અતગ્ના ઊડા માનવીના જ નક્કી આ ડામા ! ”

પણ અત્યારેલાખા વિચારો કામ આવે તેમ નહોતા લૂટાગઓ એક પછી એક મકાનો લૂટતા, ત્રાસ વર્તાવતા આગળ વધતા હતા.

માતંગને લાગ્યું કે રાજમહેલની રક્ષા માટે તેણે જલદી ત્યાં ઉપરિચિત યર્ધ જવું યોગ્ય છે એ જાણીઓમા અદશ્ય થઈ ગયો, અને દૂરના માર્ગો દ્વારા ક્ષણવારમા ન્યારે એ રાજમહેલે પહોંચ્યો ત્યાં ત્યાં દશ્ય અત્યંત ભીષણ હતું રાજદાગના અનેક મૈનિકો ધગશાથી ખતી ગયા હતા લૂટારાઓ જીવ પર આવીને અદર પ્રવેશ કરવા માગતા હતા મૈનિકો પ્રાણુર્પણથી હલ્તો ખાળી ગયા હતા.

પણ આ શું ? મૈનિકોને મોખરે કોણ જિભુ છે ? એના અગ-પ્રત્યગમાથી મધપૂડામાથી મધ ઝરે એમ લોહી ઝરી રહ્યું છે, એનો અશ્વ ધવાયો છે, વઝોની દલાતો ઔર નિચિત્ર છે આ ગર્વોત્તમ મનુકે એક હાથમા મોટો ભાતો લઈ એ પડદા ડગી ગયો છે.

“ ખમગદાર, એક ડગલું પણ આગળ વધ્યા કે તો ! ધન કાચન જોઈએ તેટલું લઈ જાઓ, પણ મહારાજ મગધનાથ ની ખર્ચ પગ હાથ નાખ્યો છે, તો જીવના પાત્ર નહિ વળગો ! ”

ધીરમબીર, શખનાદ જેવો શેરો અવાજ ! આ અવાજ કોનો ? માતંગને પિછાણતા વાર ન લાગી.

એ જ ! એ જ ! વિરૂપાનો લાલ ! કુમાર મેતાર્ય ! એ શ્રેષ્ઠિકુમારે પોતાની ધનદોલત સગે હાથે લૂંટારાઓને સોંપી હતી. સોંપતાં સોંપતાં એણે કહ્યું હતું :

“ હોય, સહુને લક્ષ્મીપતિ થવાની ઇચ્છા હોય ! લઈ જાઓ, લેવાય તેટલું લઈ જાઓ ! રાજગૃહીની નમારી યાત્રા નિષ્ફળ ન થવી ઘટે. અમે એમ જાણ્યું કે મગધરાજને આંગણે એક દહાડો વડાણ નહોતાં લાંગર્યા ! ”

ધનદત્ત શેઠના ભાંડારો ખુલ્લા મૂક્યા, લૂંટારાઓએ હાથ પડ્યું તેટલું ધન લીધું; પણ એકલા લક્ષ્મીપતિ થવાની એમની ઇચ્છા ન હોય એમ જણાયું. તેઓ તો આટલા કાંચનથી ન ધરાતાં મગધરાજનો વૈભવશાળી ને અભેદ રાજમહેલ લૂંટી, અંતઃપુરમાં ખળભળાટ મચાવી મગધની કીર્તિ પણ લૂંટવા માગતા હતા. પણ પ્રત્યેક રાજગૃહીવાસીને મગધરાજની કીર્તિ પોતાના પ્રાણ હરતાંય વહાલી હતી. કુમારને સેવકે જાણુ કરી કે લૂંટારાઓ રાજમહેલ તરફ આગળ વધી રહ્યા છે, કે એણે તરત શસ્ત્રો સંભાળ્યાં. વણિક સ્વભાવનો, દયામૂર્તિ લાગતો કુમાર એકદમ વીરના સ્વાંગમાં હાડોટા દેવા લાગ્યો.

ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિ વચ્ચે પડ્યા. શેઠાણીએ ખોળો પાથર્યો; પણ કુમાર ખધાંને હડસેલીને ચાલ્યો ગયો. એણે એકેની વાત ન સાંભળી. જતાં જતાં માત્ર એટલું જ કહ્યું: “ આપણી આખર અને લક્ષ્મી જીવનભર જાળવનાર ધણીની આખર આમ એની ગેરહાજરીમાં, આપણી નજરે ઘડી એ ઘડીમાં રોળાઈ જાય તો તો જીવવું જ નિરર્થક લાગે ને ! ”

અને રાજમહેલના દ્વાર પર ખરી ઝપાઝપી ચાલી. કાંચનના હગલે હગલા આપતાં લેશમાત્ર ન થડકનાર, ન દેખાતી એવી કીર્તિ માટે મરવા સજ્જ થઈને ઊભો. ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિના કુળનો આ એકનો એક દીપક આમ હથેળીમાં જીવ લઈને ઝૂઝે: એ જોઈ સામાન્ય

મૈનિકોને પણ શર જગ્યુ લૂટારાઓએ થોડીવારમા પારખુ ડરી લીધુ કેરૂપરૂપનો આ અવતાર, જેવો તેવો થોડો નથી, અને એને આગળ આવેલો જોઈ નગરજનો પણ તેની સગદારી નીચે એટલા થઈ રહ્યા છે, હાલોહાથની લડાઈમા ખેતાના માણસો પણ એકા થતા જાય છે, એટલે તેઓએ વ્યૂહ બદલ્યો થોડા પાછા ખમી મોગ્યો બનાવ્યો

છતા ધવાયેયો મેતાર્ય એક તમુ પણ પાછો ન ખસ્યો એક હાથમા બમ્બર ભાલો તોળીને એ પહાડ ગો નિર્ભય ખડો હતો એના ખીજા હાથની વિશાળ ઢાલ નરમ પડેલા શત્રુદળમાથી આવતા તીરોને નિરર્થક બનાવી રહી હતી

ધીરે ધીરે મામલો તગ બનતો જતો હતો લૂટારાઓ એક-સામટો હતો ડરવાની તૈયારીમા હતા અચાનક માતગ વચ્ચે ફૂદી આવ્યો એણે હાટલ કરી

“ રોહિણેય, વીરધર્મ અંગીકાર કરતા ગીખ । મદોના બાવડે માત બાધ્યુ હોય છે, પછી આવી નામદાઈ । તારા સૈનિકો જે તારા માટે મરી ખૂટનાતૈયાર હશે તો શુ રાજગૃહીના ધણીને સાચા મેનકો જ નહિ હોય । રોહિણેય, એકલો જ મેદાને આવી જ । પજોપજ લડાવી લઈએ । નિદોષ પદ્મીનાસી વીરોનો સહાર શા માટે ટરે છે । ”

“ માતગ, એમા માગ નહિ ટાંકે પજોપજ લડાવીશુ તો દુનિયા મારી ને તારી દાસી કરશે હુ ને તુ કોણુ ? કૃપા કરીને મારો માર્ગ છોડી દે । ” લૂટારાઓના ટોળામાથી એક જુનાન આગળ આવ્યો ગિયા થોડા પર પ્રચડ ઢાયનો એ પુરુષ અછડ ખેડો હતો એના આખા શરીર પર લોઢાની માટજો હતી ને કમરને વોટાતી વિપધર તીક્ષ્ણ હરાઓની હારમાળા હતી એની વિશાળ પીઠ પર તીરોનુ મોડુ બાથુ હતુ અડધા તીરે વપરાઈ ચૂક્યા હતા, ને એ એક એક તીર એક એક જીવને ધરાશયી બનાવ્યા હતા એના એક હાથમા

લોહી નીંગળતો પરશુ હતો. ઠેકઠેકાણે એ ધવાયો હતો, પણ વેદનાની એક પણ રેખા એના મુખ પર દેખાતી નહોતી.

“ રોહિણેય, માર્ગ છોડતાં પહેલાં તો માતંગને અહીં માટીમાં મળી જવું પડે. તું કોને લૂણહરામ થતાં શિખવે છે ? ”

“ માતંગ, આ બધા કોણ ? એમને લૂંટવા, હેરાન કરવા, એ તો આપણો કુળધર્મ ! ”

“ રોહિણેય, કુળધર્મની વાતો આજે નહિ. પાછો ફરી જા ! નગરને લૂંટી તે તારી બહાદુરી બતાવી છે. હવે આટલેથી સંતોષ ધર ! મગધરાજની કીર્તિ સાથે બાથ લીડ મા ! ”

“ એ બાથ લીડવા માટે તો વર્ષોથી ચૂપચાપ બેઠો હતો. નગરવાસીઓને લૂંટવામાં શી બહાદુરી ફરી ? બહાદુરી તો હવે બતાવવાની છે. આજે કોઈનું નહિ માનું, માતંગ ! માર્ગ મૂકી દે, નહિ તો હમણાં તું વીંધાર્ધ જઈશ ! ”

“ માતંગ માર્ગ નહિ મૂકે ! ”

“ તો સાવધ થઈ જા ! બહાદુરો, આગળ વધો ! તમારા પરશુને એકિંદ્ર ઘૂમાવો ! રોહિણેય, કાંચનનો ભૂખ્યો નથી, પણ કીર્તિનો ભૂખ્યો છે, એ વાત આજે જાહેર થવા દો ! ”

આ અવાજ ભયંકર હતો. રાજમહેલના ઝંખાઓ પર એ પડછંદા પાડવા લાગ્યો.

લૂંટાગરો ઝનૂનપૂર્વક આગળ ધસી ગયા. માતંગે ઈષ્ટદેવતાનું સ્મરણ કરી પોતાનો પરશુ ઉઠાવ્યો. મેતાર્યે રોહિણેયને વીંધવા અશ્વને ચકાવે ચડાવ્યો. તુમુલ યુદ્ધ મચી ગયું. મેતાર્ય અને માતંગને ઝૂઝતા જોઈ ભયભીત નગરજનોમાં પણ હામ આવી. મળ્યાં તે શસ્ત્રાસ્ત્ર લઈ સહુ મદદે ધસી આવ્યા.

માત ગ અદ્ભુત રીતે લડી રહ્યો હતો.

કુમાર મેતાર્યે રોહિણેય સામે દાવપેચ લેના માડયા કરતા પણુ ધીરે ધીરે નગર-સૈનિકો વધતા ચાલ્યા અને લૂટારાઓની મખ્યા ઓછી થવા લાગી દેટલાક લૂટારાઓ હજી નગરમાં જ લૂટ કરના- મા વ્યગ્ર હતા ચોડાધણા મદદે દોડી ચાલ્યા, પણ તેઓ કંઈ વધુ ન કરી શક્યા મેતાર્ય અને માત ગે નગરજનોમાં નનપ્રાણુ પૂર્યો હતો. રોહિણેય ધીરેધીરે ઘેરાઈ રહ્યો હતો એના ગણ્યાગાઠ્યા જ સાથીદારો આવી હતા અચાનક મેતાર્યે હાથમાં તોળેલો ભાયો ઝીંક્યો.

ચપળ રોહિણેય યમરાજના આગમનને પગપી ગયો એ એક જલાંગે અસ્ત્ર પગથી નીચે સરકી ગયો ભાતો અસ્ત્રની પીઠને વસાઈ સડસડાટ આગળ વધી ગયો હવે રોહિણેય ઝનૂન પગ ચડ્યો એણે કમર પગનો ભય કર છરો ખેંચ્યો ને અત્યંત વેગથી મેતાર્ય સામે ફેંક્યો.

ગમે તેવો તો ય સુકોમળ જીવનનો જીવનારો મેતાર્ય આજે આટલી લડાઈથી થાક્યો હતો એનો અસ્ત્ર પણ અત્યંત ત્રવાયો હતો. યમરાજની દૃષ્ટા જેવો ભય કર છરો આખના પવનરામાં એના મધ્યમાં આવીને ખૂચી ગયો પણ વીર મેતાર્ય પાછો ન કર્યો એક હાથે છરો ખેંચી ફેંકી દીધો ને તરત બમણા વેગથી એ રોહિણેય પર ધમી ગયો.

મદ્ રોહિણેય મુઝાયો એણે હવે પાંગ ફરવામાં જ સવામતી માની તરત તેણે મોએથી વિચિત્ર પ્રદાગનો અનાજ દ્યો. એ અના- જનુ એક પછી એક બધા લૂટારાઓએ અનુકૂળ દ્યું અસ્ત્ર વગરનો રોહિણેય એક મોટી લાડીના બજે આખા ટોળાને ફૂંદી ગયો ને ગગાના ઘાટ તરફ નાકો માત ગ તો લડવામાં મશગૂલ હતો.

મેતાર્યે રોહિણેયને નાસનો જોયો ને તેની પીઠ પડડી પગના બળથી દોડના રોહિણેયને મેતાર્યનો અસ્ત્ર આગી લે એટલી વાગ હતી.

કે ચાલાક લૂંટારાએ કમર પરના છરાનો ઉપયોગ કર્યો. વાર ચૂકવવા મેતાર્યને પૃથ્વી પર કૂદકો મારવો પડ્યો. હવે બંને પગપાળા થયા !

આગળ પવનવેગે રોહિણેય નાસે !

પાછળ દાંત કચકચાવતો મેતાર્ય !

દક્ષિણ દિશામાં દોડતો રોહિણેય હવે બરાબર મેતોના કૂબાઓ પાસે આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યાંથી નીચે ગંગાની કંદરાઓ વિસ્તરેલી હતી. એમાં એ ઊતર્યો એટલે કે જાણે માતાના ખોળે બેઠો, પણ આ પીછો પકડનારને કેમ ખાળવો ?

એક જ ક્ષણ ને રોહિણેયે કંઈક નિશ્ચય કર્યો. તેણે કમર પરથી છેલ્લો છરો ખેંચ્યો. ખેંચીને ધા કરવા માટે એ એક ક્ષણ ઊભો રહી ગયો ને હાથને ઊંચે હવામાં વીંઝ્યો !

મેતાર્યના સ્કંધમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી રહ્યું હતું. એ દોડતો હતો, પણ હવે એને બીજું ભાન આવ્યું હતું.

એક જ ક્ષણ ને કામ તમામ થઈ જાત, પણ કોઈ ચીસ પાડતું વચ્ચે ધસી આવ્યું.

કોણ આવ્યું ?

“ ખસી જા, દૂર ખસ ઓ સ્ત્રી ! ” રોહિણેયે રોષભરી પ્રચંડ ગર્જના કરી. એના શબ્દોમાં વાધની પ્રચંડ લોહીતરસ ગૂંજતી હતી.

“ નહીં ખસું ! રોહિણેય, નિરાંતે ધા કર ! આટલી કીર્તિ બેગી સ્ત્રીહત્યાની કીર્તિ પણ રળતો જા ! ”

સ્ત્રી ! સ્ત્રીવધ ! બાળક અને સ્ત્રીને છંછેડવામાં મહા પાપ માનનાર રોહિણેય મુંઝાયો.

“ કેમ ધા કરતો નથી ! તારું કલ્યાણ થશે ! ”

“ તને નહિ મરાય । રેહિણેય સ્ત્રીને અવધ્ય ગણે છે । ”

અને એવી કુળનીતિમા માનનાર રેહિણેયે જોયું કે ત્યારે આ હકીલી સ્ત્રી એક તસુ પણ ખસવા આનાકાની કરે છે, ત્યારે એ મુઝાયો વખત ઓઠો હતો નામી ન છૂટાય તો વાન ભારે થઈ પડે તેમ હતી એણે વીજળાની ઝડપે નિશ્ચય ટૂંકો છરો પાઠો ઢમરપર નાખ્યો ને આખના પલ્લારામા કૂંપાઓ વટાવી ગિગિદગઓમા સમાઈ ગયો જોઓ સાજ સારા રહેવા પામ્યા હતા, તે લૂટાગઓ પણ નામી છૂટ્યા ।

મેતાર્યે આ સ્ત્રીનો સવાદ સાબળ્યો હતો, પણ ધીરેધીરે તેની સમજશક્તિ ઓસરી ગઈ હતી એની આખે અધાગ આવી ગઈ હતા એ લથડ્યો

પણ કોઈ ખે સુવાળા હાથોએ એને ઝીલી લીધો એ વિરૂપા હતી ઝીલીને એ ઘરમા લઈ ગઈ એક સાદી પણ સુવાળી પથારીમા એને આગ્નેથી સુવાડ્યો એના ઝેરી ધામા લક્ષપાડ તેલના પોતા મુઠ્યા ને પાટા વીટના લાગી

મેતાર્ય મૂર્ખામા પડ્યો પણ વિરૂપા હજી એટની મારવાર પૂરી કરી નહોતી રહી, ત્યા રાજસેનકો ધનાયેલા માતગને ઉપાડીને આવ્યા

ખાટલામા પડ્યો પડ્યો માતગ હોદારા ટરતો આવતો હતો એનું ઝંઘૂન આથમ્યું નહોતું માતગની આ દગા જોઈ વિરૂપા બહાવગી જેની થઈ ગઈ, પણ એણે સમય ઓળખી દિ મતને એકઠી કરી માતગને ખીજ પથારી બનાવી સૂવાડ્યો એના ધા ધોયા, ને બધે પાટા બાધ્યા માતગ હજી ધ ધાયત વાધની જેમ પડ્યો પડ્યો ગર્જના કરી ગઈ હતો

ધીરે ધીરે મેતોના વાસમાં ગામઘોડ ભેગું થવા લાગ્યું. હાંફળા હાંફળા ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિ ધસી આવ્યા. હજારો દેવમંત્રો સ્મરતાં શેઠાણી પણ આવ્યાં. સહુના પ્રાણનો દીવો જાણે ઝંખવાયો હતો. આખા નગરની કીર્તિ જળવનાર આ બે વીરોની સુખશાતા પૂછવા માટે મેતના આવાસમાં શું બ્રાહ્મણ, શું ક્ષત્રિય કે શું વૈશ્યઃ બધા ય આવી ઊભરાયા હતા. નાતજાતના ભેદ આજે ભૂલાઈ ગયા હતા.

રાજગૃહીના મહાન વૈદ્ય થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બંનેને તપાસ્યા. મેતાર્યની સ્થિતિ ગંભીર જણાવી અને થોડા દિવસ માટે અહીંથી જરા ય ન ફેરવવા સૂચના કરી. ચિંતાનું એક મોટું વાદળ રાજગૃહી પર પથરાઈ રહ્યું.

જગતનું ઘેલુ પ્રાણી

[૧૦]

શેરડીનો આખો સઠિા જેમ મીઠા ધંધુરસથી છતોછલ ભરેલો હોતો નથી, એમ માનવજીવનની બધી ય ક્ષણો મીઠી ને મધુરી હોતી નથી સાઠાની અનેક દાતણીઓમાથી બે ચાગ દાતણી જ બહુ મીઠી મધુરપ ધગવતી હોય છે, અને એ મધુરપ જ એના છેડાની નીરમતા અને ગાઠાની દહિનતાને આવરી લે છે એમ સુખદુખના ચક્રમા ભમ્યા કરતા માનવાને જીવનમા એવી થોડીએક ક્ષણો જ મળી જાય છે, જે એના ડહુ અને વિપાદધેર્યા જીવનને મિષ્ટતાની છાયા સદાને માટે આપી જાય છે

નિરૂપાના જીવન-સસાગની એવી મીઠી મધુરી ક્ષણો આજે ઊગી ગઈ હતી એના નાના એના ઘરમા મ્વય મ્વર્ગ રચાઈ ગયું હતું, ને જીવન માર્ગ ભૂનેલી લાગતી નિરૂપાને જાણે હર્ષની દિશા લાધી ગઈ હતી એની મુખથી પુનઃ ઉત્પત્તિ જાતી હતી અને શિયિલ જનતા એના અગોપાગમા ફરીથી ઉત્સાહની નિઘૃત ઝળાઈ ઊઠી હતી પ્રસંગ તો દુઃખદ હતો, ઈર્ષ્યાએ વિરૂપાને આગણે કોઈ લગ્નોત્સવ નહોતો રચાયો કે એ આટલી પ્રકુલિત જાતી જાય, પણ માનવીનું મન કયાથી ને કોણ જાણે કેની ગીતે સાતન ને સુખ ગોધી લે છે, એ જાણુ જ આટપડું છે

ધરમાં ભયંકર રીતે ધવાયેલા બે પુરુષોના ખાટલા પડ્યા હતા. અને એ બે પુરુષોમાં ય એક એનો જીવનસાથી પતિ માતંગ હતો, બીજો એનો જીવન સર્વસ્વસમો પુત્ર હતો. વિરૂપા ધાયલ એવા આ પુરુષોને પામીને જાણે મગ્ન થઈ હતી. કંઈક સૂનો સૂનો લાગતો એનો સંસાર આજે ભરાઈ ગયો હતો. એ ઘેલી સ્ત્રીને જાણે હવે કંઈ જોઈતું જ નહોતું.

આખો દિવસ ને સંપૂર્ણ રાત ! એ સેવાશુશ્રૂષામાં ખડી જ રહેતી. એને ઉઝગરા થકવતા નહિ, કઠિન શ્રમ શરીરને આરામ લેવા પ્રેરતો નહિ ને જાણે ભૂખખ્યાસ તો કદી હતી જ નહિ ! ઘડીકમાં માતંગને કપાળે શીતળ જળનાં પોતાં મૂકતી તો ક્ષણવારમાં મેતાર્યના ધાની વેદનાથી તપ્ત થયેલા લલાટને પંખાળતી. એકને ઔષધ આપીને ન પરવારતી ત્યાં બીજાની પાટાપીંડીમાં પડતી. ધનદત્ત શેઠનાં અનેક દાસદાસીઓ ત્યાં પડ્યો બોલ ઝીલવા તૈયાર હતાં, શેઠ ને શેઠાણી પોતે અર્ધાં અર્ધાં થઈ જતાં; પણ સેવાશુશ્રૂષા તો વિરૂપા પોતે જ કરતી. એને કોઈ પર વિશ્વાસ ન આવતો. કોઈ ભૂલેચુકે પાટો બાંધી દેતું તો એ તરત છોડી નાખી પુનઃ બાંધતી. ઔષધ કોઈ ઘૂંટતું તો ય તેને સંતોષ ન થતો. કંઈ કંઈ વાંધા કાઢી પોતે જ તૈયાર કરવા બેસતી.

આખા નગરમાં લૂંટારાઓની ચર્ચા સાથે મેતના ધરમાં રહેલ મેતાર્ય માટે પણ રસભરી ચર્ચાઓ ચાલી રહી હતી. ઘણાને આ વાત વધારે પડતી ભાસતી; પણ મેતાર્યનું પરાક્રમ, માતંગની વિક્રમશીલતા અને વૈદ્યના અભિપ્રાયથી-સહુ મનેકમને પણ અપવાદધર્મ લેખી શાન્ત થતાં. ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિ મેતાર્યને જરા આસાયેશ મળતાં ઘેર લઈ જવા અત્યંત ઉત્સુક હતા, પણ વૈદ્યનો અભિપ્રાય ન મળતાં એ ચંપાઈને બેઠા હતા.

એક દિવસમાં તો મેતોનો વાસ અનેક ઉચ્ચ કુળોની આવ-

જાવથી તીર્થભૂમિ જેવો બની ગયો. જાતિહીનતાની તલવાર નીચે દબાવેલા મેતો પણ હવે ઉન્નત મુખે ડહેતા કે “ ભાઈ, રણમાં જીતે તે શર. ક્ષત્રિયના ત્યા જન્મે કઈ શરવીર થોડા થવાય છે. આ માતંગ જુઓને. રાજગૃહીની લાજ એણે ગળી. અને અમારી આ અટકોથી વિરૂપાને ધન્યવાદ આપો ને કે રોહિણેયના કાતીલ છરાને પોતાની છાતી પર ઝીવવા તૈયાર થઈ. મેરુપર્વત પગની બધી માટી કઈ સુતરું હોતી નથી, એમ ક્ષત્રિયના ત્યા જન્મ્યા એ બધા ય શરવીર ક્ષત્રિય એમ કથુ નહિ. x શરવીરતા બતાવે એ ક્ષત્રિય, વિદ્યા બણેબણાવે એ બ્રાહ્મણ ને વેપાર દરે એ વૈશ્ય. મહુ મહુના ધધામા સહુ કોઈ મોટા. ”

સાબળનારાઓ આગળના વાડ્યો શાન્તિથી સાબળતા, પણ જ્યાં જોવાનાર પાછળના શબ્દો બોલતો ત્યારે કેટલાક એકદમ છલુટી ગિઠતા

“ બેસ, બેગ. આ તો પેલા શ્રમણોની ચાલમાજી. હવે તો પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાંથી ભાતભાતના અર્થ ઉપજાવવા લાગ્યા આ તો આપણી જ હગી અને આપણી જ ગર્વન વાદ રે જમાનો. માતંગ મારો, વિરૂપા મારી, એ વાત બરાબર બાત્રી ડછ કોનમાંની ખાણમાંથી એનાદ હીરો નીઝ્યો એટલે આખી ખાણ કઈ હીગની ન ડહેવાય. ”

બોલનારના અવાજમાં શ્રમણોના ઉપદેશ પ્રતિનો પૂર્વગ્રહ ગૂંજ રહેતો. આ રીતે હનન ને પગ નીચે ચપાવેલા ગેનાર કાટી જાય એ ઘણાને પોપાય એવી વાત નડોતી.

“ ભૂતો છો તમે. એનાદ હીરો નીઝ્યો એટલે કોવસાની ખાણ ફૂંકત્ય થઈ ગઈ પંડી એ હીગની ખાણ જ કહેવાશે ધૂતાગઓ. ”

x દાપચા અપિ ધર્મસ્યા, સરસ્વતા સ્યુદ્વિજોત્તમા ॥

શુભધર્માનુષ્ઠાનદય દેવા દૈત્યાદય માનુષા (મહાભારત)

તમારી ચાલખાજી હવે અમે જાણી ગયા છીએ ! તમારો ચત્ત કોલ-
સાની ખાણને સદા કોલસાની ખાણ રાખવાનો છે, રળેને કદાચ
એકાદ અમૂલ્ય હીરો નીકળી એ કોલસાની કીંમત વધારી ન દે;
અને જે ખાણમાંથી હીરા નીકળવાની સંભાવના ઓછી બની છે;
એનું મૂલ્ય ઘટાડી ન દે ! ગુણધર્મનુકૂળ જગત છે. જે કાળો તે કોલસો
કહેવાશે; જે પ્રકાશમય હશે તે હીરો કહેવાશે.”

અને આવી ચર્ચાઓ ઘણીવાર લાંબી થઈ જતી. નાના એવા
છમકલાનું રૂપ ધારણ કરી લેતી : પણ એકાએક વિરૂપા બહાર
નીકળી આવતી. એની પાછળ ધનદત્ત શેઠ પણ આવતા : અને
સહુને વિનવતા :

“ ભાઈઓ ! આ ધર્મસભાનું વિવાદગૃહ નથી. માંદા માણસોનું
નિવાસસ્થાન છે. તેમના આરોગ્ય માટે સર્વેએ એમનો ખ્યાલ રાખીને
આવવું-જવું, બોલવું-ચાલવું જોઈએ.”

બોલનારા પોતાના આવેશથી શરમાઈ જતા ને ચૂપ થઈ જતા.

ઘવાયેલો માતંગ પડ્યો પડ્યો વીરત્વના ઝનૂનથી હાકોટા દેતો
હતો, તે જેમ જેમ એના ઘા ફરતા ગયા તેમ તેમ મૂર્છામાં પડતો
જતો હતો. એને મૂર્છા પામતો જોઈ વિરૂપા ગભરાઈ ઊઠી, પણ વૈદ્યે
અભિપ્રાય આપ્યો કે આ કારી ઘા માટે દર્દીને મૂર્છાની જરૂર છે.
કુદરતી રીતે મૂર્છા આવી રહી છે, તે સારી નિશાની છે.

માતંગ જ્યારે મૂર્છિત થતો જતો હતો, ત્યારે મેતાર્ય ધીરે ધીરે
જગ્રત અવસ્થામાં આવી રહ્યો હતો. એના સ્કન્ધમાં દારુણ વેદના
જગી હતી. હવે એ વેદનાથી થોડી થોડી વારે ચીસ પાડી ઊઠતો.

મેતાર્યનાં લક્ષણો પણ સારાં છે, એમ કુશળ વૈદ્યે જણાવ્યું;
અને બરાબર સાવધાનીથી ઉપચાર જારી રાખવા સૂચવ્યું. બંને દરદી
જીવના જોખમમાંથી ઉગરી ગયા છે: એવો એમનો સ્પષ્ટ અભિ-

પ્રાય પડ્યો વિરૂપાની મોટી ચિંતા ટળી ગઈ ને આ વાત માબળી
એને દિગ્વિજય ઉત્સાહ વ્યાપ્યો.

સમી સાજ થઈ નગરચોટી ધીરે ધીરે ઓસરવા લાગ્યું રાત પડી
અને ધનદત્ત શેઠ, એમના પત્ની અને થોડા દાસદાસીઓ સિનાય ત્યા
કોઈ ન ગયું.

વિરૂપાએ ગ્રેહ અને શેઠાણીને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું

“ અને ભર બધમા છે હવે તો સનારે જ જગવાના આખી
રાત અહીં બેઠા બેઠા ગાળવી એના દરતા હવેલીએ જઈ આરામ
કરો, એ જ ઠીક ”

શેઠે વાત ટપૂલ કરી પણ શેઠાણીની ઈચ્છા ન હતી છતાં વિરૂપા
માને તો ને !

“ આજે થાડા પાક્યા છો ! ઘેર બધું વેરવિખેર પડ્યું છે
કાલે તમારો વારો ”

શેઠે પણ વિરૂપાની સલાહ ચોગ્ય લાગી તેમણે એ વાતને
અનુમોદન આપ્યું.

“ વહેની સનારે આવી જઈશું જરૂર પડે તો રાત્રે પણ બોજાનજો ”

“ ચિંતા નહિ ! એમા મને ટહેલું નહિ પડે ”

થોડાએક દાસદાસીઓ મૂંઝીને એક શિગિડામા શેઠશેઠાણી ધર
તરફ રવાના થયા રાત જામતી ચાલી તેમ તેમ દાસદાસીઓએ પણ
જગા મળી ત્યાં શરીર લખાવી ઊંવના માડ્યું.

આખા દિવસની સતત ગજગદીની ભૂમિ પર ગગાના જલશી-
કરોમા આન કરીને આવતો, વૈભારગિમિમાળનો સુગંધી પવન વીઝ્યો
વાવા માડ્યો નિશાનાય ચંદ્રદેવ પણ આગાશની એક કોરે બિગી

સંજવનીનો છંટકાવ કરવા લાગ્યા. મધ્યમધી ઊઠેલાં આંખાવાડિયાની કોયલોને પણ આવી સુંદર રાતે ગીત ગાવાનો ન જાણે ક્યાંથી ઉડ્યાસ ચડી આવ્યો !

ગઈ કાલે રોહિણીયની અજળ મુસદ્દીવટ પાસે છેતરાયેલા ચોકી-દારોના દ્વિગુણિત અવાજને સિવાય આખી નગરી આવી સુંદર રાતની સોડમાં પોઠી ગઈ.

જાગતી હતી એકલી વિશ્વા ! જીવનની આવી સૌભાગ્ય રાત ફરીથી ઊગશે કે નહિ, કદાચ એકાદ ઝોકું આવી જાય ને આવી અમૂલ્ય રાતની એકાદ ક્ષણ પણ નિર્થક સરી જાય એ બીકે એ સાવધ બનીને બેડી હતી. ઘડીકમાં ઊડીને માતંગને સંભાળતી, ઘડીકમાં મેતાર્યાના શરીર પર હાથ ફેરવતી. દાસદાસીઓ નિરાંતે ઘોરતાં હતાં, અને તેમનાં નસકોરાંનો અવાજ શાંતિમાં બરાબર ગડ-ગડાટ મચાવ્યે જતો હતો.

માતંગના નાના શા સ્વચ્છ મકાનની પાછલી બારી અર્ધ ખૂલી હતી: અને તેમાંથી સુગંધભર્યા પવન સાથે ચંદ્રનાં રૂપેરી કિરણો પણ ઘરમાં આવતાં હતાં. જોખનભરી અનેક રાતો માતંગ અને વિશ્વાએ આ ચંદ્રના પ્રકાશમાં વીતાવી હતી; પણ આજના પ્રકાશમાં વિશ્વાને કંઈ જુદો આહ્વાદ લાગતો હતો.

ચંદ્રનું એક તીરછું કિરણ મેતાર્યાના મુખ પર પોતાની જ્યોત્સ્ના ફેલાવી બેઠું હતું. એક તો જન્મજાત સુંદરતા એમાં ચંદ્રકિરણે આપેલી આછી રૂપેરી તેજસ્વિતા ! માથા પર એકાદ બે ઘા ને એકાદ બે પાટાઓનાં પડ છતાં જાણે એ મુખ અવનવીન મોહકતા ધરાવી રહ્યું હતું. એની ધનુષ્ય શી ભ્રમર ! વિશાળ લલાટ ને સુરેખ નાસિકા: મોટાં મોટાં બિડાયેલાં કમળપત્ર જેવાં પોપચાં વિશ્વાને વ્યગ્ર બનાવી રહ્યાં. એ ઘેલી સ્ત્રી એકીટશે જોઈ રહી હતી. ચંદ્ર

આકાશમાં જાયો ચડતો ચાલ્યો એમ એનો વધુ ને વધુ પ્રકાશ ધરના ગર્ભભાગને અજવાળવા લાગ્યો અને એ પ્રકાશમાં મેતાર્ય અત્યંત ને અત્યંત રમણીય ભાસવા લાગ્યો.

મેતાર્ય ગર્ભમાં હતો ત્યારે વિરૂપાને ઘણીવાર અવધ આવતાં એમાં દેખાતું કે જાણે પોતે પુત્રના બદલે કમળકૂડને જન્મ આપ્યો. એ કમળકૂડનો અર્થ આજે સમજાયો ચાલનીના પ્રકાશમાં મેતાર્યનું મુખ કમળકૂડની સુકુમારતા ધરી બેઠું હતું.

અચાનક દૂરની ખીણોમાંથી બાજના પન્નમાંથી છટકના માગતું એક આમાંથીડિયું ધગમાં આવી ભગયું થોડીનાર ચિચિં દરી એ એક ખૂણે ચપાઈ બેઠું વિરૂપાની નજર મેતાર્ય પગથી સરીને માતંગ પર વળી પૌરુષ્યના અવતાંગ મમો, વનનો દોષવાધ પોતાની બોડમાં પડ્યો હોય એ રીતે એ નિરાતથી પથારીમાં પડ્યો હતો. એની પડછદ કાપા અનેક પ્રકારના ઘાથી ક્ષતનિક્ષત હતી તોય અત્યંત ભવ્ય લાગતી હતી એક માતંગને નિહાળી વિરૂપાને પોતાનો આખો સસાર સનાય-ભર્યો ભર્યો લાગતો માતંગ વેગ હોય ત્યારે દગ્ગર કુટુમ્બીજનોથી એને પોતાનું ઘર ઉભરાતું જણાતું એટલા માતંગની હુંફથી એને જગન હર્યું ભર્યું લાગતું.

પોતાનો ચિગ્ જીવનસાથી માતંગ ! સમાગની દીનતાને, હીનતાને, જીવનના તડકાગાયાને સાથે વેઠી જીવનસાક્ષ્ય દરનાગ ! એ જ માતંગ સાથેના પોતાના સુખી જીવનનું પ્રતીક-પરસ્પગની અદ્વિતીયતાનો સંગ્રવાળો મેતાર્ય ! માતંગની જીવાનીની છટા, પોતાની ચૌનવચની સુરખી આશા, ઉદ્ધામ ને બળ બધાની મૂર્તિમત યાદગાન્ત જાણે મેતાર્ય !

જીવનમાં વહાલું કાણુ ? માતંગ કે મેતાર્ય ? બેમાંથી અધિ-કાણુ ? વધુ પ્રિયપાત્ર કયું ?

વિરૂપા કંઈ નિશ્ચય ન કરી શકતી. એ બહાવરી બની ઘડીમાં માતંગ સામું જોતી, ઘડીમાં મેતાર્ય સામે! માતંગને જોતી ત્યારે એમ લાગતું કે જાણે જીવનમાં એથી વિશેષ કોઈ પ્રિયજન એને નથી!

મેતાર્યને જોતી ત્યારે એમ લાસતું કે જાણે આથી વધુ પ્રિય કોણ હોઈ શકે? કલ્પના પણ કેમ કરી શકાય?

અચાનક મેતાર્યે પડખું ફેરવ્યું. ઘાયલ સ્કંધ દબાવ્યો. વેદનાનો તીખારો ઝળ્યો. એણે ધીરેથી સીસકારો કર્યો:

“મા !”

“હા બેટા !” વિરૂપા અચાનક જવાબ આપી બેઠી. બીજા કાણે એ સાવધ બની ગઈ. બીજીને એના આશીર્વાદ પાસે આવી:

ફરીથી મેતાર્યે વેદનામાં કહ્યું:

“મા !”

“હા, મેતાર્ય ! હું વિરૂપા !”

“નહીં, મા !” લવારો કરતો હોય તેમ મેતાર્ય બળડ્યો, અને એણે મસ્તક પર ફરતા વિરૂપાના હાથને પકડી લીધો.

વિરૂપાના હૃદયમાં અજબ મનોમંથન જાગ્યું. મેતાર્યે પકડેલા હાથમાંથી જાણે કોઈ અકળ મનોબળ થઈ ઉત્પન્ન થઈ આખા દેહને પેરા લઈ રહી હતી. અચાનક બીજી થયેલી આંધિમાં એ અટવાઈ પડી હતી. એના મનમાં અનેક તરંગો સાગરનાં ક્ષણજીવી મોજાંની જેમ જંગી જંગીને વાસ્તવિકતાની દીવાલો સાથે અકળાવા લાગ્યા.

મા માટે મેતાર્ય મારો પુત્ર છે, એમ હવે છપાવવું ! ક્યા કારણે મનમથના આ હૃદયને એના હૃદયથી આંખીને શાન્ત ન કરવું ! કંઈ જાહેરે એના અર્ધવિદસિન દારક પુષ્પ સમા આ જોખને ચૂમા ન

“ અનસ્ય ! મેતાયની તું સાચી માતા ! વિરૂપા, હવે જરા નિદ્રા સે. આખી ગત જગી છે. છેલ્લો પ્રહર ચાલે છે હમણા શેઠાણીયા પણ આવશે ”

વિરૂપા છોમીથી પડી ગઈ હતી એણે કંઈ જવાબ ન આપ્યો એ એક ખૂણામા મોડિયુ વાળીને આરામ લેવા પડી મેતાર્ય થોડી થોડી વારે અશક્તિની મૂર્છામા પડી જતો હતો એની સમજનાની શક્તિ અત્યારે બહેર મારી ગઈ હતી.

થોડીવારે ફરીથી એણે પડખુ ફેરવ્યુ, અને ધીમા સીસકારા સાથે ટૂંકું

“ મા ! ટ્યા છે ? ”

“ આ રહી બેટા પામે જ બીબી છુ ને ! આખી ગત બિધ તો બરાબર આનીને ? ” શેઠાણીએ પીઠ પર હાથ પસારતા કહ્યું

અર્પમીએની આમે મેતાર્યે માતાની અનકલટ સેવા પ્રયત્ન ક્યો, પણ આ શુ ? વિખગયેવ કેશવાળી, ચદ્રના પ્રદાશમા ચદ્ર જેવા સૌમ્ય મુખવાળી સ્ત્રીના બન્ને-તાજ રનાન-શૃંગાર ડરેવ, બિગતા સૂર્યના કેસરવર્ણા ગોળા જેવા મુખવાળી સ્ત્રી ! મેતાર્યની થાકેલી રમગ્યુ-શક્તિએ વિચાર ક્યો

રાતે આવેની ટ્યા મા, જેની અવલટ માથે મે માગ પોપચા ધમ્પા હતા, ને આ મમતાબર્યા મુખવાળી માતા ટ્યા ? ગુ વિસ અને ગત તો માના બનીને નથી આવ્યા ? અથવા માતા જ એના જુનનાં મેકપ તો નથી ધગતી ને !

મેતાર્યના તન સાથે મન પણ અશક્ત હતું એ ફરીથી તદ્રાશ પડ્યો

થોડીવારે પુન ઉચ્ચાર ક્યો

“ મા ! ”

“ આ રહી, બેટા ! ” શેઠાણીએ મેતાર્યના લલાટે ધીરેથી હાથ ફેરવ્યો !

ઉપાની મૃદુ આભા બારીવાટે ઘરમાં પ્રસરી રહી હતી. એક ખૂણે ભિંધવાના બહાને સોડિયું વાળાને પડેલી વિરૂપા શું ખરેખર ભિંધતી હતી !

નારે ના ! એ ઘેલી રડી રહી હતી. પણ રડનારાંએને રડતાં રાખી: હસનારાંએ સાથે હસતો હસતો સૂર્યનો ગોળો ક્ષિતિજમાંથી પોતાનાં અખર કિરણોનું પૃથ્વીની વિશાળ પીઠ પર શરસંધાન કરતો હતો.

મગધનાં મહારત્નો

[૧૧]

રૂઝતી રૂઝતી નિદ્રાના ખોળે પોઢી ગયેલી વિરૂપા જાગી ત્યારે એના ધરની આસપાસ મોટા કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો શેરીઓ અને રસ્તાઓ ઝડપથી ને ચિવટથી સાફ થઈ રહ્યા હતા ચારે તરફ જળનો છટકાન થઈ રહ્યો હતો ઠેર ઠેર રંગોળાઓ પૂરાઈ રહી હતી, ને ઝરખે ઝરખે આસોપાલવના તોરણો બધાઈ રહ્યા હતા પ્રજાજનો હરતા ફરતા ખૂબ શોર મચાવી રહ્યા હતા

મોડેસનાર સમાચાર લાવ્યો હતો કે મહારાજ બિમ્બિસાર વૈશાલિ-પતિ એટલની રૂપસુ દર પુત્રી મુન્યેશાનુ હરણ કરીને આવી રહ્યા છે નગરથી થોડે દૂર છે એક પ્રહર પૂરો થતા તેઓ આ તરફ આવના રવાના થશે

ક્ષત્રિય રાજા એક રાજકુમારીનું હરણ કરે, અને તેમા પણ બધા રાજવીઓ વચ્ચે સન્કાર ને ધર્મપરાયણતાનો કોંકો રાખનાર રાજવીની પુત્રીનું હરણ કરે એ તો પ્રજાને પોરસ ચડાવે તેવો પ્રસંગ બે દિવસ પહેલાનો—હું ખદ લૂટકાટનો પ્રસંગ બૂલી પ્રજા તો પોતાના આવા નરવીર ને પરાક્રમી રાજવીનાં સન્માન કરવા ઘેલી બની બી ધર, ગવાક્ષો, ઝરખાઓ શણગારના માડયા હતા મોતીના સાથિયા અને રંગોળી પૂરાવવી શરૂ થઈ હતી આજે તો રાજાજીએ મનધના નામનો ડોકો દેશ દેશમા વગાડ્યો હતો ચોરે ને ચક્રે પુરજનો એકદા

મળી કંઈ કંઈ વાર્તાવિનોદ કરવા લાગ્યાં હતાં.

“ અત્યા, આ કુમારી તો જ્ઞાતપુત્રની ઉપાસિકા છે. હવે એનો ધરમ ને ખરમ ! ” એકે હસતાં કહ્યું.

“ હીક નાક કાપ્યું, રાજ એટલે તો કોઈને ગણદારતો જ નહોતો. પોતાની પાસે જાણે બધા રાજ તણખલાં ! અત્યા, એ અહિંસાધર્મનો ઉપાસક લડવા બહાર નીકળ્યો હશે કે ! ”

“ અરે, લડવાને બદલે સામાયક કરવા બેઠો હશે ! ” ને ચર્ચા કરનારાઓ હસી પડ્યા. સહુને રાજકીય કરતાં આ પ્રસંગ ધાર્મિક રીતે પણ હીક લાગ્યો. જ્ઞાતપુત્રના ઉપાસકોએ હમણાં હમણાં ઉપાડો લીધો હતો. આ પ્રસંગ એમને હેઠા બેસાડવા માટે હીક ઉપયોગી નીવડશે. એમ બધા માનવા લાગ્યા હતા.

પણ પુરજનો આ વાત કરીને વિખરાય, તે પહેલાં તો એક જાણ ઉતાવળો ઉતાવળો વચ્ચે ધસી આવ્યો. એ ખૂબ હાંફતો હતો ને સાથે સાથે પેટ પકડીને હસતો હતો.

“ અરે, એક ખૂબ હસવા જેવી ખબર ! ”

“ શું છે શંભુ ? ” આખું ટોળું નવા સમાચાર જાણવાની જિજ્ઞાસાથી એને ઘેરી વળ્યું. પણ શંભુ અત્યંત હાંફતો હતો. એ હાંફવા નવરો પડતો ત્યાં હસવા લાગતો ને હસવામાંથી જરા નવરો પડતો ત્યાં હાંફતો.

“ શું કહું ? હું તો હસીને બેવડ વળી ગયો. રાજદેવડીએથી જ સાંભળીને આવ્યો છું. કેવી વિચિત્ર ઘટના ! અને પુનઃ એ હસવા લાગ્યો. એકદા થયેલાઓની ઇતેન્નરી હલપારની વધી ગઈ હતી. એકે લાકડીનો ગોદો મારતાં કહ્યું :

“ અધ્યા, વાત ઢહે છે કે આનાથી તારી જોખરી જોખરી કરી નાખુ ? ”

“ ના, ભાઈ, ના ! જરા મારો સ્વાસ તો હેઠો ખેસવા દો ! ”
અરે, કેવી વિચિત્ર વાત. ” અને પાછુ એણે હસના માડ્યુ આ રીતે હસનાનો અત ક્યારે આનત તેની કદ્દપના ચર્ચ શકતી નહોતી, પણ એકાએક એક જાણુએ એની ગળચી પડ્ડી ને ધમકાવ્યો

“ હસવુ બધ કરે છે કે ગળુ પીસી દઉં ! ”

બચનો માર્યો શશુ શાન્ત ચર્ચ ગયો એણે વાત કહેવી શરૂ કરી

“ શુ કહું તમને ! અરે, ભાઈઓ વાત કરતા કરતા વચ્ચે મારાથી હસી પડાય તો માફ કરશો ” અને ગળુ ઢીલુ પડતા ગળુ ફરીથી હસી પડ્યો પણ પેલા પુરુષે ફરીથી દયાનાતા એ માનધ બન્યો ને કહેવા લાગ્યો

“ વાત એવી બની કે એક તાપસી પાસેથી છપ્પી જોઈને રાજા ચેટકની છઠ્ઠી પુત્રી સુન્યેષ્ઠાનુ હરણુ કરનાનો સ કેન રચવામા આવ્યો હતો સુન્યેષ્ઠાએ આપણા મહારાજા માટે ધણુ ધણુ સાબળ્યુ હતું ને તેમા તેને મહામાત્ય અભય અને આપણા ગામની કુશળ દેવદત્તાનો પ્રસંગ સાપડતા એ તો મનથી મહારાજાને વરી ચૂકી પણ રાજા ચેટકને આ વાત કાણુ કરે ! આપણા મહારાજાએ એનું માગુ કયું ત્યારે પેલો દોઢડાલો કહે કે હૈડેય વંશની ઢન્યા વાહી કુળના ત્યા ન હોય ! પણ સુન્યેષ્ઠાએ ઢહેનરાવ્યુ કે હું તૈયાર છુ, મને લઈ જાઓ ! ”
શશુ જરા થોભ્યો એની વાતથી બધા શાન્ત પડ્યા હતા ને અજબ ઈતેજારીથી એના મો સામે જોઈને બેઠા હતા

“ પછી તો મહારાજા ગયા, આપણા મહામાત્ય ગયા મહામાત્ર હોય ત્યા શુ બાકી રહે ? એમણે ઠેઠ રાજમહેલના અત ભાગ મુઢી સુરગ જોદારી નિયત કરેલા દિવસે મહારાજા ગય લઈને સુગના

મુખદાર આગળ ઊભા રહ્યા. ખરાબર વખતે ચેટકપુત્રી આવી ને મહારાજાએ તો રથમાં બેસાડી રથ હાંકી મૂક્યો. પાછળ હોહા થઈ ને રાજા ચેટકને ખબર પડી ગઈ. તેઓએ પીછો પકડ્યો પણ તેમની ખબર લેવા મહામાત્ર અભય અને આપણું સૈન્ય તૈયાર જ હતું. મહારાજા તો રથ સાથે દૂર દૂર નીકળી ગયા. પણ ભાર્ગવો, હવે ખરી મનની વાત આવે છે. કાન દઈ ને સાંભળજો. ” શંભુએ એમાં વિશેષ રસ મૂકવા વાત અટકાવી.

“હા, હા, તું તો કહ્યે જા ! અમે કાન ઘેર મૂકીને નથી આવ્યા ! ”

“મહારાજનો રથ તો ધમધમ કરતો ચાલ્યો જતો હતો. સવાર થયું ને ભાણ ઊગ્યો કે મહારાજે રથનો પડદો ઊંચકી કુંવરીને બોલાવી : ‘સુન્યેષ્ઠા !’ કુંવરી કહે : ‘મહારાજ, મારું નામ ચેલ્લણા ! હું એની નાની બેન છું, મારી બેન તો રત્નકરંડક લેવા ગઈ હતી ને આપે રથ હાંકી મૂક્યો :’ મહારાજાએ સૌંદર્યના પુંજ સમી એ કુંવરીને નીરખતાં નીરખતાં કહ્યું : ‘હે મૃગલોચને ! મારો પ્રયાસ વ્યર્થ નથી ગયો. મારે મન તું પણ તેટલી જ સુંદર જણાય છે. ’

“વાહ વાહ, ખરો ઘાટ બન્યો. પછી શું થયું ? ”

“શું થાય ! સુન્યેષ્ઠા નહીં તો એની બેન સહી. મહારાજાએ તો એની સાથે ગાંધર્વવિવાહ કર્યો.”

“અરે, પણ બેમાં વધુ સુંદર કોણ ? ”

“એકને જુઓ ને એકને ભૂલો. આ તો એક કાંકરે બે પક્ષી માર્યાં. મહારાજા ચેલ્લણાને પણ પરણ્યા ને હવે સુન્યેષ્ઠા ક્યાં જવાની હતી ? ભાઈઓ, એ તો કહ્યું છે ને કે વધુ ડાહ્યો વધુ ખરડાય ! રાજા ચેટક કહેતો કે મારા હાથે કોઈ પુત્રપુત્રીનાં લગ્ન નહીં કરું ! હવે હાથે ન કર્યાં તો હૈયે વાગ્યાં ને ! એ તો એકની ય ના પાડતો હતો

ને આ તો બે ચે ગઈ. ”

આખું ટોળું ખૂળ મોટેથી હસી પડ્યું ને આ ખુશ થવા નેવા સમાચારથી બધા બાંહે થેલા બની ગયા, તેમ ભાતભાતની ચર્ચાઓ કરતા હમના લાગ્યા.

“ અરે, આ હસના જેવો પ્રમગ છે ? ” દૂગથી કોઈનો ગભીર અવાજ સભળાયો એક મોટો લશ્કરી અમલદાર લોહી ખરડાયેલા વસ્ત્રો સાથે ધમ્યો આવતો હતો.

હસનારાઓના મો એકદમ રીનાઈ ગયા એ તો મગધનો બાળપણનો સંસ્થવાહક દેવસૂનુ હતો એ જાણીતી રહેતો હતો.

“ મહારાજાની આજ્ઞા છે, કે કોઈએ મગળગીત ન ગાવા આ આસોપાલન, આ રગોળીઓ, આ કુટુમ્બઅક્ષતના થાળો બધું હટાવી લો. દિવસે અખીલગુલાલ ઉડાડવાની કે રાત્રે દીપમાળા પ્રગટાવવાની પણ આજ્ઞા નથી ”

“ નહા કઈ અશુભ થયું ” લોકોના ટોળેટોળા આ આજ્ઞા ઉપર વિવિધ જાતની ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા દેવસૂનુનો ઉપયોગ જવસ્ત્રે જ થતો એ જે મદેશ લઈને આવે એ ગભીર જ હોય એવી પ્રજાની ધારણા હતી કેટલાક માણસો દેવસૂનુની પાછળ પાછળ ચાલ્યા.

અધિકારી રાજમહેન તરફ નહોતો જતો, પણ મગધના મહારાજા, સામતો અને સગરોના આનાસ તરફ જતો હતો. એની પાછળ પાછળ થોડું અંતર રાખીને લોકોનું મોટું ટોળું પણ ચાલ્યું.

દેવસૂનુ મગધના મહાન યોદ્ધા અને વિસ્વાસુ અગરક્ષક નામ રચિકને ઘેર જઈ ઊભો રહ્યો દરવાજા ઉપરની દાસી દ્વારા અંદર પ્રવેશવાની એણે અનૂજા માગી.

થોડીવારમાં ખુદ નાગ રચિક પોતે બહાર આવ્યા અવરથા તો

લગભગ #શતશરદે પહોંચી હતી, પણ એમના દેહ પર હજી ય જૂની પરાક્રમશીલતા ને વીરતા ચમકી રહ્યાં હતાં. કોઈ પહાડ જેવી એમની પડછંદ કાયા પર અલબત્ત એક પણ વાળ સ્વેત થયા સિવાય રહ્યો નહોતો, પણ કસાયેલું બદન જોનારને એમ જ લાગતું હતું કે આ માનવી હજી પણ એક જ હાકે ને એક જ છલાંગે અશ્વ પર આરુઢ થઈ શકે ને રણમાં ધૂમી શકે.

નાગ રથિક મગધની એક પૂજનીય વ્યક્તિ હતી. એનો પ્રતાપ દેખવામાં કંઈ દેખાતો નહોતો, છતાં એના પ્રતાપને વશ થવામાં બધા પોતાનું કર્તવ્ય સમજતા. મહારાજ બિમ્બિસારના પિતા રાજ પ્રસેન-જિતના મૃત્યુ સમયે ત્યારે રાજગાદી માટે ભયંકર તોફાન ઉપડ્યું; અને કોને ગાદી આપવી એવો પ્રશ્ન ખડો થયો: ત્યારે એકવાર એમ લાગેલું કે જાણે આંતરકલ્પમાં મગધનું આખું સામ્રાજ્ય બળીને ખાખ થઈ જશે. મહારાણી તિલકાનો પક્ષ સંબળ બની બેઠો હતો, ને બે બિમ્બિસારને રાજ્ય મળે તો બળવો જગાવવાની પેરવીમાં હતો. મહારાજ પ્રસેનજિત પણ આ ભયથી ગુસ્સે રીતે બિમ્બિસારની તરફેણ કરતા હતા: પણ પ્રગટ રીતે કંઈ કરી શકવા અસમર્થ હતા, એવી કપરી વેળાએ મગધનો આજીવન સેવક આ મહાન નાગ રથિક ખુલ્લુંખુલ્લો બહાર પડ્યો. એણે કહ્યું: “ગુણમાં ને હકમાં બિમ્બિસાર જ રાજતિલકને યોગ્ય છે. અને એને જ રાજતિલક થશે.”

એકવાર આ શબ્દોએ તો અત્યંત તોફાન ઊભું કર્યું, પણ નાગરિક મેદાને પડ્યો. કૂડકપટ, દાવપેચ, વિષના પ્યાલા અને નગ્ન ખંજરાની દુનિયા સામે આવી ઊભી: પણ આ મહાન યોદ્ધો હિંમત ન હાર્યો. એણે આખી મગધની પ્રજાને તૈયાર કરી અને બિંચિસારને રાત્રિલોક કર્યું. મહારાજ બિંચિસારે નાગરિકને પોતાના અંગ-રક્ષકનું માનવંતુ પદ આપ્યું. આ પછી તો કેટલાંય યુદ્ધોમાં નાગ

રથિક મહારાજ સાથે લડ્યો અને છેલ્લે છેલ્લે પોતાના બીજા પુત્રને મહારાજાની એવામા મૂકીને પોતે નિવૃત્ત થયો.

આવા નાગરથિકને આવતા નિહાળી સહુ શાન્તિ અને શિષ્ટતાથી ઊભા રહી ગયા એકદમ દેવસૂત્ર એમના પગમા પડ્યો ને ચોધાર આસુએ રડી પડ્યો.

“ દેવસૂત્ર, શા માટે ગે છે ? મહારાજ તો હેમખેમ છે ને ! મહામાત્ય તો કુશળ છે ને ! ”

“ બંને ય કુશળ છે, પણ ” અને ફરીથી અધિકારી રડી પડ્યો એ એટલો વૈતનિક સંદેશવાહક નહોતો, એને નાગ રથિક પ્રત્યે અનહદ માન હતું.

“ પણ દેવસૂત્ર તારા જોવા પુરુષ રડે, એનો અર્થ મારાથી સમજાતો નથી સુ છે ? મારા પુત્રો હેમખેમ છે ને ? ”

“ પૂન્યવર્ધ, આપના પુત્રો ” સંદેશવાહક આગળ ન બોલી શક્યો.

“ મારા પુત્રો ! ” અદ્વરથી એક તીણો સ્વર આવ્યો. પલકા-રામા એક-વચે વૃદ્ધ પણ દેખાવે પ્રૌઢ સ્ત્રી બહાર ધસી આવી. દેવસૂત્રએ તેને પણ નમસ્કાર કર્યો ને કહ્યું.

“ દેવી સુલસા, બહુ માફા સમાચાર છે ”

“ માફા સમાચાર ? ” ને સુલસા એકદમ આગળ આવી નાગ રથિકની આ પત્ની હતી નાગ રથિક રાજગૃહીની પ્રજાને જેમ પ્રિય હતો તેમ સુલસા તરફ પણ સહુને માન હતું એક બે નહિ, પણ બીજા પુત્રોની માતા બનનાર આ નારીનો દેહ ને રૂપશ્રી હતી તેવા ને તેવા જ હતા એના શરીર પર વૃદ્ધાવસ્થા ઊતરતી જતી હતી. એમ એમ મૌમ્યતાનો અગાર વૃદ્ધિ પામતો જતો હતો.

મગધની મહાનારીઓમાં સુલસાની ગણુનરી થતી હતી. એણે યુવાવસ્થામાંથી જ જ્ઞાતપુત્રનો ઉપદેશ સાંભળી તેમનો ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. ધન, યૌવન અને આરોગ્ય હોવા છતાં આ દંપતિએ આખું જીવન પર-ઉપકારમાં વીતાવ્યું હતું. બત્રીસ-બત્રીસ પુત્રોની જંગલ વચ્ચે પણ સુલસા બાણે નવરી ને નવરી જ ! કોઇને બીડ પડી કે મદદે પહોંચી જ છે ! છેલ્લાં વર્ષોથી તો એણે જૈન શ્રમણો પાસેથી આરવ્રત અંગિકાર કર્યા હતાં. સૌંદર્ય અને શીલથી ઓપતી સુલસાને પેટે જન્મ લેવોઃ એ મગધવાસીઓને મન ગર્વનાં વિષય હતો. નાગરથિકે રાજકુળથી પ્રત્યક્ષ રીતે નિવૃત્તિ લીધા પછી તેના બત્રીસ પુત્રો મહારાજ બિમ્બિસારના અંગરક્ષક તરીકે નિમાયા હતા.

એ બધા મહારાજ સાથે વૈશાલી ગયા હતા. સુલસા પોતાના પુત્રોના કુશળ માટે વ્યગ્ર બની રહી.

“ દેવી, આપના પુત્રોનું મૃત્યુ થયું.”

“ મૃત્યુ ! ” સુલસાની આંખોમાં બાણે અશ્રુનો સાગર ઉલટવા લાગ્યો.

“ કોણ કોણ મરાયા ! શી રીતે મરાયા ? ”

“ યુદ્ધમાં મરાયા, મહારાજનું રક્ષણ કરતા.”

“ યુદ્ધમાં મરાયા ને ! ” વૃદ્ધ નાગરથિકે ગળું ખંખેરતાં ખંખેરતાં વ્યગ્ર બનેલી સુલસા તરફ જોતાં કહ્યુંઃ “ દેવી, આપણા સ્વામીની સેવા કરતાં કરતાં બેચાર પુત્રોએ હસતે મોંએ બલિદાન આપ્યું, એથી રૂડું શું ? આ પામર જીવનની એનાથી વિશેષ સાર્થકતા શી ? હું તો શાખાશી આપું છું, એ મારી મૃતસંતતિને ! ”

“ પણ, પણ, મારા દેવ ! લડાઈમાં એક બે નથી હણાયા પણ.....”. સંદેશવાહકની જીભ લોચા વાળવા લાગી.

“હા, હા પણ એમા મારે માટે મોટું દરવા જેવું નથી મારે તો બત્રીસ બત્રીસ પુત્રો છે, પણ દેવસૂત્ર ! જે માતાનો એકનો એક લાડદવાયો ગયો હોય એના દ્વાર પર પહેલા જવું ઘટે મહારાજની મમતા માટે આભારી છું દેવસૂત્ર, શાંતિથી કહે કે મારા પુત્રોમાથી કોણ કોણ વીરગતિ પામ્યું ?”

“ઓ મારા દેવતા, નથી બોલી શકતો, આપના બત્રીસે પુત્રો કામ આવ્યા”

“બત્રીસે પુત્રો ?” કોઈ મોટા વટવૃક્ષ પર બેઠે વીજળી પડી, એમ નાગચિક્ર આટલું બોલીને સ્તબ્ધ બની ગયો.

“હાય, હું કેમ જીવીશ ?” સુલસા જમીન પર પડી મૂર્છા પામી ગઈ નાગચિક્રનો ચહેરો અસારે જોઈ શકાય તેવો નહોતો આતરયુદ્ધની એક એક નિશાની દેહ પર પથરાઈ ગઈ હતી અશ્રુનો સાગર ઉલટી પડ્યો હોય ને આખોના પડદા પાછળ બેઠે ખાળી દીધો હોય એવા એના નયનો ભર્યા હતા ક્વાડે ક્વાડું સ્થિર થઈ ગયું હતું સ્વાસની ક્રિયા પણ શાન્ત થતી ચાલી હતી.

“નાથ, શે જીવશે ? હાય, મારા બાળ !” જાગ્રત થયેલી સુલસા આટલું બોલી ફરીથી બેશુદ્ધ બની ગઈ.

“દેવી, જાગ્રત થા ! તને ધર્મની જ્ઞાતાને આટલો મોહ રોએ ? કોના છોડુ ને કોના વાછડુ ?” વયોવૃદ્ધ નાગચિક્રે સુલસાના મસ્તકને પપાળ્યું પાણી છાટ્યું ને દાસીએ ચદનનો લેપ કર્યો.

સુલસાએ ધીરે ધીરે નેત્રો ઉઘાડ્યા. નાગચિક્ર સાત્ત્વન આપતો કહેવા લાગ્યો “સુલસા, મારા દગ્તા તું ધર્મમા વધુ નિપુણ છે, અને આ પામરતા ! કર્મની ગતિ જૂલી ગઈ ? કોણ તારું છે ને કોણ મારું છે ?”

“નાથ, તમે યોદ્ધા છો, હું માતા છું. માતાની પીડ તમે ન જાણો ! હું સમજું છું કે આ મોહ છે, પણ માતા છું.”

“સુલસા, મહારાજ જિમ્મિસાર ચેટકપુત્રી ચેલ્લણા સાથે ગાંધર્વવિવાહ કરીને આવી રહ્યા છે. એ વખતે આવી રોકકળ કરી અપશુકન થાય ?”

“ચેટકપુત્રી ચેલ્લણા ? જ્ઞાતપુત્રની પરમ ઉપાસિકા ! મગધની મહારાણી બની ! શુભસંદેશ !”

“દેવી, એ અર્થે નગરજનોએ ઉત્સવ આદરેલો. ધૂપ, દીપ ને તોરણમાળાઓ તૈયાર કરેલી. પણ પાછળથી આપણા પુત્રના મૃત્યુના સમાચાર મળતાં તેમણે બધું બંધ કરાવ્યું છે.”

“બધું બંધ કરાવ્યું છે ?” સુલસા ક્ષણવાર વિચારમાં પડી ગઈ.

“હા, દેવી ! અને મહારાજ મહામાત્ય સાથે સીધા અહીં પધારે છે, અને પછી માતંગને ઘેર જશે. ધન્ય છે માતંગને ! ધન્ય છે મેતાર્યને ! ખરે વખતે એમણે આપણી આખર રાખી, તારા બત્રીસ પુત્રો કરતાં નગરજનોની રક્ષા ને નગરધણીની કીર્તિ માટે મરી ફિટનાર એ મેતાર્યને તો યાદ કર !” નાગરથિક ગળગળે સાદે બોલી રહ્યો હતો.

“મહારાજ હવે પધારતા હશે. હું પાછો ફરું છું.” દેવસૂત્રએ આજ્ઞા માગી.

“ખુશીથી પાછો જા ! મહારાજને કહે જે કે મગધરાજના નામ પર બત્રીસ પુત્રોની તો શું, પોતાની જાતની પણ કુરબાનો કરવા માટે નાગરથિક ને સુલસા તૈયાર છે. ઘણું જીવો મગધરાજ !”

“ઘણું જીવો મગધના મહાજનો !” અચાનક પાછળથી ધીર-

મહીર સ્વર આવ્યો. બધાએ ચમકીને પાછળ જોયું તો સ્વયં મહારાજ અને મહામાત્ય આવી ઊભા હતા.

સુલસા સ્વચ્છ થઈ બાહુમા માથું નમાવી ઊભી રહી નાગ રથિકે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યો, પણ આ શું ? ખુદ મગધરાજે નાગ રથિકના પગનો સ્પર્શ કર્યો.

“ મારા નાથ, મને શરમાવી ગયા મા ! ”

“ હું ક્ષમા માગું છું, નાગ દેવ ! ”

“ શાની ક્ષમા ? ”

“ બત્રીસ લક્ષણા બત્રીસેના સહારતુ નિમિત્ત બન્યો તે માટે ”

“ કેવો સહાર, રાજવી ! મગધના સિંહાસન માટે જ તો આ જીવતો છે, રાજા, મારો વગ ચિત્ત બની ગયો ”

“ દેવી સુલસા મને ક્ષમા આપશે કે ? ”

“ શા માટે નહિ ? સુલસા આજે વિશ્વમા અભિમાન લઈ શકે તેવા પુત્રોની માતા સિદ્ધ થઈ છે. જીવન અને મૃત્યુ તો સ્વિસ ગત જેવા છે ” નાગરથિકે વચ્ચે કહ્યું.

“ કેટલું ધૈર્ય ! ખરેખર મગધનો આની મહાપ્રજા માટે હું રાજા તરીકે અયોગ્ય છું એવું મને ધણીવાર લાગી આવે છે ” નિખાતસ અમાનના મગધરાજે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું.

“ જેવા રાજા હોય તેવી પ્રજા થાય મહારાજ, આજનો ઉત્સવ ફગીથી શરૂ થાય તેવી મારી ધમ્મ છે. સુલસાના ઘેર શોદ નથી, પણ ઉજ્જ છે એ વાતની પ્રજાને મારે જાણ કરવી છે ” સુલસાએ નમ્ર મુખે પ્રાર્થના કરી અને એ મહારાજનો પાછળ રહેતી ચિખિંટા તરફ આગળ વધી દામીઓ મોતીના દાર, સુદર ફૂંતો ને અક્ષત-કુકુમના

અ ભૂત પૂર્વ

[૧૨]

રમ્યગધના ઇતિહાસમાં આજનો પ્રસંગ સુવર્ણાક્ષરે રચાતો હતો. રાજગૃહીના મહામહિમાવન્તા રાજવીઓના ગજરાજે જે પૃથ્વી પરથી પસાર થતા, એ પૃથ્વીની રજને પણ અસ્પૃશ્ય, મેત, ચાંડાલના પડ-છાયાથી દૂર રાખવાની ઉત્કટ સાવધાની આજ સુધી સેવવામાં આવી હતી; એને બદલે આજે ખુદ મગધરાજ મેતોના વાસમાં જઈ રહ્યા હતા. અને મગધરાજ જ્યાં જાય ત્યાં એમની પાછળ કોણ ન જાય

અને મગધરાજ જેઓના ઘેર પગલાં પાડે એના ત્યાં શી શી ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ ન પ્રગટે ! મેતોના આનંદની અવધિ આવી ગઈ હતી. એમનાં નાનાં ઘર અને નાનાં મન વિશાળ રૂપ ધરી રહ્યાં હતાં. મગધનો નાથ જેઓને આંગણે આવે, એને હીન, દીન ને અસ્પૃશ્ય કોણ કહે ? જનમ જનમની હીનતા આજ ધોવાઈ ગઈ હતી. આત્રવૃક્ષોની મંજરીઓથી એમણે ફૂઆનોં આંગણાં શણગાર્યાં હતાં ને ગંગાની કંઠરાઓની માખણ જેવી માટી-લાવી રસ્તાઓ ભર્યા હતા. પ્રાતઃ-કાલથી કોઈ નવરું જ નહોતું પડ્યું.

ખરી ધમાલ તો વિરૂપાને ત્યાં હતી. ધનદત્ત શેઠના અનેક દાસ-દાસીઓ માયાવી ભૂતની શક્તિથી કામ કરી રહ્યાં હતાં. નવનવા સ્થંભો, અવનવાં વિરામસ્થાનો, રાજમાર્ગને સાંકળતો નવીન વિશાળ માર્ગ : અને વચ્ચે વચ્ચે સુંદર જળના કુવારાઓ યોજ્યા હતા. શેઠ-

ગેહાણીએ માર્ગમા મહારાજના પગલે મોતી વેરી મગધેશ્વરના સ્નાતનો નિર્ણય કર્યો હતો.

ગરીમ બિચારી વિરૂપા શુ નિર્ણય કરે ! એ તો ઘેલી જ બની ગઈ હતી.

નાજિંત્રાના નાદ ત્યા નહોતા, પણ માનવીઓના ટંકમાથી નીડળા ગહેયો જ્યજ્યકાગ વાતાવરણને મિષ્ટ બનાવી રહ્યો હતો. અનેક દુ ખદ બનાવો પર આજનો પ્રસંગ સુખદ વાયુલહરીઓ વહાવી રહ્યો હતો. ગજગૃહીની લૂટ, મેદાર્ય-માતંગ વગેરેની બયજનક ધાયલ મિથિતિ અને ગમ્મ ચેટક સાથેના યુદ્ધમા મરાયેલા અનેક નગરયોદ્ધાઓ-આટઆટલા ગમગીન બનાવો પર પણ ઉદ્ધાસની છાયા પાથરી દેવાનું વ્યક્તિત્વ મગધનો નાથ ને મગધના મહામાત્ય ધગવતા હતા. મહાન લાગતા મગધની મહત્તા મામાન્ય રીતે ગોધી ન જડતી, ગોધનાઁ ઘણીનાઁ નિગમ થતો, પણ આવા કટોકટીના પ્રમગે એ વણગોંડી ઝળકી ઊઠતી.

મગધરાજ મેતોના વાસ આગળ ઊભા ઢરેલા સ્નાત-દ્વાર પામે આવીને અશ્વથી નીચે ઊતરી ગયા. મહામાત્ય અને ખીન્નઓએ પણ તેમનું અનુક્રમણ કર્યું. પ્રજા અનિમેષ નયને પ્રતાપી એવા મહારાજ મગધેશ્વરના ઉપડતા ચરણોને જોઈ રહી તેઓને લાગી આવ્યું કે આના પ્રતાપી ગમ્મની ચરણગજની એવા માટે જીવન અને મૃત્યુની શી મિમાત છે ! હજાર જીવન ને હજાર હજાર મૃત્યુ એના પર કુખ્યાન કરના રે !

ધનદત્ત ગેહ હાથ જોડીને સર્વથી આગળ સ્વાગત માટે ઊભા હતા. પાછળ ખીન્ન નગરશ્રેષ્ઠિઓ હતા. ગેહાણી, વિરૂપા ને ખીન્ન ગમગીઓ એક બાજુ મસ્તક નમાવીને ખડી હતી.

મગધરાજ અને મહામાત્યે નગરજનોના પ્રણમતા સિર સામે

થાળ લઈ આવી.

રથમાં રાણી ચેલ્લણા હતાં.

“ મગધનાં મહારાણી ! મગધની એક નારી આપનું સ્વાગત કરે છે.”

મુલસાએ રાણી ચેલ્લણાને વધાવ્યાં, હસ્ત ગ્રહીને બહાર લાવી.

“ માતા, મગધના શિરછત્રસમા નાગદેવને નમસ્કાર કરો ! ” મહામાલ્ય અભયકુમારે રાણીજીને કહ્યું :

“ પ્રણામ છે, પૂજનીય દેવતા ! ”

“ દેવી, અખંડ સૌભાગ્ય ભોગવો ને રાજા ચેટકના સંસ્કાર-બીજ અહીં રોપજો ! ” નાગરથિકે આશીર્વાદ આપ્યા.

આ આશીર્વાદે કેટલાકને ચમકાવ્યા. અરે, આ તો મહારાજ મગધરાજનું અપમાન ! પણ ના, ના, એ વીર યોદ્ધાના શબ્દોમાં એટલી નિખાલસતા ભરી હતી કે સહુને અપમાન કરતાં એમાં શિખામણનો ભાસ થયો.

અનેક જાતના વિચિત્ર બનાવોથી મૂંઝાઈ રહેલ રાણી ચેલ્લણા આ પુરુષ સામે આશ્ચર્ય અને હર્ષથી નિહાળી રહી ! એક જ ક્ષણમાં મગધની અસંસ્કારિતા વિષેની એની કલ્પના સરી ગઈ. નવીન વાતાવરણ જાણે જૂનું લાગવા માંડ્યું. એણે મસ્તક નમાવી આશીર્વાદ ગ્રીહતાં કહ્યું :

“ ગુરુજનોના આશીર્વાદ ફળો ! ”

પુત્રમૃત્યુની ઘેરી છાયા ધીરે ધીરે વિલીન થવા લાગી. જ્યાં અરનાર પુત્રોનાં માતા ને પિતા સ્વયં હિતસવમાં અગ્રગણ્ય ભાગ લે. ત્યાં બીજા શોક શી રીતે મનાવી શકે ?

“ત્રેહિપુત્ર મેતાર્ય અને ઉદ્યાનરક્ષક માતંગુ સ્વાસ્થ્ય કેવું છે ?” મહારાજને નામદેવને પ્રશ્ન કર્યો

“સારું છે મહારાજ, મગધની હાલ એ બે જગ્યાએ રાખી.”

“અને વિરૂપા ?”

“હા, હા, એણે પણ જીવના સારે મેતાર્યને જાળવ્યો, નહિ તો આજે ગજગૃહીનો એકે દીવો થોડો જલતો હોત.”

“ચાલો, આપણે મર્વે એમની ખખર લેવા જઈએ એમનું જાહેર સન્માન થવું ઘટે.” મહામાત્યે પ્રસ્તાવ મૂક્યો

આગળ મહામાત્ય ને નામદેવના અસ્ત્ર, પાછળ મહાગજનો અસ્ત્ર અને પછી નવા રાણીની શિખિકા પાછળ માનવસમુદાયનો કોઈ હિસાબ નહોતો.

વિરૂપાના તુચ્છાતિતુચ્છ આવાસ તરફ મહા મહિમાવન્તો માનવ-સાગર ભિત્તી રહ્યો રાજા અને પ્રજાની આ હેતુપ્રીત બેવા જાણે આકાશના દેવતાઓ પણ હાજર થયા હોય અને એમના પ્રકાશથી આખું નમોમડળ ઝમઝમી રહ્યું હોય તેમ હાગતું હતું સવારનો સૂર્ય મધ્યાહ્ને પહોંચતો હતો.

અ ભૂત પૂર્વ

[૧૨]

મૃગધના ઇતિહાસમાં આજનો પ્રસંગ સુવર્ણાક્ષરે રચાતો હતો. રાજગૃહીના મહામહિમાવન્તા રાજવીઓના ગજરાજો ને પૃથ્વી પરથી પસાર થતા, એ પૃથ્વીની રજને પણ અસ્પૃશ્ય, મેત, ચાંગાલના પડ-છાયાથી દૂર રાખવાની ઉત્કટ સાવધાની આજ સુધી સેવવામાં આવી હતી; એને બદલે આજે ખુદ મગધરાજ મેતોના વાસમાં જઈ રહ્યા હતા. અને મગધરાજ ત્યાં જાય ત્યાં એમની પાછળ કોણ ન જાય.

અને મગધરાજ જોઓના ઘેર પગલાં પાડે એના ત્યાં શી શી ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ ન પ્રગટે ! મેતોના આનંદની અવધિ આવી ગઈ હતી. એમનાં નાનાં ઘર અને નાનાં મન વિશાળ રૂપ ધરી રહ્યાં હતાં. મગધનો નાથ જોઓને આંગણે આવે, એને હીન, દીન ને અસ્પૃશ્ય કોણ કહે ? જનમ જનમની હીનતા આજ ધોવાઈ ગઈ હતી. આત્રવૃક્ષોની મંજરીઓથી એમણે કૂચાનાં આંગણાં શણગાર્યાં હતાં ને ગંગાની કંદરાઓની માખણુ જેવી માટી લાવી રસ્તાઓ ભર્યા હતા. પ્રાતઃકાલથી કોઈ નવરું જ નહોતું પડ્યું.

ખરી ધમાલ તો વિરૂપાને ત્યાં હતી. ધનદત્ત શેઠના અનેક દાસ-દાસીઓ માયાવી ભૂતની શક્તિથી કામ કરી રહ્યાં હતાં. નવનવા સ્થંભો, અવનવાં વિરામસ્થાનો, રાજમાર્ગને સાંકળતો નવીન વિશાળ માર્ગ : અને વચ્ચે વચ્ચે સુંદર જળના કુવારાઓ યોજ્યા હતા. શેઠ-

ગેઢાણીએ માર્ગમા મહાગજના પગયે મોતી વેરી મગધેશ્વરના સ્વાગતનો નિર્ણય કર્યો હતો.

ગરીમ બિચારી વિરૂપા શુ નિર્ણય કરે એ તો ઘેલી જ બની ગઈ હતી.

વાજિત્રોના નાદ ત્યા નહોતા, પણ માનવીઓના ટહમાથી નીચળા ગહેસો જ્યજ્યકાર વાતાવરણને મિષ્ટ બનાવી ગયો હતો અનેક દુખદ બનાવો પર આજનો પ્રસંગ મુખદ વાયુલહરીઓ વહાવી ગયો હતો રાજગૃહીની લૂટ, મેનાર્ય-માતંગ વગેરેની ભયજનક ધાયલ સ્થિતિ અને ગાળ ચેટક સાથેના યુદ્ધમા મરાયેલા અનેક નગર્યોદ્ધાઓ-આટઆટલા ગમગીન બનાવો પર પણ ઉલ્લાસની છાયા પાથરી દેવાનું વ્યક્તિત્વ મગધનો નાથ ને મગધના મહામાત્ય ધગવતા હતા. મહાન લાગતા મગધની મહત્તા આમાન્ય રીતે ગોધી ન જડતી, ગોધનાઃ ઘણીનાઃ નિગશ થતો, પણ આવા દટોદટીના પ્રમગે એ વણગોધી ઝળકી ઊઠતી.

મગધરાજ મેતોના વાસ આગળ ઊભા ડરેલા સ્વાગત-દ્વાર પામે આવીને અશ્વથી નીચે ઊતરી ગયા મહામાત્ય અને બીજાઓએ પણ તેમનું અનુકરણ કર્યું પ્રજા અનિમેષ નયને પ્રતાપી એવા મહાગજ મગધેશ્વરના ઉપડતા ચણેને જોઈ ગઈ તેઓને લાગી આવ્યું કે આના પ્રતાપી ગજની ચણુગજની એવા માટે જીવન અને મૃત્યુની શી પ્રિસાત છે. હજાર જીવન ને હજાર હજાર મૃત્યુ એના પર કુળ્યાન કરના ઘટે.

ધનસ્ત ગેઢ હાથ જોડીને સર્પથી આગળ સ્વાગત માટે ઊભા રના પાછળ બીજા નગરશ્રેષ્ઠિઓ હતા ગેઢાણી, વિરૂપા ને બીજા ગમાળીઓ એક બાજુ મસ્તક નમાવીને ખડી હતી.

મગધરાજ અને મહામાત્યે નગરજનોના પ્રણમતા શિર મામે

હાથ જોડ્યા, અને મેતાર્ય તથા માતંગના કુશળ પૂછ્યા અંદર ચાલ્યા. મેતાર્ય પૂર્ણ શુદ્ધિમાં હતો. માતંગને હજી મૂર્છા વળી નહોતી.

“કુમાર, કુશળ છે ને ! મગધની કીર્તિ માટે પ્રાણ ન્યોજાવર કરનાર તમારા જેવા કુમારો માટે હું ખરેખર મગર છું.”

મેતાર્યે જવાબમાં સૂતા સૂતા હાથ જોડ્યા. વયમાં નાના છતાં ગુણમાં સમાન પોતાના મિત્રની આ દશા જોઈ મહા-અમાત્યે થા પર વિંટાળેલા પાટાઓ જોતાં જોતાં કહ્યું :

“મહામાત્યના કાચા કારભાર પર લોકો હસે છે. મેતાર્ય, મારી લાજ તેં રાખી.”

“મગધની કીર્તિ ને મહામાત્ય ક્યાં જુદાં છે ! મેં મારી ફરજ બજાવી.”

“હવે મહામાત્યે એની ફરજ બજાવવી રહે છે !” મગધરાજે પોતાની ઈચ્છાને વચ્ચે રજૂ કરી.

“અવશ્ય. પ્રજાની સમક્ષ હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું, કે થોડાએક દિવસોમાં એ મદોન્મત લૂંટારા રોહિણેયને ન્યાયના સિંહાસન સમક્ષ રજૂ કરીશ. મગધની કીર્તિ સામે બાથ ભીડનારો પાતાળમાં હશે તો ત્યાંથી શોધી લાવીશ ને આકાશમાં હશે તો ત્યાંથી ઉપાડી લાવીશ.”

“ધનદત્ત શ્રેષ્ઠ ! તમારા પુત્રને બચાવનાર વિરૂપા ક્યાં છે ?”

મહારાજના આ શબ્દો સાથે આગળ ઊભેલું ટોળું ખસી ગયું. પાછળ શેઠાણી પાસે વિરૂપા નત વદને ઊભી હતી. મહારાજને સામે ઊભેલા જોઈ એણે ત્યાં ઊભા ઊભા મસ્તકે નમાવી રજ મસ્તકે ચડાવી.

“માતંગને શોભે તેવી પત્ની છે. મગધની નારીઓ આવી જ હોય. વિરૂપા, તને ધન્યવાદ છે.”

વિરૂપા કંઈ ન ખોલી એને લાગ્યું કે આ ગળ્દો નહોતા, પણ દુનિયાની દોનત એના પર ન્યોછાવર થતી હતી

અને મહાગજ માતંગના બીજાના પામે ગયા કોઈ મદોન્મત કેમગી નિગતે નિદ્રા સેવા આડો પડ્યો હોય એવો એનો દેખાવ હતો. નિનાજ બ્રમર, આનન બાહુ, મોટા વાળ એની ભવ્યતામા વધારે કરતા હતા.

“ મહામાત્ય, વિરૂપા અને માતંગની પૂરી સલાજી ગખાનજો. એના મસ્તકમા જીડો ઘા પડ્યો લાગે છે ” મહાગજે ધીરેથી માતંગના મસ્તકને સ્પર્શ કર્યો. મમતાથી દેરા પર હાથ ફેરવ્યો.

મેનનો સ્પર્શ. આટલી બોળાબોળમા પણ મહાગજે માતંગને સ્પર્શ કર્યો, એ વણાથી સહન ન થયું.

“ ઉપાનહ^૧ ગમે તેવા મુદ્દર હોય, ગમે તેટલી રક્ષા કરનાર હોય પણ કંઈ એને મસ્તકે ચડાવાય છે ” એકે ધીરેથી કહ્યું પણ અત્યારે એના અભિપ્રાયોતુ અહીં સ્થાન નહોતું અભૂતપૂર્વ એવા આ પ્રમગો હતા. રાજ જ બળવાન હોય ત્યાં માનવીના યતન નિર્ગર્થક હતા. મહાગજની પાછળ પાછળ આવેલા ગણી ચેટલણાએ તો હલ નાળા એમણે વિરૂપાની પામે જઈ એને માથે હાથ મૂક્યો ને ગજ-મહેલમા આવના નિમત્રણ આપ્યું.

કેટલાક પ્રમગો જ અનિર્વચનીય હોય છ માનવીની નિર્દ્વા એને વચનથી જોખી-માપી શકતી નથી. મનમા મૂઝાતા માનવીઓ જાણે પોતાની નિર્દ્વાને જ વેગ બૂધી આવ્યા હતા એમ મગા ને મૂગા આ બંધુ નિદાગી ગયા.

મહાગજ દુરાજ પગી પાજ કર્યા સ્વાગત-દ્વાર પામે એમના

ખેસવા માટે સેચનક હસ્તિ સુવર્ણરસી અંખાડીથી સજ્જ રાખવામાં આવ્યો હતો. પ્રશંસા, ધન્યવાદ ને જયજયના પોકારો વચ્ચેથી પસાર થતા મહારાજ જેવા હાથી પર આરુઢ થવા જાય છે, ત્યાં વયોવૃદ્ધ નાગ રથિક વચ્ચે આવીને ઊભા રહ્યા; અને પ્રણિપાતપૂર્વક કહેવા લાગ્યા:

“ મહારાજ, નગરમાં શરૂ થયેલો ઉત્સવ શા માટે થંભવો નોંધ્યો? આપ આજ્ઞા આપો; આખા નગરમાં ફરીથી ઉત્સવનો પ્રારંભ થાય. રાત્રે દીપમાળાઓ પેટાય, ઘરે ઘરે જયજયધ્વનિ પથરાય. આજ કંઈ મગધે ખોટ ખાધી નથી. મગધ તો મહાકાળના ઇતિહાસમાં અમર થઈ ગયું. મગધેશ્વર મેતવાસમાં પધારે એ અભૂતપૂર્વ પ્રસંગને પણ આજે આ રીતે વધાવી લેવો ઘટે. ”

“ મગધરાજ ગમે તેવો મોટો હોય પણ પ્રજાનો બનાવેલો છે ને. પ્રજાની ઈચ્છાને આધીન થવામાં એ પોતાની મહત્તા સમજે છે. મહામાત્ય, યોગ્ય આદેશ આપજો ! ”

અને ક્ષણવારમાં ઉદાસીન અનેલી નગરી ફરીથી વિધવિધ જાતના વાજિત્રોના નાદથી ગાજી ઊઠી. ફૂલમાળા, જળછંટકાવ ને મણિમાણેકના સ્વસ્તિકોથી દીપી ઊઠી.

વયોવૃદ્ધ નાગ રથિક અને તેની પત્ની સુલસા પણ કર્મની ગતિ ને સંસારની મોહની પ્રકૃતિ વિચારતાં ઉત્સવમાં મગ્ન અન્યાં હતાં. એમણે પોતાના આવાસ પર બત્રીસ બત્રીસ ફૂલમાળાઓ, બત્રીસ બત્રીસ સ્વસ્તિકો ને બત્રીસ બત્રીસ દીપમાળાઓ રખાવી હતી.

પુણ્ય પ્રવાસ

[૧૩]

બહે માનાઓના મેવાનુશ્રૂપાના બહે કુમાર મેતાર્ય બહુ જલ્દી સાંને થઈ ગયો. પણ એની આ માદગી અનેક અનનવા સળવો પેદા કરીને પૂરી થઈ હતી મહાગજ બિચ્ચિસાર અને મહામાત્ય અભય એને પોતાનો નગરનો સ્વજન લેખતા થયા હતા નગરનો પોતાના વધુ વયના આ વીરકુમાર માટે ખૂબ જ સન્માન દાખવતા.

પણ મહુથી વધુ ગાઢ સબધ તો વિરૂપા અને માતંગ માથે જોડાયો હતો. એટ્પીઝને એટ્પીઝના ત્યા જવાનો સડોય ગલ્લો નહોતો, ને લોકોને મોટે પણ ગળણ બધાણ હતું માતંગ અનેક ધાની નિશાનીઓ શરીર પર ગળીને સાંજે થયો હતો એના ડપાળમા એક મોટો લાખો ધાનો ચીરો અમિટ રીતે પડી ગયો હતો પણ એ ચીરો દૂપણ બનવાને બદલે ભૂપણ બની ચંદ્રની આડ જેવો એના નિગાળ ભાતપ્રદેનમા ગોબતો હતો અન્યથાએ ઘેગતા એના વદનને જાણે એ નની ખૂમારી આપી હતો હતો.

વિરૂપા, માતૃત્વના અમરો વેલી બનેલી વિરૂપા, દેની સુલમાના બત્રીસ પુત્રોના મૃત્યુપ્રસંગના બ્રહ્મ પંડી જ્ઞાન્ત બની ગઈ હતી એને લાગના માડ્યુ હતું કે સુખના ઉદ્ભવ માટે નિઃસ્વાર્થ સ્વાર્થણ જરૂરી છે ડમળનો ઉદ્ભવ આપનારી માતા પૃથ્વીએ દાદવ બનતુ પડે છે દાન બન્યા નગર ડઈ ડમળને જન્માવી શકાય. માતૃત્વની ઊપ-

હેલી ઝંખના આ રીતે શમી જતાં વિરૂપા દેવે વ્યગ્ર નહોતી રહેતી. ત્યાગનો એક અનેરો આનંદ એના દિલને પ્રકુલિત રાખતો હતો.

મેતાર્ય યોગ્ય વયનો થતો જતો હતો. યોગ્ય વયે માતાપિતાને સૂઝે એવા બે પ્રશ્નો ઊભા થયા હતા. એક મેતાર્યના લગ્નનો અને બીજો વેપારવણુજ તેને હાથ સોંપવાનો. ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિનો વ્યાપાર દૂરદૂરના દેશો સાથે સંકળાયેલો હતો. ૧ જલપત્તન અને ૨ સ્થલપત્તનને માર્ગે અનેક વેપારો ચાલતા હતા, આર્ય અને અનાર્ય દેશોનો પ્રતિબંધ નહોતો. અનેક ભાષાભાષી વ્યવહારીઆ આ કાર્ય નિભાવતા.

ચંપા-અંગ, તામ્રલિપ્તિ-અંગ, કંચનપુર-કલિંગ, વારાણસી-કાશી, સાકેત-કોશલ, દારવતી-સૌરાષ્ટ્ર વગેરે દેશોમાં તેમની પેઢીઓ ચાલતી: અને શક, યવન, બર્બર, સિહલ, પારસ, ગંધાર, કોંકણ ને હણુ દેશો સાથે પણ મોટા મોટા સાર્થવાહો દ્વારા માલોની આપ લે થતી.

જીવનના એકમાત્ર આનંદ સમા ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિએ મેતાર્યને ધીરે ધીરે આ કામમાં નિયુક્ત કરવા માંડ્યો. અઢાર ભાષાઓનો જ્ઞાતા અને અનેક પ્રકારની કળાઓના બળુકાર મેતાર્યને આ કામમાં નિપુણ બનતાં વિલંબ ન લાગ્યો. શસ્ત્રાસ્ત્રનો, પ્રાણીઓનો, મધ્ય. માંસ ને વિપનો વેપાર કરવાનો કુલધર્મથી નિષેધ હતો: પણ જેનાથી પ્રબળજીવન પર અસર પડે તે દૂધનો, દૂતનો, તેલનો, હાથીદાંતનો, ક્ષુદ્રમૂળ ને ઔષધિના વેપારનો મેતાર્યે નિષેધ કર્યો. ખોટાં ખાતાં, દાણચોરી અને સાટાં-તેખડાંની પણ તેણે બંધી કરી. દરેક પેઢીઓ પ્રમાણિકતાથી ચાલે, સત્ય ને ન્યાયને માર્ગે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરે, એક વસ્તુની કિંમત કરતાં એની અછતના લીધે ચાર ગણા ભાવ ન વધારે; એ તરફ એણે પૂરતું લક્ષ આપવા માંડ્યું. પ્રારંભમાં કુમાર મેતાર્ય સામે હાથ નીચેના વ્યવહારીઆઓનો કચવાટ વધ્યો, પણ ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિએ તો

(૧) જ્યાં જલમાર્ગ હોય ને વહાણો લાંગરી શકતાં હોય તે ભૂમિ.

(૨) જ્યાં સ્થલમાર્ગ હોય તે સ્થલપત્તન.

લગભગ નિરૂત્તિ લીધેલી હોવાથી કોઇનું કંઈ ચાલુ નહિ થોડો કાળ જતા આ પદ્ધતિના દારણે ધનદત્ત ત્રેષ્ઠિની પેઢીઓની ખ્યાતિ દેગેગ પ્રસરી અને વ્યાપાર ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં ચાલવા લાગ્યો. લક્ષ્મીની રેલ સ્વયં એના ત્યાં વહેના લાગી.

આના યાવત વખતે પ્રાપ્ત થયેન, ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મને નિભાવવાને મગકત એવા પુત્રના લગ્નની ઉત્કટ અભિલાષા માતા-પિતાને હોય જ ધનદત્ત ત્રેષ્ઠિ પામે કહેણુ ઉપર કહેણુ આવતા હતા કોઈ મિથિલા નગરીના નગરત્રેષ્ઠિનું આનંદુ તો કોઈ ક્ષપિત્ય નગરીના ધનકુળેનું આનંદું પિતાની ઈચ્છા સ્વર્ગની અપ્સરાઓને વિસરાવે તેવી દન્યાઓ પુત્ર માટે આણુનાની હતી અને તે માટે તેમણે મેતાર્યને જ પ્રવાસે મોકલનાનો નિર્ણય કર્યો વિવેકપ્રગયણુ પુત્ર પોતે જ દન્યાઓને નીગળે, એના ગુણ, ધર્મ ને કુળગીતની તપાસ કરે અને પછી જ લક્ષ્મીત્સવ નર થાય.

ધનદત્ત ગેઠે પત્ની સાથે પણ આ વાતની ચર્ચા કરી જોઈ, મહામાત્ય અભયની પણ મતાહ લઈ લીધી અને એક સાગ દિવસે ને નૃમ મુહૂર્તે મેતાર્યને પ્રગ્ધાન દગવ્યુ સાથે જલ્પમાર્ગ ને સ્થળ-માર્ગોના જાણકાર ભોમિયા આપ્યા મહામાત્ય અભયે નાનું એવું મન્ય આપ્યું, ને દેગપદ્ધેશની પોતાની પેઢીઓના નિરીક્ષણના બદાને ક્રમાગ મેતાર્ય પ્રવાસે નીકળ્યો એ નિદાયનો દિવસ અપૂર્વ હતો.

ક્રમાગ મેતાર્ય પ્રવાસ કરતો કરતો દેગદેગ ભ્રમણ કરવા લાગ્યો એ જ નગરને પાદર પોતાનો પગલ નાખતો ત્યાં નાનું એવું નગર વસાવતું વ્યાપાર-વણુની ધમાન મચી રહેતી, અને માનની આપનમાં આજો દિવસ પૂરો થઈ જતો ગત્રે મુલાકાતો ચાનતી ઓડ ત્રેષ્ઠિઓ આવા મુદ્ગ, વ્યવહારચતુર સોડમાન્ય ને ગન્તમાન્ય યુનાનને પોતાની એકાદ પુત્રી આપી મળ્યું વડુ ગાઢ દગ્ગા ઈચ્છતા હતા તેઓ દિમનથી ક્રમાગની મામે પોતાની પિત્તી ગ્નૂ દગ્ગા,

પણ કુમાર કંઈ જવાળ ન વાળતો.

કુમારના સાથીદારો ને હિતસ્વીઓને આ વાત ન રૂચતી. તેઓ કોઈકવાર હિંમતપૂર્વક સલાહ આપતા:

“કુમાર, આપણો પ્રવાસ કેવલ ધનલક્ષ્મી માટેનો નથી, પણ કુળલક્ષ્મી માટેનો પણ છે. અર્થ—કામની પ્રાપ્તિનું આ ઇવન છે. ચતુર વ્યવહારીઆ કોઈ દિવસ આવી માગણીઓ સામે નિરુત્તર રહેતા નથી. ગૃહવાસમાં એકએકના રૂપને ભૂલાવે તેવી લલનાઓ ઊભરાતી ન હોય તો આ આટલા ધનવૈભવનો અર્થ શો ? દેશદેશની, વિવિધ દેહશોભાવાળી, રૂપમાં દેવાંગના સમી સ્ત્રીઓ તો કુશળ વ્યવહારીઆની શોભા છે. અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ માટેનો આ પ્રવાસ એમ ને એમ નિરર્થક જવા દેશો મા !”

“તમારી સલાહ સાચી છે. એવી માગણીઓનો જેમ નિરસ્કાર હું ન કરી શકું તેમ સ્વીકાર પણ કરી શકતો નથી. પ્રવાસનું મારું દષ્ટિબિંદુ ભિન્ન પ્રકારનું છે. આ માગણીઓનો પ્રત્યુત્તર રાજગૃહીમાં પાછા કર્યો બાદ જ અપાશે.”

“પણ આપણા સંબંધો આ રીતના જવાબથી ક્ષલતા ફૂલતા અટકશે. કુમાર, તમે કદાચ નહિ જાણતા હો, કે દેશદેશની અનેક કન્યાઓ પરણી લાવવાના આપણા રિવાજ પાછળ અત્યંત ગંભીર રહસ્ય છુપાયેલું છે. આપણો વેપાર વિશ્વાસનો છે, અને અંગનો જ—આપણો જ માણસ વિશ્વાસુ રહી શકે. આ કન્યાના પાણિગ્રહણથી આપણે આટલા દૂરદેશાવરમાં વગર પ્રયત્ને આપણું એક અંગ ઊભું કરીએ છીએ, અને એ રીતે સંબંધથી બંધાયલા સર્વે આપણી પીઠ પાછળ પણ આપણા હિતમાં જ વર્તવાના.”

“અને આપણા અહિતમાં વર્તે તો આપણે એ કન્યાઓ પર જીલમ ગૂંજરી તેમની શાન કેકાણે આણવાની: એમ ને !” કુમાર

ઊંડા ગહગ્રમમાં જતર્યો

હિતગ્વીઓ જવાબ ન દઈ ગઈયા, પણ તેઓ એટલું બોલ્યા

“ એવું બન્યાના દાખલા આપણે ત્યાં નથી, બદલે એવા મમધોએ અનેક લાભ ઢરી આપેલા છે ”

આ ચર્ચા આટલેથી અટકતી, પણ કુમાર તો ડન્યાનું કહેણ મૂકવા આનનારને શાન્તિથી ઉપરનો જ જવાબ વાળતો

અર્થ—કામની પ્રાપ્તિ માટે નીચળેલ કુમાર મેતાર્ય આલભિન્ન, શ્વેતાબિન્ન, વારાણસી, મિથિલા ને વિશાલા વગેરે પ્રદેશોમાં ફરતો ફરતો આગળ વધતો હતો ત્યાં અચાનક એને ટૌશાખીના રાજા રાતાનિન્ન તોડું આવ્યું મોટા અરખી અરખ પર આરુઢ થયેલો મદેરાવાહક ઊગતે પ્રભાતે હાજર થયો ને તેણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું

“ રાજગૃહીના સર્વશ્રેષ્ઠ વ્યવહારિકને ટૌશાખી-પતિ મહારાજ નતાનિન્ન અને મહારાણી મૃગાવતી સદર્પસાદર આમ ત્રે છે ”

“ ટૌશાખીપતિની સેનામાં અમે મહર્ષ ઉપગ્રિયત થઈશું ને એ પળને અમે ધન્ય પળ ગમીશું ” કુમારે જવાબ વાળ્યો

મેતાર્યનો વિવેકભરેલો પ્રત્યુત્તર સદેનનાહકે ટૌશાખીપતિને જઈને દહો ખીજે દિવસે વાનરે ગાજતે મેતાર્યનો નગરપ્રવેશ થયો મહારાજ રાતાનિન્ન આ વિખ્યાત વ્યવહારિકને અત્યંત માન આપ્યું મેતાર્યે પણ અમૂલ્ય મણિ, મોતી ને ધનડનડની ભેટ ધરી મહારાણી મૃગાવતીએ પણ પોતાના અતપુરુષા આ કુમાર વ્યવહારિકને તેડાવ્યો ને તેની પામે પોતાની બેન ચેત્યણના કુરાળ વર્તમાન પૂછ્યા

“ આપ મહારાજ એટલના પુત્રી ? માતપુત્રના ઉપાસિન્ન ? ”

“ હા, યુવાન વ્યવહારિક, મારી બેન મુન્યેટાએ તો વૈગરખમાન ગીકર્યો વાર, ગાણી ચેત્યણા પર મગધરાત્રનો કેવો ભાવ છે ? ”

“કમળ ઉપર ભ્રમર જેવો !” ચતુર મેતાર્યે દ્વિઅર્થી વાક્ય કહ્યું :

“ચેલ્લણાને બોલાવવાનું ઘણું ય મન થાય છે, પણ આ રાજકાજ ! એમાં કાવતરાં, દગો, વિશ્વાસઘાત ડગલે ને પગલે ભર્યાં છે ! મેતાર્ય-કુમાર, થોડા દિવસો પહેલાં મેં મારી બેન ધારિણીને તેડું મોકલ્યું હતું; પણ પછી ન જાણે શું થયું ? ધારિણી તો ન આવી, પણ અમારું સૈન્ય ત્યાં ગયું. ચંપાનગરી રણમાં રોળાઈ. મારી બેનનો સૌભાગ્યનિલક ભૂંસાયો, ને બેન-ભાણેજનો કંઈ પત્તો જ નથી !”

“જર, જમીન ને જોડ, ત્રણે કળિયાનાં છોરુઃ એ શાસ્ત્રની વાત સાચી છે. રાણીજી !”

“ના, ના. કુમાર મેતાર્યઃ ત્યાં તું ભૂલે છે. જ્ઞાતપુત્રનું તો કહેવું છે કે કળિયાનું મૂળ માનવી પોતે છે. અરે રે, જ્ઞાતપુત્ર !” રાણી મૃગાવતીએ પુનઃ લાંબો નિસાસો નાખ્યો.

“જ્ઞાતપુત્રના પવિત્ર નામ સાથે નિસાસો શા માટે ?”

“નિસાસો ન નાખું તો શું કરું ! ક્ષુધા ને તૃષ્ણા, ટાઢ ને તડકો વેડી કેવો દેહ કરી નાખ્યો છે ! મેતાર્ય, જીવનની તો જાણે પરવા જ નહિ ! મેં ભિક્ષાત્ર આપવા મોકલેલી દાસીઓ હમણાં જ આવતી હશે. થોડીવાર થોભો તો વર્તમાન મળશે.”

“એમના વિષે મેં ઘણું સાંભળ્યું છે. પરમ પવિત્ર જ્ઞાતપુત્રનાં દર્શન કરી શકીશ તો મારી જાતને ધન્ય માનીશ.”

રાજા શતાનિક પણ મહેલમાં આવ્યા. ત્રણે જણા રાજમાર્ગ પર જોઈ રહ્યા.

કૌશામ્બીના જોયા મિનારાઓ પર સંધ્યાની પચરંગી તડકી ઢોળાઈ રહી હતી, અને રાજસરોવરનાં પુષ્પો ધીરેધીરે ખીડાવા લાગ્યાં હતાં. રોઈ રોઈ ને રાતાં કરેલાં પ્રિયાના નયન સમો સૂર્ય અસ્તાયજ

પાછળ હડમેલાતો હતો.

ઠોશામ્મીના ધણી શતાનિહનો ગજમહેલ અસાગે અલૌહિ વૈભવોમા દીપી ગ્લો હતો સહુ ઝરખે બેસી માર્ગ પર ટઈ નિરખી ગ્લો હતા.

થોડીવારમા એક વમવમતો ગથ આનીને દ્વાર પર બેઠો ગ્લો મામદાસીઓનુ વૃદ્ધ એકદમ ગણીજના ખડમા ધમી આવ્યુ.

“બા માહેમ ! એ યોગી તો ટઈ લેતો નથી ! ટઈ બોલતો પણ નથી ! કઈ આપના માગીએ તો ચે હાથ લાખો ડગતો નથી !” દાગીઓએ મવમધના મિષ્ટાન્નના થાળો નિગાશામા નીચે પડતા મૂકતા દ્યુ.

“કેવો અન્ય યોગી !” ગાન્વધુઓએ ટઈક મ ઝવણુમા મુકોમળ હાથ ગાલીયાપર પગડયા હીગજલિત ટટણો વડીભગ વાતાગણુમા સગીત પેદા કરી ગ્લો.

“બા ! એનુ પેટ જોયુ ! પીઠ અને પામળીઓ જાણે એક થઈ ગઈ ! બા માહેમ ! એને ભોજન લીધા કાતે પાચ પાચ માસ ને પચીસ પચીસ દિનસ થશે !” એક દાગીએ ઉમેયું.

“પણ દાસી ! એના નયનોમા કેતુ મીડુ ઘેન છે ! અહા ! દનગ દનગ સૂર્ય પણ ઝખવાય, એવી જ્યોત એમા ભરી છે હુ તો એને જોઉં છુ ને આ મહેલ, આ અલકારો, આ સાલમી, ખધુ ભૂતી જાઉં છુ કેવી ગાન્ત પ્રકૃતિ પાળુ કેવી હહ !” ગાણીના ગૌગ ગાલો પર એક આમુ ભગઈ ગ્યુ.

“કેવો મ ગો એ યોગી !” ગાન્ત ચતાનિકે ધીરથી બધાની વાતને અનુમોન આપ્યુ “જાણે વિધાતાએ જ્યાન જ ન દીપી હોય ! હુ એનુ મુખ જોઉં છુ ને બહુ પુખ્તની કુમારને પણ ભૂતી જાઉં છુ પ્રભાતના મુગ્ધ એનુ લવાટ વિસાગીએ તો ચે વિચરતું નથી યુદ્ધની વાત

કરતાં ય શરમ આવે. આ સંસાર તો જાણે એને જોતાં વિસરી જવાય.”

“ રાજસન્માન પણ સ્વીકારતા નથી ? ” મેતાર્યે વચ્ચે કહ્યું:

“ કંઈ પૂછો જ મા ! આવા પકવાન્નોનો ને રાજમહેલની અધિ-
ધાત્રીઓની મહેમાનીનો પણ તિરસ્કાર ! બોલાવો તો યે બોલતો નથી.
કેવો અડખૂથ ! ” દાસીએ ચર્ચામાં છૂટ લીધી.

“ દાસી ! ચૂપ મર ! સંસારીઓને માપવાના ગજથી એ યોગીને
માપવા ન બેસાય ! નથી લાગતું કે એને પગલે પગલે પ્રભુતા જન્મે છે !
એની નજરે નજરે કરુણા પેદા થાય છે ! એની મૂક દષ્ટિમાં પણ
કોઈ મહાન જાદુગરને બુલાવે તેવી હિક્મત તેં નથી ભાળી ? ” રાણી
ભક્તના હૃદયને શોભાવે તેવા શબ્દો બોલી રહી હતી. “ કાલે તો
મારે જ્ઞાતપુત્રને આરોગાવીને જ આરોગવું છે. હું તો એને જેમ
સંભારું છું એમ હૃદય પાણી પાણી થતું જાય છે. ”

રાજરાણી મૃગાવતીએ વાતવાતમાં હઠ લઈ લીધી. રાજ
શતાનિકે કહ્યું:

“ ચતુર વ્યવહારિક, એકાદ રાત્રિ કોશાંબીને વધુ આપો. કાલે
જ્ઞાતપુત્રનાં દર્શનનો લહાવો લેતા જાઓ ! ”

“ અવશ્ય. એવાં દર્શનોથી તો મારો પ્રવાસ સફળ થશે. ”

કુમાર મેતાર્ય એ રાત્રિ ત્યાં જ રોકાયા. કોશાંબીના ઘણીએ
એના સ્વાગતમાં મળ્યા ન રાખી: મનમાં વિચાર્યું કે ભલે રાજગૃહીનો
આ વ્યવહારિક પણ એક વાર મારું સન્માન, મારો વૈભવ જોઈને
વાહવાહ કરતો જાય.

મેતાર્યે જ્ઞાતપુત્રના માટે ઘણું સાંભળ્યું હતું. પિતાજી પાર્શ્વનાથના
ધર્મના ઉપાસક હતા, અને જ્ઞાતપુત્રના ઘણા સાધુઓ એ રીતનો
ઉપદેશ કરતા હતા. આજે આવી તક શા માટે જવા દેવી !

બીજો દિવસ બીજો એ દિવસ ટ્રીશાખી માટે અત્યંત ઉત્સાહનો હતો મૂર્ચ નજા બીજે ચડ્યો કે બધા યોગીની ગદમ તૈયાર થઈ બધા

ગાનગવાને ચોટીદારે આગના ઘડિયાળા ઠોક્યા, અને સૌની ઉત્સુકતા વધતી ચાલી

અતઃ પુગની ગમણીઓ અને ગજવધૂઓ આજ તો વોટા મનાયી પગવાગી ચૂટી હતી લાખા લાખા કેરને ગૂંથી લીધા હતા મે થાઓમા ઉનાળે સિંદૂર પૂગી લીધા હતા મોતીની મેરો ઉનાવળમા આડીઅવળી લટકાવી દીધી હતી, તો ય સૌ દર્શનજો બોલી બિંતું હતું

હમણા જ ખીતેના બધા ચપડ પુષ્પો અને પાગિનનપુષ્પો ચૂટાઈ ગયા હતા ગજમાર્ગો રંગોળીઓથી ભગઈ ગયા હતા ઘેર ઘેર આમોપાનવના તોગણુ હવામા ડોકી ગયા હતા

મિષ્ટાન્નના થાળોમાંથી મૂર્ચનો તાપ સુગંધ વધારી ગયો હતો નવી આવેલી વધૂઓ ઘરમા ઘોળેલા કેમ્પાના ફૂલોઓનો વિચાર કરી ચડી હતી અચાનક સૌએ મોઢેથી ત્રીણી ગીસડાગી હતી

અચાનકે માર્ગેથી પેતો યોગી આવતો હતો ' ગમનાન ' દેવુ મોઢું વામગ્યાન ' દેવુ મુદ્ગ વિશ્રામગ્યાન '

પાનાવને બેઠવા મથતી હોય એવી નીચી નજર માથે યોગી નજર આવતો ગયો દેવા મીંગ પગલા ' ફેરી નજર લાપા ' લોકોએ માર્ગમા ફૂલ વેંધા યોગી નજર આવેા ખમ્પો એરે મખ નજા બિંચુ હતું બધે એક નજર નાખી

પણ એ નજર ને નહુ હતું દાઢમાના ફૂલના દાર એ મિષ્ટાન્નના થાળ ચંચલી ગયા ને એ એનો માગે નાખી ગયા બેપગવા પાની આગળ વધ્યા

કેટલાય માગે થાળ ને માગ લઈ ગયા

કેટલાય પાદપૂજન કરવા ધસી આવ્યા !

પણ કોઈની સામે જરાય ધ્યાન નહિ ! એ રાજમહેલ તરફ આગળ વધ્યો. “ નક્કી આજ એ રાજમહેલના અતિથિ બનશે ! ” લોકોએ વિચાર્યું.

પણ આ શું ! રાજમહેલ પણ વટાવી ગયા ! બિચારાં રાણી રડી પડ્યાં, છતાં કોઈ ન ખસ્યું. ચંપાની માળાઓ અને પારિજાતની ગુલછડીઓ પર સૂરજ નિર્દય રીતે તપવા લાગ્યો; છતાં કોઈ ન હાલ્યું.

‘હમણાં પાછા ફરતી વખતે માર્ગે ઝૂંધી એને અન્ન આરોગાવીશું.’ સહુએ રાજરાણીને આશ્વાસન આપ્યું.

યોગી-જ્ઞાતપુત્ર તો આગળ જ ચાલ્યા.

આગળ જ વધે જાય છે. કૌશામ્બીની મદભરી શેરીઓ વટાવે જ જાય છે.

‘અરે રે ! આ સત્તા આટલી ભૂંડી કે અમારું અન્ન પણ યોગી ન આરોગે ? હા, હા, અનેક નિર્દોષોનાં ખૂનથી તરબતર આ વૈભવ તરફ એ દયાની મૂર્તિ નજર પણ કેમ નાખે ! ’ રાજાએ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

‘ આટઆટલા ધનની શી સાર્થકતા ? ’ કૌશામ્બીના કોટીધ્વજો વિચારવા લાગ્યા. ‘ પણ હા, પચાસતા રોટલા ઝૂંટવી મેળવેલા દ્રવ્યના સ્પર્શવાળું અન્ન એ કેમ આરોગે ? ’ હજારો ધર્મશાસ્ત્રોએ જે સ્થિતિતું ભાન નહોતું કરાવ્યું એ આ કલ્યાણમયી દષ્ટિએ એક નજરે જ ભાન કરાવ્યું.

પણ ચાલ્યા જતા જ્ઞાતપુત્ર એક ઘરને આંગણે થોભ્યા. સૌની નજર ત્યાં ચોટી રહી. જ્ઞાતપુત્ર એ ઘરની પરસાળમાં આવી ઊભા રહ્યા.

જુવાન વયની એક દુઃખિયારી બાળા હાથેપગે જકડાયેલી

ઉભરમા બેસી હતી એની આખોમા અનન્ત યાતનાના પડછાયા
 ઊભરગતા હતા વદન પર નુધાની હન્તરો જોગાળીઓ લીચ વર્ષગ્રી
 ની દાયમા તૂટેલ ફૂટેલ એક સુપડાના ખૂણામા મૂકીભર અડદના
 બાટળા પડ્યા હતા એ બાટળા નુધાની મહાન ગર્ભમા સમાવી દેના
 પેટ નવપાપડ ચતુ હતુ, જીભમા પાણી છટી ગ્લુ હતુ દાય એ કાય
 જીવાને તૈયાર થતા હતા ત્યા યોગી પરસાળમા આવી ઊભો

હુ ખિયારી બાળાએ યોગી તરફ જોયુ, એજો બાટળા આપવા
 દાય લમાવ્યા

પણ ક્ષણવારમા યોગી પાઠો મ્યો લખાવેના દાય એજે ટૂંકા
 ક્યો અરેરે । યોગી લોભાયો ત્યારે માટ્ટામા અને એમા ય પાઠો
 દો ચડ્યો । દાય લમાવીને પાઠો ક્યો

ગન્તમાના યોગીના વર્તન પર ચીડે મળ્યા ને ગ્રી પડ્યા

પણ પેલી બાળાનુ શુ ? અરેરે । એના જમનાજની તે અવધિ
 આતી । પોતાના જીવનમચર અમા આટલા માટ્ટા પણ ન લીધા

એના જે નયનોમાથી આવજ બાગરવો વહેના લાગ્યા યોગીએ એ
 નિદાણુ ને પાઠો ક્યો માળાના બામળા લઈ કાઢ્યા, અને એક
 નજર માત્રા આસુ બધા મુખ પર દ્રષ્ટી જોતજોતામા એ એક ન
 દષ્ટિએ આનુ હુપાવી ગયા ને માલિમાના મુખ પર ચાલી ગયો
 પાડપડ ખીરી નીખ્યા ।

એક જ નજર, એક જ દષ્ટિ અને માળાના દિવનાથી મગ મિલન,
 હુજ ને દો નળી મળ્યા એક દૈતુ નજર ની જતું લાગ્યું કેટલો
 માન જતા કન્ન નાન એકે છે તે મગના દષ્ટિ છતી કાય કે,
 એક જ આંજી જન્મુ

માની મજુરાન કબો અને પાડપડ પણ એક રાત્રી

રાજમાર્ગ દઢથી ભરાઈ ગયા હતા. રાજા, રાજમાતા, અને રાજરાણી દોડી આવ્યાં હતાં. નગરજનો ગામ ગજવી રહ્યા હતા.

“ દીર્ઘતપસ્વી નિર્ઐથ જ્ઞાતપુત્રનો જય હો ! ”

સ્તબ્ધ બની ઊભેલા કુમાર મેતાર્ય, રાજા શતાનિક અને રાણી મૃગાવતીના મુખમાંથી સ્વયં બોલાઈ ગયું:

“ મહાતપસ્વી પ્રભુ મહાવીરનો જય હો ! ”

આ શબ્દો પણ બાળે વાતાવરણની મૌનશાન્તિને અણબાળતા લાગ્યા. માનવી સ્તબ્ધ બનીને જોયા કરે એવો આ પ્રસંગ હતો. મૌનની વાચા ગૂંજતી હતી: અને ત્યાગનું અશ્રાવ્ય સંગીત સહુના મનને ડોલાયમાન કરી રહ્યું હતું. મનોમન વિચારમંથન બગ્યું હતું:

અરે, આટલાટલામાં રાજકુળો ને શ્રેષ્ઠિકુળોને તરછોડી, મહારાજા શતાનિક ને મહારાણી મૃગાવતીની વિનંતીને ઠોકરે મારી, એક હીન, દીન, તરછોડાયેલી પેલી દાસીના હાથના બાકુળા સ્વીકારવામાં શું મહત્ત્વ ! અરે, એ દાસીને તો નીરખો. માથું મૂંડાવેલું: પગે ખેડીઓ પહેલી, ક્ષુધા તૃપાએ મોં પર કેવી ગ્લાનિ ફેલાવેલી છે ! બિચારીને કેટકેટલે દિવસે આટલા બાકુળા ખાવા મળ્યા હશે !

એ બાકુળામાંથી ભાગ પડાવીને શું સાધ્યું ! ક્યો ધર્મ ને કયી સાધુતા દર્શાવી ! અરે, એની આંખોમાંથી તો હજી આંસુ પણ સૂકાયાં નથી !

જ્ઞાતપુત્ર પાછા ફરતા હતા. પેલી દાસી જેનું નામ ચંદના હતું, એ હવે રડતી નહોતી, હસી રહી હતી. એ જ્ઞાતપુત્રે એ હાસ્ય સામે એક આંધું સ્મિત ધર્યું. એ સ્મિતમાં તપસ્વીની દંતપંક્તિઓ ચમકી રહી, બાળે હજાર હજાર હીરાઓનું તેજ નિર્મોહ્ય બન્યું ! આટલાટલાં મણિમુક્તા, આટલાટલા ભેટોપહાર નિરર્થક બન્યા ! અને કરપાત્રમાં

ગ્રહેસા બાકુળા જાણે કોસાખીની તમામ રસવતીને ફિસ્કા પાડવા લાગ્યા.

વિવેકધર્મના ઉપાસકે આટઆટલી અવમાનના કોસાખીને માથે ત્રા માટે લાદી. જગત જાણશે ત્યારે શું કહેશે? કોસાખીના એકે ઉજાળા કુળમા બાવના ને બક્ષિતના અશ જ નહીં.

જ્ઞાનપુત્ર નીચી નજરે પુન સ્વસ્થાન તરફ પાછા ફરતા હતા. અસ્ય પગલે ને ચકુર્તિદાયી ચાતે ચાલતા ચાલતા એમણે બેએક વેળા ચારે ચાચુ બોલ્યું.

દૃષ્ટિમા કેરી અચ્ચના! કેટલી મોહની, કેતુ તપોબળ! દુમાગ મેનાય બક્ષિતમાન બચી વદને એ પુરુષપુગવને જતા નિદાળી. જ્યો આજની એની સૃષ્ટિમા જાણે લક્ષ્મી, દ્રવ્ય, સત્તા, હતાપણુ, વિદ્યા, બાપુ ઓસરી ગયું હતું અને દિનમાથી કોઈ અનાદત નાદ નાગી ગ્યો હતો કે આ બધું ખોટું, આ બધો મિથ્યાભામ! કુન્યવી દષ્ટિ મિરાય એની જગી ડિમન નહીં.

મેનાયની દષ્ટિ, ધીરે ધીરે દષ્ટિપથની બદાગ જતી એ મુર્તિ પદ પગગી નહીં પ્રકાશનું એક વર્તુલ આખા દેહની આસપાસ ફૂંટા ન્યું હતું, ને અનન્યહીં, વચ્ચેની એ મુર્તિ જાણે નગીર-ઔદ્યનો નમનો લાગતી હતી અગ્નિ, ચર્મ, મનન, મામમય એ જ હતો કે પ્રમગનો મામગ દેદધારી પુન હતો એનો નિર્બુધ હરગો એમએ-અવકય હતો.

પાર્શ્વનાથ અપ્રત્યક્ષા એક માધુએનો પગિય એ પામ્યો હતો જ્ઞાનપુત્રના પુન ને પ્રગસ્ય અન્વેષને પણ એ મળ્યો હતો. મેના તપ ત્યાગ ને નિષ્પ્રદનાથી એ પૂરો પગિયન હતો. પાનાના અન્નિદાથી એ અન્નયો હતો, કેટલાયને એણે પાન્યા, માન્યા ને અન્નમાર્ગે દના પણ વગર પગિયો કેવળ દર્શન માત્રી માનતીની.

આજ ચેતના મૂર્છિત થઈ જાય એવું વ્યક્તિત્વ તો એ આજે જ જોવા પામ્યો હતો.

આ વ્યક્તિનો સ્પર્શ પામી ઋતુ પણ જાણે ખુશનુમા બની એટલી હતી. બધે પહોર વીતી ગયા હતા, તો ય જાણે કોયલ ટાટ્ટા કરતી હતી, વૃક્ષો મંજરીઓ વેરતાં હતાં: અને દાર દાર પર વાતો વાયુ જાણે નવીન સંદેશ લાવતો હતો.

અજાણી, થોડે દ્રવ્યે ખરીદાયેલી પેલી દાસીની દશા નિરખવા જેવી હતી. એના નાના નાના અધરોટ પરથી સૂકાયેલી લાલી ફરીથી ઝળકી ઊઠી હતી. સીવાયેલી જીભ કંઈકે મિષ્ટ સંગીત ગાઈ રહી હતી.

“ દાસી ચંદના ! ” રાજ શતાનિકે એને બોલાવી.

એ ઘેલી બાળકી જાણે બધી શ્લેષબુધ વિસરી ગઈ હતી. એ તો અંતરીક્ષમાં કંઈ જોતી મિષ્ટ સ્વરે ગણગણતી જ રહી !

“ મહારાજ ! ચંદના મારી દાસી છે. કૌસાંખીના બજારમાંથી મેં ખરીદી છે. એક સુખટ એને ચંપાનગરીથી તાજેતરના યુદ્ધમાંથી લૂંટના માલ તરીકે ઉપાડી લાવ્યો હતો.”

“ સ્ત્રી. લૂંટની-વેચાણની એક વસ્તુ ! ” મેતાર્ય વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો. ચંદના એને મન અત્યારે મહાન બની હતી.

“ હા, દાસદાસીઓનાં વેચાણ-ક્રયવિક્રય ક્યાં નવાં છે ? હિરણ્ય. મણિ, માણેકની જેમ દાસદાસી પણ પરિગ્રહ જ છે ને ! ”

“ એને માન-સ્વમાન, સુખદુઃખ કશું જ નહિ ! ” મેતાર્યના શબ્દોમાં વેધક ટંકાર હતો. મહારાજ શતાનિકના દિલમાં નવું તોફાન જગતું હતું. એ વિચારતા હતા:

“ મારા વિજયની સુંદર તેજસ્વી છાયા નીચે કેટકેટલાં સ્ત્રીપુરુષ

ગુલામ બન્યા હશે ! કેટકેટલા જૂએ મર્યા હશે, બળાટકાગને આંનીન થયા હશે ! એટલું બુદ્ધ એટલે શું ? કાલે એ પ્રજા ભાગી પ્રજા પર ત- મળે તો શા ના જીલ્લો નહિ જીતે ! ”

“ હા, બેટા, વસુમતી ! ” અચાનક મૃગાવતીની ચીમ અભગાર્થ ગણી દીનદીન દામીને વળગી પડ્યા હતા ને ક્રુમકે ને ક્રુમકે ગેના હતા ગમ્મ ગતાનિઃ આચ્ચર્યાન્વિત બની નેઈ ગયા ગણી ગડના ગડના દડેના હતા

“ નાથ, આ તો મારી બેન ધાગિણીની પુત્રી ! ચપાનગરીના ગજન દધિવાહનની પુત્રી ! ”

“ પુત્રી વસુમતી ! ” મત્તાના મટે ખીડલા એહના કાન આપોઆપ ખુત્રી ગયા ગજન ગતાનિઃની આખોના ખૂણા બીના થયા

“ માગ પાપે આ દના ! હાય રે રાત્ય ! રે મત્તા ! ધિક્કાર હ માગ વિજય ને ! વસુમતી, ચાલ, મહેલે ચાલ ! ”

“ મદાગજ, મહેલ અને માગીઆમા હવે મોહ નથી ગયો નિર્ભય પ્રભુએ આજ મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે મારો દબાયેલો આત્મા આજે પોદાર કરે છે, માગ દબાણ મારે, માગ દેવી અનેક દુખિયારી બેનોના આત્મિક ઉદ્ધાર મારે નાણે મને કોઈ આમત્રી ગ્યુ હ ખી પરિમદ નહિ, * પુનની મિલત્ત નહિ, એ પાળુ જીવન-મગ્ધુની, નત્તર્મ ને શીની ગ્રાધીન અધિરાત્રી ! માગે ગદ હવે ન્યાગે છે ”

“ આ બેટી, આ દુખદ અવસ્થા માગથી નથી નેવાતી ! નાખી મૃગાવતી કગ્ધી ગડી પડ્યા

* પ્રભુ મદાગીરના પદેલાં સી એ પરિમદની વસ્ત્ર લેખાવી પ્રભુ મદાગીરે એ લાવનામાં સદ્ પ્રથમ કાન્તિ આપી એમણે સમાજ અને ધર્મમાં સીને રવત્ર વ્યક્તિત્વ આપ્યું

“ રાણીજી, ગઈ કાલ સુધી ઘડી પહેલાં જ મને પણ એ બારભૂત લાગતી હતી, પણ આજે તો મારી દષ્ટિ આ બાજુ જગતને વીંધી આંતર જગતને સ્પર્શી રહી છે. હું તો કાણુ માત્ર, આ આખું જગત આનાથી પણ મહાન એડીઓમાં જડડાયેલું છે. હવેથી એ ખેડી તોડીશ. પ્રભુએ મને તારી. મારા મનની હીનતા, દીનતા જાણે આજે ક્યાંય છે જ નહિ! આ સ્થિતિએ પ્રાપ્ત થવાનું મને દુઃખ નથી. અને દુઃખ હોય તો પણ તે પરમ સુખનું નિમિત્ત બન્યું છે. રાજાજી, તમે મારા ઉપકારી છો. પેલો સુભટ ને ઈર્ષ્યાથી બળાને મારી આ દુર્દશા કરનાર ધનાવહ શેઠનાં પત્ની મારાં હિતસ્વી છે: તેઓ નહોત તો પ્રભુનો આવો પ્રસાદ મને ક્યાંથી મળત ! મૂઠી બાકળામાં તો મેં લંકા લૂંટી !”

“ વસુમતી, નહિ-નહિ ચંદના ! એ મૂઠી બાકળા નહોતા. તારું જીવનઅમૃત-જીવનસર્વસ્વ હતું. અમારાં તને વંદન છે !” મેતાર્યે લાગેણીભર્યાં દિલે ચંદનાને નમસ્કાર કર્યા.

નગરજનોએ તેનું અનુકરણ કર્યું. ચંદના-ચરણુરજ ચંદના ક્ષણુવારમાં પૂજનીય બની ગઈ. એ દહાડે કૌસાંબી ધન્ય બની. મેતાર્યના જીવનની એ ક્ષણો પણ ધન્ય બની.

જ્ઞાતપુત્રના પુનર્દર્શન માટે ઉત્સુક બનેલો મેતાર્ય થોડા દિવસ ત્યાં રોકાયો, પણ છ માસે મૂઠી બાકળા લઈને એ મહાન તપસ્વી પાછા ક્યાંયના ક્યાંય અદ્રશ્ય થયા હતા.

હવે દિવસો બહુ થયા હતા. રાજા શતાનિક અને રાણી મૃગાવતીની માયા ભરી રજા લઈ, મહાન વૈરાગણુ સતી ચંદનાની ચરણુરજ માથે ચડાવી, મેતાર્ય પોતાના સાર્થ સાથે આગળ વધ્યો.

આવાં અનેક સંસ્મરણો સાથેનો પ્રવાસ ખેડીને મેતાર્યકુમાર

પાછા ફર્યા ત્યારે કન્યાની પોઠોની પોઠો તેમની સાથે હતી કેટલોય કીમતી માલ ભરી ભરીને સાથે આણનામા આવ્યો હતો યોજન યોજન જેટલેથી એમા ગહેલા સુદર તેજના, વસાણા ને અમૂલ્ય કેમર-કમ્તરી-અબરની સુગંધ મમગ્ન પ્રદેગને છાવરી દેતી હતી

ટૂંક સમયમા રાજગૃહી આવી પહોચ્યો એના સમાચાર મળતા ફેર ફેર એમના આગત માટે ભારે તૈયારી થઈ રહી રાજગૃહી આપુ રાણગાગના લાગ્યુ ગહેગની આસપાસ સુગંધી ચદન વગેરેના ઢોળો વેરનામા આવ્યા, આસોપાલવ ને ડહળી ગ્યબોથી માર્ગ ગણ-ગાગવામા આવ્યા

ધનદત્ત ગેહનો સુખરવિ આજે પૂણ્ય મધ્યાહને ચડ્યો હતા ગેહાણી તો નયનાનદ પુત્રના આગમનના મમાચાર માબળી ઘેલા બન્યા હતા એમણે સાબળ્યુ હતુ કે કુમાર પોતાની માથે દેશદેગની સૌંદર્યવતી કુમારિકાઓના ડહેણુ લઈને આવે છે આ સાબળીને તો એમનો ઉત્સાહ હન્યમા મમાયો સમાતો નહોતો

આટઆટલી અમૃદ્ધિ, વૈભવ ને કીર્તિ વગીને આવનાર મગ-ધના મહાત્રેષ્ઠિના આગતમા શી મણા ગહે । એ દિવસે રાજગૃહીમા મોટો ઉત્સવ મનાવનામા આવ્યો

કુમારની અર્થપ્રાપ્તિની યથાઓ રાજમમામા ચચાવા લાગી પણ કામ અને ધર્મપ્રાપ્તિની વાતો જ્યારે ગ્યય કુમારે વર્ણવી ત્યારે તો આખી સભા સ્તબ્ધ બની ગઈ

વિદ્વાન ને કુશળ વ્યવહારિત્ત મેતાર્યને રાજમમાએ દેશદેગની સ્ત્રીઓના વર્ણન પૂછ્યા મેતાર્ય ગમ્મિત્ત પુરુષ હતો એણે તો આખુ એક શુભારશાસ્ત્ર મર્જને જાણે મમા મમક્ષ ગ્જૂ કરી દીધુ ઘાટી-વર્ષ-આટની સુદર કટિપ્રદેશનાગી મુદ્રીઓ, કાપિત્ય-પાચાવની વર્ણ-ગ્યામ પણ સગીચગૌણમા દેવાગનાઓને ગગમાવે તેવી સ્ત્રીઓ, સૌ

રાષ્ટ્રની નાનૂદ કાચની પ્રતિમાથી પ્રમદાઓ, પુષ્ટ ને કઠિન કુચભારથી નમ્ર દેહચણિવાળા મૈથિલ સુંદરીઓ, પ્રકુલ કમળદળસમાં નેણવાળા સાકેત-કાશલની કામિનીઓ, મણિ ને સુવર્ણની મેખલાઓની શોખીન તામ્રલિપ્ત ને અંગની રમણીઓ, પરવાળાના જેવા નાના ઓષ્ઠસંપુટ ધરાવતી ને મંદમંદ વાણી વદતી કલિંગ-કંચનપુરની અખળાઓ, નિલક-વલયથી ઓપતી ને કપોળસ્થળ પર પત્રલેખા કરવામાં કુશળ આવસ્થિતની સુંદરીઓ અને અનંગરંગમાં રતિ સમાન વત્સવામાઓની કથાઓ એવી લલિત રીતે કહી સંભળાવી કે તમામ સભાજનો કાઠ શૃંગારકાવ્ય વાંચી રહ્યા હોય તેવા અનુભવ કરી રહ્યા.

“ધન્ય છે, કુમાર મેતાર્યની રસિકતાને!” સભાજનોએ વાહવાહનો નાદ કર્યો.

“કુમાર, તમે નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્રને સ્વયંક્ષુએ નિહાળ્યા છે અમને એ પતિતપાવન દેહમૂર્તિ વિષે કંઈ કહેશો?” મહામંત્રી અભયકુમારે અર્થ ને કામની કથાઓ પછી ધર્મકથા વિષે પણ આકાંક્ષા દર્શાવી.

જ્ઞાતપુત્રના નામશ્રવણની સાથે જ અક્ષંકાર ને રસ વિષે ઉદ્બુદ્ધ થયેલ મેતાર્યના મુખપર સૌમ્યતા છવાઈ ગઈ. શૃંગારનાં વર્ણનમાં ચંચળ અનેલી એની નિહા ને નયન બાણે સ્વસ્થ થઈ નમ્ર બની ગયાં. એણે ક્ષણવાર મૌન ધારણ કર્યું ને પછી વાત શરૂ કરી :

“સભાજનો, શરદઋતુના સૂર્યથી વિશેષ તેજસ્વી મુખમંડળવાળા, ચંદ્રમંડળથી પણ વિશેષ સૌમ્ય, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રથી પણ વિશેષ ગંભીર : અને રૂપમાં ધ્રુવ ને પણ અંખા પાડે એવા એ મહાન ત્યાગી બિહ્નુનું વર્ણન મારા જેવાની સહસ્ત્ર નિહાઓ પણ કરવા શક્તિમાન નથી. હું તો એ તેજસ્વી દેહચણિનાં ઘડી એ ઘડી દર્શન કરી શક્યો છું : પણ એ પ્રદાનત મુખ, એ કરુણાભર્યાં નયનો, રાજરાજેશ્વરને નમાવે તેવી સ્વસ્થતા, એ ગંધહસ્તિના જેવી ચાલ, સાત હાથની કૃશ છત્તાં

તેજસ્વી ઢાયા મારા અગણપટમાથી વિસરતા નથી નિશ્ચય શ્રીવત્સવાળી
ધાતી જાણે મેરુપર્વતને હેઠવામા સમર્થ હોય તેમ કૃત્તેલી હતી ડહી
ન બૂધી શકાય, સ્વપ્નમા પણ જેનું અગણ ચાલ્યા કંઈ તેના એ
પુગપુગવ છે ”

“ એ મહામાનવીના આહારવિહાર વિષે કંઈ કહેજો ? ” મગધરાજે
વચ્ચે પ્રશ્ન કર્યો દેશદેશની સુદર સ્ત્રીઓના વર્ણનમા મમ જાનેલ
ગજવીને જ્ઞાતપુત્ર વિષે પ્રશ્ન કરતા જોઈ પ્રજ્ઞને પોતાના ગર્ભ ગજવી
નિષે અધિક કુતૂહલ જાગ્યું પરમત્યાગી જુદના ઉપાસકની આવી
નિજાસા કેટલાકને નવીન લાગી, પણ પ્રજ્ઞનો મોટો ભાગ હવે
જાણતો થયો હતો, કે ગર્ભ એટલની પુત્રી ગણી એલણાએ
અત પુગમા આવ્યા પછી મહારાજ પર જાદુ કરવા માગ્યો હતો

“ એ મહામાનવનો—પુરપસિંહનો અવતર પરિચય પામ્યો એ મારા
અવતર ભાગ્યની એધાણી છે પણ મહારાજ ! ઉપવાસ એ એમનો
આહાર છે, ને મૌન એમની વાણી છે ત્યાગ એ એમનો સંદેશ છે
કદી વાચ્યા મુકે છે, તો સાબળવાનું અહોભાગ્ય પામનારા વાતો
કર છે કે જાણે કોઈ દિવ્ય ગવૈયાએ માલકોશ ગગ છેડ્યો, એવી
મંદુગપતા લાગે છે એમના આહારવિહારનું વર્ણન કરતા જાણે અવય કવિ
જની જવાય છે ઉપમા—ઉપમેય પણ જડતા નથી પવન પેરે અ-
પ્રતિબદ્ધ, શરદ્વ્યક્તી જેમ નિર્મળ, કચ્છપની પેરે ઇન્દ્રિયોને ગોપનનાગ,
ખડગી (જિડા) ના ગુગ જેમ એકાકી, ભારડ પક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત,
મદાન હસ્તીની જેમ પરાક્રમી, વૃષભની જેમ સયમભારના નિર્વાહમા
સમર્થ, સિંહમમ દુર્જય, મેરુની જેમ દુર્ધર્પને સાગરસમ ગમીગ છે ”

“ શ્રેષ્ઠિકુમાર, કયી નિગોપતાથી અમારે જ્ઞાતપુત્રને પિછાણવા,
પરિચય કરવા ને સત્કારના ? ” જદ્દ નગરજાને વચ્ચે પ્રશ્ન કર્યો

“ મૂર્ચને જેમ મૂર્ચ તરીકે પિછાણવા માટે ઝાળખાણ આપનાની

૧૫૨ મહર્ષિ મેતારજ

જર નથી; એમ આ મહાપુરુષ સ્વયં પિછાની શકાય છે. છતાં ય તમ સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળા, સાત હાથની કાયાવાળા એ પરમ તારણ-હારને પિછાણવા બહુ સહેલ છે. ગાય દોહવાના આસનની જેમ ખેડેલા, સુગંધમય શ્વાસોશ્વાસવાળા એ પ્રભુને પગે સિંહનું લાખુ (લાંછન) છે. ”

“ ધન્ય છે કુમાર તમારી વિદ્યતાને, તમારા પ્રવાસને ! જાણે સ્વયંક્રુએ નિહાળતા હોઈએ એમ ભાસે છે. તમારી વર્ણન શૈલી ને તમારી નિરીક્ષણ શક્તિનાં અમે ભૂરિભૂરિ અભિવાદન કરીએ છીએ. ”

મગધરાજ, મહામાત્ય ને સર્વ સભાજનોએ ઉપરના શબ્દોમાં કુમારનાં વખાણ કર્યાં :

આહ આહ કન્યાઓનાં માગાંની રસભરી કથાઓ પ્રાણે થયા પછી મહાસતી ચંદનાની વાતોએ પ્રજાના હૃદયમાં જ્ઞાતપુત્ર પ્રત્યે નવીન જ રનેહ જન્માવ્યો.

રાજગૃહી કેટલાય દિવસો સુધી કુર્ણોપકુર્ણ આવી ચર્ચાઓ કરવામાં મગ્ન રહ્યું.

હા થ તા જી

[૧૪]

ગંગાની ગિરિકદરાઓમા સરી ગયેતો રોહિણેય વાયવ વાઘની જેમ રૂદતો, તાડૂડતો વૈભારગિગ્ની ગુફામા આવીને છૂપાઈ ગયો આ પ્રયડ ગિરિમાળની કિલ્લેમદી બેદીને આવવાની કોઈની તાદાત નહોતી એના શરૂ સાથીદારોની માવજતમા એ કેટલાક દિવસો ત્રાની સાગ્-વાર કરાવતો પડ્યો રહ્યો પણ માતગ અને મેતાર્યને સાગ્ થતા જેટલા દિવસો લાગ્યા એટલા દિવસો એને ન લાગ્યા પર્વતના વ્રક્ષ-મૂળોએ, વનલતાઓના ગમેએ અને જનવગેના અગોમાથી ઉપજાવેલી ઔષધિના બળે એ જલદી સાગ્ને થઈ ગયો એના ધા પૂગઈ ગયા ને રૂગીથી એની નમોનુ લોહી થનગનાટ ઢરવા લાગ્યું

રોહિણેય અને એના દાદાના ગ્રભાન વચ્ચે એક જ મોટા બેઠ હતો એના દાદાની વીરતા અવિચારી ને રૂડ હતી રોહિણેય વિચારગીન હતો એ દરેક બાબતની સારાસારતાનો તાગ લઈ ગકતો એનો માદા ન્યાયી પાઠો પડતો ત્યા જ ફરી પાઠો ઝનૂનપૂર્વક સામે ધસતો ને મારીને કા મરીને જ નિરાત લેતો વીર ને વિચારશીલ રોહિણેય આ બાબતમા જુદો પડતો

રાજગૃહીની એની પ્રયડ લૂટ પછી દ્રવ્યની તો રેલમહત્ત થઈ ગઈ હતી એણે સાથીદારોને ધરવી દીધા હતા, અને મધુ આ લટન

સફળ લેખતા હતા. કેવળ રોહિણેય જ આ પ્રયાસને નિષ્ફળ પ્રયાસ લેખી ઘણીવાર દુઃખ જાહેર કરતો.

“ આટઆટલી માહિતીઓ, આટઆટલા વેશપરિધાનો, આટઆટલી જહેમત લીધી પણ ધાર્યું ન થયું. મારે કંઈ લક્ષ્મીની ભૂખ નહોતી. મગધરાજના સિંહાસન પર જે દહાડા પણ રોહિણેયની છત્રછાયા ઢોળાત તો કેવી નામના થાત ! મારા નામની મુદ્રાઓ, મારા નામના હુકમો : મારા નામનો જયજયકાર ! ”

“ કેવી બાલીશ કલ્પના ! ”

વયોવૃદ્ધ ને અનુભવી સાથીદારો હસી પડતા.

રોહિણેય છંછેડાઈને કહેતો: “ કલ્પના નથી, દાદાની ભાવનાની પરિપૂર્તિ છે. મગધના કયા સૈનિકોથી તમે ઓછા ધનુર્ધર છો ? કયા વીરથી તમે ઓછા પરાક્રમી છો ! શા માટે તમે લૂંટારા અને તેઓ કીર્તિવાન સૈનિકો ! અંતેનું પોષણ એક જ સ્થળેથી થાય છે. તેઓ પણ પ્રજાને લૂંટે છે. આપણે પણ પ્રજા પાસેથી આવડાના બળે મેળવીએ છીએ ! પછી શા માટે તમે હીન ! તમે નીચા ! આત્મણો ને ક્ષત્રિયો કેમ મોટા ? ”

રોહિણેયના શબ્દોમાં અમોઘ બળ હતું. રોખી કરતા બધા સાથીદારોના દિલમાં એકાએક સ્વાભિમાન ભગી આવ્યું. એમનાં મસ્તકો મગચ્છરીમાં ટટાર બની રહ્યાં.

“ મારે તો હિણાયેલાઓનું રાજ માંડવું હતું. આજે જે દિવસની આદ્યશાહી મેળવત તો કાલે મારો કોઈ સમોવડીયો એથી અદકું પરાક્રમ કરી બતાવત, પણ નસીબે સાથ ન પૂર્યો ! ”

“ હજી કયાં જિંદગી વીતી ગઈ છે ? ”

“ પણ આવેલી પણ વીતી ગઈ 'જના એમ ન માનશો કે હું નિગમ બની બેઠો છું દાદાની આખરી ઈચ્છા પૂરી કરીને જ જાય વાળીશ ”

પણ એના આ ગાળો હજી મુખમાં જ હતા, અને એક મોટો ફૂતરા ભયંકર ચિત્કાર કરતો ધસી આવ્યો એ ગેહિણેયનો વફાદાર ચોટીદાર ‘ખડગ’ હતો.

“ખડગને કોણે ધાયલ દર્યો ?” ગેહિણેય એકદમ ઊભો થઈ ગયો એનો અવાજ ભયંકર બન્યો હતો.

પણ હજી એ વિષે વધુ માહિતી મળે ત્યાં તો એક પક્ષીવાસી દોડતો ધસી આવ્યો એના અગેઝગ ચાળણીની જેમ તીંગથી વીધાઈ ગયા હતા.

“ મહારાજ, નામો ! પક્ષી વેગાઈ ગઈ છે ” અને તરત જ એ વનાદન સેવક ધગણી પર ટળી પડ્યો એનું પ્રાણપખી ગિડી ગયું.

“ અરે, આ તો ગગાતટનો આપણો મેનક ડચન ! જે પક્ષીની મામે આગળી ગિચી ઢગ્વાનું સાહમ બલભલા મહાગથીઓ ન મેવે એના પર હાથો ! અશક્ય, અસભન ! ”

“ અસભવને પણ સભન કરે તેવા મહામાત્ય અભયનું આ ગમ છે એણે આપને જીવતા પડી મગધના સિદ્ધામન અમ્મશ ગજૂ ઢગ્વાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે ” દોડી આવેલા બીજા પક્ષીવાસીએ વાત કરી.

“ મને-ગેહિણેયને પકડવાની હામ ! ” વજ્રદેહી રાહિણેયે પ્રચલ્લ માગી, અને મુખેથી જનવગ્ના જેવો અવાજ કર્યો ત્રિશાઓએ એ બોમ ગ્રીવી લીધો ને પડ્યો પાડ્યો.

પણ આજે આ શું બન્યું ? જે અવાજના અનુસંધાનમાં અનેક અવાજો પુનરાવર્તન પામતા અને ક્ષણવારમાં વીર સાથીદારોથી પક્ષી ઉભરાઈ ઊઠતી; ત્યાં આજે બધું ચૂપચાપ કેમ ! ફરીથી એણે અવાજો કર્યા: છતાં ય એ જ નિસ્તબ્ધતા !

મદમસ્ત હાથી પાગલ બનીને ઘૂંછ ઊડે એમ રોહિણેય ધૂન્યો. એણે મોટો પરશુ હાથમાં લઈને ચારે તરફ ઘૂમાવ્યો. હવામાં પણ એક મોટો ઝળઝળાટ પેદા થયો. એ દોડીને એક વૃક્ષ પર ચડી ગયો. દૂર દૂર નજર નાખી જોઈ, પણ એણે કંઈ ન નીરખ્યું.

“ મારા વીર સાથીદારો, અજબ રીતે પક્ષી ઘેરવામાં આવી છે. જે પક્ષીને છંછેડતાં મહાન રાજાનાં સૈન્યો ધૂન્યો: જે પક્ષીના ઈતિહાસમાં દુશ્મનના પડછાયા નથી આવેખાયા: એ જ પદ્મી આજે મંત્રભરી રીતે ઘેરાઈ ગઈ છે. સામાન્ય દુશ્મનનો સામનો નથી. કોઈ ચતુર સાથે કામ પડ્યું છે.”

“ ચતુર સાથે ચતુરાઈથી જ કામ લઈશું. ” પાસે ઊભેલા સાથીદારે કહ્યું:

“ આપણા સાથીઓ કાં તો પકડાઈ ગયા છે, કાં તો મૃત્યુ પામ્યા છે. આપણા માથે જ પક્ષીના રક્ષણનો ભાર છે. બહાદુરો, તૈયાર છો ને ! ”

“ પક્ષીપતિ મહારાજ રોહિણેય માટે મૃત્યુ સાથે પણ લડવા તૈયાર છીએ. ” હાજર હતા તે બધાઓએ જયગર્જના કરી.

“ હા, હા. હવે કંઈ કંઈ દેખાય છે. તીડના ટોળાની જેમ ઊડતું ઊડતું સૈન્ય આવી રહ્યું છે. સાવધાન ! ”

“ સાવધાન, પક્ષીપતિ આજે અજબ રીતે આપણે ઘેરાયા છીએ. આટલા લશ્કર સામે આપણે નહીં ટકી શકીએ. તમારો ઉબ્ણીષ,

એ આપો, આપ નાસી છૂટો । ”

“ હું નામી છૂટું ? ”

‘ હા, હા, નહિ તો આજે આ પક્ષીની અહીં મમાપ્તિ થશે
આપણી કલ્પનાઓ ધૂળ મળશે ’

વગાદાર સાચીદારે રોહિણીના માથાનો ડિંમતી ઉજ્જીવ લઈ
ગાંતી પરનો હીરાજડિત પટો પણ ખેંચી લીધો

‘ સૈન્યની પહેલા મૈન્યનાયકે મગ્નુ ઘટે । મરથુ તો બધા
માયે ન । આજે હાથેલાથ અજમાની લેવાની ઈચ્છા થઈ છે મગધનો
એ અમાત્ય મારા ઘા પણ જોતો જાય ’

“ વિવેકને ન વિસારે પાડો તમે આગળ વરસો તો તીડના
ટોળાની જેમ બિલટી આનતા આ દળો તમને દા તો કેદ કરી લેશે કે
દા તો તમાગ ગ્રાણુને હાનિ પહોંચાડશે બને ગીતે પદવીનામીઓ
અનાથ બનશે અને દાદાનુ મહાન અર્પન ધૂળમા મળશે ” અનુભવી
માયીદારે ટઈટ ગેપમિશ્રિત અને ટઈક માયાભર્યા અનાજે કંથુ

“બળ માગે બળ ને દળ સામે દળ, એમ તમારુ કહેવુ છે
ને । ” ગેદિછેયે ચાટે તરફ નજર ધૂમાનતા રહ્યું “ વારુ, વારુ, મગધના
મરામાત્યને માગ બળનો તો પરચો મળ્યો છે, હવે જગ કળનો
પન્થિય પણ આપી દઉં બને એના સૈનિકો ખાલી હાથે મગધમા
જાવે આપણી કુગળનાની પણ વાતો કરે । ”

એક જ લાલુ ને ગેદિછેય પામેલી ગુપ્તમા મરી ગયો । આખી
પક્ષનાં ધેગ્વા ધસતા મૈનિકદળો હવે નજીક આવ્યા હતા એના-
નાયકના દિલમા અનેગ ઉત્સાહ હતો આખી પક્ષીને ઉજ્જીવ કરી
મરી હતી કેટલાયને બગાડી ચૂક્યા હતા, સામા થયેલા ધણાને

યમશરણુ પહોંચાડ્યા હતા, ને તાબે થયા તેને મુશ્કેટાટ ખાંધી નિઃશસ્ત્ર બનાવ્યા હતા. આજે તો આ સૈન્ય ને સૈન્યપતિ શુવનમરણનો સોદો કરીને ધસતાં હતાં, કારણ કે સૈન્યપતિ મહામાત્ય અભયે મગધની કીર્તિ સામે બાથ ભીડનાર રોહિણેયને પકડવાની પ્રજા સમક્ષ લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને ઘણા ઘણા દિવસો વીતી ચૂક્યા હતા. અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ, ઘણી ઘણી ચતુરાઈઓ અને ચાલાકીના બળે આજે આટલું સાહસ ખેડી શકાયું હતું.

“ઘેરી લો તમામ પલ્લીવાસીઓને !” સેનાનાયક મહામાત્ય અભયે પ્રચંડ અવાજે કહ્યું : સૈનિકો વેગથી ધસ્યા, પણ એમ પલ્લીવાસીઓ નમતું તોજે એવા નહોતા. તેઓએ ક્ષણમાત્રમાં પોતાના ગણ્યાગાંઠ્યા યોદ્ધાઓને વ્યૂહમાં ગોઠવી દીધા : ને ભયંકર તીરોના ટંકારથી જવાબ આપ્યો.

એક તરફ સંપૂર્ણ રીતે સુસજ્જ ને વિજય પર વિજય કરતા આવતા સૈનિકો ને બીજી તરફ હાથ આવ્યાં તે શસ્ત્રો સજીને મેદાને પડેલા થોડાએક પલ્લીવાસીઓ હતા, છતાં નાનું એવું યુદ્ધ પણ મર્દાનગીની કસોટી કરે તેવું બન્યું.

બરાબર યુદ્ધ જામ્યું હતું, ત્યાં અચાનક ગિરિકંદરાઓમાંથી હુંકાર કરતું એક જંગલી જાનવર નીકળી આવ્યું. ભયંકર વનપશુ ! પગની મોટી ખરીઓ અને મસ્તકનાં ભારે શિંગડાંથી પૃથ્વીને ખોદતું, ધૂળ ઉડાડતું ને એક વાવટોળ જમાવતું એ પશુ ક્ષણવારમાં યુદ્ધનું મેદાન વટાવીને બહાર નીકળી ગયું.

યોદ્ધાઓનાં શસ્ત્રો ક્ષણવાર સ્થંભી ગયાં ને ક્ષણમાત્રમાં અદૃશ્ય થતા એ પશુ તરફ આશ્ચર્યની નજર નાખી પુનઃ યુદ્ધ શરૂ કર્યું. પલ્લીવાસીઓ જેવા તેવા વીર નહોતા, તેઓ પ્રાણના ભોગે પણ શસ્ત્રો નીચાં ન મૂકતા : પણ તેઓનું ધારેલું કાર્ય પૂર્ણ થયું હતું.

હીરાજડિત પટો ને કીમતી ઉણ્ણીય પહેરેલો પત્નીવાગી એકદમ આગળ ધસી આવ્યો એણે શસ્ત્રો નીચે નાખી દીધા, ને બંને હાથ જીઆ કરી શરણાગતી માગી

“બહાદુરો, પડો એ લૂટાગને, અને તમામ લૂટાગઆન શસ્ત્રો ઢબજો કરી લો.”

મહાનગીના પાણી માપી લે એવા યુદ્ધનો આવો મુખ્ય અંત જોઈ મગધના સૈનિકો એકદમ ઉત્સાહમાં આવી ગયા તેઓએ દોડીને હીરાજડિત પટા ને ઉણ્ણીયનાળા નાયકને પડડી લીધો પલ્લીવાસી થોદાઓએ તળેલા તમામ શસ્ત્રો ઢબજો કરી લીધા ને મહારાજ મગધરાજનો ને મહામાત્ય અભયનો જયજયગાઝ બોલાવતા પાછા ફર્યા

સૈનિકો પણ ઉત્સાહમાં હતા, બદીવાનો પણ આનંદમાં હતા, પણ બંનેની ગતિમાં ભેદ હતો સૈનિકો બંને તેટલી ઝડપથી આ બચકર પલ્લી વટાવી જના ઈચ્છતા હતા ને બદીવાનો જાણે પોતાની ખારી જમી છોડવાની ઈચ્છા ન હોય એમ મહામહેનતે ઢસડાતા ઢસડાતા ચાલતા હતા તમામ બદીવાનોની આખો વારે વાર એક જ દિશામાં ખેચાતી હતી અને તે પણ પેલું બચકર જનનગર ગયું તે દિશામાં

આમ ને આમ થોડો પથ ડપાયો ત્યાં દૂર દૂર આકાશમાં ધૂમાડના ગોટેગોટા ગિડતા દેખાવા લાગ્યા આકાશ ગળું મ્યામ મની ગ્યું હતું

આ જોઈને તમામ પલ્લીવાસી બદીવાનો ગેલમાં આવી ગયા ને જોજોરથી ઘોષણા કરવા લાગ્યા

“જય હો મહારાજ રોહિણેયની”

તમામ સૈનિકા આ જૂમથી ચમકી ગયા તેઓએ બદીવાનોને

બાંધેલા પાશ ને દોરડાં ફરીથી ફસીને બાંધી લીધાં, રખેને આ રીતે તોફાન મચાવી બંદીવાનો નાસી ન છૂટે; ઉપરાંત મહામાત્ય અભયે સાથે ચાલતા સૈન્યને ચાર ભાગમાં વિભક્ત કરી નાખ્યું. આ યોજનાથી સૈનિકોની જીવતી ચાર દિવાલ રચાઈ ગઈ. પણ આશ્ચર્યની વાત એ હતી કે બધા કરતાં પેલો કિંમતી ઉષ્ણીષ ને હીરાજડિત પટાવાળો જોરજોરથી ખૂમો પાડતો હતો:

“ મહારાજ રોહિણેયની જય ! ”

“ વાહ વાહ રે મહારાજ રોહિણેય ! તમારો જયજયકાર ઉચ્ચારનાર ખીજ કોઈ ન રહ્યા તે હવે તમે સ્વમુખે જયજયકાર કરી રહ્યા છો ! ” મહામાત્ય અભયે વિજયની ખુમારીમાં મૂંછે તાવ દેતાં કહ્યું: “ મૂંઝાસો મા, મહારાજ રોહિણેય, મગધની શેરીએ શેરીએ તમારા જયજયકારની વ્યવસ્થા થોજી છે. આવા વેશમાં ખુબ રૂપાળા લાગશે, હો ! બંદીવાનનો દોરદમામ શોભે છે, ખરો; હો મહારાજ રોહિણેય ! ” મહામાત્યે ‘ મહારાજ રોહિણેય ’ના સંબોધનને ઘેવડાવ્યું.

“ ક્યાં છે મહારાજ રોહિણેય ? મગધના મહામંત્રી, શું તમે મારું સ્વાગત મહારાજ રોહિણેય તરીકે કરો છો ? વાહ, વાહ ! ” અને તે પદ્મીવાસી ખડખડાટ હસી પડ્યો.

“ હું તારી લુચ્ચાઈ જાણું છું; ચાલાક લૂંટારા ! મગધના મહામંત્રીને ખનાવવો સહેલ નથી. એ બહાને તારે છટકી જવું છે ! ” મહામાત્યે શાંતિથી જવાબ વાળ્યો.

“ ના, ના, મહામંત્રી ! છટકવાની લેશમાત્ર મારી ઈચ્છા નથી. મગધનો ન્યાય જે શિક્ષા કરે, અને તે ગમે તેવી કર હોય તો પણ તેમાંથી છૂટવા હું ઇચ્છતો નથી. મહારાજ રોહિણેય અમર તપો, એ છૂટ્યા એટલે અમારાં હજાર જીવન-મૃત્યુ કુરબાન છે ! ”

“ શું તું રોહિણેય નથી ? ”

“ ના, હું તો એનો દાસાનુદાસ છું ”

“ શી ખાતરી ? ”

“ ખાતરી ? ખાતરી મારા દેદાર ! બુદ્ધિનિધાન મહામત્રી, શું તમે એમ કહ્યો છો કે મારા જેવા જ રૂપગુણવાળા મહારાજ રોહિણેય હશે ? ” બદીવાને જરા હસીને કહ્યું, જાણે એને સામે ઠીંબેલા મગધના પ્રચંડ પુરુષાર્થી મહામાત્યની કોઈ પરવા જ ન હતી, એનું રોમરોમ મહારાજ રોહિણેય સલામત સ્થળે પહોંચી ગયાના આનંદમાં નાચી રહ્યું હતું

“ ત્યારે ક્યા છે તારો રોહિણેય ? ”

“ મહારાજ રોહિણેય ક્યા છે ? ” તોછડા નામને સુધારતો હોય એમ પલ્લીનાસી બોલ્યો “ હવે બેઠ કહેવામાં વિદ્ય નથી મગધના મર્થ મત્રીરાજ, જુઓ, પણે આકાશમાં ધૂમાડાના ગોટે ગોટા ચડી રહ્યા છે ”

“ હા હા ! શું એ ત્યા છુપાયો છે ? ” મહામત્રીએ અધીરાઈમાં વચ્ચે પ્રશ્ન કર્યો

“ ના, ના, ત્યા નથી છુપાયા ” ફરીથી શિક્ષકની અદાથી મહામત્રીની તોછડી બાપાને એણે સુધારી “ એ તો સલામતીની નિશાની માત્ર છે એ ધુમાડાના ગોટેગોટા એમ કહી રહ્યા છે, કે મગજને પણ શોધવું દુર્લભ બને એવા સ્થળે એ પહોંચી ગયા ! ”

“ હું ગમે ત્યાંથી પડડી પાડીશ ”

“ મત્રીરાજ, પેલા જાણે જાણે આકાશમાં ચડતા ધુમાડાના ગોટાઓ પડડી પાડી શકશે ? જો એ કરી શકશે તો જ તમે

મહારાજને પકડી પાડી શકશે ! ”

“ મહારાજ ? ” પદ્મીવાસીના મહારાજ શબ્દને મહામાત્યે તુચ્છકારપૂર્વક ઉચ્ચાર્યો: “ મહારાજ ! વાહ રે મહારાજ ! કાયરની જેમ ભાગી છૂટ્યો ! નામદ મહારાજ ! ”

“ મંત્રીરાજ, મુકાબલો થાય ત્યારે જ ખખર પડે કે કોણ નામદ ને કોણ વીર ? આટી આજે તો મહારાજ રોહિણેય જગતમાં બુદ્ધિનિધાન મહામંત્રીની બુદ્ધિની કળેતી કરવા જ નાસી છૂટ્યા છે. મગધની ભરખખરો વચ્ચેથી જ્યારે આપણે નીકળીશું, અને મગધની પ્રજા કે જેણે મહારાજ રોહિણેયને આંખ ભરી ભરીને નીરખ્યા છે: એ જોશે કે આ તો રોહિણેય નહિ, પણ એના દાસાનુદાસને રોહિણેય સમજીને મહામંત્રી પકડી લાવ્યા છે: ત્યારે કેવી હાંસી થશે ? બુદ્ધિનિધાન મંત્રીની હોશિયારી પર કેવાં વ્યંગબાણો ઝરશે ? મહામંત્રી, પ્રજા એ વખતે કેને ધન્ય ધન્ય કહેશે ? એ વખતે અંતરમાં કેની બુદ્ધિની વાહવાહ પોકારાશે ? કુશળ માછીમારની જાળમાં મગરમત્સ્યને બદલે એક નાનો મત્સ્ય સપડાયેલો જોઈ લોકો શું શું કહેશે ? ચાલો, જલદી પગ ઉપાડો ! મગધની શેરીએ શેરી અમારા જયજયકાર માટે રાહ જોતી ઊભી હશે. ”

આ શબ્દો નહોતા: એકેક ભાલાનો ધા હતો. અને જો આ ત્રાયાળ લૂંટારાની વાતો સાચી હોય તો બદનામીનો ક્યાં આરો હતો ! મહામંત્રીએ તરત કુમાર મેતાર્ય અને માતંગને સાચા રોહિણેયને પરખવા માટે તેડું મોકલ્યું.

મગધમાં પવનવેગે મહામાત્યની યશગાથાઓ પહોંચી ગઈ હતી. અજ્ઞેય એવા રોહિણેયને વશ કરીને જીવતો પકડી લાવનાર મહામાત્યના સ્વાગતની તૈયારીઓ પણ ચાલી રહી હતી. એવામાં કુમાર મેતાર્ય અને માતંગના તેડાના સમાચારે એક નવી જ હવા પ્રસરાવી.

પ્રજા અનેક જાતના તર્કવિતર્ક કરતી રાહ જોના લાગી.

મહામાત્ય અમથે સૈન્ય સાથે ગંગાતટે પડાવ નાખ્યો હતો. પશ્ચીવામીઓ અત્યંત ગેલમાં હતા. સૈનિકો આ નવી જાતની શકાથી વ્યગ્ર બની રહ્યા હતા, ને તેઓનો પુરુષાર્થ આમ એજે ચાલ્યો જાય એ તેમને ક્યતું નહોતું. સદુ દાગના ડોળે મેતારજ ને માતગની રાહ જોના હતા.

માતગ તો રોહિણેયના અવજનોમાનો એક હતો. એણે બાળપણથી એને નિંદાબ્યો હતો. મેતારજને પણ ગજગૃહીની લૂટમાં એનો પૂરો પરિચય થયો હતો. મેતારજ અને માતગ બંને દૂર સમયમાં અશ્વો ખેલાવતા હાવણીમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓના આવતાની સાથે જ મદામત્રીએ વેગધારી રોહિણેયને સામે ઉપગ્રિયત કર્યો.

મેતારજે સાતિથી નજર નાખી ધીરેથી મગ્નક હવાવી ઈનકાર બણ્યો, પણ માતગ તો ખડખડાટ હતી પડ્યો.

“અરે, આ તો રોહિણેયનો વફાગ માથી કેયૂર.”

“કેયૂરે મને છેતર્યો? જો.” એને કૂતરાને મોતે મરવું પડે.”
છોબીલા પડેલા મદામાત્યનો ક્રોધ બરો અવાજ ગળ્યો. બલમલાને ખબરાવી મૂકે એવો આ પડકાર હતો, પણ જાણે કેયૂર પર કળી જ અમર નહોતી.

“મત્રીગજ, મદાગજ રોહિણેયની મદામત્રી માટે ગમે તેવા કૂર મોતથી પણ કેયૂર ડગે નથી અને વળી વિચાર તો કેયૂરે કેયૂરે મદાગજ રોહિણેયનો આ ઉખળી પડેયો ત્યારે હું તમને મોત માણવા મેદાને પડતો નથી પણ એમ મગધના મમર્થ વીર માટે બાકી જાય છે એનું મને પૂરેપૂરું ખાન નહિ ગેય? શરોથી ન ડગના શબ્દોથી ડગે એમ માનો છો મત્રીગજ?” કેયૂર પૂર્ણ અવ્યયનાથી

બોલતો હતો.

“ તારે રોહિણેયનો પત્તો આપવો પડશે. ”

“ સૂર્યને પશ્ચિમમાં ઉગાડી શકો તો પણ નહિ ! ” કેથૂરે છાતી ફૂલાવતા ને એક એક શબ્દ પર ભાર મૂકતાં કહ્યું, અને સાથે સાથે ઉમેર્યું : “ હું તો શું, પણ મારા આ સામાન્ય પલ્લી-વાસીઓ પાસેથી પણ એવી વ્યર્થ આશા સેવશો નહિ ! ”

“ મંત્રીરાજ, આવા નરને તો મગધના કોઈ સેનાપતિનો હોદ્દો શોભે ! કેવી વીરત્વભરી વક્ષાદારી ! ” કુમાર મેતાર્યથી ન રહેવાયું. તે વચ્ચે બોલી બીઠ્યો :

“ અને મારી પ્રતિજ્ઞાનું શું ? ” મહામાત્ય અભયે કંઈક ખેદ પૂર્વક વચ્ચે પડેલા મેતાર્યને પ્રશ્ન કર્યો.

“ પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી શકો છો, અને તે પણ કેવલ લૂંટારાઓને પકડીને, જેર કરીને કે મારીને નહિ : પણ તેમને મગધના શક્તિ-સ્થંભ બનાવીને ! બુદ્ધિનિધાન, આપ કાં ભૂલો છો, કે આ પણ પ્રતિજ્ઞાની પ્રથમ પાદપૂર્તિ છે. અન્ય એવી પલ્લી આપે નષ્ટબ્રષ્ટ કરી, કેથૂર જેવા વીર ને વિચક્ષણ સાથીદારોને આપે કેદ કર્યા; હવે બાકી રહ્યો કેવલ રોહિણેય ! એ આપના પરાક્રમ પાસે કેટલે સુધી બચશે; મારું તો કહેવું માત્ર એટલું છે, કે આ શક્તિના સ્ફુલ્લિંગોને સારે રસ્તે વાળો. એમની બોલવાની છટા, ચાલવાની છટા, લડવાની છટા, શું સામાન્ય છે ? મંત્રીરાજ, રોહિણેયનો દાદો કેવલ લૂંટારો નહોતો, એ તો મહાન સુધારાઓની આશા સેવનાર વીર હતો. ”

મેતાર્યનાં ચતુરાઈથી ભરેલાં વાક્યોએ મંત્રીરાજના દુભાએલા દિલ પર શાન્તિના જળનો છંટકાવ કર્યો. આ પ્રસંગથી પોતાની

જાતની થયેલી અવમાનનાનો ક્રોધ દૂર થઇ ગયો. ક્ષણવારમા એમનું મન પણ આશ્વસના કરવા લાગ્યું કે મારા અને કેપૂરમા કયા તત્ત્વની ખામી છે કે જેથી કેપૂર લૂટારો કહેવાય ને હું મહામત્રી કહેવાઉં મહામાત્ય થોડીવાર ઊંડા વિચારમા ઊતરી ગયા ખીંછ કાણે તેમણે દુકમ ડ્યો

“વારુ, સદેશવાહકોને ટહો કે મગધગજને ખમગ આપે કે રોહિણેય સિવાય બધા લૂટાગએ પકડાયા છે, ને બાકી રહેલા એ લૂટાગને પડડવા મહામત્રી સ્વયં પોતાના થોડાએક માથીદારો સાથે આગળ વધ્યા છે ”

સદેશવાહકો મારતે ઘોડે ગાજુહીમા આવ્યા

મગધરાજે આ સમાચાર મામળી ધન્યતા ગાંઠો ઉચ્ચાર્યા પ્રજાને પણ પોતાના મહામાત્યની શક્તિ વિશે માન ઉપજ્યું મૈન્ય કુમાર ગેતાર્ય ને માનગતી સાથે લૂટારાઓને લઈ ગાજુહીમા પ્રવેશ્યું

જ્ઞાતપુત્રને ચરણે

[૧૫]

પારિજાતકના છોડને ગમે ત્યાંથી ઉપાડી લાવી વાવો : એ ભિગશે ને ખીલશે ત્યારે તો ગમે તેવો પ્રદેશ ને ગમે તેવું વાતાવરણ હશે : તો પણ એની એ જ સુગંધ વહાવશે, વાતાવરણને મુદ્દિત કરશે : ને સશક્ત ધ્રાણેન્દ્રિયવાળાની આપોઆપ પ્રશંસા પામી બિઠશે.

પરમયૌવના-મહારાજ ચેટકની પુત્રી રાણી ચેલ્લણા માટે પણ એવું જ બન્યું. આર્યાવર્તના એ પરમ સંસ્કારી રાજવીની પુત્રીનું હરણ ક્યું, એ વેળાં મગધનાં ઘણાં માનવીઓને લાગ્યું હતું કે કીક થયું, રાજ ચેટકની સંસ્કાર-અડાશને ભલી ઠોકર વાગી. પણ એ લાગણી વિશેષ વખત ન જીવી શકી. રાણી ચેલ્લણાની સુવાસ આપો આપ અંતઃપુરને મુદ્દિત કરતી ઘેરી વળી. ધીરે ધીરે એ અંતઃપુર-માંથી બહાર નીકળી, ને રાજસભા, કર્મચારીઓ ને આમ પ્રજા સુધી પહોંચી. મંત્રીરાજ અભયકુમાર ને અભયકુમારની માતા સુનંદાએ આ પ્રવૃત્તિના વેગમાં સુંદર સહાય્ય કરી.

મગધના વયોવૃદ્ધ રથિક નાગ મહાશયનો આશીર્વાદ સાચો પડતો લાગ્યો. બત્રીસ બત્રીસ પુત્રોનાં મૃત્યુને કમીધીન સ્થિતિ લેખી સંતોષ માનનાર શાણી સુલસાને હૈયે પણ રાણી ચેલ્લણાના આ

મગ્ધાર પરિભ્રમથી પુત્ર-અલિદાનની સફળતાનો ઉદ્ઘાસ વ્યાપતો. ગાંધી સમસ્ત મગધના અતરરાજ્ય પર ગાંધી ચેલ્લણા જેવી એક મુકામળ સુદરી અગ્નિથી રીતે એક નવી ભાન પૂરી રહી હતી.

આ નવી ભાતમા અનનવા રંગોની પુરવણી કુમાર ગેતાયે કરી એના પુષ્પપ્રવાસના સરમરણોએ અનુકૂલ વાતાવરણની હવા સર્જી આ 'સર્વની' રથાથી અસર મગધરાજ પર ધીરે ધીરે કાળુ લેના માડી રાત ને દહાડો બોદી સાધુઓના મ સર્ગમા રહેનાર રાજવીને જૈન શ્રમણોનો પરિચય પ્રિય લાગના માડ્યો એમના સાદા ને સરળ ઉપદેશો, આસતિદ ત્યાગ ને સર્વથા દેહોત્સર્ગની વાતો પાસે બોદધર્મનો* મધ્યમ માર્ગ મોક્ષપ્રાપ્તિની કષ્ટ પ્રાયમિક બુમિદા જેવો ભાગ્યો આ ધર્મરંગ વધતો ગયો ને એના ગાઢ પાસ મગધ-ગજ પર બેસતા ગયા.

જ્ઞાતપુત્રના વખાણ તો દિનદહાડે મળજાતા હતા, તેવામા રાણી ચેત્રલા સાથે વનવિહાર કરવા નીકળેત રાજને અનાથી નામના મુનિ માથે પરિચય થયો. અનાથી મુનિ પૂર્વે એક રાજકુમાર હતા, પણ પોતાના શરીરમા પ્રગટ થયેલ દાહજ્વરની કાઠ પણ ગાન્તિ ન ગી શક્યાથી, તેઓએ નિર્ણય લ્યો કે જે આ રોગની ગાન્તિ થાય નો કુ સમારત્યાગ કરીત આ નિર્ણયથી રાજકુમારનો દાહજ્વર નાન્ત થયો, સગાએહીઓના અનેક આગ્રહ ને વિનવણી છતાં મારનું કુખ્ત સ્વરૂપ મમળવાથી રાજકુમારે દીક્ષા લઈ લીધી અને બધાં બાદ્યો જગત વચ્ચે પણ માનવી અનાથ છે, એમ દર્શાવવા

* બોદધર્મ મધ્યમિક માર્ગનો ઉપાસક છે તે માને છે, કે ગરીબને અત્યંત કષ્ટ આપી કૃષા ન કરવું અને ખૂબ મોજા શોખ કમી રીઝવવું પણ નહિ. ભગવાન મહાવીરે આત્મનિતક માર્ગ સ્વીકારેલો જેમાં કંદિયો પર સર્વથા વિનય મેળવવા દેહના અત્યંત દમન પર ભાસ મૂક્યો.

૧૬૮ મહર્ષિ મેતારજ

પોતે અનાથી નામ ધારણ કર્યું. આ સંસ્કારી યુવાન ન્યારે સંસારની અસારતાનું ચિત્ર દોરતો ત્યારે ગમે તેવાનું દિલ પીગળી જતું.

સુકોમળ કુમારને સંસાર છોડીને કષ્ટ સહન કરતા જોષ મહારાજ ટ્રેણિંગે તેમના વિષે પૃચ્છા કરી. અનાથી મુનિએ સંસારની અનાથતાનું અપૂર્વ હૃદયંગમ ચિત્ર દોર્યું. મગધરાજને આ શબ્દોએ ખૂબ જ અસર કરી. તેઓ વૈરાગ્યવાન શ્રમણોના પૂજારી બન્યા.

વાત આટલેથી ન ચાલ્યી. એક દહાડો મગધરાજે સ્વયં પ્રભુ મહાવીર સમક્ષ જઈ શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. એમનાં તત્ત્વોને આવકાર્યો ને સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી વંદન કર્યું. અમારિ પડહની યોજના કરી, હિંસક યજ્ઞો રાજઆજ્ઞાથી બંધ હતા તે વિશેષ રીતે બંધ કરાવ્યા.

પણ આ બનાવે આખા મગધ પર અને સમસ્ત આર્યાવર્ત પર તોફાનના એક પ્રચંડ મોજાને પ્રસરાવી દીધું. વૈદિક ધર્મના ઉપાસકોની પ્રચંડ હાકોથી પૃથ્વીનો ખુણેખુણો ખળભળી ઊઠ્યો, દશે દિશાઓ ગાળવા લાગી:

હા થઈ, આ ધર્મલોપકોની ! શૂદ્રોને કટવ્યા, સ્ત્રીઓને માથે ચડાવી : વેદવિહિત યજ્ઞોને નામશેષ કર્યા : ને હવે શું આ પાખંડીઓ એક આરે ઊંચનીચને ખેસાડી પૃથ્વીને પાપના ભારથી લાદી દેશે ? વૈદિકો, જ્યાં હો ત્યાંથી એકવાર બહાર પડો ! ‘ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષતઃ ’ ધર્મની રક્ષાનો આ પ્રસંગ છે. શાસ્ત્રવચન છે, કે ને ધર્મની રક્ષા કરે છે, તેની ધર્મ રક્ષા કરે છે. ધર્મ આને શ્રમણોએ ભયમાં મૂક્યો છે. માટે પ્રાણાર્પણથી પણ ધર્મની રક્ષા માટે કટિબદ્ધ બનો ! આ પાખંડીઓની પ્રબલ જાળમાં રાજા-મહારાજાઓ પણ ફસાતા જાય છે. કાશી ને કોશલના રાજાઓ એની મોહનીમાં આવી ગયા છે. વીતભયપદ્ધત ને કૌશાંબીના રાજા એ જાદુમરતી જ આંખે

નિહાળે છે પોતાનપુત્રના પ્રસન્નચદ્ર ને હસ્તશીર્ષના અદીનશત્રુ પોતાની ધર્મદીનતા છડેચોક સ્વીકારી ગયા છે ઉન્નયિનીના ચડપ્રહોતને અને હિમગીરીની તળેટીમા આવેલ પૃથ્વ્યપાના રાજ્યએ પણ પોતાની પીઠ ખતાવી દીધી છે નાના નાના અનેક રાજ્યઓ વેદવિહિત યજ્ઞો કરવામા નાનમ સેનવા લાગ્યા છે વૈશાલિના મગડગ મહાગજ ચેટકે તો એ જાતપુત્રના પગલાને પરમેશ્વરના પાદચિહ્ન કરીને પૂજ્યા છે છેલ્લે છેલ્લે શેષ રહેલ મગધરાજે પણ એક નવયૌવના ગણીના રૂપમા અજાઈ એ જાદુગરની આગળ શિર ઝુકાવ્યું છે

વેદધર્માનુયાયીઓ, ઠાન જોલીને સાભળી જાને ' એ કુતાંગ જાતપુત્રે હમણા હમણા પોતે સર્વજ્ઞ * અનેક છે, એવી જાહેરાત કરી છે અને એ રીતે એણે પોતાનું ઠામ આગળ ધપાવ્યું છે એણે સુદર સિંહાસનોમા બેઠીને અનેક જનો મામે પોતાના સર્વજ્ઞભાનના અહંકારથી પ્રથમ દેનના-પ્રથમ ઉપદેશ આપ્યો છે પણ શ્રોત્રિયો ' નાણીને ખુશ થયો કે સત્ય વદી છુપાયુ છુપાતું નથી એના ઉપદેશનો એક પણ માણસે સ્વીકાર કર્યો નથી એ નિષ્ફળ ગયો છે વૈદિક ધર્મનો આ મહાન વિજય લેખતે પણ આવા વિજયોથી ખુશ થવાની જરૂર નથી. મગડન દરો, સધમળ કેળવો ને કરીથી વૈદિક વર્માના જયજયકારથી આર્યાવર્તને ગુજવી દો !

તમે નિશ્ચય રાખજો કે આ ધર્મમા ઈર્ષ સાગતત્વ નથી હેય કે ઉપાદેય જેવું ઈર્ષ છે જ નહિ અને કદાચિત માની લઈએ કે જો એમ હોય તો જાતપુત્રનો પ્રથમ શિષ્ય ગોરાળક તેનાથી કેમ દૂર થાત ! જાતપુત્રના પુત્રી ને જમાઈ એના તત્ત્વજ્ઞાનના કેમ

* પ્રજુ મહાવીરને દીક્ષા લીધા પછી બાર વર્ષ, ને સાડા છ માસે, વૈશાખ સુદી ૧૦મે, ઋજુવાસિકા નદીના તટપર કેવલજ્ઞાન-ત્રણ કાળનું જ્ઞાન થયું હતું આ પછી તેમણે આપેલો પ્રથમ ઉપદેશનિષ્ફળ નયો હતો કોઈએ એ તત્ત્વો સ્વીકાર્યા નહોતા

વિરોધી બનત ! માટે તમે સાવધ રહેજો ! એનો ભાષાડંબર પ્રબળ છે. એની યુક્તિઓ સામાન્ય નથી. એની નમ્રતા ને સરળતાનો આજી રીતે કોઈ જોતો નથી. પણ આ બધા તો વૈદિક ધર્મના નાશ માટેના હથેલી છે. એ ખંડનાત્મક શબ્દો વાપરતો નથી, આ ધર્મ ખોટો છે, એમ એ કહી કહેતો નથી. એ કહે છે, કે આ ધર્મ સારો છે. આવી ખંડનાત્મક નીતિથી એ ચાલાક પોતાનો પ્રચાર કરે છે, માટે બધા સાવધ રહેજો !

આ ઘોષણા આર્યાવર્તના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ભયંકર આંધિની જેમ ફાણવારમાં પ્રસરી વળી. રાજકારણની પ્રવૃત્તિ જેમ આ ધર્મકારણની પ્રવૃત્તિએ લોકોનાં મન ચક્રોળે ચડાવ્યાં. વૈદિક ધર્મ ને શ્રમણધર્મ બંને હોડે ચડ્યા હોય તેવું વાતાવરણ પ્રસરી રહ્યું. આ સંદેશ ઠેર ઠેર પહોંચી ગયો, ને એકવાર વૈદિકોના નવીન સંગઠનમાં પ્રાણ પૂર્યો.

જાતપુત્ર અપાપા નગરીની આસપાસ હતા, ને અપાપામાં આવવાની સંભાવના બળી: આ નગરીના મહાન ધનાઢય શ્રોત્રિય સોમિલે મહાન યજ્ઞની બહેરાત કરી: અને તમામ વેદધર્માનુયાયીઓને નિમંત્રણ મોકલ્યાં.

આ સાથે એ વેળાના વિખ્યાત અગિયાર દિગ્ગજ વિદ્વાનોને પણ તેડાં મોકલ્યાં. દેશદેશથી એક અખપડ જનપ્રવાહ અપાપા નગરી તરફ વહેતો થયો.

મગધના ગોખર નામના ગામથી સુપ્રસિદ્ધ વસુભૂતિ ગૌતમના વેદવિદ્યાવિશારદ, સકલશાસ્ત્રપારંગત, વાદકલાનિપુણ ઇદ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ ને વાયુભૂતિ નામના ત્રણ પુત્રોએ પોતાના અનેક શિષ્યો સાથે આ યજ્ઞમાં ભાગ લેવા પ્રસ્થાન કર્યું:

કોલ્લાક સનિવેશના 'વાદીઘટમુદ્ગ'ની ઉપમાથી ખ્યાત વ્યક્ત ને સુધર્મા નામના એ પ્રદાણ પડિતો પોતાના વિશાળ શિષ્ય-પરિનાર સાથે અપાપા ભણી આવના રવાના થયા

મૌર્ય સનિવેશથી સાક્ષાત્ સરસ્વતીના અવતાર સ્વરૂપ મહાકેવ ને મૌર્યપુત્ર નામના વિદ્વાનો સપરિવાર યજ્ઞમા ભાગ લેવા આવ્યા

આ ઉપરાંત વિમલાપુરીથી અરુપિત, કોશવથી અચલબ્રાતા, વત્સદેશથી તૈતર્ય ને ખુદ ગજગૃહીથી પ્રભાસદેન નામના પ્રખ્યાત પડિતો અપાપામા આવી પહોંચ્યા

બ્રહ્મચર્યના ઝોજસથી ઓપતા, સુદીર્ઘ શિષ્યા ને પવિત્ર યજ્ઞોપવિતથી પ્રભાવિત લાગતા આ બ્રહ્મદેવોની ચરણુરજથી પૃથ્વી પણ પવિત્ર થઈ તેમના જયજયદારથી અને પ્રખલ વેદઋચાઓના ગાનથી આદરાશનો ધૂમ્મટ પણ ગૂંચ જીઠ્યો

યજ્ઞની મહાન તૈયારીઓ શરૂ કરનામા આવી સામવેદ ને અથર્વવેદના ગાનથી એનો પ્રારભ થયો યજ્ઞની ભડભડતી શિખાઓ વાનાવરણને આડરી લેવા લાગી આર્યાવર્તના મહાન અગિયાર વિદ્વાનો નક્ષત્રોની વચ્ચે સૂર્ય ગોબે એમ શિષ્યસમૂહ વચ્ચે ગોલી રહ્યા હતા દ્વર્જનાતુર લોકોની મેદનીનો પાર નહતો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મને ગૌણ મ્ની નાખવાનો આ મહાન પ્રયાસ ખરેખર અભિન દનીય હતો

એ અભિન દનીય પ્રયામને રોભાવવા ને મત્કારના રાજ-મહા-ગજઓનો મોટો સમૂહ, દેવાગનાઓ સમાન રાણીઓ સાથે મપગિવાર આવી ગઈ છે એ સમાચાર મોમિલ વિપ્રને મળ્યા ત્યારે તેના આનદની અવધિ ન રહી એણે પોતાના અનર્ગળ દ્રવ્યવ્યયને મક્કળ લેખ્યો, પોતાના જીવનને ધન્ય લેખ્યું

આકાશને રેણથી ઊર્ધ દેતો, હાથી, ગધ ને વાજાઓના સમૂહવાળો -

આ વર્ગ હવે દષ્ટિપથમાં આવ્યો હતો. યજ્ઞકુંડમાં ઘૂત ને મધુમેયના ઘડાઓ હોમાવા લાગ્યા. વેદગાનનો ઘોષ પ્રચંડ બન્યો.

પણ આ શું ? રાજાઓનો એ સમૂહ યજ્ઞમંડપ તરફ આવવાને બદલે અપાપા નગરીની પાસે આવેલ મહસેનવન તરફ ચાલ્યો. રાજાઓ માર્ગ ભૂલ્યા. સોમિલ વિષે અનુચરને માર્ગ બતાવવા મોકલ્યો. પણ ક્ષણવારમાં અનુચરે આવી પ્રણામ કરતા કહ્યું :

“ નેઓ મહસેનવનમાં સર્વજ્ઞને વાંદવા જાય છે ! ”

“ કોણ સર્વજ્ઞ ? ” અગિયાર વિક્ષાન વિપ્રોમાંના વડા વિપ્ર ઇદ્રભૂતિ ગૌતમે ઊંચા અવાજે પ્રશ્ન કર્યો.

“ જ્ઞાતપુત્ર ! ”

“ જ્ઞાતપુત્ર અને વળી સર્વજ્ઞ ! વદતો વ્યાઘાત ! ” ઇદ્રભૂતિ ગૌતમે આસન પરથી ઊભા થતાં પડકાર કર્યો, અને મસ્તક પરની શિખાની બાંધ-છેડ કરતાં કહ્યું : “ હું એ જ્ઞાતપુત્રની સર્વજ્ઞતાની શેખીને પળવારમાં ધૂળમાં મેળવવા અત્યારે ને અત્યારે પ્રયાણ કરીશ. મારા શિષ્યવર્ગ સિવાય કોઈ મારી સાથે આવશે નહિ. તમે બધા શ્રદ્ધા રાખજો કે ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં એની સર્વજ્ઞતાને સંહારી તમારી સમક્ષ ઉપસ્થિત થશે. આપ સર્વે યજ્ઞના પવિત્ર કાર્યને શાન્તિથી આગળ ધપાવો ! ”

ઇદ્રભૂતિ ગૌતમે આસનથી નીચે પગ મૂક્યો ને સર્વત્ર ‘ ઇદ્રભૂતિ ગૌતમના જય ’ની પ્રચંડ ઘોષણા ગાણી રહી. વસુભૂતિ ગૌતમના આ વડા પુત્રની વિક્ષતા વિષે કોઈને તલમાત્ર સંદેહ નહોતો. એની વાદશક્તિ ને જ્ઞાનતેજ પાસે કોઈ ટકી શકતું નહિ. ભક્તજનો સ્વયં જયને જાણે વિજય માટે પ્રસ્થાન કરતો જોઈ રહ્યા.

મહસેનવનનો માર્ગ અતિ દૂર ન હતો. પાંચસો અનુયાયીઓથી

શોભતા ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમ મહાસેનવનમા આવી પહોંચ્યા વનના પ્રારભમા હય, વાછ ને રથ વગેરે વાહનો ધીમા હતા ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમે તેમા પ્રવેશ કર્યો, પણ સાથે જ એક અઘ્ધ્ય મહાન હિમગિરિ પર સૂર્યના ડિરણે પડતા જેમ એ સ્વયં દ્રવવા લાગે, એવી ઢાઈ લાગણી આ મહાન પહિરારને થઈ આવી અનેક આશ્રમો, વનો ને પુષ્કરણીઓનો પ્રવાસ એણે ખેંચ્યો હતો, પણ આવું સૌમ્ય વાતાવરણ કદી અનુભવ્યું નહોતું

જલ-અથોત્પન્ન પચવણી પુષ્પોથી આખો વનખંડ મધમધી રહ્યો હતો વૈશાખનો ધોમધખતો માનુ પણ અહીં શાન્ત બનીને તેજ દોળી રહ્યો હતો વનવૃક્ષોમાથી મદ મદ વહેતો વાયુ વસવીણાના મીઠા સ્વરો ઉત્પન્ન કરી વાતાવરણને સુશ્વરી બનાવતો હતો

જાણે ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમના પાડિત્યના ગર્વોન્નત શિખરને ઢાઈ નવીન ઝંઝારાત ક્ષણવાગે મારે સ્પર્શી ગયો, પણ તરત જ આવવ બની એ આગળ વધ્યો

હવે જ્ઞાતપુત્રની મમા દષ્ટિગોચર થતી હતી સ્વયં નમ્ર બની જતા દિલને ઇંદ્રભૂતિએ પુનઃ એવાર સ્વચ્છ ઈર્ષ્ય કંઈક ઝૂંકેલા મન્ત્રને પુનઃ ટદાર ઈર્ષ્ય, ને એણે વેદમંત્રોનો ઉચ્ચાર કર્યો

થોડે જ દૂર, આસોપાલવની લાખી છાયાઓથી આચ્છાદિત એક વેદિકા ઉપર ઢાઈ તેજના વર્તુલોથી ભરેલી ભૂતિ ખેંચી હતી મેઘ જેવી ગભીર, પુષ્ટ અર્થવાળી ને મધુર વાણી ઇંદ્રભૂતિના શ્રવણપટને સ્પર્શી રહી

એ મનનુ સ્વાસ્થ્ય જાળવી દેડ પગલે આગળ વધ્યો, પણ વેદિકા પર એની દષ્ટિ સ્થિર ન થઈ શકી શરદઋતુના ઉગ્ર સૂર્યકિરણોનો સમૂહ જાણે એની આંખોને આજી રહ્યો હતો !

“ નક્કી કોઈ ઇંદ્રજાલી ! ” ઇંદ્રભૂતિએ મનમા વિચાર કર્યો ને

ઇદ્રજલ તોડવાના દૃઢ મનોરથ સાથે એ આગળ વધ્યો. ત્યાં કોઈ અપૂર્વ સ્વર એના કાને અથડાયો.

“ આવો, ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ આવો ! કુશળ છોને ! ”

કોણ મને નામથી સંબોધે છે ! મારું નામ જ્ઞાતપુત્ર કેમ જાણે ! ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ ક્ષણવાર અચંબામાં ડૂબી ગયો. પણ તરત એને લાગ્યું કે પૃથ્વીના પટ પર એવું કોણ હશે કે જે ઇદ્રભૂતિ ગૌતમને ન જાણતું હોય !

“ હા, હું ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ ! હે મહાન ઐંદ્રજલિક, હું વાદ કરવા નિમિત્તે અહીં તારી ઇદ્રજલ વિદ્યાને સંહરી લેવા આવ્યો છું. ”

“હું ઐંદ્રજલિક ? ગૌતમ, શાન્ત થા ! સાચા તપસ્વીઓ ચમત્કારી હોય છે, પણ ચમત્કાર કરતા નથી. તું વાદ કરવા આવ્યો છે કે સંશયનિવારણ કરવા આવ્યો છે : તે બધું હું જાણું છું. ”

“ મને ! ઇદ્રભૂતિ ગૌતમને સંશય ? અસંભવ ! ” ઇદ્રભૂતિનો રોષ ભર્યો અવાજ ગાળ્યો. પ્રતિક્ષંદિતાનો એમાં પડકાર હતો, પણ સામેથી એવો જ મીઠો ને વહાલસોયો અવાજ આવ્યો :

“ ગૌતમ, આર્યાવર્તના મહાન વિદ્વાન, તારા સંશયને હું જાણું છું. તને જીવના અસ્તિત્વ વિષે સંદેહ છે. પણ ભદ્ર, આમ આવ ! શાંતિથી આસન સ્વીકાર ! વિદ્વાનને શંકા જ ન હોય, સંશય જ ન સ્પર્શે ; એ ભ્રમણા ખોટી છે. ઘણીવાર વિદ્યા જ ભ્રમને વધારે છે. તારો સંશય સામાન્ય છે, પણ લોકલાજના કારણે પ્રગટ ન કરવાથી તને ખૂબ ને ખૂબ દહી રહ્યો છે. ”

આ શબ્દો નહોતા : એક સુંદર મીઠા ઝરણું - મંદ મંદ ગાન હતું : જે પોતાના સ્વરૂપમાં માનવીને સ્વયં સ્તબ્ધ બનાવી દે ! વેદરૂપી સાગરનો પારગામી-ઇદ્રભૂતિ ગૌતમ ઘણું ઘણું મથી રહ્યો હતો કે

પોતાના જ્ઞાનનો ગર્વ, પોતાની પડિતાઈની ઉગ્રતા નમ્ર ન બને
પણ એ પ્રયાસ નિરર્થક હતો એનું ઉગ્રત મગ્તક આશ્ચર્યમાં
સ્તબ્ધ બન્યું હતું વાણી આગળ વધી

“હે પ્રિય ગૌતમ, જીવ છે તે અરૂપી છ એને વર્ણ નથી,
એને સુગંધ કે દુર્ગંધ નથી એનો રસ નથી એ સ્પર્શથી પણ
પર છે એ અવિનાશી છે, અને વિનાશી દેહમાં રહ્યો છતાં એ
પુણ્ય ને પાપનો, સુખ ને દુઃખનો કર્તા ને ભોક્તા બને છે દેખાતો
દેહ એનો છે, પણ એ કેાઈનો નથી એ તો કીડીના દેહમાં પણ ફર્યો
છે, ને ગજરાજ બનીને પણ વિચર્યો છે છતાં આત્માનો કોઈ આઢાર નથી
છે, આ વિજ્ઞાનધન આત્માનું જ કાળુ છે, કે તને જીવ વિષેનો
સશય-ચયો એક નિયમ છે, કે ન્યા ન્યા મશય હોય ત્યાં સશય-
વાળો પદાર્થ હોય જીવ છે, અને તે ચિત્ત, ચૈતન્ય, વિજ્ઞાન અને
સજ્ઞા વગેરે લક્ષણોથી બાણી શકાય છે”

વાણી સગળ ને નિર્મળ ઝળું જેવી હતી ગાંધીની અનેક
પંક્તિઓ-જે ધંદ્રભૂતિના દિલને વશ કરી શકી નહોતી એ આ
સરળ વાક્યપંક્તિઓ કરી રહી હતી તેણે ધીરેથી પ્રશ્ન કર્યો

“બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્ર એ રચના શું ખોટી છે ?”

“હે ગૌતમ, એ બધી માત્રી છે ક્ષમા, સત્ય, શીલ, તપ ને
રાષ્ટ્રાભ્યામ કરનાર ગમે તે હોય, પણ તે બ્રાહ્મણ છે બય, દુઃખ,
કલેશ ને મતાપથી મુક્ત કરનાર મનુષ્ય, કહો કે ન કહો પણ તે ક્ષત્રિય
છે નીતિપૂર્વક વ્યવહાર ચલાવનાર, દેશ-ગ્રામની ધન્યધાન્યની વૃદ્ધિ
થાય એ રીતે વ્યાપાર કરનાર વૈશ્ય છે અને જે સેવા કર્મ કરનાર
છે, સ્વચ્છતા, શુદ્ધિ ને સ્વાસ્થ્ય બળવનાર છે એ શૂદ્ર છે સર્વે
પોતપોતાના કર્મ માત્રથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને-શૂદ્ર બને છે
એ રીતે શૂદ્ર પણ બ્રાહ્મણ બની શકે છે, ને ક્ષત્રિય પણ વૈશ્ય બની

શકે છે.* જે પોતાનાં કર્મ યથોચિત કરતો નથી: એ બ્રાહ્મણ કેવલ ઓંકારના ઉચ્ચારથી બ્રાહ્મણત્વને યોગ્ય નથી, શસ્ત્ર લેવાથી ક્ષત્રિય થઈ શકતો નથી, ને જોખવા-માપવામાંથી વૈશ્ય બની શકતો નથી. અને એવી જ રીતે અમ સાધુઓનું પણ સમજવું. મુંડન કરવા માત્રથી સાધુ કે મુનિ થવાતું નથી. વનમાં વસવાથી કે વલ્કલ પહેરવાથી તપસ્વી થવાતું નથી. સ્વકર્મને યથોચિત રીતે કરનાર તે તે પદને યોગ્ય છે: અને હલકું કે ભારે ગમે તે કર્મ યથોચિત ને યથાખ્યાત રીતે કરનાર કોઈ બ્રાહ્મણ, શૂદ્ર કે મુનિ ઉચ્ચનીચ, સ્પર્શ-અસ્પર્શ કે અધિકારી-અનધિકારી નથી. ”x

કેટલું સત્ય જ્ઞાન! ન શાસ્ત્રીયતાની જટિલતા કે ન પાંડિત્યની ઉગ્રતા! યુક્તિ, વાદ કે દલીલોની પ્રપંચનળનું જાણે અહીં અસ્તિત્વ જ નથી! સાદું, સરળ, સ્વતઃ સમજાઈ જાય તેવી જ વાણી ને વિચાર! માનવીને વાદવાદ જ જાણે નિરર્થક ભાસે! આર્યાવર્તનો મહાન વિદ્વાન વિચારોની ઊંડી ગર્તામાં પડી ગયો. એણે જીવનમાં આટલું નિખાલસ. આત્મભાવને સ્પર્શતું, નમ્ર ને સર્વગ્રાહી તત્ત્વજ્ઞાન સાંભળ્યું નહોતું.

એના પાંડિત્યના પોપડાઓમાં વીંટાયેલો આત્માનો અનાહત નાદ જાણે વારે વારે ગર્જી ઊઠતો હતો : “ ગૌતમ! તને તારી બંધી વિદ્યા શું શુષ્ક નથી ભાસતી? તારી વિદ્યાની શુષ્કતા તૃષાતુર

= કમ્મુણા વંમણો હોઈ, કમ્મુણા હોઈ ચન્તિઓ ।

કમ્મુણા વહસો હોઈ, ગુદ્ધો હવહ કમ્મુણા ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૫, ગા. ૩૩

x ન વિ મુંહિણ સમણો, ન ઓંકારેણ વંમણો ।

ન મુણો રણવાસેણં, કુસ ચીરેણ ન તાવસો ॥

ઉત્તરાધ્યયન, અ. ૨૫. ગા. ૩૧.

પ્રાણીઓને મૃગજળથી ભરેલા મહા રણોમાં અથડાવી માગના સિનાય કંઈ કરી શકશે નહિ ! એટલી વિદ્યા ગા ઝામની ? ઉદરભરી માણસના જેવી વિદ્યા કેવલ ક્ષણે જરી લીધે ડગ્યાણુ નહિ થઈ શકે !

ક્ષણનાગમાં આર્યોવર્તના આ મહાન વિદ્વાન મામેથી અભિમાન, પર્વત્રલ ને પાડિત્યના જળા દૂર થતા ગયા કોઈ મહા સદ્વત્તની ક્ષણોમાંથી ખસાડ થતો હોય તેમ ઈશ્વરૂતિ ગૌતમ પળવારને માટે ચિર, સ્તંભ ને મૌનભિમો રહ્યો એનો સત્યનો ગોધક, ઝડપુ અભાવી આત્મા અતરમાં બળવો પોતાની રહ્યો

“ ગૌતમ, માનવજીવનનું સાર્થક જીંદગી એ ! પાડિત્યના પદમાંથી નીકળી આત્માના પવિત્રતમ પદને ખીલવ ! તારી પ્રચલ શક્તિઓના ગ્ધી વિનાના રથને મળેતો આ મારથી સાંધી એ ! ”

એટલે ક્ષણ ! ઝઝાનાત પસાડ થતાની સાથે જ દિશાઓ જેમ પ્રમત્ર બની મુગધ વહાનવા લાગે તેમ પાડિત્યના આ અવતારનો આ મા નિર્મળ બની ગયો દુનિયાના માનાપમાન, લાભાલાભ, કીર્તિ-અપકીર્તિ એ ભૂલી ગયો

એ જ્ઞાતપુત્રના ચરણે પડ્યો એણે બે હાથ જોડી અજલિમદ્ધ થઈ પ્રાર્થના કરી

“ નમુત્યુણુ અરિહતાણુ ભગવતાણ,
આહગરાણુ, તિત્થયશાણ, સય સણુદાણુ ”

એટલે એક પકિત કોઈ સવાડી સૂરોની જેમ બધા પર પડ્યો પાડી ગદી ગિર્વાણુગિગના આ મહાન પડિતના મુખમાંથી સગતી પ્રાકૃત યોદ્ધામાંની આ પકિતઓ મદુને વશ કરી ગદી ચરણુપર્શ

• ધર્માદિના ધ્યાપક, તીર્થના ધ્યાપક અને સ્વયં જ્ઞાનવાન એવા અરિહત ભગવતને મારા નમસ્કાર છે ‘શકસ્તવ’

કરી રહેલા ઇદ્રભૂતિ ગૌતમે નત મસ્તકે જ પ્રાર્થના કરી:

“ હે પરમપુરુષ, વાંદવાને નિમિત્તે, પૂજવાને નિમિત્તે, સત્કારને નિમિત્તે, સન્માનને નિમિત્તે, યોધિલાભને નિમિત્તે, મોક્ષ પામવાને નિમિત્તે હું વૃદ્ધિ પામતી શ્રદ્ધાથી, નિર્દલ બુદ્ધિથી, નિર્વિકાર ચિત્તથી, નિશ્ચય અને પરામર્શપૂર્વક આપને સ્વીકારું છું. આપ મને સ્વીકારો ! ”

“ તથાસ્તુ, ગૌતમ ! ” જ્ઞાતપુત્રે આટલી સુદૃઢ વિનંતીનો બે જ શબ્દોમાં જવાબ વાળી દીધો ને કહ્યું: “ ઇદ્રભૂતિ, ઋણાનુબંધનો પ્રેર્યો તું અહીં આવ્યો છે. મારું જ્ઞાન કહે છે, કે તું મારા સંદેશને ચિરંજીવ બનાવીશ. મારા સ્થાનને શોભાવીશ. ”

ગૌતમે નત મસ્તકે જાણે આ સંદેશ ઝીલી લીધો. ઇદ્રભૂતિ ગૌતમના કુશળ ને વિક્ષાન પાંચસો શિષ્યો પણ ગુરુના માર્ગને અનુસર્યા. જીતવા આવેલા મહારથીઓ વગર વાદવિવાદે જીતાર્થ ગયા.

આ સમાચાર ઝંઝાવાતને વેગે સોમિલદ્વિજની યજ્ઞશાળામાં જઈ પહોંચ્યા. ક્ષણભર કોઈ પણ આ અસંભવ ઘટનાને સંભવ માનવા તૈયાર ન થયું, પણ ઘટનાની વાસ્તવિકતાની પુષ્ટિ આપે તેવા વર્તમાનો પર વર્તમાનો આવવા લાગ્યા.

વેદનો ગર્જરવ કરતા કંઈ ક્ષણવાર થંભી ગયા, આહુતિ આપતા હોતાઓના હસ્તો અડધે એમ ને એમ તોળાઈ રહ્યા. ન માની શકાય તેવા વર્તમાન !

સર્વવિદ્યાવિશારદ અગ્નિભૂતિ હવે સ્વસ્થ ન બેસી શક્યો. એ પોતાના આસન પરથી આવેશમાં ખડો થઈ ગયો: અને એણે પ્રયંડ અવાજે ઘોષણા કરી કે: “ મને ખબર મળી હતી કે જ્ઞાતપુત્ર જળરે બહુગર છે, મગર માયાવી છે. આર્યાવર્તના પરમ ભૂષણ સમાન

સભા સ્તબ્ધ હતી. આ મહાન પંડિતના તેજમાં સહુ અંખવાઈ ગયા દેખાતા હતા: પણ પેલા જાદુગર પર કંઈ અસર નહોતી. એના મુખ પર તો એ જ શાન્તિ, એ જ સ્વસ્થતા ને એ જ કાન્તિ વિદ્યમાન હતી. અગ્નિભૂતિ ગૌતમે એકવાર પોતાનું બ્રહ્મતેજથી દમકતું વિશાળ મસ્તક ચારે તરફ ફેરવ્યું ને પછી પ્રચંડ ઘોષણા કરી :

“ હે માયાવી જ્ઞાતપુત્ર ! તારી માયાજાળ ભેદીને મારા બંધુને લઈજવા અને તને પરાસ્ત કરવા માન્યવર ઇંદ્રભૂતિ ગૌતમનો આ લઘુબંધુ અગ્નિભૂતિ ગૌતમ ઉપસ્થિત થયેલ છે. વધુ માયાજાળ પ્રસાર્યા વિના મારી સાથે વાદવિવાદ માટે તત્પર થા ! તારો પૂર્વપક્ષ વિસ્તારથી રજૂ કર ! ”

આવેશમાં ને આવેશમાં વિદ્વદ્શ્રેષ્ઠ અગ્નિભૂતિ ભાપાની શિષ્ટતા પણ વિસરી ગયો: પણ એવી શિષ્ટતા-અશિષ્ટતાને જાણે અહીં સ્થાન જ નહોતું.

“ તત્પર જ છું, અગ્નિભૂતિ ગૌતમ ! તમારા પ્રકાંડ પાંડિત્યથી હું પૂર્ણતયા પરિચિત છું, તમારી સાથે વાદવિવાદનો શુભ પ્રસંગ ક્યાંથી ? ”

અગ્નિભૂતિને આ શબ્દોએ ઉત્તેજિત કર્યો. એને લાગ્યું કે ભોળા ભાઈને ભરમાવનાર આ માયાવી મારી સામે વધુ વખત ટકી શકે તેમ નથી. એ આગળ કંઈ બોલવા જતો હતો, પણ જ્ઞાતપુત્રને બોલતા સાંભળી શાન્ત રહ્યો.

“ હે ગૌતમ ! આપણે વાદવિવાદ કરીએ એ પહેલાં કર્મ વિષેની તમારી શંકા તો દૂર કરી લો ! તમારા પાંડિત્યને પીડતી આ શંકા લોકલજ્ઞને કારણે વર્ષોથી તમારા હૃદયમાં લોઢાની મેખની જેમ તમને સતાવી રહી છે. એ વિષે હું કંઈક કહું, પછી આપણે વાદવિવાદનો પ્રારંભ કરીએ. ”

આ શબ્દો નહોતા, પણ અગ્નિભૂતિના પાત્રિય ઉપન ડગી ગયાય તેવો જમગદ્ગત પ્રહાર હતો છતાંય અગ્નિભૂતિ ન ડગ્યો એ અવ્યથ ચિત્તે ને ઉત્તત મન્તકે પોતાના આસન પર દૃઢ મ્હીનેબોથ્યો પણ એની ભાષામા અવ્યથ પગિર્તન થઈ ગયું હતું આભાવિઃ તોડી ભાષા હુમ્મ થઈ માનભર્યાં વાક્યો નીકળ્યા

“વારુ, જ્ઞાતપુત્ર ! તમારું વક્તવ્ય પૂરું કરો !”

“મારું વક્તવ્ય કર્મ વિશે છે ગૌતમકુળ-ભૂપણ ! એ જ્ઞાતનો નિર્ણય ગળાને કે કર્મ છે ! એ રૂપી છે, મૂર્તિમાન છે અને અરૂપી અમૂર્ત એવા આત્મા માવે અનાદિદાનથી નેડાયેલ છે એ કર્મકળની પ્રત્યક્ષ સાબીતી આપણે બધા છીએ જા માટે એક પૂત્રય છે, જ્યારે બીજો પૂત્ર દરે છે એક મેવાય છે, ત્યારે બીજો મેના દરે છે એક જ જ્ઞાતનો આત્મા ને એક જ જ્ઞાતનો માનવદેહ પડી બે વચ્ચે આટલી વિચિત્રતા કેમ ? શું કારણ ? અને એનું કાર્ક પણ કારણ હોય ના તે ‘કર્મ’ જ છે”

અગ્નિભૂતિ જેમ જેમ આ શબ્દો સાંભળતો ગયો તેમ તેમ એનો ગર્વ ગળતો ગયો આવી માદી યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ એણે ઘણી સાંભળી હતી, પણ એ શબ્દોએ એના પર કંઈ અમર દરી નહોતી પણ આ શબ્દોમા, આ માદી ભાષામા કંઈ અપૂર્વતા હતી ! જ જ્ઞાવાનમા ડગમગ થતા મનરૂપી તરને જાણે વિશ્વામના નાયુ ન્પર્વતા હતા એનું અન્વાભાવિઃ દહનાથી દહારી ગમેલ મન બળવો પોતારી ઉંચું જ્ઞાતપુત્રની વાણી વડતી ગઈ, તેને ન જાણે શું થતું ગયું પણ અગ્નિભૂતિ વિગે ને વિગેય અવ્યથ થતો ચાલ્યો નાખેદો તો યોગ જ હતા, પણ કોઈ અચિત્ય પ્રમાન એના મન્ગનીને વેગથી ગાળી ગયો હતો

“પરમગુરુ, તમારા ચરણે છું !” એકાએક અગ્નિભૂતિ મન્મન્ને

પૃથ્વી સરસું નન કરી બોલી ઊઠ્યો. અગ્નિભૂતિની વાણીમાં પ્રયંડ પૂર વહી ગયા પછીની શાન્તિ હતી.

“ તથાસ્તુ ગૌતમ ! ” જ્ઞાતપુત્રે પોતાના વિજ્યથી લેશ પણ ન હરખાતાં એ જ શાન્તિથી ઉપરના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

અગ્નિભૂતિ ગૌતમના પાંચસો શિષ્ય પણ ગુરુના ગુસ્તે ચરણે બેસી ગયા.

આ વર્તમાન વાયુવેગે યજ્ઞમંડપમાં જઈ પહોંચ્યા. અગ્નિભૂતિ ને ઇદ્રભૂતિના ભાઈ વાયુભૂતિ સહસ્રા જ આસન પરથી ઊભા થઈ ગયા ને સશિષ્યપરિવાર મહસેન વન તરફ ચાલ્યા. ન કોઈની સાથે કંઈ બોલ્યા કે ન કંઈ ચર્ચા કરી. એમનું મુખ અનેક રેખાઓથી અંકિત થઈ ગયું હતું. પોતાના બન્ને ભાઈઓને ચળાવનાર તરફ તેમના દિલમાં અત્યંત ઉગ્ર આવેગ હતો: પણ માર્ગમાં જ જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ તેમનો એ આવેગ ધીરે ધીરે શમતો ચાલ્યો. એમને વિચારતાં લાગ્યું કે જે મહાપુરુષનો આશ્રય મારા બંને ભાઈઓએ સ્વીકાર્યો એ મહાપુરુષ ખરેખર મહાન હશે, એમની સાથે વાદાવાદ કરનાર હું કોણ માત્ર !

વાયુભૂતિ ગૌતમે વગર વિવાદે મહસેનવનમાં આવી જ્ઞાતપુત્રનું શરણુ સ્વીકાર્યું.

આર્યાવર્તના ત્રણ ત્રણ મહાન વિદ્વાનોના આ રીતના સમાચારથી દેશવિદેશથી આવેલો સમુદાય ખળભળી ઊઠ્યો. ધર્મપ્રતિષ્ઠાના સવાલ પાસે સહુ અધીરાં બની ઊઠ્યાં. સોમિલ વિષ્ણુ ઊભા થઈ રોષ ભરી વાણીમાં કહ્યું:

“ દેવભૂમિ આર્યાવર્તમાંથી શું વેદનું જ્ઞાન નષ્ટ પામ્યું છે, કે એક સામાન્ય માણસ કે જે કદી કોઈ વિદ્યાપીઠ કે વિદ્યાશ્રમમાં

ગયેલ નથી અને માયા એજ જેની મૂડી છે, એવાને પણ દરાવી ન શકે? હું સર્વ પડિતસભાને આ પ્રશ્ન કરું છું ”

સોમિલ વિપ્રના આ શબ્દોએ વજ્રપાન જેવી અસર કરી આર્યાવર્તના અગિયાર ગ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોમાંથી બાકી રહેલા આઠ વિદ્વાનો એક સાથે ગળી ઊઠ્યા

“યજ્ઞમાન દેવ ! ગાન્ધ થાઓ ! અમે આઠે જણા અત્યારે જ પ્રસ્થાન કરીએ છીએ એટલો વિદ્વાનને ભરમાવનારો એ માયાવી અમને આડેને કેમ ભરમાવી શકે છે, તે દેવે જોઈ લઈએ ”

નિરાશ બનેલી માનવમેદનીમા ફરી આગાનો મચાર થયો મહુએ આ નિઃશ્વસૂતિઓના પ્રસ્થાનને પ્રચડ નાદથી વધાવી લીધું

સહુથી અગ્રભાગમા કોટકાઠ સનિવેગના પ્રખ્યાત વિદ્વાન વ્યક્ત ને ઉપાધ્યાય સુપ્રમો પોતાના એક હજાર શિષ્યો સાથે ધરણી મુગ્ધવતા ને વેદનાદથી ગગનમડળને ભરી દેતા ચાલતા હતા

આ બંને વિદ્વાનોના મધુદાય પછી મૌર્યગ્રામનો અજ્ઞેય મનાતો વિદ્વાન મૌર્યપુત્ર હતો એના ૩૫૦ શિષ્યો પાઠ્ય ચાલતા ચાલતા પણ વાદનિધાના ભેદાભેદનો ચર્ચા કરતા હતા

આ પછી પોતાના ત્રણુઓ શિષ્ય સાથે પડિતનર અચળબ્રાતા ને તેવાજ ત્રણુઓ શિષ્ય સાથે મન્ય વેદાનતાર અરપિત ચાલતા હતા મહુથી છેડે વત્સદેશમૂખલ તૈનર્ય ને તે પછી કેવલ મોળ વર્ષની પાગરતી તરુણાનસ્થામા રાજગૃહીના નિદ્વાનોમા સન્માન પામનાર પ્રભાસદેવ હતા

કોઈ મહા સેના મહાન રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરના જતી હોય એવું દૃશ્ય હતું ચાલનારાઓની ચરણધુવીથી આઠાશમા જમરી ડમરી જામી હતી

આર્યાવર્તના ઇતિહાસનું એક અતિ મહત્ત્વનું પૃષ્ઠ આજે ઊઘડી

રહું હતું, ન બનેલો બનાવ આજે બની રહ્યો હતો, ધર્મના ઇતિહાસોમાં ન ઘટેલી ઘટના આજે ઘટી રહી હતી: આત્માના પ્રચંડ સામર્થ્યનો પવિત્રતમ ઇતિહાસ આજે આજેખાતો હતો. વિદ્યા, પંડિતાર્થ, ચાતુરી, વાદનિપુણતા અને એવું બીજું ઘણું એક નમ્ર આત્મા પાસે બાજે નિરર્થક બનતું જતું હતું.

આઠ પંડિતોની વાદગર્જનાથી બાજે દિશાઓ ડગાઈ ગઈ હતી. પાછળ ભિલેલો શિષ્યસમુદાય સાગરમાં આવેલી ભરતીની જેમ ઘડેરાતો હતો.

“આવો પંડિતરાજો આવો ! આજે તો આ ભૂમિનાં પુણ્ય બગ્યાં છે. કુશળ છો ને ! હું બાજું છું કે આપ સર્વે મને વાદવિવાદથી પરાસ્ત કરવા આવ્યા છો: પણ આપ બાજો છો કે હું વાદવિવાદથી પર થઈ ચૂકેલો છું. આપના સંશયો તો આ મારા સમર્થ શિષ્યો ગૌતમકુલભૂપણ ઇંદ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ ને વાયુભૂતિ છેદશે. આપ ખુશીથી પૂર્વપક્ષ રજૂ કરો ! ”

એક, બે ને ત્રણ !

પૂર્વપક્ષ રજૂ થયો ને ક્ષણવારમાં ઇંદ્રભૂતિએ તે તે પંડિતોના સંશયનું નિરાકરણ કર્યું. ત્રણે પંડિતો નિરુત્તર બન્યા.

ચાર પાંચ ને છ. એમની પણ એ જ સ્થિતિ થઈ. તૈતર્ય તો પૂરી ચર્ચા પણ કરી ન શક્યો.

છેલ્લા પાંચરતી તરુણાવસ્થાવાળા પ્રભાસે વાદવિવાદ લાંબો ચલાવ્યો. વાદવિદ્વાના છલ પ્રપંચનો પણ આશ્રય લીધો. પણ એ બાળ વિદ્વાન જ્ઞાતપુત્રની સામે કંઈ વધુ બોલી ન શક્યો.

આઠે પંડિતોએ જ્ઞાતપુત્રનું શરણ સ્વીકાર્યું ને સર્વેએ એકત્રિત થઈ જ્ઞાતપુત્ર જે લોકભાષામાં ઉપદેશ આપતા હતા, એ જ ભાષામાં

જ્ઞાતપુત્રની સ્તવના દ્રી

તમામ શિષ્યપરિનાગ, મમગ્ર મબાએ તેમા માથ પૂર્યો ક્વીગસને
બેઠેલા ઇદ્રભૂતિ ગૌતમે પોતે ગ્તવેલ 'શકુન્નવ' નો પ્રાગભ દ્યો
ખીન બધાએ તેમા સાથ પૂરાવ્યો

“ નમુત્યુણુ અરિહનાણુ, ભગવતાણુ,
આર્ધગિરાણુ, તિત્થયગાણુ, સયસબુદ્ધાણુ
* પુગ્ગિમુત્તમાણુ, પુગ્ગિસમીહાણુ,
પુગ્ગિસવગ-પુડરીઆણુ,
પુગ્ગિમવગ્ગધટ્ઠીણુ,
લોગુત્તમાણુ, લોગનાહાણુ,
લોગલ્હિઆણુ, લોગપયવાણુ,
લોગપન્નેઅગગાણુ
ધમ્મદયાણુ, ધમ્મદેસયાણુ,
ધમ્મનાયગાણુ, ધમ્મસાગ્હીણુ,
ધમ્મન્યાહિત ચક્કવટ્ટીણુ

* એક પ્રકારનું આસન

* નમસ્કાર હો પરમપુરુષને । એ પરમપુરુષ ક્વા છે, તેનું વિરોધ
વર્ણન કરે છે પુરુષ વિષે સિદ્ધ સમાન, પુરુષ વિષે ઉત્તમ પુરુષરિક કમજ
સમાન, પુરુષ વિષે પ્રવાન ગધહસ્તિ સમાન, તેમજ લોકને વિષે ઉત્તમ,
લોકનાથ, લોકકલ્યાણકર્તા, જગતપ્રકાશક ને લોકમા દીપક સમાન, ધર્મદૃષ્ટા,
ધર્મોપદેશક, ધર્મનાથ, ધર્મરચના સારથી, તેમજ સ્વર્ગ, નરક, મનુષ્ય ને
તિર્યચ ગતિનેા નાશ કરનાર, તેમજ રાગદ્વેષના છતનાર ને છતાડનાર,
સ સારસમુદ્રને તરનાર ને તેમાથી તરાવનાર, તરવના જાણકાર ને જાણાવનાર,
કર્મથી ગ્વચ મુક્ત ને ખીનને મુક્ત કરાવનાર, એવા સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી,
કલ્યાણરૂપ, અચળ-નીરાગી-અનત-અક્ષય-અબ્યાબાધ-અપુરાનગમન સ્થિતિ-
ને પ્રાપ્ત થયેલ, રાગદ્વેષનેા ક્ષય કરનાર એવા સર્વ ભયોના જિતનાર
અરિહતને નમસ્કાર હો ।

જિણાણું જવયાણું. તિનાણું તારયાણું.
 બુદ્ધાણું બોહયાણું, મુત્તાણું મોઝગાણું.
 સવ્વન્નૂણું, સવ્વદરિસીણું,
 સિવ-મયલ-મરૂઝ-મણુંત-
 મક્ખય-મવ્યાખાલ-મપુણરાવિત્તિ
 સિદ્ધિગઠ નામધેયં દાણું સંપત્તાણું
 નમો જિણાણું જિઝ્ઞભયાણું.”

સ્તુતિ પૂરી થઈ. આખી પરિપદાએ ‘ નમો જિણાણું જિઝ્ઞભયાણું ’નો જયનાદ ગજવ્યો.

આ જયનાદનો પડથો ક્ષણવાર સર્વ દિશાએને બધિર બનાવી રહ્યો. આઠ પંડિતોને પણ શરણે ગયેલા સાંભળી નગરલોકનાં જુથેજુથ મહસેનવન તરફ ઊલટી રહ્યાં હતાં.

મહસેનવનમાં ઉમટી રહેલી માનવમેદની તરફ દષ્ટિ ધૂમાવતાં જ્ઞાતપુત્રે પોતાના ઉપદેશનો પ્રારંભ કર્યો:

“ મહાનુભાવો, દરેક ધર્મ અને દરેક પ્રાણી મારી દષ્ટિએ સમાન છે, કારણ કે હું ‘ સ્યાદ્વાદ ’ સિદ્ધાન્તનો પ્રતિપાદક છું. સંસારના મોટા રાગદ્રેષો જેવા કે જાણવાના દષ્ટિબિંદુના ભેદથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ ધર્મ, કોઈ વસ્તુ કે કોઈ ક્રિયા: દરેકને બે બાજુ હોય છે. એ બંને બાજુ જેવી-નિરબવી-એનો સમન્વય કરવો: એનું નામ સ્યાદ્વાદ છે. સ્યાદ્વાદના સિદ્ધાંતને અનુસરનારો માણસ પરસ્પર વિરુદ્ધ લાગતી બાબતોમાંથી પણ તત્ત્વ તારવી શકે છે. લોકો કહે છે કે હું કોઈ ધર્મની નિંદા કરતો નથી, કેવલ મારી વાતનું વિધાન કરું છું: એ વાત સાચી છે-પણ એમાં દંભ નથી. સ્યાદ્વાદ દષ્ટિવાળો માણસ વિવિધ દષ્ટિબિંદુથી દરેક ધર્મને નિરખે છે. અને દરેક ધર્મ અમુક દષ્ટિબિંદુએ સારો હોય છે. એ સારાનો સમન્વય સાધવો એજ

ત્રેયસ્વર છે માટે તમને પણ એ જ મિદ્ધાત અનુભવ્યા સૂચવુ છું એથી પારસ્પરિક દ્વેષ, ઝઘડા અને વૈમનસ્ય ઓછા થશે માણસ માણસની નજીક આવશે ને ગમે તેના મત કે અભિપ્રાય ધરાવવા છતાં 'સ્વાદ્વાદ' મિદ્ધાન્તના બળે નિશ્ચિત દષ્ટિકોણ પર એક થશે”

સભા શાન્ત ચિત્તે સાબળી ગહી હતી આ વેળાએ રાજાઓમાં ઉદ્ભવ સમાન એવા મગધેશ્વરે બોલા થઈ, બે હાથ બેડી પ્રાર્થના કરી-

“ નિર્ઘેય પ્રભુ ! આપનું સાસન પ્રવર્તાવો ! આપની માન્યતાઓમા માનનારો મન ધ્યાપો ! ”

“ મારું શામન ! મારો મધ ! બહુ ઢીંહું મગધપતિ ! પણ જાણી લેજો કે મારા શામનમા, મારા મધમા રાય-રડો બેદ નથી, નીચ-હિચ્ચનો બેદ નથી, જાતિ-ગોત્રની અડચણ નથી શ્રદ્ધાપૂર્વક મારા તત્ત્વજ્ઞાનને અનુસરનારો કોઈ પણ જીવ મારો અનુયાયી છે મારી પણ ઈચ્છા છે કે અહિંસા ધર્મનો અને સ્વાદ્વાદ શૈલિનો નેટલો પ્રચાર થાય તેટલો ઈષ્ટ છે, અને તે માટે હું સઘ ધ્યાપુ છું.

“ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા મારા મધના આ ચાર અંગો છે ત્યાગ એ મારો પરમ આદર્શ છે જગતનું જીવન ત્યાગ પર જ ચળાયેલું છે જગતની સુખરતા ત્યાગમાથી જન્મે છે એ ત્યાગ ભાનના પર જીવનાગ મારા મધના અનુયાયી બની શકે પણ દરેક અનુયાયી સર્વોત્કૃષ્ટ ત્યાગનો નમૂનો બની શકે નથી સામાન્ય રીતે ત્યાગ ધર્મમા માનનારો ને તે માન્યતા પ્રમાણે યથાશય વર્તનારો વર્ગ તે શ્રાવક ને શ્રાવિકા કહેવાય રીતે ત્યાગ ધર્મમા માનનારો ને માનના પ્રમાણે વર્તનારો વર્ગ તે સાધુ-સાધ્વી ”

જ્ઞાતપુત્ર કાણવાગ સ્થબ્યા તરત ઇન્દ્રભૂતિ ગૌતમ પોતાના દસ નિદાનો સાથે બોલા થયા ને વિનંતી કરી

“ પ્રભુ, અમને સાધુપદ આપો ! ”

“ મારા લક્ષમાં જ છે ગૌતમ ! તમને અગિયાર પંડિતરાજેને સાધુગણના ધારક તરીકે નિયત કરું છું. સાધુ સમુદાયમાં તમે અગિયાર ગણધરો કહેવાશો. ઈચ્છું છું ને આશીર્વાદ આપું છું કે ચિરંજીવ થઈ ચિરકાળ સુધી ધર્મનો ઉદ્યોત કરશો. ”

“ મારા દેવ, મને સાધ્વીપદે સ્થાપો ! ” સભાની એકગાળુથી મિષ્ટ સ્વર સંભળાયો. ખીલતી પુષ્પકળા સમી એક કુમારિકા હાથ જોડીને ઊભી હતી. ”

“ કોણ ચંદના મહાસતી ! ”

શું એ ચંદનખાલા છે, કે જેના મૂઠી બાકુળા પાછળ આવસ્થિના મેવામીઠાઈ વ્યર્થ બન્યા હતા ! એ જ રાજા શતાનિકની પુત્રી વસુમતી ! પ્રભુએ જેની ભિક્ષા સ્વીકારી જીવન-મરણની અટવીઓ ઉલ્લંઘાવી દીધી ! આખી સભા એ કુમારિકા તરફ તાકી તાકીને જોઈ રહી.

“ ચંદના, ત્યાગ માર્ગની પરમ પૂજારિણી ! તથાસ્તુ ! સાધ્વી-વર્ગની તું પ્રથમ પ્રવર્તિની ! ”

ચંદનાએ નિરુત્તર રહી સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યા.

“ મગધરાજ ને અભયકુમાર આદિ આવકો ને સતી સુલસા ને સતી ચેલ્લણા મારી શ્રાવિકાઓ ! ”

બધાએ ઊભા થઈ મસ્તક નમાવી સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો. અગિયાર પંડિતરાજે સાથે આવેલા શિષ્યોએ સાધુધર્મ અંગિકાર કર્યો. ઘણાએ શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યોઃ ઘણી સ્ત્રીઓએ સાધ્વીપદ ને ઘણીએ શ્રાવિકાપદ સ્વીકાર્યું.

“ મહારાજ, વ્રતદર્શન કરાવો ! ” સભાએ મંઘનાં વ્રતો કેવાં

હોના જોઈએ તે માટે આદેશ માગ્યો.

“ મહાનુભાવો! નતદર્શન ડગલુ તે પહેલા એક વાત જણાવનાની કે દરેક ક્રિયા શ્રદ્ધાથી ફળાવતી બને છે અર્થાત્ જે દેન, ગુરુ ને ધર્મને તમે આચરવા તેવાગ છો, તેમા તમારી દેન, ગુરુ ને ધર્મ તરીકેની પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવી વટે * એ દેવગુરુએ ગ્નૂ ડરેલા તત્ત્વોમા પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવી વટે આ શ્રદ્ધા એટલે સમ્યક્ત્વ । આવા સમ્યક્ત્વના ઉપાસક માટે મુખ્ય પાત્ર વ્રત છે આ પાત્ર મહાનત એટલે અહિમા, મત્ય, અમ્તેય, ત્યાગ ને બ્રહ્મચર્ય આ પાત્ર મહાનતો સાધુ-આધ્વીએ પ્રાણના ભોગે પણ પાળવાના છે, ગૃહસ્થો જરૂરી છૂટ લઈ શકે છે ”

આટલું શ્રવણ કર્યા પછી મભા મમાત્ત થઈ ગામમહારાજાઓએ મવગ્યાપનાનો ઉત્સવ ઉજવ્યો આ ઉત્સવના પડધાઓ આયાવર્તના ખુણે ખુણે પડયા નન ક્રાન્તિના પ્રવર્તક જ્ઞાતપુત્રનો મદેશ ઠેર ઠેર પ્રચરી વળ્યો.

* યા દેવે દેવતાસુદિર્ગુરૌ ચ ગુરુતામતિ ।

ધર્મે ચ ધર્મધી શુદ્ધા સમ્યક્ત્વમિદમુચ્યતે ॥

ધોગસાસ દેમય દ્રાચાર્ય.

મો હ પા શ

[૧૬]

સુંઘસ્થાપનાની એ છડી સવારીએથી મગધરાજ પોતાના મંત્રી-સામંત ને સરદારો સાથે પુનઃ રાજગૃહી તરફ પાછા ફરતા હતા. રણક્ષેત્રોના વિજયના જેવો આજના ધર્મવિજયનો આનંદ અપૂર્વ હતો. મહાપ્રભુએ મગધનાં જ યે મહારત્નોને શ્રાવક ને શ્રાવિકાપદે અંકિત કર્યાં હતાં. પ્રભુએ જાણે આડકતરો આદેશ કર્યો હતો કે મગધના નાથે મહાધર્મનો પ્રચાર કરવો.

અને એ મહાધર્મના પ્રચારની અનેકાનેક શક્યતાઓ મગધને વરી હતી. ચેલ્લણા ને નંદા જેવી રાણીઓ, અભય ને નાગરથિક જેવા વિશ્વાસુ મંત્રીઓઃ મેતાર્ય જેવા શ્રેષ્ઠપુત્રો અને માતંગ વિશ્વા જેવી સુંદર યે બેલડીઓ અહીં હતી. અનેક સુંદર વટવૃક્ષો પાંગરેલાં હતાં કે જેની છાયામાં ખીજાં વટવૃક્ષોને પાંગરતાં વાર ન લાગે !

આખી સવારી વનપ્રદેશની શોભા નિહાળતી આગળ વધતી હતી. મગધરાજ જ્ઞાતપુત્રના નવસંદેશને, અહિંસા અને ત્યાગની ભાવનાને રાજકીય વ્યવહારોમાં કેમ અંતર્ગત કરવી એની કલ્પનામાં મગ્ન હતા.

મગધરાજના ‘સેયનક’ હસ્તિની પાછળ જ મહામાત્ય અભય અને નગરશ્રેષ્ઠ મેતાર્યના પડછંદ ચલેલો હતા. મહામાત્યના ચહેરા પર આછી વ્યગ્રતા હતા. સદા સ્વસ્થ ને શાન્ત દેખાતા મહામાત્યના

મુખપરની આ ચિતાની રેખાઓ પડડી ચડાય તેમ નડોતી, પણ ચતુર મેતાર્ય પાસે એ છૂપાની ગકાય તેમ નહોતું.

“ મત્રીરાજ, ટપટ વિચારમા લાગો છો ? ” મેતાર્યે પોતાના અશ્વને જરા વધુ પામે ચલાવતા કહ્યું

“ વિચાર ? ” મહામાત્યે ભાગે દિલે ઉચ્ચાર્યું “ મેતાર્ય, વિચાર તો માનવમાત્રને આભાવિત છે ચાહો કે ન ચાહો એ તો આવ્યા જ કરે ને. ”

“ એમ વાત ઉડાવશો મા. વિચાર વિચારમા અતર હોય છે, મત્રીગજના સદા સ્વચ્છ હૃદયને સતાવી ગેલેલ વિચાર આભાવિત કે સામાન્ય ન હોય ”

“ મેતાર્ય, સાચું છે મુખ તો માણસના મનનું દર્પણ છે વિચાર તો બીજે ઢર્ધ નહિ પણ આ રાજજીવનનો છે. મિત્રે દિવસે એમાથી છૂટવાનો પ્રયાસ કરતો જઈ છું, તેમ તેમ વધુ ને વધુ એમા ગુલાતો જઈ છું ”

“ એટલે તમે રાજગાદીનો ત્યાગ કરના છજો છો ? ” મેતાર્ય આશ્ચર્યમગ્ન બની પ્રશ્ન પૂછી ગયો

“ રાજગાદીના ત્યાગનો નિર્ણય થઈ ચૂકેતો છે ”

“ મગધનું સામ્રાજ્ય નાનું પડ્યું ? ”

“ નાનું નથી પડ્યું એ જીવનનો રસ જ મારામા રહ્યો નથી ગૃહસ્થાશ્રમનું જીવન ગાળવા જેમ અમુ- ગસની આવશ્યકતા છે, એમ રાજવી જીવન ગાળવા માટે પણ પછી મને તો બધું નીરસ લાગે છે ”

“ તો શું કરશો ? ”

“ શાતપુત્રના શરણે જઈશ ”

“ સાધુ થશો ? ” મેતાર્ય અત્યંત આશ્ચર્ય અનુભવી ગયો

મહામાત્યની નિષ્કામવૃત્તિના એ પૂરા પરિચિત હતા, પણ એ વૃત્તિ આટલી હદે આગળ વધી હશે, એનું એને બાન નહોતું. મગધનું આટલું મહામૂલું સામ્રાજ્ય, છતાં શક્તિ—સામર્થ્યે કોણ આ કીર્તિવંત પદને તજવા સ્વપ્ન પણ સેવે ! મહામાત્ય મગધનાથ બને તો આજના લોકપ્રિય મગધનાથને પ્રજા ક્ષણમાત્રમાં મૂલી જાય, એટલી તો એમની મોહની હતી.

“ અદ્ભુત ત્યાગ ! ” મેતાર્યથી એકાએક બોલી જવાયું, અને એ ઊંડા વિચારમાં ઊતરી પડ્યો.

મહામાત્ય મેતાર્યની પ્રકૃતિ જાણતા હતા, ત્યાગની અત્યંત અભિરુચિ હોવા છતાં ભોગથી ન છટકી શકનાર આ જુવાનની વૃત્તિ તરફ તેમને અત્યંત માન હતું. તેઓએ જરા વધુ નજીક થોડા લીધો ને કહ્યું :

“ મેતાર્ય, એ ત્યાગની વાત આજે મૂકો ! તમને ખબર છે, કે મને એવેન બનાવી રહેલ તો મારી રોહિણેયને પકડવાની પ્રતિજ્ઞા છે. દિવસો વીનતા ચાલ્યા છે, પણ કંઈ થઈ શક્યું નથી.”

“ અદ્ભુત લૂંટારો ! ” પરગુણુ—પ્રશંસાના સ્વભાવવાળા મિત્રાર્યે કહ્યું : “ મહામાત્ય, જો કે એણે મગધની કીર્તિ સામે બાથ ભીડી એટલે મને શેષ છે : બાકી સુંદર યુવાન છે. શૌર્ય સાથે સંસ્કારની સુંદર છાંટ પણ એનામાં છે.”

“ પણ વારુ, મેતાર્ય ! તમારાં તો લગ્ન લેવાયાં સાંભળ્યાં છે. દેશદેશની, અજોડ સૌંદર્યભરી સાત કુમારિકાઓ તમારી સાથે પાણિ-ગ્રહણ કરશે. મગધનાથ વાત કરતા હતા, કે આ ઉત્સવ અત્યંત ભવ્ય થશે ! જો જો મેતાર્ય, સાત સાત સૌંદર્યવતીને પામી બીજું બધું વિસરી ન જાઓ ! ” મહામાત્ય અભયે વાત બદલી.

“મહામાત્ય, બહુ મોટી દુવિધામાં છું એક તરફ તમને જોઈ છું, જ્ઞાનપુત્રને નિગ્રહ છું, મહાસતી ચંદના ને સુલસાને અમરુ છું ત્યારે આ બધું ફિક્કું લાગે છે એમ લાગે છે કે બધું ચ નીગસ છે ગસ છે કેવળ ત્યાગ, વૈગમ્ય ને અર્પણુમા । પણ ક્ષણવારમાં પડદો ટટે છે, ને પેલા મદભર્યા નયનો ને માધુર્યની મૂર્તિઓ જોઈ છું ત્યારે કેદ ચડી જાય છે જાણે એમ લાગે છે કે આ સુવાળો સહચાર જ જીવનસર્વસ્વ છે । એને ન છોડી શકાય ।”

“કુમાર, કેટલાકના જીવનનું નિર્માણ જ એવું હોય છે, પ્રેરો કે ન પ્રેરો, એ ભોગ તરફ જ ધમવાનું એવાને ભોગ ભોગનવાનું ન રહેતા વૈગમ્ય તરફ ખેંચી જવામાં પણ જોખમ છે એવે ટાણે તમને ઉપજતી દુવિધા ઉપયોગી છે ભોગના ક્રીડામાંથી એટલાડો એ યોગ તરફ પ્રેરી જાય છે કુમાર, હવે મારે જુદા પડવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે જતા પહેલાં એક જ વાત કહું છું કે ભોગને પણ મર્યાદા છે, વખત આવે એને પણ છોડી દેજો ।”

“મહામાત્ય, ભલે રાગના ગુનેગારને દંડ દેના આજે સીધાવો, પણ મારા લગ્નમાં અવસ્ય હાજર રહેવું પડશે એ વિના લગ્નક્રિયા નહીં થાય ”

“લગ્નક્રિયામાં નિલજ્ય પણ નહીં પોસાય કુમાર, તો મહામાત્યને માથે જ લઈ લો ।” ગજરાજ પર આરુઢ થયેલ મગધનાથ આ મનાદ માજળી ગયા હતા તેમણે વચમાં કહ્યું

“પણ મદારાજ, મહામાત્ય તો આજ્ઞાધીન છે મગધનાથની આજ્ઞાની વાગ છે ” મેનાર્યે મહામાત્ય ટૂંક હા—ના બાણે, તે પહેલાં તેમને સુક્તિથી આધી લીધા

“કુમાર મેનાર્યના લગ્ન હોય એ વેળા હાજર રહેવાના વગર

કહે જ આજ્ઞા કે આમંત્રણ માનવાનાં. મગધના રક્ષકોના બાહુ મજ-
બૂત હશે તો રોહિણેય જેવો જગનો ચોરટો ક્યા પાતાળમાં છુપાશે ! ”

“ જેની વાતચીતમાં ત્રીજો માથું ન મારી શકે એવી કીટ ચાતુરી
વાપરો છો ! પણ કુમાર ! ગુનેગારને જેટલી મોડી શિક્ષા થાય તેટલી
પ્રજાને પોતાની વિશેષ નિરાધારતા બાસે. ”

“ મગધની પ્રજાને મગધપતિ કે મગધના મંત્રીને હવે નવે
નામે નથી મૂલવવાના ! પ્રજાને પૂરો ભરોસો છે, કે મગધનો શત્રુ
કદી સ્વસ્થ નહીં રહી શકે. આ ઉત્સવ સમાપ્ત થાય કે આપને
રજા છે. ”

“ સારું, જેવી તમારી ઈચ્છા ! ” મહામાત્ય અભયે હસતાં
હસતાં ન ગમતી વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

સવારી વેગથી આગળ ને આગળ વધતી જતી હતી. હાથી-
ઓના ઘંટારવો, અશ્વોના હણહણાટ અને રથોના ઘરઘર અવાજથી
આખો વનપ્રદેશ ગુંગળાઈ ઊઠ્યો હતો.

રાજગૃહી પહોંચવાને હવે થોડો પંથ બાકી હતો. મગધનાથના
હસ્તીની પાછળ ચાલ્યા આવતા મંત્રીરાજ અભય અને કુમાર મેતાર્ય
ફરીથી પોતાના પ્રિય રસ અધ્યાત્મવાર્તામાં ઊતરી પડ્યા.

“ મહામંત્રી, પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી આ નાત-જાત.
આ ધનદોલત, આ માયા-મોહ બધા તરફ તિરસ્કાર છૂટે છે. આપણું
જીવન જ એવું છે કે જાણે સાદાઈ અને સંયમ સાથે દુઃખનાવટ ! પેલી
વિરૂપા ને માતંગ ! કેવું સુંદર જીવન ! મહાપ્રભુએ નાત-જાતનાં
જાણાં કાપી નાખ્યાં એ સારું જ કયું. ”

“ મહામંત્રી, વિરૂપા તરફ તો મને કોઈ અકલ્પ્ય જેવું ચાલુ છે.
મારી માતાની એ પ્રિય સખી છે. રોહિણેયના હાથે ધાયલ થઈને

પહેલ મારી અજબ સેવા એના સિવાય કોઈ ન કરી શકે જ્ઞાત-પુત્રનો ઉપદેશ પચાવવો સહેલ નથી મારા વિચાર અને આચારમાં સરખા સામર્થ્ય હોય એમ મને નથી લાગતું વિચાર અને આચારમાં ઘણો ભેદ છે, છતાં ખાતરી રાખજો ! એક દહાડો જ્ઞાતપુત્રનો ઉપદેશ ચરિતાર્થ કરી બતાવીશ મન્ત્રીવર્ય, તમારા જેટલું સામર્થ્ય તો દુર્લભ છે ”

“ કુમાર, મમારને તો કરોળીઆની જાળ માનજો ! ”

“ એને પ્રાણાર્પણથી પણ ભેદવાની હોશ છે ”

“ વારુ મેતાર્ય, એક ચર્ચા તમને દહેરાની ગહી ગઈ અમારે વાદવિવાદ ચાલ્યો એકે ક્યું કે સત્ય ને અહિંસામાં પણ વેળા-ડવેળા ભેવાની ! ધારો કે એક મૃગલુ આપણી પામેથી પમાર થયું એને જતું જોનાર આપણા સિવાય ત્યાં અન્ય કોઈ નથી પાછળ જ એક કૂં પાગધિ આવીને પ્રશ્ન કરે કે મૃગલુ જોયું ? હવે આપણે શું કરીશું ? મેં ક્યું સત્ય કહ્યું તો હિંસા થાય છે ખોટું કહ્યું તો સત્ય હણાય છે મૌન ગહો તો પેલો તમારો ધાન કરે છે ત્રણમાથી શું કરવું ? મેતાર્ય, આ ચર્ચા ખૂબ ગમભરી નિવડી બોલો, તમે જો જનાજ આપો ઠા ? ”

“ જીવને સાટે પ્રતિજ્ઞા પાળની શિઠરીને સમજાવવો, ન માને તો પ્રાણનું પણ બલિદાન આપી પ્રતિજ્ઞા જાળવવી ! ”

“ શામાશ મેતાર્ય ! તમારી ભાવના બરાબર છે, પણ ભલા કોઈ એમ પણ કહે કે હરણ જેના કુદ પ્રાણી ખાતર મહા પગકમી માણસે મગી શીટવું ? ”

“ સત્ય અને અહિંસાપાલકને મન કીડી અને કુજ બધા ય મરખા છે અને એ ગીતે સત્ય અને અહિંસાની વેદી પર આપેલું

એનું અવિદ્વાન વ્યર્થ જતું નથી ! એ અવિદ્વાનને મૌનની વાચા આવે છે, ને જુગજુગ સુધી એવા હજારો શિકારીઓનું કલ્યાણ કરે છે. મરનારની શ્રદ્ધા જોઈએ. ”

આવી જ્ઞાનભરી વાતો કરતા કરતા બન્ને રાજગૃહિણી દરવાજાઓમાં પ્રવેશ કરી ગયા. સંધ્યાનો છેલ્લો પ્રકાશ જગત પરથી વિદાય લઈ રહ્યો હતો ને રાજગૃહિણી બન્ને દીપકોના પ્રકાશથી ઝળહળી ઊઠી હતી. એક ચોકમાં બન્ને જુદા પડ્યા. મહામંત્રી રાજ-મહાલય તરફ ચાલ્યા. મેતાર્યે ઘોડાને ઘર તરફ હાંક્યો, પણ એટલીવારમાં કોઈ બાળક તેમને કંઈ કહી ગયો.

મેતાર્યે ઘોડો પાછો ફેરવ્યો અને નગરના પાછળના ભાગમાં આવેલાં મેતવાસનાં ગૃહો તરફ ચલાવ્યો. રાત્રીને ટાણે મેતાર્ય મેતાના ઘર તરફ શા માટે ? કેટલાક નગરજનોના મનમાં પ્રશ્ન પેદા થયો ને પાછો નિત્ય વ્યવસાયમાં શાન્ત પડી ગયો.

મેતાર્ય ધીરે ધીરે ઘોડો ચલાવતો વિરૂપાને આંગણે જઈ ઊભો રહ્યો. વિરૂપા ઘરમાં દીવો પેટાવી એની સામે એકી નજરે જોઈ રહી હતી. વખતનાં વહેણની સાથે યૌવનની ખુમારી ચાલી ગઈ હતી, પણ પ્રૌઢ અવસ્થાએ તો વળી રૂપનો રંગ ગાઢો કર્યો હતો. એકાદ એ ઝીણી કરચલીઓએ ચહેરાને વધુ દેખાવડો બનાવ્યો હતો. ઓછાં સંતાન ને ઓછી સુવાવડો; બંનેએ એનો ઠસો જાળવી રાખ્યો હતો, છતાં એ ઉન્મત્ત કંઠ, મદભર ચાલ અને રૂઆબભર વાતો હવે નહોતી.

ઘોડાની હણહણાટી સાંભળતાં વિરૂપા દીવો લઈ બહાર આવી. આંગણમાં ઊભા કરેલા ફૂલછોડના ક્યારા ઉપર દીવો મૂક્યો.

“ મેતાર્ય, પધારો ! ”

“ શા માટે મને યાદ કર્યો ? ”

“ માનુ દિલ છે, ભાઈ! વજ્ર સરીખડી દિવાલોથી આધેલો સાગરનો બધ પથુ કોઝવાર તો તૂટી પડે છે ને ! ”

“ કોણ મા છે? કોના દિલની વાત કરો છો? કોના સાગરનો બધ તૂટ્યો? ” મેતાર્યનું દયાળુ દિલ બોલવા લાગ્યું

“ કોણ મા? હું મા ભાઈ, મસારમા દુ ખિયારી માતાનો ડઘ્ ટોટો છે? ” માનવીના દિલ ઉપર તીક્ષ્ણ ડરવત ફરતી હોય અને જેવા સ્વર નીડળે તેના સ્વરે વિરૂપા બોલતી હતી

શાણી હસમુખી વિરૂપાના આ વર્તનથી મેતાર્યનું દિલ દ્રવી ગિટ્યુ આ પહેલાં પણ કેટલાક પ્રસંગોથી મેતાર્યના મનમા ડઘ્ક શકાઓ જન્મી હતી એ ઘોડેયી ઊતરી વધુ નજીક ગયો એણે કંઈક ગળગળા છતાં મદ્દમ અવાજે કહ્યું “ હું ઘણા વખતથી જોશી છું કે તમે મને જોઈ બેચેન બની જાઓ છો, ડઘ્નું ડઘ્ બોલી નાખો છો બેદ ભરી આ રીત ગા માટે? આટલો મનભાર ગા કારણે? ”

“ મનભાર ઓછો કરવા ઘણી ય મથુ છું, કુમાર! પ્રત, તપ પણ કરું છું શ્રમણોના ઉપદેશમા ય જતા ચૂકતી નથી, પણ ન જાણું છું આ વાસનાનું જૂત મારો પીછો જ છોડતું નથી ”

“ કંઈ વાસના? ”

“ મતાનની ”

“ તમારે સત્તાન કયા છે? પારંગના સત્તાન જોઈ શા માટે દિવ બાળો છો? મરેલાને વિસારનામા જ બુદ્ધિમાની છે ”

“ કોણ મરેલું? મારું મતાન? ” વિરૂપાની આખો ફાટી

“ હા, માતા રહેતી હતી કે હું જન્મ્યો તે જ દિવસે તમે પણ એક બાળકીને જન્મ આપેતા એ મરી ગઈ ”

“કાણુ મરી ગયું ? મારું સંતાન તો જીવિત છે. મારું સંતાન અમર છે. મેતાર્ય, મને એક વાર ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દેવાની રજા આપ કે હું તારી મા છું.” વિરૂપા હૃદય પરનો કાબૂ ગૂમાવી બેસી હતી.

“વિરૂપા, શા માટે મુંઝાઓ છો ? જ્ઞાનપુત્રનો ઉપાસક-ધનદત્ત શેઠનો પુત્ર, માતાની પરમ સખીને માતા કહેતાં નહિ શરમાય !”

“મેતાર્ય, અત્યારે મારી શુધ્ધશુધ્ધ કેકાણે નથી. હૃદયના પહાડમાંથી ક્યાંક લાવા ઊગળવા લાગ્યો છે, કડાકા થાય તો ડરીશ મા ! તું ધનદત્તનો પુત્ર નહિ, મારો ! વિરૂપાનો ! માતંગનો ! મુજ ચંડાલણીનો તું પુત્ર ! બેટા, આ છાતીનાં દૂધ તારા માટે જ હતાં. વચનને ખાતર ખીજાને આપેલો ! હા, હતભાગિની વિરૂપા !”

વિરૂપા આટલું બોલતાં બોલતાં ઢગલો થઈ જમીન પર પડી ગઈ. મેતાર્યે એકદમ આગળ વધી એને ઉપાડી આંગણમાં સૂવાડી. મોં ઉપર પાણી છાંટી કપડાથી હવા નાંખી. થોડીવારમાં એ બેસી થઈ. ભાનમાં આવતાંની સાથે એ બોલવા લાગી:

“મેતાર્ય, રુધિરની માયા વિચિત્ર છે. તારું એક એક હાડકું, તારો એક એક અવયવ મારા હાડમાંસનો બનેલો છે. દુનિયામાં ઘેલામાં ઘેલું ગ્રાણી મા છે, નહિ તો ભલા; અર્પણ કરેલી દોલતને કોઈ યાદ કરતું હશે ! પણ બેટા, મુંઝાઈશ મા ! કીર્તિ અને કુળને સિંહાસનેથી તને નહિ ઉતારી લઉં. એકવાર તને ભેટી લેવા દે ! ધગધગતી આ છાતીને તારા આશ્લેષથી શાન્તિ પામવા દે ! બેટા, આ તારા રક્તકપોલ પર પહેલું ચુંબન ચોડવાનો અધિકાર આ હતભાગિનીનો જ હતો. બસ, કેવળ એકવાર મા કહેતો જા ! બેટાનો સાદ સાંભળી મોત પણ મીઠું લાગશે.”

“વિ...રૂ...પા, ! તમારી વાણી કંઈ સમજાતી નથી. જરા

વિસ્તારથી દેહો જો ”

“ વિસ્તારથી સાબળીય ? બસે બેટા, સાબળ ! ” વિરૂપા ધીરે ધીરે અચ્છેદી ગીતે વાત દેહવા લાગી

“ વિરૂપા ! મને મોતના મુખમાથી પાંજી લાવનાર મારી જનેતા-સમી વિરૂપા ! આ વ્યગ્રતા કેવી ! તમારી વાણી નથી સમજાતી ! જગ વિસ્તારથી સમજાવે ! ”

“ સમજાવુ છું બેટા ! જ્યારે બંધી લાજશરમ છોડીને તારી સામે બિમી છું, પંજી થા માટે અતગ્ના અનગ્રેધને આડે લાવીશ ! બેટા, વાત દૂકી છે ધાર્યું હતું કે આજે થશે ને કાલે બ્રહ્માર્ષ જશે. પણ એ ન બન્યું તું જાણે છે કે ગેદાણી અને હું બંને સહિયર છીએ અમાગ મખીપણને ઊંચ-નીચની દિવાલો બેટી ગઈ નહોતી શેઠાણીને મતાનની અજ્ઞ હતી એમના દેહની ગરમી બાળકને જન્મના ન દેતી કોઈ જન્મતું તો જન્મતું નહિ ! ધનકુબેર ગેદને વારસની જરૂર હતી, અને એ જરૂરિયાત માટે તઓ બીજી પત્ની કરવા માટે પણ તૈયાર હતા અને એમ થાય તો ગેદાણીને માથે ગોદ્યતું સાવ બિંબુ થાય કુદગતનો જ એ મ દેત માત્રુ છું, કે અમને બંનેને સાથે મહિના હતા આ માટે મેં જગ દેવે-મોગન આપીને મોદો કર્યો મારે પુત્ર જન્મે તો એમને આપવો એમને જ જન્મે એની માતા મારે બનવું ! ”

વિરૂપા જાણે વાત દગ્તા થ થાળી ગઈ હતી વગેરે પંજી એના અંતરના કમાડ આજે બિધડતા હતા

“ બેટા, એક મુદ્દે રાતે વેદનાની વાણી પોદાગતા તને જગતના પ્રથમ દર્શન દરાવ્યા અમાગ સ દેત મુજબ વિશ્વાસુ દામી નંદા તૈયાર હતી મતાનની કુગળનાથી આપતે ચર્મ-ગર્મ ગેદાણીને પુત્રી અવતરેલી, પણ ગરમીથી એ ખદખદી ગઈ હતી થોડે દહાડે એ

ખિચારી પરલોક-પ્રયાણ કરી ગઈ. બેટા, તારું એકેએક અવયવ મારા હાડમાંસનું છે. નથી ઈચ્છતી કે મને માયામોહ વળગે ને તારું ભવિષ્ય ઘેરું બને: પણ વેળાકેવેળાએ મારું મન મારું નથી રહેતું! તારી પાછળ ઘસડાય છે. તારા ઓષ્ટની લાલી ને તારા દેહની સુરખીને ચુમી લેવાનું મન થાય છે. અરેરે! નંદા તને લઈ ગઈ એ વેળા બેટા, તારા દેહ પર હાથ ફેરવવા જોટલી ય સ્વસ્થતા મારામાં નહોતી. વર્ષો બાદ આજે એ આકાંક્ષા મનને ઘેરી વળી છે. માનો અધિકાર! જનેતાનો હક્ક!”

વિરૂપા આગળ કંઈ ન બોલી શકી. એ દોડીને મેતાર્યને ભેટી પડી. મેતાર્યે પણ વિરૂપાના સ્કંધ પર મસ્તક અવલંબતાં એટલું જ કહ્યું:

“મા!”

“બેટા!” ને વિરૂપા ઘેલી બની મેતાર્યના કપોલસ્થળને ચુમી રહી.

પરવશતાની એક ક્ષણ! જીવનની એક મધુરી પળ! દૂર આંખાવાડીયામાં કોયલો જાણે નાચી બેઠો. ઉપર નભોમંડળમાં જાણે તારકો આશ્ચર્યમુગ્ધ બની નીરખી રહ્યા.

મોહપાશની એક ઉત્કટ ક્ષણ પસાર થઈ ગઈ ને વિરૂપા સ્વસ્થ થઈ ગઈ. કેને ભેટે છે! કેને આલિંગે છે? વિરૂપા, જાત સંભાર! સ્થિતિ ને સમય વિચાર! રાજગૃહીના ધનકુબેર, મગધરાજના પ્રિયપાત્ર, મહામાત્યના મિત્ર, અરે, આવતીકાલે સાત સાત સુંદરીઓના ભરથાર બનનાર સાથે આ કેવી એજાઓ! વિરૂપા આ બધી ઘટનાનો વિચાર કરતી ધૂળ રહી હતી. પોતે કેવું કાર્ય કર્યું એની કલ્પનાથી વિવશ બની રહી હતી.

મેતાર્ય પણ હવે શાન્ત થયો હતો. એણે કપોલપ્રદેશ પર છવાયેલી સ્નિગ્ધતા લૂછતાં કહ્યું:

“ ત્યારે માગે પિતા માતંગ અને મારી મા વિરૂપા ! મારું કુળ મેત એમ ને । ”

“ કોણ દુષ્ટા તને મેત કહે છે ? એની જીભ જ ખેચી લઉં । ”
કરીથી વિરૂપા આવેશમાં આવી ગઈ “ મેતાર્યને માગે પુત્ર કોણ કહે છે ? એ તો ધનદત્તનું સત્તાન ! વિરૂપા તો પાગલ છે, એનું કથ્યુ કોઈ માનશે મા । ”

“ મા, મુઝાગો નહિ ! મેત કુળ મારે મન હીણ નથી મારું કુળ જ મેત ! આજથી હું મેત ! હું તો વિરૂપાનો પુત્ર જોને ગરમ આવતી હોય એ એને છોડી દે ! ધનદત્ત માગે પિતા નહિ, ને દેવશ્રી મારી માતા નહિ કુળ, કીર્તિ ને પૈમો, બધું ય માતાના પ્યાર પામે શીકું છે હું મેતાર્ય નહિ, મેતાગજ । ”

મેતાર્યના આ લાંબા વાક્યો દરમ્યાન વિરૂપા પાછી મનને ગિચર કરી શકી એણે મેતાર્યના જવાબનો કંઈ ઉત્તર ન વાળ્યો એ કંઈક ગભીર પ્રિયારમાં ઊતરી પડી ચોડીવારે બોલી

“ મેતાર્ય, ગરીબ માતાનું વચન કદી નહિ ઉઘાપો ? ગરીબ મા મદદ વહાલી લાગતો ? ”

“ મા અને ગરીબ ? મા એ મા છે માનું વચન શિગસાન છે પરીક્ષા કરી હોય ત્યારે કંઈ જોશો । ”

“ આજે જ પરીક્ષા કરીશ ”

“ બે ”

“ આ તારી ગરીબ માતાની આજ્ઞા છે, કે આ વાતને તારે બૂધી હતી. કોઈથી ધનદત્તના પુત્ર બની જવું ! વિરૂપા તારી કોઈ નહિ, એમ સ્વીકારી લેતું. ”

“એમ હવે ન બને!”

“તો માતાની આજ્ઞા શિરસાવંઘ શાથી! મેતાર્ય, જા ચાલ્યો જા! માતાને દુઃખી કરીશ મા! માતંગ આવતો હશે. દેવશ્રી તારી રાહ જોતી હશે. એનું હૈયું ભાગું તો જન્મોજન્મમાં પણ મારું કલ્યાણ ન થાય!”

“ખીજનું હૈયું સાખૂત રાખવા પોતાનું ભાંગવું?”

“હા બેટા! ઘણીવાર પોતાનું ભાંગીને જ પારકાનું સાખૂત રાખી શકાય છે. પ્રકૃતિનો જ એ ક્રમ છે. જગત આખું એકખીજના ત્યાગ પર નભે છે. પહાડ પોતાનાં વજ્ર જેવાં હૈયાં ભેદીને જ શુભ્ર-સલિલા ગંગામાતાને માર્ગ આપે છે. આ ગંગામાતા પવિત્રતમ પૃથ્વીને રસવતી બનાવવા ઠેરઠેર વહેતી આખરે ખારા સાગરમાં સમાય છે. કોઈ કહેશે કે અરેરે! મીઠા જળને ખારા જળમાં ભેળવી દીધું, એવું ગાંડું તે બલિદાન કહેવાય! કુમાર, તું તો ડાહ્યો છે. વિદ્વાન છે. તું જાણે છે, કે એ બલિદાન જ ફરી વર્ષાનાં વાદળો લાવે છે: ખારા સાગરનાં પાણી ફરી મીઠાં બની બધે વરસી પડે છે.”

“મા, અભણ છતાં આટઆટલું મનોમંથન!”

“બેટા, એ મનોમંથન જ મારા જીવનનું સર્વસ્વ રહ્યું છે. એ વિના હવે જીવાય તેમ નથી, પણ મેતાર્ય, ખબરદાર હવે મને મા કીધી છે તો? ન તું પુત્ર ને ન હું માતા! મારી સખીના જીવનને જો હાનિ પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરીશ તો ભવોભવ તારું ને મારું ભલું નહિ થાય. મેતાર્ય, આજની આ મારી નબળા ક્ષણે માટે મને માફ કર!”

“મા...” આવેલો ‘શબ્દ અડધે ગળી જતો મેતાર્ય બોલ્યો:
“કોણ માફ કરી શકે? મગધની એક મેત-નારીના જેટલી સમર્પણની

તાકાત મગધના વીરોમા ય નથી વધુ નથી કહેતો તારી ઈચ્છા મુજબ થશે ”

“ કલ્યાણુ થજો તારુ ! ખસ, હવે જલદી પાછો ફર ! ”

આકાશના તારાઓ સામે મીટ માડતા વિરૂપાએ ઉચ્ચાર્યું, જાણે એ આકાશના વિસ્તૃતપટ પર જીવનકથાનો વધુ ભાગ અકિત કરી રહી હતી

ધીરી ગતિએ મેતાર્ય અશ્વ પાસે આવ્યો ને મદ ગતિએ તેના પર આરૂઢ થયો એના મસ્તિષ્ક પર જ્ઞાતપુત્રના વૈરાગ્યની, મત્રીગજ અભયના ગાદીત્યાગની અને વિરૂપાના આ સર્વસ્વત્યાગની નાતો હથોડા મારી રહી હતી

જગત કેટલું મહાન ત્યારે પોતે કેટલો ક્ષુદ્ર ! બધા ય એક ઉચ્ચ આદર્શની પાછળ ઘેલા બન્યા હતા, ત્યારે એને મસારમુખના, સૌ દર્પ-પિપાસાના, સમૃદ્ધિ-વૈભવભોગના સ્વપ્ના આવી રહ્યા હતા પણ બલા, આવી ક્ષેત્રોએ એને સતાપ કરાવનાનું વિરૂપાને શુ કારણ મળ્યું ? એક માતા થઈને પુત્રના સુખમા શા માટે નાનો એવો સતાપનો કીડો સળગળતો કર્યો

વિરૂપા પાસે એનો કંઈ ઉત્તર નહોતો, પણ ઉત્પવધેતું માનવમન એનો ઉત્તર દઈ રહ્યું હતું કુમાર મેતાર્યના લગ્નોત્સવની છેલ્લા કેટલા-એક દિવસોથી ઝડપભેર તૈયારીઓ થઈ રહી હતી મગધરાજ વગેરે, જ્ઞાતપુત્ર સર્વજપદને પ્રાપ્ત થયા હોવાથી દર્શને મહામેનવન તરફ ગયેલા હોવાથી તેમના જ આગમનની રાહ હતી ઉત્પવની તૈયારીઓ દિવસે દિવસે મપૂર્ણ થઈ રહી હતી

એ ઉત્સવમા માતા તરીકે રોહાણી અગ્રભાગ લેશે, ધનદત્ત ગેહનો મુન્ન પુત્ર અસ્થે ચડશે, વિશાળ મસ્તકનાળા, આભનઆહુ મેતાર્યને બોઈ સહુ પ્રશંસાના પુષ્પો પાથરશે નગરના નાગીવૃદ્ધો

હોંશભેર શેઠાણીને ખિરદાવશે, શેઠનાં પ્રશંસાગીત ગાશે ને મંગળ મંગળ વર્તી રહેશે. એ વખતે વિરૂપાનું સ્થાન ક્યાં ? શેઠાણી કહેતાં હતાં કે એનું સ્થાન અગ્રગણ્ય હશે. પોતાની સાત સાત પુત્રવધૂઓ સહુ પ્રથમ એના ચરણે નમશે, પણ વિરૂપા-એ ઈચ્છતી નહોતી.

એ તો પોતાનું સ્વયંનિર્મિત સ્થાન શોધી રહી હતી. એ સ્થાનની શોધ અકારી હતી. એકાદ શેરીના ખૂણે ઊભા રહી આંધ્રેથી આશીર્વાદ આપવા સિવાય એનામાં ખીજું સામર્થ્ય નહોતું.

આવી વેળાએ માનવીને પોતાનાની પીડ ઉપજે એ સ્વાભાવિક હતું. એવી પીડથી જ વ્યાકુળ બની એણે આ પગલું લીધું હતું. જગત મેતાર્યને વખાણે, ભેટે, ચુમે એ પહેલાં ચુમવા ને ભેટવા એણે મેતાર્યને બોલાવ્યો હતો.

પણ બોલાવ્યા પહેલાંની ક્ષણો ખૂબ જ કઠિન ને દુઃખદાયક હતી. એમાં ને એમાં એનું શરીર ધસાતું ચાલ્યું હતું.

દાંપત્યનો પ્રારંભિક વિકાસ મોટે ભાગે વાસના પર હોય છે, છતાં સદા ય માનવીને ગાલ ગુલાબ લાગતા નથી, ને ઓછ પરવાળા ભાસતા નથી. વાસના એક દહાડો થાકે છે, ને ત્યારે દાંપત્યને સદા તાણુ રાખવા સંતાનની જરૂર ઊભી થાય છે. એ વેળા સંતાનના ગાલની લાલી અને અધરોનાં પરવાળાં પતિ-પત્નીની ચર્ચાનાં ને મોહનાં વિષય બને છે.

વિરૂપાના મદભર દેહસૌંદર્યે માતંગને આજ સુધી કશો જ વિચાર કરવા દીધો નહોતો. થોડું ભણેલો, છતાં વધુ ગણેલો માતંગ વિરૂપાની મોં પર વિખરાયેલી બે એક લટ ઉપર તો પ્રેમગીત ગાવા લાગી જતો, અને એનું જ કારણ હતું કે વિરૂપા માતંગ ઉપર આધિપત્ય રાખતી.

છતા માત ગને એડો રૂપદિવાનો હગવીએ તો એ પણ એડપક્ષી ન્યાય થયો ગણાય માત ગ મત્રસિદ્ધોનો ગમ્મ હતો એના લાખા વાળ ટર્ધ પિરપાથી ઓછા રૂઆબદાર નહોતા ડાને કુડલ, હાથે બામ્બુબધ પહેગીને છૂટા કેગે એ ફરતો ત્યારે સાક્ષાત ડામદેવનો અનતાર લાગતો અલબત્ત, મેતની જાત એ વેળા હલપ્રી હતી, પણ વેદમત્ર સિવાય એ બધું બણુતી, અધિદાર ભોગવતી, એમા પ્રભુ મહાવીર મળ્યા મેતોનો બેડો પાર થયો

વિરુપા ને માત ગ એના ધર્મશ્રેષ્ઠ મેત હતા એમનું દાપત્ય અખડિત હતું, પણ હવે વાસનાનો થાડ લાગ્યો હતો ઘણીવાર બન્નેના મનમા થયા કરતું કે આપણા આ મહેલને કોઈ નવા ચાલલાની જરૂર છે આપણા ઊવનમા રસ પૂગનાર કોઈ નવું તત્ત્વ ઉમેરાવું ઘટે. દિનમો વીતતા ગયા, પણ એમાનું ટર્ધ ન બન્યું માત ગ ટર્ધ નિગમ રહેતો જણાયો એની નિરાશા દૂર ડગ્વા મેતાર્યને બધો ભેદ ઢી દેના બોલાવ્યો, પણ આખરે સ્ત્રી તે સ્ત્રી ! એણે રોટાણીના દિલ પર વરસનાર વજ્રપાતની કપના ટરી અને મેતાર્યને આ રહમ્ય કોઈને ન કહેવાના સોગમ સાથે વિદાય દ્યો

રંગમાં ભંગ

[૧૭]

મેતાર્યના દેહસાદૃશિરસાંધ્યા પછી તેમ મૃત્યુઅવસ્થામાં ગીત્યા. પ્રેમ અને શૌર્યથી બરખરે સાગતી આ સંસારની સપાટીની નીચે પડ્યું એવું અજ્ઞાન મૃત્યુ વળેના પેાય છે. એવી એને વિચારણા થવા લાગી. સંસારની શેરીઓમાં જે પ્રેમ છે. જે પ્રેમથી પિતા પુત્ર માટે મૃત્યુ છે. ને પુત્ર પિતા માટે અદિ આગે છે, પત્ની પતિ માટે સતી રાગ છે. ને પતિ પત્ની માટે જીવતી વિનામાં જીવે છે: એ અવશ્ય પ્રેમ દરેક. પણ એથી ય ઉંડાણમાં જીવરીએ તો એ પ્રેમ પ્રેમ નથી લાગતો. મેતાર્યને લાગ્યું કે એ સ્વાર્થની કંઈ માયાન્તળ છે. મમતાના ઉધામા છે.

પેલો પ્રેમ તો નિર્વ્યાજ, નિર્દોષ, નિર્મળ અને પોતાના પ્રેમ-પાત્રને વધાવે છે. એને ભાવીની આશા કે વર્તમાનની કંઈ શુભેચ્છા હોતી નથી.

વિરૂપાએ એવો પ્રેમ ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યો. એ પ્રેમમાં નખળાઈ નહોતી, કીર્તિલોભ કે અર્થલોભ નહોતો. એણે પોતાની વાડી ઉજ્જડ બનાવીને ધનદત્ત વ્યવહારીઆની વેરાન વાડીમાં અમુલ્ય છોડ વાવ્યો હતો. આ ઓછું શૌર્ય નહોતું. શત્રુની લોહીપિપાસા

માટે ગમેથી ખૂનખાર જગ ખેડનાર થોદા ડરતા આ જગ મામાન્ય નહોતો

મેતાર્ય વિચાર હતો ચાલ્યો એમ એમ એને વિરૂપા અત્યંત મહત્વશાલિની લાગના માડી ધનદત્ત અને પોતાની માતા એની પામે દિક્ષા લાગવા માડ્યા. વિરૂપાના ચબ્દોમા જે વહાલપ ને દર્દ હતું એ જીને નહોતું પોતાને 'ખેટા' કહીને સખોધતા આખોની કીળીઓ જે નૃત્ય કરી બેસતી, એ વર્ણવવું અશક્ય હતું

મેતાર્ય વધુ ને વધુ લાગણીપ્રવાન બનતો ચાલ્યો એને અન રમા લાગી આવ્યું કે શા માટે જેના ઉદરના માંસમજનથી આ દાડ્યામ બધાયા, એના પુત્ર ન થઈ જવું ? આ વિદ્વતા, આ કુશળતા આ નિપુણ વ્યવહારિકપણ ગા માટે ભરેલામા ભરતા માટે વ્યય કરવું ? શા માટે મેનકુજોને ભુદિ, લક્ષ્મી ને કીર્તિથી ઉન્નત્યજ ન કરવા ? આ બાહુઓની પ્રચડ તાકાતથી ને આ કુનામ ભુદિથી દેવ મેનનું ઘર સમૃદ્ધિથી ભરી ન નાખવું ? કુળમેવા, માતૃપિતૃમેવા નુ એ નથી માગતી ? મેત મનીને હવતા મેતાર્યને ગા ગા અતગથો નડો ? અને નડો તો યે મદાસતી ચડના જેવી ગજકુવરીને અધમ પાળીપથી તો ઓધાને ! જે એક કામળ સ્ત્રી કરી ગઈ, એ કદાચ પુરુષ નહીં કરી નકે ?

વિરૂપા ! વિરૂપા ! મેતાર્ય ઊભો થઈ ગયો ખડમા ચાર તરફ આટા માગવા લાગ્યો ત્યાં ત્યજે દોષ પોદાર પાડીને કહેતું લાગ્યું

“કુમાર ! વિરૂપાની વાત બૂધી ગયો ? તું જેને મા માને છે, એની જ આજ્ઞા વિસરી ગયો ? ઘેસી વિરૂપાના એ વ્યર્થ બકવાદને આગળ પડી તારે કદી અમરો નહિ ! તું શ્રેષ્ઠપુત્ર ! પ્રખ્યાત ધનદત્તવ્યવહારીઆ પુત્રગણ ! નિર્ભય—નીર્ભય થયેલ વિરૂપાના દિલને શાના પદોચાડવા નાંખે આટલું કંઈ જ નહીં ! ઉમિ ન સતો, કુમાર ! એ જ ઉમિલના

વિરૂપાના દેહને ખાઈ ગઈ ! એના તનમનના રસકસ ચૂરી લીધા. ઘણી ય વંધ્યા સ્ત્રીઓને સંસાર ઉગ્મળતી મેં નીરખી છે ! વિરૂપાના નસીબમાં એવું કંઈક રાખતો જો ! શાન્ત થા ! સ્વસ્થ થા ! રાજગૃહીના અતિથિગૃહોમાં તને વરવા હોંશે હોંશે આવેલી પેલી સાત સુંદરીઓનો વિચાર કર ! જરા નીચે વાગી રહેલા વાઘોના મીઠા સ્વર તરફ લક્ષ આપ ! કેવા મીઠા સ્વર ! કેવો મધુર સમય !

અદશ્યમાં આપી રહેલ આ હપકો જાણે મેતારજને લાગ્યો. એણે નીચે નજર કરી.

અને વાત સાચી હતી. ભવનના મોટા ચોટમાં વિવિધ જાતના વાજિંત્રોના સૂર ઘેવડાઈ રહ્યા હતા. નટ, નર્તકો ને મહો આજના ઉત્સવમાં વિવિધ પ્રકારે મનરંજન કરવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા. કથક, રાસક ને આખ્યાતાઓ વિવિધ પ્રકારની વાણી વડે પ્રશંસાભર્યાં કથાનકો ઉચ્ચારી રહ્યા હતા. હય, વાજિ ને રથીઓની હારમાળા ખડી હતી.

અપૂર્વ એવો ઉત્સવ આજ રચાયો હતો. ગ્રામ, નગર, પુરપાટણ, આકર, દ્રોણમુખ ને દૂરદૂરના *મંડપોમાંથી જનકુળો જળના સ્રોતની જેમ ચાલ્યાં આવતાં હતાં. ધનદત્ત વ્યવહારીઆનો વ્યવહાર દૂરદૂરના દેશો સાથે ચાલતો હતો. એ દેશોથી પણ ઘણા વ્યવહારીઆ રાજગૃહી આવ્યા હતા.

ધન, લક્ષ્મી ને લાગવગ આજે છૂટે હાથે વપરાતી હતી. મગધેશ્વર મહારાજ એણિકે પણ પોતાના રાજભંડારે ખુલ્લા મૂક્યા હતા. રાજશાહી સાધનોનો ઉપયોગ છૂટથી થઈ રહ્યો હતો. ખુદ ઈશ્ર

* ગ્રામ—ફરતી વાડી હોય તે. નગર—રાજધાની ન્યાં હોય તે. પુરપાટણ—જળ ને સ્થળના માર્ગ ન્યાં હોય તે. દ્રોણમુખ—જળમાર્ગ હોય તે. મંડપ—અઢી ગાઉ ફરતાં ગામ ન હોય તે પ્રદેશ.

પોતે અમરાવતી વિસરી જાય એવી શોભા રચાણી હતી

મેતાર્ય માટે ચાર ઘંટાનાજો અસ્વરથ આણવામા આવ્યો હતો. ગ્યના આગળના ભાગમા સુદર શિષ્યવાળા એ કળાયેલ મોર ચિતર્યા હતા. સુનર્ણગ્યા એ મોરપિચ્છમા નીલમ જડયા હતા, અને એની ચાચ મ્હટિકની બનાવી હતી મણિમુક્તાજડયુ છત્ર હવાની મદમદ લહરીઓ સાથે ડોલી રહ્યું હતું. ગ્યના ચક્રો પર રૂપેરી ધુધરીઓ હતી ચાર સુદર અશ્વો ઊભા ઊભા મદથી જમીનને ખોતરી રહ્યા હતા.

અને આવું જ દૃશ્ય રાજગૃહીને પાદર દેશદેશથી વરવા આવેલી કન્યાઓના વાસસ્થાનતુ હતું હય, વાજિ ને ગ્યીના હણહણાટ ત્યા નહોતા પણ શાહીમહેમાનગૃહના આગણામા સાત સુદર શિષિકાઓ ચતુર દાસદામીઓને હાથે શણગારાઈ રહી હતી કોની ગિણિકા મર્વ-ત્રેષ્ટ એની જાણે-અજાણે હોડ આદરી હોય એમ લાગતું હતું.

મ્હટિકની મૂર્તિઓ જેવી સાત સાત સુદરીઓ વાગે વારે આજાશ સામુ જોતી શણગાર મજા ગ્રહી હતી ગોગજ સમયે પ્રસ્થાન મુદ્દર્ત હતું મુગ્ધાનગ્યાની લાલપ બધાના દેહ પર રમી રહી હતી. ડ્યા અગને ઈષ્ટ ઉપમા ઓપશે, એની જ મુઝનણ થતી હતી મૌદ્યની માદાર મૂર્તિઓ જેવી આ સુદરીઓમાથી કોઈ પોતાના મપૂર્ણ વિદમિત ડમળ જેવા નેત્રોમા ડાગળની ગ્યના ડગતી હતી, તો કોઈ પોતાના મિનઢ ને ફૂલગુલાળી ડપોલસથળ પર ડસ્તૂરી વગેરે નુદગ દ્રવ્યોની પત્રનેખા રચતી હતી ડદળીદળ જેવા કોમળ પગમા ધૂધરીઓ-વાળા નેપૂર, ડમનીય ડટીપ્રદેશ પર મુવર્ણ ડટીમેખલા ને કાવ્યની એડ એડ પકિતસમા હગ્તોમા વલય પડેગી ગ્રહી હતી વગર ટૂંગારે મૌદ્યનો અવતાર લાગતી સુદગીઓ. ટૂંગારમૌહ્યથી વ્યય ગતિવ્યવહાર બની જોડી હતી મામાન્ય નનરે નેનારને પણ સ્વાભાવિક લાગતું કે કુમાર મેતાર્યના પગમ ભાગ્ય ખીટ્યા છે.

ધીરેધીરે સૂરજ પશ્ચિમાકાશમાં ઢળતો ચાલ્યો. ગગનના ગોખ પર મુઘ્ધયૌવના સંધ્યા પોતાની ગુલાબી લાલી પ્રસરાવતી ડોકિયાં કરવા લાગી. બરાબર આ વેળાએ એ ગુલાબી લાલીને ઝાંખી પાડતી આ સાત મુંદરીઓ શિબિદાઓમાં બેસવા લાગી.

સેવકોએ સુગંધી તેલોથી મહેકતી મશાસો પેટાવી. શિબિદાઓમાં હવાની લહેરોમાં મંદમંદ જૂલી રહેલાં હીરામેતી ને સ્ફટિકનાં નાનાં નાનાં સુંદર ઝુમ્મરો એકાએક હજારો પ્રતિબિમ્બ પાડી ઊઠ્યાં ને એ શિબિદાની બેસનારીઓના ચહેરા પર તેજનાં અર્પવં ફિરલો વેરવા લાગ્યાં.

વાર્જિત્રોના નાદે પ્રસ્થાનને વધાવી લીધું.

નગરને આંગણે આંગણે રંગોળીઓ પૂરવામાં આવી હતી. આસોપાલવનાં તોરણો ને સુગંધી ઇન્દ્રભર્યા દીપકોની દીપમાળ રચવામાં આવી હતી. ધનદત્ત શ્રેષ્ઠિએ પોતાના સાત ખોટના એકના એક સંતાન માટે દેશવિદેશમાંથી વિધવિધ દેહશોભા ધરાવતી કેવી મુંદરીઓ આણી છે, એ જોવાની સહુની અત્યંત ઉત્સુકતા હતી.

ચિંતા જર્જરિત દેહવાળા વિરૂપા પણ આજે અત્યંત ઉત્સાહમાં હતી. ધનદત્ત શેઠના ત્યાંનું તેહું આવી ગયું હતું, પણ હવે એણે મમતા સ્વચ્છંદે ચડે એવા પ્રસંગો ટાળવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. એટલે એ પણ બજારમાં બેસીને જોવાની ઈચ્છા ધરાવતી હતી. ગોરજ સમય થઈ ચૂક્યો હતો, વાતાવરણ વરવહુના પ્રસ્થાનની બહેરાત કરતા વાર્જિત્રનાદથી ગાજી રહ્યું હતું. વિરૂપાએ જલદી કરી હતી, પણ નબળે માતંગને આવવામાં આજે વિલંબ થયો હતો.

એ પરશાળમાં ઊભી ઊભી માર્ગ તરફ જોઈ રહી હતી. થોડીવારમાં મોટી ક્લાંગો ભરતો માતંગ આવતો દેખાયો. માતંગ

હવે અવસ્થામાં પ્રવેશતો હતો, પણ એનો ફવાળ જગાં ય ઓછો નહોતો થયો, બદલે ડપમુદગ માત્ર હવે કંઈક ભવ્ય લાગતો હતો. ધોળી છાટ વાળા એના ગુચળાવાળા ઝુલકા અને રોહિણીયના હાથે કપાળમાં થયેલા ધાતુ લાણુ ત્રિશળ ખૂબ જ મેળ ખાતા હતા એની સામે વિરૂપા— ચિંતાની જલતી ચિતામાં પોતાના દેહને રોજબરોજ ગેટી રહેલી વિરૂપા—કંઈક ઢિઢી, નિશ્ચેતન ને ઉમરવાન દેખાતી હતી.

માનગ આવ્યો ખરો પણ એના મનમાં કંઈ ધોળાતુ હતું એની આખમાં કંઈ આવી ભરાયું હોય એમ એ વારે ધડીએ બિલાડ મીંચ કરતો હતો ને જાણે કોઈ નીરસતા એને થકવી રહી હોય તેમ બગાસા ખાતો હતો. પોતાની આ સ્થિતિ વિરૂપા ન કળી જાય એ માટે પુરુષત્વમૂલક હામ્ય લાવી એણે ક્યું

“વિરૂપા, હવે તો તું ડોળી થઈ ગઈ લાગે છે.”

“પણ તને ક્યા ડોસા થતું ગમે છે?” વિરૂપાએ નિરુત્તર બનાવી નાખે તેવો સામો કટાક્ષ કર્યો. દપતિઓની બાપા ધણીનાર સાદી નજરે અર્થહીન ને સામાન્ય લાગે છે, પણ એમાં બેઠે બેઠે ધણે અર્થ ભરેલો હોય છે.

વિરૂપાનો કટાક્ષ માનગ સમજી ગયો એણે ‘પ્રીતથી ક્યું

“વિરૂપા, તું ડોળી થા એટલે મારે ડોમા મનવું જ રહ્યું ને.”
પણ “બોલતો બોલતો માનગ ચોબી ગયો.

“પણ શું ? કેમ ચોબી ગયો?”

“ચોબી એટલા માટે જ ગયો કે આપણે પણ આ મેતાઈ જેવો એક પુત્ર હોત ને. તો આવો જ સગોભવ ગ્યન અરે, પુત્ર નહિ ને એકાદ પુત્રી પણ હોત ને તો ય મેતાઈ જેવો વગ મોઢી લાવત.”

“તારી દામ્ત્રી ને મેતાઈ જેવો વગ.” વિરૂપાએ માનગના

મનની સ્થિતિ પરખી લીધી. એણે જરા કટાક્ષ કર્યો.

“ વિરૂપા, ગાંડો નથી થયો. બાટી, હવે વાતો ગમે તેટલી કરું તેથી શું ? વિદ્યા ને રૂપ એ હોય તો આજે કુળ તો ખાંડ ખાય છે ખાંડ, પણ હવે એવી વાતો આપણને બંધ કરવી શોભે. ”

“ શા માટે ? ”

“ પેલા વેદપાઠી કહેતા હતા કે અપુત્રીયા માણસને નરક મળે છે. એણે જીવતાં પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે ! ”

“ ત્યારે તો બ્રહ્મચારીઓની દુર્ગતિ જ એમને ? ”

“ ના, ના, આ તો પરણેલાની વાત છે. ”

“ પરણેલામાં આપણા પરમ પ્રભુ ! બોલ છે કંઈ જવાબ ? ”

માતંગ એકદમ ગ્રંડી વિમાસણમાં પડી ગયો. એ થોડીવારે બોલ્યો : “ વિરૂપા, હું ગાંડો થયો છું, એ વાત જાતે જ કબૂલ કરી લઉં છું. અહા, હું અહંકાર રાખતો હતો કે પરમ પ્રભુના સિદ્ધાન્તો બરાબર લક્ષમાં રાખું છું, પણ એ મારું અભિમાન આજે મેતારજને જોઈ ગળી ગયું. પણ એક વાત ચોખ્ખી કહી દઉં, વિરૂપા ! ગમે તેમ પણ પુત્રની વાત સાંભળી મને કંઈ કંઈ થઈ જાય છે. જીવતો કે મરેલો એક પુત્ર હોત ને, તો ય..... ” અને માતંગ વિચારમગ્ન બની પરશાળમાં જ નાની એવી માટીની પાળીના ટેકે બેસી ગયો.

શાન્ત અને સ્વસ્થ બની બેઠેલી વિરૂપાને પતિપ્રેમે પુનઃ અસ્વસ્થ બનાવવા માંડી. એણે વિચાર કરવા માંડ્યો કે માતંગને હવે બીજી માયા તો નથી, ત્યારે ભલે એ પણ રહસ્ય જાણી લે ! અને પતિપ્રેમમાં ભાન ભૂલેલી વિરૂપા વિસરી ગઈ કે જે વાત પર એ ભૂતકાળનો પડદો પાડવા ઈચ્છતી હતી, એ જ વાત પોતાને હાથે

સજીવ બનતી જાય છે એ ધોરેવી માતગની નજીક સરી અને એના સામા કેશ ઉપર હાથ ફેરવતી અત્યંત વહાલથી બોલી

“ માતગ, તારે પુત્ર છે જીવંતો છે. બસ, હવે દિલની બેચેની ટાળી દે । ”

“ વિઝપા, છોડાગને કોમલાવવા બેઠી છે ? ”

“ કોસલાવતી નથી, તારે પુત્ર છે, અને તે પણ આ જ, જેને તું જમાઈ બનાવવા ચાહે છે ”

“ વિઝપા, સસારમા દ્રવ્ય ઉધાર લાવી નકાચ છે. પુત્ર નહિ । કદાચ મેતાર્યને આપણો પુત્ર બનાવીએ પણ ધનદત્ત પામે ઉધાર આપી શકે એટલી પુત્રસંપત્તિ જ દયા છે ? મને ઘેતો ન બનાવ । ”

“ હું ઘેતો નથી બનાવતી, માગ નાથ । એક અક્ષમ્ય અપરાધનો એકાગર કગવા બેસી છું માતગ, એ મારો અપગ્રાધ સાબળા તારી શબ્દશ્રુધ હડી થઈ જશે, તારું લોહી પળવાર ઊઘળી જશે બોલ, મને માફ કરીશ । ”

વિઝપાના મોઢા અચ્છન્નકટિક શા નયનોમા આમુ ગિબગાયા હતા

“ વિઝપા, તને માફ ? ” વિઝપાના પડી ગયેલા ચહેરાને લેઈ વ્યથા બની ગયેલ માનગે એટલમ એને પામે ખેચી “ વિઝપા, તારા અપરાધ ? વિઝપા અને વળી અપરાધ । મારી વિઝપા કઈ સમાગમા ગોધી જડે એમ છે ? કોઈ દ્વારો નહિ ને આજે આવી મને નૃજવનારી વાત કેમ ? ”

“ મે તારો બચકો અપગ્રાધ ક્યો છે ? ”

“ માટે મન એ પ્રિય બનશે. ”

“ તો સાબળા ભે । મેનાઈ તારું મનન છે । ”

“ ચિત્તભ્રમ તો નથી થયું ને ! માણસ નબળું થાય ત્યારે આવાજ આળા સૂઝે છે. ગાંડી, લોકો સાંભળશે તો હાંસી કરશે.”

“ કરવા દે, પણ તને સ્પષ્ટ કહું છું કે મેતાર્ય તારું સંતાન છે. આપણા સ્નેહજીવનની એ પહેલી ને છેલ્લી યાદ છે.”

“ મેતાર્ય આપણું સંતાન ! અસંભવ જેવી ખીના ! ”

“ આમ આવ, માતંગ ! તને આખો ય ઇતિહાસ સંભળાવું, પછી તારે જે શિક્ષા કરવી હોય તે કરજે ! ”

જાંચી પરશાળની આડમાં જે જાણું અડોઅડ બેસી ગયાં. વિરૂપાએ ધીરેધીરે બધી વાત કહેવી શરૂ કરી.

વાત વધતી ચાલી: માતંગને આશ્ચર્યના આઘાત લાગી રહ્યા હતા, છતાં એ સ્વસ્થ બેઠો હતો. બધી ઘટના વર્ણવીને આખરે પરિસમાપ્તિ કરતાં વિરૂપાએ કહ્યું :

“ માતંગ, આખો સંસાર પરસ્પરના સમર્પણ, ત્યાગભાવ ને ઔદાર્યથી નભે છે. આપણે સંસારમાં ખીજી શી ભલાઈ કરી શકવાના હતા ? ”

માતંગ સ્તબ્ધ હતો, આકાશથી વજ્રપાત થાય ને માનવી ઊભો ને ઊભો થીજી જાય તેમ.

“ માતંગ, તું તને ગમે તે શિક્ષા કરી શકે છે. તારાથી આજ સુધી ગુપ્ત રાખવા મથતી ઘટનાનો હજાર મણનો બોજ મેં તો હળવો કર્યો. ”

“શિક્ષા !” માતંગ હજી સ્વસ્થ નહોતો. “વિરૂપાને—વીરને શિક્ષા ?”

માતંગ મોટા ડોળા ચારે તરફ ઘૂમાવવા લાગ્યો. વિરૂપાના અંતરમાં ભયની આછી કંપારી વહી ગઈ.

“શિક્ષા ! બરાબર શિક્ષા કરીશ ! આમ આવ વિરૂપા !”

દૂર સરેલી વિરૂપા સહેજ નહકે ગઈ

“આ તારી શિક્ષા !” ને મોટે અનાજે બોલતા માત ગે વિરૂપાને છાતી માથે દાબી દીધી

આકાગના પટ પરથી સધ્યા વિદાય લઈ ગઈ હતી, ને નિશા-તાગે આછું અજવાળું વેરી રહ્યા હતા દપતિના આ પ્રેમમય જીવનમાં નિક્ષેપ નાખે એવી વસતિ અત્યારે કુમાર મેતાયનો લગ્નોત્સવ બેના ગઈ હતી

બેએક ક્ષણ વિરૂપાને જૂજપાશમાં જડડી ગહેલા માત ગે, છૂટવા મથતી વિરૂપાના આભાવિત શ્રમથી લાલ થયેલા સ્નિગ્ધ ગાલ પર મુખ દાબી દીધું

“ઓ ઘેલા ! જરા સાબળતો ! વાર્જિત્રોના અંગ બેવડાયા. અગે, ખૂબ મોડું થયું કન્યા ને વરની શિબિરાઓ નગરના મધ્ય-ભાગમાં ભેટી ગઈ હવે તો આખો સમૂહ મગધેસ્વરના રાજમહાલય તરફ વળ્યો હશે, ચાલ, ચાલ !”

માત ગે વિરૂપાને મુક્ત કરી વિરૂપા હાફી ગઈ હતી, પહેલું વાઘોનો સૂર વધતો જતો હતો બને જણા એકદમ તૈયાર થઈ તે તરફ ચાલી નીકળ્યા

વઘોડો મધ્યયોકમાંથી રાજમહાલય તરફ જ ધપતો હતો !

જીવનમાં જન્મતે જ જોવાનું સદ્ભાગ્ય સાપડે એવો આ પ્રસંગ હતો આખો ય માર્ગ ફૂલ, અક્ષત ને ટુકડમ છાટણાથી છવાયેલો હતો આપનાનો માર્ગ મહામહેનતે મળી શકે તેમ હતો વિરૂપા ને માત ગ માર્ગ કરતા દરતા આગળ વધ્યા

રથમાં બેઠેલો મેતાર્જ અમરાપુરીના ઈંદ્ર જેવો શોભતો હતો. પાછળ સાત શિબિઝાઓની સુંદરીઓ ઈંદ્રાણીના રૂપયૌવનને પણ ઝાંખી પાડતી હતી.

રાજમહાલય પાસે મેતાર્જનો રથ આવીને થોભ્યો. તરત જ છડીદારે ખમા સ્વરનો મોટો ઉચ્ચાર કર્યો. મગધરાજ સામેથી મેતાર્જનું સ્વાગત કરવા ચાલ્યા આવતા હતા. ઉત્સવધેલી પ્રજા પોતાના મહાન રાજવીને આવતા નિહાળી ઘેલી થઈ ગઈ. જોરજોરથી ખમા ખમા ધ્વનિ થવા લાગ્યો.

મગધરાજની પાછળ મહામંત્રી અભય હતા. એમની પાછળ મગધના સંનિધાતા, સમાહર્તાને દુર્ગપાલ હતા. આજુમાં મહારાણીઓ પણ આ નગરસુંદર મેતાર્જને વધાવવા આવી હતી.

મગધરાજને આવતા નિહાળી મેતાર્જ મંદગતિએ રથમાંથી નીચે ઊતર્યો ને ચરણસ્પર્શ કરવા નીચે નમ્યો.

મગધરાજે નીચે નમેલા મેતાર્જની પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો ને આશીર્વાદ આપ્યા, મહામંત્રી અને બીજા વર્ગે શુભેચ્છાઓ દર્શાવી.

રાણી ચેલ્લણાની આગેવાની નીચે બધા અંતઃપુરે સાતે કન્યાઓને નિરખીને ધન્યધન્યતા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા ને ફૂલઅક્ષતથી વધાવતાં અખંડ સૌભાગ્ય ઇચ્છ્યું.

વાર્જિત્રોના મંદમંદ પણ મીઠા સ્વરો હવામાં વહેતા મૂક્યા હતા. મેતાર્જને પુનઃ રથમાં બેસાડતાં મગધરાજે ધનદત્ત ઐંદ્રિને કહ્યું:

“ઐંદ્રિ ધનદત્ત ! આવા પુત્ર તો ભાગ્યશાળીને સાંપડે છે. ખરેખર તમે ધન્ય છો !”

પ્રજાએ મગધરાજના આ શબ્દો પર હર્ષના પોકારો કરી પોતાની પણ સંમતિ જાહેર કરી.

“ ધન્ય ધન્ય નગરત્રેષ્ઠિ ધનદત્ત । ” ચારે તરફ એડ જાતનો
ધનિ પથરાઈ રહ્યો

પણ અચાનક વાજિત્રોના સ્વગ્ને દાખી દેતો એડ અનાજ
સભળાયો બધા આશ્ચર્યમાં એ તરફ જોઈ રહ્યા

મેદનીને એડ છેડે ઊભેતો કોઈ પડછદ પુરુષ ડઈ જૂમો પાડતો
આગળ ધસના ધમ્મતો હતો કોઈ સ્ત્રી એને રોકી રહી હતી, પણ તે
નાજીવ સ્ત્રીથી ડચા સુધી રોકથો રોકાય ?

એ પુરુષ મોટથી જૂમો પાડતો મેદનીમાથી આગળ ધાયો
કઈકે તોફાનની આશ ડાથી રક્ષકોએ પોતાના શસ્ત્ર સમાજ્યા ધનદત્ત
ત્રેષ્ઠિ મેતાર્યની આગળ આનીને ઊભા ગયા પેલા પુરુષનો અગ દવે
અપ્પ સભળાતો હતો

“ મહારાજ, એ પુત્ર ધનદત્તનો નહિ, પણ મારો છે ”

અરે, આ કોણ બોલે છે ? જેની ઉપગ્રિતિમાં પૃથ્વીના ચમર-
બધીઓ પણ ઊંચો અવાજ ડરી ગઈતા નથી, એવા મહારાજ ને
મહામત્રીની સમક્ષ જ આવુ દુર્વર્તન ચલાવનાર એ બે માથાનો
માનવી કોણ છે ?

અરે, એ તો માત ગ ! ગાજ-ઉદ્ધાનનો રખેવાળ ! મત્રોનો
રાજા ! માનવમેદનીમાથી જાનજાતના અવાજો આવવા લાગ્યા

“ મહારાજ, મેતાર્ય મારો પુત્ર છે । ”

“ માત ગ, તારું પદ મહાળ ! પ્રસંગ વિચાર ! મોનાની
ધરી ગમે તેટલી સુંદર હોય પણ કમર પર ધડાય, પેટમાં ન
નખાય ” ધનદત્ત ત્રેષ્ઠિના ક્રોધનો પાર નડોતો

“ પદ સમારવા જ આવ્યો છું મેતાર્ય ત્રેષ્ઠિમતાન નહિ

પણ મેતસંતાન છે: એમ કહેવા આવ્યો છું.”

આ શબ્દો આખી મેદની પર વજ્રપાત નેવા હતા. ધનદત્ત શેઠ ને તેમના કુટુંબિયો માટે વિપપાન કરવા યોગ્ય હતા.

“ શાખાશ રે જ્ઞાતપુત્રના શિષ્ય ! એમના ઉપદેશને ચરિતાર્થ કરવાનો કીડ રસ્તો હાથ કર્યો ! ” મેદનીમાંથી અવાજ આવ્યો.

“ અલ્યા, અમે તો કહેતા’તા કે નીચને માથે ચડાવ્યાં ખોટાં ! ” ખીજે અવાજ આવ્યો.

ઢાળ જોઈને ઢળનારાં પાણીના સ્વભાવવાળા માનવમેદની ક્ષણ-વારમાં ધનદત્ત, મેતાર્થ અને માતંગને છોડી જ્ઞાતપુત્ર પર ટીકાનાં બાણ વરસાવવા લાગી.

“ ખચ્ચરદાર, જે કોઈએ જ્ઞાતપુત્રનું વચ્ચે નામ લીધું તો ! સાંસારિક ખટપટોમાં—આપણાં કર્મકર્મની બાબતમાં મહાપુરુષોને સંડોવવાની રીત ખોટી છે.” મગધરાજનો કંઈ રોપસૂચક અવાજ સંભળાયો.

નગરલોક એકદમ શાન્ત થઈ ગયું. મહામંત્રી આગળ આવ્યા ને માતંગનો હાથ પકડી બોલ્યા:

“ માતંગ, શું કહે છે ? ”

“ મહારાજ, અવિનયની ક્ષમા ! મેતાર્થ મારું સંતાન છે.”

ધનદત્તનો પિત્તો ઊકળી ગયો, પણ મગધરાજની હાજરીમાં એણે શાન્તિ જાળવતાં કહ્યું: “ મહારાજ, મારી બદનામી કરવાનું આ કાવતરું લાગે છે, હું ન્યાય માગું છું.”

“ ન્યાય મળશે, પણ અત્યારે કામ પતાવો.” મહારાજએ આજ્ઞા કરી.

“ ના મહારાજ, ન્યાય પહેલા ને પછી ખીજુ મારો-ગરીબ મેવડનો દાવો છે, કે મેતાર્ય મારુ સતાન છે ” માતગે વચ્ચે કહ્યું

“ અને એ દાવો ખોટો હશે તો તેની શિક્ષા જાણો છો ? ” મદામત્રીનો અનાજ ગૂલ્યો

“ મગધના સાચા ઈન્સાફ પર માતગને શ્રદ્ધા છે એની યોગ્ય શિક્ષા માટે તૈયાર જ છું ’

માતગ અસત આવેગમા હતો.

“ મગધના સિદ્ધામન પાસે ન્યાય મેળવવાનો ગરીબનો હક માર્યો ન હત્ય, જો જો ! મત્રીરાજ ! ” મેતાર્યે વચ્ચે ધીરેથી કહ્યું

ધનદત્ત ત્રેષ્ટિ ક્રોધમા ને ક્રોધમા ટઈ ખોલી રાક્ષતા નહોતા

મેતાર્ય સ્વચ્છ ચિત્તે બેઠા હતા એમને કોઈ હર્ષ કે ગોક જાણે ન્પર્યો નહોતો આખુ નગરોત્તર ઉચ્ચ ઉચ્ચ થઈ ને નીગળી ગયું હતું કે મગધગજ બયટરમા બયટર શિક્ષાની આજ્ઞા આપશે હમણા મદામત્રી અબય માતગને ગરદન માગશે

પણ મગધનો નાય એમ ન્યાયને કચડી સળધ માધવાનુ ગીખ્યો નહોતો આવા જ પ્રસંગે એ મેળે કળાએ ખીલી નીકળતો એ વેળા પ્રજા જોતી કે ન્યાયપુરમગનો કોઈ પણ દાવો અવામા ગય કે રક, અમીર કે ગરીબનો બેદ આડો ન આવતો

આખોય વરધોડો નિશબ્દ ઊભો હતો આટલી જગર માનવ-મેદનીના સ્વામોસ્વાસનો ય જાણે પડ્યો પડતો હોય એમ લાગતું હતું માનવનો અડગ નિર્ભય સાબળી બધા મનમાં કંઈ ને કંઈ કાદવ કાપી ગયા

પાલખીમા બેરેતી નવોદાઓના પૂવચુનાખી મો પોતાના બાતી

પતિનું આવું અપમાન થતું જોઈ લાલ હીંગજોડિયાં જેવાં બની ગયાં હતાં. એમના નાના નાના અધરોમાંથી ક્રોધનો મર્મર ધ્વનિ નીકળતો હતો, અને કામદેવની કામદી જેવી ભ્રુકુટિઓ વારે વારે ખેંચાતી ને સંકેત આપતી હતી.

અદલ ઇન્સાફી મગધરાજે કેટલાય દેસલા ચુકવ્યા હતા. કોઈ વાર મોટી ગુચવણ પડતાં મહામંત્રી અભયની બુદ્ધિએ સાચા ન્યાય માટે મહેનત કરવામાં કંઈ કમીના રાખી નહોતી, પણ આજ તો મહારાજ અને મંત્રી બન્ને વિમાસણમાં પડી ગયા.

ધનદત્ત શેઠ તો આ બધી વસ્તુને કોઈ પડયંત્ર અને ફૂર મસ્કરી સમ લેખતા હતા. એમને માટે તો પ્રત્યેક ક્ષણ એક જુગ જુગ જેવડી હતી. ગણા સુધી ક્રોધ આવીને ઊભો હતો. શું કરી નાખું; એવો પડધો પડી રહ્યો હતો, પણ સત્તા પાસે શાણપણ જળવવામાં જ મગ્ન હતી.

દશેક ક્ષણ કિંકર્તવ્યમૂઠ જેવી પસાર થઈ ગઈ. આખરે મહા-મંત્રીએ જાહેર કર્યું:

“ મગધના સિંહાસન પાસે ન્યાય માગવાનો સહુને સરખો હક છે. વરઘોડો થોડીવાર થોભશે. પુત્ર કોનો, એની સાચી જાણ માતા સિવાય બીજાને કોઈને ન હોય. બોલાવો માતંગતી પત્નીને અને મેતાર્યાનાં માતાજીને ! ”

પ્રેમની વેદી પર

[૧૮]

આજ્ઞાની જ વાગ હતી

ગજસેવકોને બનેને શોધી કાઢતા વિલબ ન થયો. મેદનીને એક ખૂણે વિરૂપા ઢગલો થઈને પડી હતી. માત્ર એની આખી બાજુ ઊંધી વાળા હતી. વિરૂપાના મેહબર્યા સહચાર પામે હડા પડેલા માત્ર ગુન દિલ ધનદત્તને મગધનાથનો સત્કાર પામતો. જોઈ ફરીથી પ્રભુલી ઊઠ્યુ. પત્નીની શિખામણુ ને ભાવિના અનિષ્ટનો ખ્યાલ એ નિસંગે ગયો.

“ વિરૂપા, આપણા પુત્રને આપણો શા માટે મહેર ન કરવો ? મગધમા સાચાને કોણુ આચ પહોચાડી ગઈ તેમ છે ”

માત્ર બમડ્યો ને આગળ વધ્યો, પણ વિરૂપાએ એને પડી લીધો. પણ એનો આવેશ વધતો ચાલ્યો. એ ભાન ભૂલ્યો.

વિરૂપાને તરછોડી માત્ર આગળ વધી ગયો. વિરૂપા ભાવિ અનર્થની દ્વેષનાએ વ્યાકુળ બની ગઈ. જર્જરિત બનેલુ એનુ હૈયુ દિમન હાગી ગયુ, એ શ્વપ્રુધ ગુમાવી રસ્તા પર પડી.

રાત્રમેનકા એને દામીઓ પાસે ઉપડાવી મહામત્રી પાસે લઈ આજ્ઞા, રાજદ્વારની પામેના ખંડમા એને સુનાડનામા આવી.

શેઠાણી તો વરઘોડામાં જ હતી. રાણી એટલણાએ તેમને ખંડમાં બોલાવી લીધાં. વિરૂપાને મૂર્ચ્છિત દશામાં પડેલી જોઈ શેઠાણી એકદમ તેની પાસે ધસી ગયાં.

“વિરૂપા, મારી સખી !”

વિરૂપા બેશુદ્ધિમાં લવારો કરી રહી હતી.

“મહારાજ, મને બદનામ ન કરશો. મારે પુત્ર જ હતો નહિ. હું પુત્રને ન વેચું. પુત્રનો પૈસો મારે બાળહસા બરાબર છે. મહારાજ, મેં છીએ, પણ પ્રભુ વીરના ઉપદેશને દિલમાં ધારણ કરનાર છીએ.”

અરેરે ! માતંગનું આવી બન્યું !

ના, ના. પણ શેઠાણી વળી જુદી જ વાત કરતાં હતાં; “મહારાજ, મેં તારું મારું સંતાન નથી. વિરૂપાનું છે. મારો ખાલી બોળો ભરવા એ હું લાવી. મહારાજ, જરા ધ્યાનપૂર્વક મેં તારું આ શરીર જુઓને ! એનું સુડોલ નાક શું વિરૂપાના અણિયાળા નાકને બંધ બેસતું નથી. અને એના આ ભોગળ જેવા બાહુ માતંગના બાહુ સાથે તો સરખાવો ?”

“મેં તારાં માતાજી એ મારાં માતાજી ગણાય, માટે જરા ભાનમાં આવીને બોલો !” મહામંત્રીએ આશ્વાસન આપ્યું.

“ભાનમાં તો આજે આવી છું. મોટાં કુળને નામે જગતને કચડી રહેલા લોકો મોટાઈના પડદા પાછળ કેટલું છૂપાવે છે ? મંત્રીજી, મને પુત્ર ન જીવે તો મારા ઉપર શોક્ય આવે એવી સ્થિતિ હતી. આ શોક્યનું સાલ ટાળવા આ પુત્રનો સોદો કર્યો.”

મહામંત્રીજીને હવે કોઈ વાતની શંકા ન રહી. એમણે ઈતેજ્ઞરીમાં સ્તબ્ધ બનીને બેઠેલી માનવમેદની સમક્ષ જાહેર કર્યું : “પ્રજાજનો,

વિલપ ધણો થયો છે વાત દૂરી છે પ્રભુવીગ્ના ઉપદેશને સાબળ-નારાને હવે કુળ-જાતિમા મહત્તા નહિ લાગે જે પુણ્ય કરે તે પુણ્ય-વાન, પણ દેસલા તરીકે મારે નિવેડો આણવો જોઈએ કે મારા પગમ મિત્ર અને અનેક ગુણોથી અલ્પકૃત મેતાર્ય વણિકપુત્ર નથી, પણ મેતના સત્તાન છે ગેઠાણીને પુત્ર ન જ્વતા હોવાથી વિરૂપાએ ગેઠાણીને મેતાર્ય વેચેલા ।”

“વેચેલા ? ઘિઘાર હજે એ જનેતાને । આખરે ગમે તેટલા માથે ચઢાવો તોય મેત તે મેત ।” અર્ધપચ્ચુ તત્ત્વજ્ઞાન અદ્રશ્ય થઈ ગયું ને લોકોની જીભ જાતિ-કુળના ગુણ—અનગુણની ચર્ચા કરવા લાગી ગઈ

પણ એટલામા અદરથી ખખર આવ્યા, “મદાગજ, મેત પત્ની વિરૂપા જેમાન બની છે એ લવી ગ્હી છે, કે મે વેચેલા નથી, મારી ઇજ્જતને બદનામ ન કરે । એ મારો પુત્ર જ નથી”

“કેમ વેચેના નથી ? ગેઠાણી પોતે કહે છે કે મે મોઢો ક્યોં હોનો ?” મદામત્રી પોતાના અભિપ્રાયને મજબુતપણે વળગી ગ્હી દલીલ કરવા લાગ્યા ત્યાં તો બંપી લાજ—મરજાદ ઠોડી ગેઠાણી બદાગ ધમી આવ્યા પરંતુ એ કાંઈ જોતે તે પહેલાં જેમાન બની ગયા

આખી મેદનીમા મનદાગ હવાઈ ગયો માનુમા બેઠેલ અનદાગ ને વચ્ચેથી મુગોભિત મેતાર્ય ધીરેથી ઝિભા ચપા હાથ જોડીને મગધગાજને વિનતી કરી કે મને થોડું નિવેદન કરવાની આજ્ઞા આપો ।

મગધગાજે ઈજાગથી આજ્ઞા આપી મેતાર્યે માથું ટટાગ કરી પ્રગ્ન અમશ જોઈ જોતના માથું “પ્રગ્નજનો, મદામત્રી જેવા મદામત્રી આજે વિગન મોખવામા બૂલ્યા છે આજનો આજો પ્રમગ જમનની જે મદાન જનેતાઓના દંડ્ય ઓદાર્યનો જે નતિ, કુળ,

હૃદય, નીચ આ બધાં બંધનો કેવાં જુદાં છે, એ આજનો પ્રસંગ બતાવી આપે છે. જનેતાઓનાં જે હૃદયો આજે જેવા મળ્યાં, એ બંને હૃદયોના પુત્ર થવામાં મારું સૌભાગ્ય છે, પણ જન્મને આટલું મહત્ત્વ શા માટે ! ”

મેતાર્ય થોડીવાર થોભ્યા. આખી સભા શ્વાસ બંધ કરીને બેઠી હોય તેવી શાન્ત હતી. મેતાર્યે આગળ ચલાવ્યું : “ પ્રજાજનો, હું જાણું છું, કે તમને આવી વાતોમાં રસ નહિ આવે. મારે તો તમને મારું વૃત્તાંત જણાવવું ઘટે. અને એ પૂરતું હું જણાવું છું કે હું મેતનો પુત્ર છું. મારી જનેતા વિરૂપા અને મારો જનક મંત્ર-સિદ્ધોનો રાજા માતંગ. મારી જનેતા અને ધનદત્ત શેઠનાં પત્નીને સખીપણું હતાં. ધનદત્ત શેઠને આ પત્નીથી કોઈ સંતાન જીવતાં નહોતાં; અને હવે સંતાન—અને તે પણ પુત્ર ન જન્મે કે ન જીવે તો બીજાં લગ્ન કરવાની તૈયારી હતી. ”

મેતાર્ય ક્ષણવાર થોભ્યો. ને પુનઃ કંઈક ગર્વ મિશ્રિત સ્વરે બોલવા માંડ્યું :

“ જગતમાં જેની જોડ ન મળે એવી આ સહિયરોએ એક દહાડો વાતવાતમાં આ બીના ચર્ચી. મારી જનેતાએ પણ આખું કે પોતાને પુત્ર થશે તો તે તેને આપશે. આ સોદો નહોતો, વેચાણ નહોતું; આત્મસમર્પણ હતું ! ”

“ આત્મસમર્પણ ? ” મેદનીમાંથી પડઘો પડ્યો.

“ હા, આત્મસમર્પણ ! મારી જનેતાના દાંપત્યને પણ વર્ષો વીત્યાં હતાં, સંતાનની લાલસા એને હૈયે પણ હતી, છતાં સહિયરના સુખદુઃખમાં એ સુખદુઃખ માનતી હતી. એક રાતે એ સમર્પણ થયું. પુત્ર આપ્યો ને પુત્રી એને ઘેર ગઈ. માતાના રોગીષ્ટ પેટની પુત્રી વધુ વખત ન જીવી. નીરોગી કાયાનું સંતાન તે હું. પણ મારી તો

બન્ને જનેતાઓ । બન્ને મારા પિતાઓ । મારે મન કોઈ કુળ હવડ
કે હીણુ નથી, છતાં પહેલો હું મેત । વિરૂપા મારી જનેતા । હું
મેતાર્ય નહિ પણ મેતારજ । ”

આખી મેદની હજીય મત્રવત સ્તબ્ધ હતી કેટલાયની આખોમા
ઝળઝળાયા આવી ગયા હતા મગધગજો ગળગળે અવાજો હૃદય કર્યો
“ વિરૂપાને અહીં તેડાવો । ”

રાજસેનકે અદર જઈ થોડીનાગમા પાછો આવ્યો, એણે કહ્યું
“ મહારાજ, વિરૂપા હવે આ મસાગમા નથી એનું ચિંતા ને મમતાથી
જર્જગિતિ હૈયું પોતાની સહિયર અને પુત્રની આ નાવેશી ન સહી
નર્યુ, એટલે ભાગી પડ્યું ગર્જનદોનો આ અભિપ્રાય છે ”

“ માત ગને બોલાવો । ”

માત ગની શોધખોળ ચાલી, પણ એ ન જાણે ત્યાં બેડા
નિચારની ગતીમા સગી પડ્યો હતો, એને પોતાના લાગણીવેડાના
ગભીર પરિણામનું જોખમ માલૂમ પડી રહ્યું હતું

“ મેતાર્ય કયા ? ”

મેતાર્ય પણ ત્યાં નહોતો

મગધગજ અદર અત પુગમા જવા પીઠ ફેરવતા હતા કે કોઈ
રૂપેની ઘટડી જેવો અનાજ મળ્યાયો

“ મહારાજ, અમે મેતપુત્રને નહિ પગણીએ ”

અને એના અનુક્રમે સાત અવાજ આવ્યા પૂર્ણચંદ્રના જેવા
મુખનાળી સાતે ગમણીઓના સુદર દ્યોલપ્રદેશ ઉપર રનાતિના બિંદુ
જેવા બન્ને ચાગ ચાગ આમુઓ દીપ્તના પ્રકાશમા મોની જેવા
મગજના ગ્લા હતા

અંદરથી ઉતાવળો અવાજ આવ્યો.

“ વિરૂપા મરી ગઈ ! ”

“ બિચારી દુઃખિચારી ! છૂટી ! ” તાસાઓ એકબીજાને કહેવા લાગી.

“ કોણ મર્યું ? વિરૂપા ? ” મેતારજ અંદરના ખંડમાં જતો મોલ્યો.

“ વિરૂપા ન મરે ! મને કલા સિવાય એ ન મરે ! ” માતંગ મૂઠની જેમ બોલતો બોલતો મેતારજની પાછળ ચાલ્યો.

“ શું વિરૂપા મરી ગઈ ? ” મહામહેનતે બાનમાં આવેલાં શેઠાણી આટલું બોલી પુનઃ બેભાન બની ગયાં. આ વખતે એમનો દેહ વિશેષ ઠંડો પડતો ચાલ્યો હતો.

“ હાય, હાય ! ન જાણે આને કેવો દિવસ ઊગ્યો છે. મારું તો સર્વસ્વ જવા બેઠું છે. ” ધનદત્ત શેઠે કપાળ કૂટચું. રાજવૈદ ત્યાં ઉપસ્થિત જ હતા. ઉપચારો ચાલુ કર્યા, પણ દર્દ કંઈ અનોખું હતું. ઠંડું પડતું જતું શરીર અનેક માત્રાઓના અનુપાન પછી પણ ઉષ્મા પકડી શકતું નહોતું.

અંદરના ખંડમાં વિરૂપા એક સાદા બિછાના પર સદાને માટે સુખની નિદ્રામાં સૂઈ ગઈ હતી. એના મુખ પર વ્યથા કે વિકૃતિના બદલે સૌમ્યતા છવાઈ રહી હતી. મહા બિંધમાં પોઢી હોય એમ એ સૂતી હતી.

‘ વીરુ ’ વજ્ર છાતીનો માતંગ ઢીલો પડી ગયો. એણે એક ડરુણ ચીસ પાડી, પણ એ ન આગળ વધી શક્યો કે ન ઊભો રહી શક્યો. કંઈ વિચારમાં ચડી ગયો. એના હોઠ વગર અવાજે ફફડવા લાગ્યા. એની સૂકી આંખોના ડોળા ચારે તરફ ઘૂમવા લાગ્યા. એ

ન બોલ્યો, ન રડ્યો કે ન છાતી ફૂટી ! જીવન સર્વસ્વ સખી વિરૂપા મદાને માટે છૂટતી હતી, છતાં દોડીને એને ભેટી પણ ન શક્યો !

અરે, એ તો પાછો વળ્યો. ટૂંક બડબડતો, હાથના નિચિત્ર પ્રદારના એનચાળા દગ્તો બહાર નીકળ્યો. ગામની આખે ચડેલા આ પ્રેમી યુગલનો આવો ડરુણાત ટીનખોર લોકો પણ જોઈ ન શક્યા બહાનગ જોવો માતગ મીથો પોતાને વેગ પહોંચ્યો.

મહામત્રીએ માતગને રોકવા ધમ્મજી, પણ તેમ ન થઈ ગયું. મેતાર્યની આખોમાથી આસુની ધાગ વહી રહી હતી. ખુદ મગધગજ ને રાણી ચેલણા ગડી ગહા હતા એ આસુ અમુત્તપ્ત હતા, ખુદ દેવાને પણ દુર્લભ હતા દુર્લભ એ માટે હતા કે એ આસુ વેદવાનયી કમનમીય લેખાયેલી, સદા દૂર રખાતી એક મેતરાણી પામતી હતી સર્વજનો એક મુદ્દ બોધપાઠ જાણે આ અભણ, તુચ્છ અજ્ઞાન નારી મગધની મહાપ્રજ્ઞને પ્રબોધી રહી હતી.

અતરવયોનતુ આ દૃશ્ય અનર્ણનીય હતુ આખરે મ સાગની અમાગ્નાને જાણનાર મહામત્રીએ સ્ફુટને ધીંગળ આપતા કહ્યું

“ નિરૂપા તો જીવી ગઈ આવું મૃત્યુ તો હજાર હજાર જીવન ડરતા મુલ્યવાન છે એક મનુષ્ય ને બીજો મનુષ્ય મનુષ્ય રીતે બે વચ્ચે કોઈ જાતનો ભેદભાવ પાડી ગણતો નથી માણસ આખરે માણસ છે, ને આખરે એક જ રૂપ પામે છે વિરૂપાએ આ માનવ માત્રના ઐશ્યનો અમૂલ્યો પાઠ આપ્યો છે મેતાર્ય, વૈર્ય ધાગ્યું ડગે ! ચાનો, તમારી માતા બેભાન પડ્યા છે ખરે જો શિશિકાઓમા નાના મૃગબાળ જવી સાત સાત સુફંગીઓ ન જાણે કેવી મઝાઈ ગઈ હશે ”

પપુ મેતાર્ય ત્યાંથી ન ખચ્યો મહામત્રી એ-લા ગિણિનાઓની પામે આપ્યા

ઝગમગતી મશાલોનો પ્રકાશ હારખંધ ઊભેલી પાલખીઓ ઉપર સંતાકુકડી રમતો હતો. હવાની લહેર સાથે નાયતી એ ન્યોતોનો પ્રકાશ પાલખીમાં ખેસનારીઓના ગૌર કપોલપ્રદેશ પર નાળે આછી ગુલાખી ધરાની શેનરંછ બિલાવી રહ્યો હતો.

“ પુત્રીઓ, નિશ્ચિંત રહેજો ! સહુ સારાં વાનાં થશે.” મહા-મંત્રીએ સાન્તવન આપ્યું ને તેઓ અંતઃપુરમાં પાછા આવ્યા. અંતઃપુરનું દશ્ય મર્મભેદક હતું. વિરૂપા મૃત્યુ પામેલી પડી હતી. ખદારથી શેઠાણીને પણ અહીં ખેભાન અવસ્થામાં આણવામાં આવ્યાં હતાં.

ધીરજના સાગર મેતાર્ય ધૂસકે ધૂસકે રડી રહ્યા હતા. મહામંત્રી જેવા નિર્મોહી ને સારાસારના જાણકારની આંખોના ખે ખૂણા પણ ભીના થયા. એમણે મેતાર્યને ઊભા કર્યા ને આ થેલછા છોડી દેવા સમજાવતાં કહ્યું :

“ મેતાર્ય, વિરૂપાનું આત્મસમર્પણ અજોડ છે. જગતની મહાન નારીઓમાં એ આદર્શરૂપ છે. પ્રભુનો ઉપદેશ એણે પચાવ્યો હતો; પણ હવે એની અન્તિમ ઇચ્છાને માન આપો ! ચાલો ફરીથી વાગ્ન વગડાવો ! મેતાર્ય, ઘોડે ચડી જાઓ ! આજનું લગ્નમુહૂર્ત અદ્વન ન થવું ઘટે. ઘોડે ચડેલો વરરાજા પાછો ન ફરે. સપ્તપદી પૂરી થઈ જવા દો, ભલે આજે આખો વરઘોડો મહારાજાનો મહેમાન બનતો. આ ક્રિયા બાદ વિરૂપાની અન્તિમ ક્રિયા પતાવી લેવાશે.”

“ મહામંત્રીજી, મિત્રધર્મમાં ન્યાયધર્મ ચૂકશેો મા ! મને વરવા આવેલી કન્યાઓ અને તેમનાં માઆપોએ નગરશેઠના પુત્રને પસંદ કર્યો હતો. મેતકુલોત્પન્ન મેતારજને નહિ ! વિરૂપાનો સિદ્ધાન્ત હતો કે એકબીજાના લાગ ને બલિદાન ઉપર આ સંસાર ચાલે છે. મારે પણ એ સિદ્ધાન્તને જીવ સાટે જાળવવો ઘટે.”

“ બોલાવો એ કન્યાઓને ! અહીં જ તેમને પૂછી લઈએ.”

દામીઓ કન્યાઓને લાવવા રાના યર્ષ, અને થોડી વારમા એ ઉપનો ગરિ ત્યા આવીને ખડો યર્ષ ગયો. સાચા સૌદર્યની મન એ છે કે એ ગમે તેવા ભાવમા અનોખી સુદરતા જન્માવે છે એકે એક કન્યાના ગાલ ઉપર શરમ અને લજ્જાની લાલ ચીમડીઓ બેસી આવી હતી.

“ પુત્રીઓ, શરમાશો મા ! તમે મેતાર્યને મેતકુલમા જન્મેને જાણ્યા પત્રી પણ પરણુના તૈયાર છો ? ”

થોડીવાર તો કોઈ ન બોલ્યું અને પત્રી જાણે ચાપ દયાઈને કોઈ મખમુખી યત્ર એક માથે ગૂંચ બેસ્યું “ ના ! ”

“ તમારી છત્રા મુજબ જ થશે, ગભગભો નહિ, પણ પુત્રીઓ ! તમે તો પ્રભુ મહાવીરની અનુયાયી છો. કુળ ને ગોત્ર હજીય પ્રિય છે ? ”

કન્યાઓ પગની પાનીઓ પર મૂકેલી મેદી આગે જોઈ ગઈ એ ગુલાબી પાનીઓ કમળપુષ્પને પણ ગરમાવતી હતી.

તેઓ સ્તબ્ધ હતી એમના હૃદયમા અજ્ઞ મનોમથન ચાલી ગયું હતું સામે જ કદાચ, પ્રયત્ન, મશકત, જોતા જ મન મોહી જાય તેવા પૌરુષઓ મેતાર્ય ખડો હતો, શું કરવું ને શું ન કરવું ?

કન્યાઓ તદ્દન મુઝાઈ ગઈ વર્ણુ ને ગોત્રના દાઉ મિનાય એમને મેતાર્યને પગલુનામા કોઈ વાધો નહોતો.

“ હજી વખત છે એમને વિચાર કરી લેવા દો ! ચાતો, પ્રથમ વિગ્ધાની અન્નિમ ક્રિયા ઉત્તરીએ ” મહામત્રીએ ગગ્ગો કાઢ્યો એમજો વિચાર્યું કે ગમે તેરી ભારે ળીનાને સમય દળની જનાવે કે, આજનો મહોય કદાચ કાતે ન પણ ગડે !

“ ખટ મારુ ! ” મગધગાત્રને કોઈ વાનમા વાધો નહોતો.

સાને રૂપવતી કન્યાઓને અંતપુરમાં રહેવાનું સ્થાન કાઢી આપ્યું.

વિવાહોત્સવના રૂપમાં આવેલ આખું નગર હવે ધીરે ધીરે ડાઘુના રૂપમાં પલટાઈ ગયું.

રાત વીતવાની રાહ જોતા સહુ જ્યાં હતા ત્યાં ગોઠવાઈ ગયા. આખી રાત કોઈને નિદ્રા ન આવી.

ધનદત્ત શેઠનાં પત્નીના ઉપચાર ચાલુ હતા, પણ પોતાની પ્રિય સખી ચાલી ગયાના સંતાપમાં એ કંઈ કારી કરતા નહોતા. બેએક વાર કંઈક ચેતન આવ્યું. પણ એ તો ઝુઝાતા દીપકના બડકા જેવું હતું.

દૂર દૂર આકાશમાં રાત્રીનો શ્યામ અંચળો બેદીને ઉપાએ મોં બહાર કાઢ્યું. વિરૂપાની ઉત્તરક્રિયાઓ ચાલુ થઈ, ત્યાં સમાચાર આવ્યા કે શેઠાણી અવસાન પામ્યાં છે.

એ સખીઓ સાથે ચાલી. જીવનમાં એક થઈને રહેનારીઓએ મૃત્યુમાં ય સાથ ન છોડ્યો.

“ઊના પાણીના ઝરાઓને કાંદે, ‘મહાતપોપતીર’ તીર્થની પાસે બંનેની ચિતા ખડકાવજો! દેશદેશના યાત્રાળુઓ આવે ત્યારે મગધની આ બે મહિમાવંતી નારીઓને પણ યાદ કરે.” મગધરાજે આજ્ઞા કરી.

રાત વીતતાં, મહામંત્રીની આગેવાની નીચે શ્મશાનયાત્રા નીકળી. જીવનભર નગરને એક છેડે બધાથી દૂર વસી રહેલ રૂપવતી ને ગુણવતી વિરૂપાને શોભાવનારી એ યાત્રા હતી. એનું જીવન અને ઘટનાઓ સાંભળી સાંભળીને લોકોની આંખોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવતાં. કુળ અને ગોત્રની નિરર્થકતા હવે તેમને સાકાર થતી હતી.

પણ પેલો લહેરી માતંગ ક્યાં? વિરૂપાની એકાદી વાળની લટ ઉપર જન દેનારો માતંગ આજે ક્યાં હશે? એને તો ન્યાય જોઈતો હતો તે !

ગગાને એક નાને પ્રવાહ મહાપ્રવાહથી છૂટો પડી નાની ગિરિદરોઓમા વળેતો હતો આ પ્રવાહ નાની નાની ટેકરીઓ વીટીને વહેતો હતો, ને એ ટેકરી પરના નાના આબાવાડિયામા બેસી પાણીના ઝરા બળબળ નાદ કરતા વહેતા હતા આ ગિરિદરોઓના મુખભાગ પર જ 'મહાતપોપતીર' આવેલું હતું અહીં ગોપસોડો ધણુ ચારવા આવતા યાત્રીઓ દર્શનાર્થે આવતા રોગીઓ રોગશમન માટે આવતા

આ સુદર ગ્રથળની એક નાની ટેકરી પર કે ન્યાયી આ તીર્થ થોડું દૂર હતું બે ચદનકાંઈની ચિતાઓ ગ્રથનામા આવી ગ્રથાન-યાત્રામા સાથે આવેન નગરોડો મુગધી વસાણા ને ચદનકાંઈ પણ પોનાની માવેલાવ્યા હતા મહુએ મગનાગઓને એ રીતે અજલિ આપી

મેતાર્થે બને માતાઓને માથુ નમાવતા અગ્નિસરકાટ ટ્યો ચિતા બમ્મટી બેડી ધૂતના કુબ રેડાના લાગ્યા મૃત્યુ શાન્તિનો ગળે છેલ્લો યજ્ઞ મડાયો એ યજ્ઞમા પ્રેમની વેદી પર બહી ચનારી મગધની બે મહાનારીઓ હતી

આખરે ચિતાએ પોતાનું કામ પૂરું કર્યું

નિડપા ?

બલે દિગત પડ્યા કાટતું હતું વૃક્ષો ડાળીઓ નમાવીને આક્રંદ કરતા હતા ડાગાનીંડમા લોકોને મદા મબળાતો પેલો મીરો મૂર યાદ આવતો હતો એ મૂરમા કેવી બેડી ને પવિત્ર છાપ એ પાડતી હતી

પણ આ બધાં રોદણા આજે હા ડામના !

નમગતોડ મગનારાઓના ગ્રથનની સદા નવવત ગ્રથનન્યોતો માથે ગામ તરફ વળ્યું, પણ મેતાર્થ ત્યાં જ બેસી રહ્યા મદા-મુરેનીએ અહીં લાવવામા આવેતો માતંગ થોડે દૂર ટૂંટિયુ વાળીને

થોડો હતો. એને પોતાની ભૂલનો પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો હતો.

વસંતઋતુનો મીઠો વાયુ ચિત્તાને હવે ખુઝવતો હતો ને સરિ-
તાનાં નીર મેતાર્યાના વ્યાકુળ હૃદયની જેમ ઊછળી ઊછળીને ડિનારો
કાપતાં હતાં. આખરે તો ભસ્મ પણ હવામાં ચાડી જવા લાગી.

પણ એ ચંદનરજ જેવી ભસ્મમાંથી યઃ ‘મહાતપોપતીર’ના
વાયુમંડળમાં જાણે એક ગીતના અશ્રાવ્ય મધુર સ્વરો રેલી રહ્યા હતા:

“ થનગન વનમાં નાચે વસંતડી,
હૈયાની ફૂંજ મારી હુલે જૂલે. ”

* આ બિના પાણીના ઝરાઓ મહાન યાત્રીઓ ફાલાન અને હુએન-
સંગે જાયેલા ને તેણે મોતાના પ્રવાસવર્ણનમાં નોંધેલા છે.

કાળો આકાર

[૧૯]

રાજગૃહીને માથે આવી એક શોકભરી ગત્રીનો સ્થામ પડે પથરાઈ ગ્લો હતો દેવાલયોના છેલ્લા ઘટાગ્વ હમણા જ સમી ગયા હતા, ને તુરીઘોષ વાગવાની તૈયારીમા હતો કોટના ઝગરે પ્રગટાવેલા દીપકો ધીમા ધીમા ઝળહળી રહ્યા હતા રાજમહાલયના ખૂરજને ઉપર તો દીપકોનો ઢઈ પાર નહોતો, જાણે ગેજ ત્યા દીપાવલિ ગ્યાતી

રાત વધતી ચાલી શેકાણી ને વિરૂપા જેવી બે આદર્શ સખીઓના મૃત્યુનો શોકસમય પળાતો હોય તેમ રાજગૃહીના ગજબનોમા નૃત્યગીત બધ હતા મેતાર્થની કુળહીનતા જાણે પ્રગટ થઈ ને પરોક્ષ થઈ ગઈ હતી અને કન્યાઓના દિલ પરથી પણ આ બે સખીઓના સ્વાર્પણે એવો ભારે બોજ હળવો કર્યો હતો છતા લગ્નના દિવસો દૂર ઠેલાયા હતા કન્યાઓ રાજકુવની મહેમાન બની હતી

આવી એક ગત આગળ ને આગળ વધતી જતી હતી તુરીઘોષ પણ વાગી ગયો હતો ને રસ્તાઓ નિર્જન બન્યા હતા ધીરે ધીરે દીપકો ઝાખા પડતા ગયા, ને મધરાતે તો આઠાશમા તારલીયાઓ નિવાય કોઈ ન ગ્યુ ચોટીદારોએ દરનાજ બધ ડ્યાં દુર્ગના એક છેડે આવેલા નૃત્યમંડે તરફથી કોઈક કોઈક ઘેલાઓ આવતા-જતા ૩૫-૩૬વિનીઓના આરામો પણ હવે સૂના થયા હતા

આવા ઘોર અંધકારમાં રૂપજીવિનીઓના નિવાસસ્થાનોની બાબતમાં કોઈ કાળો આકાર ઘૂમી રહ્યો હતો. એની પડછંદ ઊંચાર્ધ એમ મનાવવા પ્રેરતી હતી કે એ પુરુષ હશે. તીર જેવી ઝડપ અને સસલા જેવી ચકોરતા દર્શાવતાં હતાં કે એ પડછાયો કોઈ ભૂત-પ્રેતનો નહિ; પણ કાળેલ વ્યક્તિનો હશે.

કોઈ નિશાયર હશે, એમ સહેજે કલ્પના થઈ આવે, અને તેમાં પણ આવે સ્થળે કોણ સારો માણસ રખડે ! સારા માણસને આવા સ્થળે આવવાનું કામ શું ? મગધની મહાનગરીમાં, મહામાત્યની જગતી ચોટ્ટીમાં કાળા માનવીની તો ફરવાની શી મજલ ! અરે, નક્કી કોઈ ભૂત હશે. પૃથ્વી પર ભમવા આવી ચડ્યો હશે. પણ આ પ્રશ્ન કરનાર ત્યાં કોઈ નહોતું. કાળો આકાર ધીરે ધીરે રૂપજીવિની-ઓના આવાસો વટાવી ગયો. એનાં પગલાં મજબૂત હતાં, એની દિશા ચોક્કસ હતી.

ધીરે ધીરે એ નર્તકીઓના આવાસ તરફ વળ્યો. કેટલીક પરદેશી પ્રીતમો માટે સજેલા સાજ ઉતારીને છેલ્લો આરામ લેવાની તૈયારીમાં હતી. મુખમોહિની અને ભપકા માટે રંગ, રાગ અને કાજળથી પોતી નાખેલા દેહને ઘણીખરી શ્રમપૂર્વક ઘોઈ રહી હતી. વય બધાની ખીલતી હતી, અને સંસારમાં સ્વર અને સૌંદર્યની આ કિન્નરીઓનું દિલ કોના ઉપર હશે, તે કળી શકાવું શક્ય નહોતું.

સુવાસિત જળેભર્યા કૂંડમાં માંસલ ગૌર પગથી છબ્બગિયાં કરતી એક નર્તકીએ સહેજ કંટાળા પૂર્વક કહ્યું :

“ સુનેત્રા, પ્રવાસીઓની તો કંઈ ખોટ નથી, પણ લીધેલું કામ પૂરું ન થયું. પેલો પરદેશી સાર્થવાહ ન દેખાયો તે ન દેખાયો.”

“ દેવદત્તા, એ પરદેશી સાર્થવાહ તે જ ચાલાક ચોર રાહિણેય એમ કેમ માન્યું ? ”

“ શુદ્ધિનિધાન મહામત્રીની એ જ બલિહારી છે મે આપણે ત્યા આવેલા તમામ પરદેશીઓના જૂર્જપત્ર પર આજેખેલા ચિત્રો બતાવ્યા એમણે એ છપ્પી જોતા જ કહ્યું કે એ જ રોહિણીય ! અદ્ભુત વેગપલટો કરનાર ! ”

“ દેવદત્તા, તને તો એના પર ખૂબ હેત હતુ અને આજે એનું જ ગળુ કાપવા તૈયાર થઈ બેરી ! ”

“ ગમે તેમ તો ય આપણે તો ગજગૃહીના પ્રજ્વળન ! આપણા ય ઈર્મધર્મ ખગને ! રાજઆજ્ઞા માટે તો મત્તક આપવું પડે ! પણ બેન, મને એક વાતની ખાતરી થતી નથી ચોર થઈને આટલો ચતુર ! અને ઘાપિ ચતુર તો હોય પણ આટલો સચમી ! ” વાત ડગતી ડગતી દેવદત્તા જગ પાસે મરી અને સુનેત્રાના કાન પાસે મુખ રાખી રહ્યું

“ અલી, મારી અનેકવાર માગણી છતા, અરે, જે દેહની પ્રાપ્તિ માટે મોટા મોટા શાહ સોદાગરો સહસ્ત્ર સુવર્ણમુદ્રાઓ ન્યોછાવર કરવા તૈયાર છે, એ દેહ અર્પણ કર્યા છતા એણે કદી મારો સ્વીકાર ન્યો નથી ”

“ બેન, તો તો નક્કી મહામત્રી જૂલ્યા ચોર બદમાશનો તો મને ચિત્ર પરિચય છે બહાર રોજ ખૂનના ખૂન કરતા ન અચકાય એના બદાહુરો આપણી મુલકલિત દેહલતાઓ જોતા જ જાણે ગડમાના ગક યત્ન ગાય છે ! આપણી વેણીનું એકાદ ફૂલ ચૂથના પણ મુને ! એટલે ચોર અને આટલો મયમ, મને તો અગત્ય લાગે છે ! ”

“ સુનેત્રા, મહામત્રી જૂલે એમ પણ બનતું અસબબ છે એ ઘણું આપણા જેવા કેવલ ચર્મચમુનો ધણી નથી એના ચતુ તો આમશ-પાનાળ નિરખે છે એ પરદેશીનું અડધું વર્ણન મે ર્યું, ને ખીનું બધું એમણે કર્યું, જાણે કોઈ વર્ણન કાવ્ય હોય તેમ તેની

સાક્ષાત્ મૂર્તિ ખડી કરી દીધી ! ”

“ એક ચહેરામહોરાના જે માણસ કેમ ન હોય ? ઘેલો થઈ છે તું. હજારોમાં મહાભાગ્યે મળી આવતા આવા એકાદ રસિયા પ્રીતમને ભૂજમાં દબાવી નિત્યની આ અનિચ્છનીય પ્રવૃત્તિમાં સુખની સરિતા લહેરાવવાને બદલે આ માથાકૂટમાં તું ક્યાંથી પડી ? ”

“ એ ન બને ! મેં તો ખીડું ઝડપ્યું છે ! એ અહીં આવે એટલે પકડાવે જ છૂટકો ! દિવસો કેટલા વીતી ગયા. મહામંત્રી રાત-દહાડો એના જ વિચારમાં ને શોધમાં ધૂમે છે. ”

“ હા, હા, હા. ” એકાએક આવાસના દ્વાર પર મંદ રીતે હસવાનો અવાજ સંભળાયો. યુવતીઓ છળી ગઈ.

શેરીઓમાં ભમતો પેલો આકાર જ અહીં દેખાયો હતો. ધનધોર રાત, ને આવાસનો ચોપ્રીદાર નિરાતે કુંભકર્ણી નિદ્રામાં પડ્યો હતો.

યુવતીઓ એકદમ ચીસ પાડી ઊઠી.

ઊંઘતો ચોપ્રીદાર સફાળો જાગી ઊઠ્યો. આવા અનેક પ્રસંગોએ તાત્કાલિક ધલાબ્ધે લેવા માટે ટેવાયેલો એ મોંમાંથી ખીભત્સ શબ્દો કાઢતો મોટી છરી સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પણ લેશમાત્ર ગભરાયા વગર, કંઈ પણ અવાજ કર્યા વગર પેલો આકાર આગળ વધ્યો. બહુગર નેવી કરામતથી છરો ખૂંચવી લીધો અને હાથી નેમ કમળકૂલને ઊંચકી ફેંકી દે એમ એને ઊંચકી બહાર ફેંકી દીધો. ચોપ્રીદાર ઊંઘે માથે પડ્યો.

“ દેવદત્તા, પિછાની લે ! હું જ પેલો પરદેશી સાર્થવાહ ! મને ફસાવવાનું ખીડું ઝડપી બેઠી છે, તે હું જાણું છું : પણ તું મને પકડી લે, તે પહેલાં હું તને પકડી જાઉં. ચાલ ! તને મારા મનેદાર ઘરમાં લઈ જાઉં ! તારા હજાર હાથવાળા મહામંત્રી તને છોડાવવા ત્યાં

આવશે ખીડુ તો સુદર ઝડપ્યુ હો । ” પેલો આકાર બોલતો હતો અરે, પણ આ ચોગડાકુની ભાષા ન હોય એ શબ્દોમા સમજા ગાજતા હતા અનૂન નહોતુ—સૌમ્યતા હતી પણ આ બધુ જાણુરા પેલી યુવતી સચેત ન હતી એ તો ક્યારની ય બેભાન બનીને ઢળી પડી હતી

કાળો આકાર આગળ વધ્યો એણે ફૂલની જેમ યુવતીને બચકી લીધી પોતાના અધાર પછેડામા લપેટી લીધી, અને સડસડાટ જેગી-ઓ વીધતો એ પાછો ચાલ્યો

શેરીઓ ને ગલીઓ પસાર કરતો એ આકાર ગજમહેલના બગીચાની દિવાલ પાસેથી પસાર થઈ રહ્યો હતો કે અચાનક પડકાર સંભળાયો

“ કોણ છે એ ? ”

કોઈ અધારામાથી બહાર નીકળી આવ્યુ પણ પેલો કાળો આકાર તો ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યો

નક્કી કોઈ ગુનેગાર ! બગીચાની દિવાલમાથી જાણે કોઈ બહાર આવ્યુ સીધો સપાટો આકારના માથા ઉપર ! પણ આકારે નીજળીની ઝડપે હાથમાની વસ્તુ જમીન પર મેગવી, દાવ લઈ લાડીનો ઘા ખાલી ક્યો અને જોનજોતામા અધારામા લાખી તલવાર લપટારા માગના લાગી પેલા આકારે વિચિત્ર અવાજ ડાઢતા ધીરેથી કહ્યું

“ તારા માર્ગે જા ! મોતને ન બેલાવ । ”

“ મોતથી ડરે એ ખીજા ! રાજગૃહીની જેગીઓમા રોતાન ભમે છે એ વાત મે જાણી લીધી છે જાન જાય તો પણ આજ નહિ છોડુ । ” અને આરનાગ લાડી ધુમાવી ગાંધો ફટકા માર્યો, પણ પેલાએ તલવાર પર ઝીલી લીધો તલવાર અને લાડી બન્ને હાથમાથી છૂટી દૂર પડ્યા । એટલામા પેલી સ્ત્રી જાગી બેઠી. એણે ચીસ નાખી સ્ત્રીનું

અપહરણ ! મહારાજના રાજ્યમાં !

આવનાર ઝનૂન પર ચડ્યો. એણે છરી ડાઢી. પેલા આકારે ઊછળાને એનો હાથ પકડી લીધો. પણ હાથ પકડવા જતાં ખુરખો સરી પડ્યો, તારાના પ્રકાશમાં એ એકદમ ઓળખાઈ ગયો.

“કાણ, તું રોહિણી !” અને આવનાર ઝનૂનપૂર્વક સામે ધસ્યો.

મદમસ્ત વનહસ્તિઓના ઢંઢ જેવું ઢંઢ મચ્યું. આવનાર પણ પડખંદ શરીરનો હતો. એના સુદીર્ઘ બાહુ ને દાવપેચ લગવવાની હિક્મત એને વગર કહ્યે અજાણ એલાડી તરીકે ઓળખાવતી હતી. ફેટલીએક પળો આ રીતે વીતી ગઈ.

ભૂમિ પર પડેલી દેવદત્તા ધીરે ધીરે જાગ્રત થઈ રહી હતી. પણ આ ઢંઢ તરફ એની નજર પડતાં પુનઃ ચીસ પાડી ઊઠી.

કાળો આકાર હવે કંઈ નવા દાવપેચમાં હતો. એણે જોયું કે આ રીતનું ઢંઢ લંબાય તો વધુ મદદ આવી પહોંચે ને પોતે ઘેરાઈ જાય. એણે તરત એક અવળી ગુલાંટ ખાધી, અને સ્ફેજ સરક્યો દીવાલ પાસેથી સરી આવનારે એને ચિત કરવાનો મુંદર પ્રસંગ જોઈ એકદમ ફૂદકો માર્યો. પણ પેસો જમીન પર સાપ પેટભર સરી જાય એમ સરી ગયો. ફૂદકો નિષ્ફળ ગયો.

અને એ નિષ્ફળતાએ પેસા કાળા આકાર માટે માર્ગ કરી દીધો. વીજળાવેગે એ ઊભો થયો ને નાડો. સામનો કરનાર બાહુ બગડેલી સમજી ગયો ને એણે ઉતાવળો એક ચિત્કાર કર્યો.

ચિત્કારની સાથે આંખુઆંખુથી સૈનિકો દોડી આવ્યા. તેઓએ આસમાની દીવાનું અજવાળું ચારે તરફ ફેંકવા માંડ્યું. અને તેઓએ જે જોયું તેથી આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયા.

“કાણ મહામંત્રીજી !”

“વિલબ્ધ પોસાય તેમ નથી જલદી અસ્વ લાવો.” મગધનો ચોર રોહિણેય નાકો છે.”

“રોહિણેય.” સૈનિકોના મો કાટ્યા રહ્યા

“વિચારવાનો વખત નથી હું એની પીઠ પડકું છું, તમે અન્ય સાથે દગ્ધાને ભેગા થાઓ.”

“જેવી આજ્ઞા.” સૈનિકો એટલું બોલી એન્દ્રમ અશ્વશાના તરફ ચાલ્યા ગયા

આ આજ્ઞા આપનામા પળવારનો વિલબ્ધ થયો, પણ એટલી-વાગ્મા તો રોહિણેય ફીડ આગળ વધી ગયો હતો.

ગાંગુલીના ઊંચા આનામો ને ટૂંકી કેડીઓની વચ્ચેથી રોહિણેય પનનવેગે ઊડ્યો જતો હતો. પણ પળવારમા તો આખા ગાંગુલીના ચોટ્ટીદારો મચેત બની ગયા હતા. જમીન પરનો માર્ગ બયબરેસો કૃપી રોહિણેયે માર્ગ બદલ્યો એ નિમિષમાત્રમા એ ઊંચા આવાસની અગામી ઉપર ચઢી ગયો, ને ત્યાંથી વાનગની જેમ ફૂટતો રાંગુલીને વીધવા લાગ્યો.

પૂરેપૂરું અનુમધાન રાખીને મહામત્રી આગળ વધના હતા. વમતની મુદર ગત્રી હતી, ને ઘણા દપતિઓ રમબર્યા પ્રદગે વીનારી હમણા જ ગાઢ નિદ્રામા પડ્યા હતા એમના વચ્ચે અસ્તવ્યસ્ત હતા ને ફેટલાક તો એવી ગિચિનિમા સૂતા હતા કે નજર નાખતાની સાથે જ રોહિણેય ત્યાંથી આગળ વધી જતો.

ગવલુની લદા માથે ફૂટતા હનુમાનની કલ્પના રોહિણેય પૂરી પાડતો હતો એની પામે કોઈ અપૂર્વ લબ્ધિ હોય કે એના ચપળ પગમા કોઈ યત્ર હોય, જે તે આપ દબાવતા જ ગોહણેયને ઊંજળી એ-આવાસથી મીન આવાસ પર પહોંચાડી દેતું હોય તેમ લાગતું હતું.

મહામંત્રી એને કેમ પકડવો તેના વિચારમાં આગળ વધતા હતા. સૈનિકો અશ્વ સાથે આવી પહોંચ્યા હતા.

રોહિણેય રમતવાતમાં રાત્રગૃહીના આવાસો વટાવી ગયો. કિલ્લો વટાવતાં પણ એને શ્રમ ન લાગ્યો. કિલ્લાની બહાર મોટું વિસ્તૃત મેદાન હતું, પણ તે રસ્તે ન જતાં એણે નવો માર્ગ લીધો. એ ગંગા નદી પાર કરવા પ્રવાહમાં પડ્યો.

આજે જીવ સંટોસટનું સાહસ હતું. ચાલાક રોહિણેયે રમત વાતમાં મહામાત્યની અશ્વશક્તિને નિષ્ફળ બનાવી.

“અશ્વોને પેલે પાર લાવો ! બીજાં સૈનિકદળો ગિરિમાળ વીંટી લે ! વાવ, નદીઓ ને પુષ્કરણીઓ પર પહેરા મૂકી દો !” મહામાત્યે એક હોડીમાં બેસતાં અને તેને રોહિણેયની પાછળ વહેતી મૂકતાં આજ્ઞા કરી.

પણ રોહિણેય તો સાગરનું જળચર હોય તેમ તરવા લાગ્યો. કદી દેખાય, કદી ડૂબી જાય, ક્યાંક પરપોટા ઊડાડતો ઊડાડતો આડે રસ્તે આગળ વધે. હોડી અત્યંત ઝડપથી આગળ ધસતી હતી. આવા પ્રયત્ન પરાક્રમી ચોરને જીવતો ઝાલવાની હોંશ ધરાવનાર મહામંત્રી હલેસાં દેનારને અત્યંત ઝડપ રાખવાનું કહેતા હતા.

સાગરસમી ગંગાનાં નીર મધપ્રવાહે ભયંકર રીતે ઘૂમરીઓ ખાઈ રહ્યાં હતાં. એવી ઘૂમરીઓમાં હોડી ચલાવનાર કુશળ નાવિકો પણ ઝૂંકાવવાનું સાહસ ન કરતા. ગંગા નદીના આંતરપ્રવાહોથી જાણે રોહિણેય રજેરજ માહિતગાર હોય એમ એ ઘડીકમાં આ ભમ્મરથી પેલા ભમ્મરે નીકળતો.

અપૂર્વ હરીશર્ષ જામી, પણ એટલીવારમાં અશ્વો ગંગા નદી

પાર કરીને મામે કઠિ તૈયાર થઈ જીભા ન્હા એ જ વેળાએ રમન રમતો
ગદિણેય મામે કઠિ બહાર આવ્યો । પણ ત્યાંય તે ધેગયેતો જ હતો

હતા બધા કે મૃત્યુ જેણે કરી જાણ્યા નથી એવો ગદિણેય
ખીસકોલીની ઝડપે એકદમ ઝાડની જાણી કાળો પર ચડ્યો ને થોડે
દૂર આવેતી અધારી ઝાડીમાં દૂધો

પાંની રાતે મોડા જીગેના ચડની રેખા આઝાગમાં ચડની હતી
એનું આધુ અગ્નિવાણુ ગગાના મામા દિનાગની વનરાજિ ને દુગ્ગમાંજો
પર વેગતું હતું ગત્તૃલીવાળા દિનાગ પર મોટી મેદની એકત્ર થયાના
દોઝરા મમળાતા હતા

ઝાડી ધેરી લેવાનો મદામત્રી દુક્રમ આપે એટલામાં તો કોઈ
અચ્ચારક પુરુષ ઝડપથી તેમથી બદાગ નીકળ્યો

“ એ જ ગદિણેય । પુઠ પડેડા । ” મદામત્રીએ પ્રચડ મોઠા ક્યો

વૈભારપર્વતની સામડી ફેડી વોડીવાગમાં અમ્બેવાના દામનાયો
માઝ રહી જ્યાં પૂરવેગે ધરી ગયા હતા આ મોઝેડા ખૂન ચાલી,
પણ ધીરે ધીરે અમ્બે અને એના સવાગે ઓળ થવા લાગ્યા

કોણ સાચું ?

[૨૦]

ઊંચા શિખરમાળોને બેઠીને સૂરજનારાયણે વનપ્રવેશ કર્યો ત્યારે કેવલ છ અશ્વો જ તખડક તખડક કરતા માર્ગ કાપી રહ્યા હતા. અધાના મુખમાંથી શીણના ગોટેગોટા નીકળી રહ્યા હતા. આગળ જતો ઘોડેસવાર ને પાછળના ઘોડેસવારો વચ્ચે અંતર ઠીકઠીક હતું, પણ હવે જાણે પાછળના ઘોડેસવારો જીવ પર આવી ગયા હોય તેમ લાગતું હતું.

પાછળના અશ્વોની ગતિ વધી. અંતર ઓછું થતું ચાલ્યું, પણ પકડી પાડી શકાય તેટલું તો નહિ જ !

“ મંત્રીરાજ, જીવતો કે મરેલો ! હવે લાંબો શો વિચાર કરો છો ? ”

તરત જ આગળના ઘોડા પર સવાર થયેલ મહામંત્રી દોડતા ઘોડાની પીઠ પર ઊંચા થયા ને હાથમાં રહેલું મોટું ‘ કુંત ’^૧ ફેંક્યું.

પ્રચંડ ધનુષ્યમાંથી ફેંકાયેલા તીરની જેમ હવામાં જખરો સૂસવાટો બોલાવતું ‘ કુંત ’ રોહિણેય તરફ ધસ્યું, પણ જીવ લઈને નાસતા એ કુશળ ચોરની ગરદનને પણ જાણે આંખો હતી. એ ચેતી ગયો ને પોતાના કાળથી બચવા નિમેષ માત્રમાં અશ્વની પીઠ

પરથી એક બાજુ ચૂકી ગયો. કુત સવાગને બદલે અશ્વની ગરદનમાં બેઠું બિતરી ગયું લોહીની ધાર વધૂટી છતાં વફાદાર અશ્વ મૂકાયો નહિ એણે તો પ્રવાસ જારી રાખ્યો.

કુતનો ધા ખાલી જતા રોહિણેય ફરીથી બગબગ સનાર થઈ ગયો, ને કાણુ માત્રમાં અશ્વની ગરદનમાંથી કુત બેઝી દાઢ્યું.

લોહીના કુવારાઓ ઉડાડતો અશ્વ જરાય થોભ્યો નહોતો. રોહિણેય જેવા પોતાના અસવારનું બાણે પ્રાણપણથી પણ રક્ષણ કરવાનું બીડું એણે વગર કલે ઝડપ્યું હતું એ એટલા જ વેગથી આગળ દોડ્યે જતો હતો.

કેટલીએક પળો આ રીતે વીતી ગઈ વનપ્રદેશના બાણુદાર રોહિણેયે મહામત્રી અને તેમના ગણ્યાગાઠ્યા મદદગારોને વનની ખીણોમાં ધાચીના બળદની જેમ ફેરવવા માડ્યા હતા. મૈનિકો અને તેમના અમ્બો યાક્યા હતા. કેવલ મહામત્રી અત્યંત આવેગથી પીગે પડી ગયા હતા. ચતુર રોહિણેયનો અશ્વ હવે લોહીના અત્યંત વહેવાથી અગત્ય બનતો જતો હતો. એણે પોતાનું વસ્ત્ર ફાડીને દોડતે અશ્વે પાટો વીટ્યો હતો, પણ ધા સામાન્ય નહોતો. હવે અશ્વ પર બરોમો રાખના કરતા એણે ખીજી ટઈ વિચાર્યું.

વનની વનરાઈ ગાઢ બનતી જતી હતી. મહામુશ્કેલીએ માણસ આની શકે તેની અનેક નાની આડીઅવળાં કેડીઓ પરથી તેઓ પસાર થઈ ગયા હતા. રોહિણેયે એક આવી કેડીનો માર્ગ લીધો, ને પળવારમાં જાડીમાં અદમ્ય થઈ ગયો. પણ મહામત્રી આજે તો છેલ્લો નિર્ણય કરીને નીકળ્યા હતા. રોહિણેય ન મળે તો એનના માટે પણ હવે ગાજુહીના ઝાડવા જોવાના નહોતા.

તેમણે પણ અશ્વને જાડીમાં ધકેલ્યો, પણ અદર જતા તેઓ જુએ છે, તો એક ઝગળાને ટાંકે પેલો ધાયલ અશ્વ ખાલી બોલો દતો.

“ દુષ્ટ છટકી ગયો ? નામદ ! ” અને કોપે ચંદ્રલા મહામંત્રીએ પોતાની ગરુડ જેવી દીર્ઘદૃષ્ટિ ચારે તરફ ફેંકી.

હર, થોડે હર, રોહિણેય પગપાળો નાસતો હતો. મહામંત્રીના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. એમણે પીઠ પરના બાથામાંથી એક ઝીણું તીક્ષ્ણ તીર ખેંચી કાઢ્યું ને ધનુષ્યની પાયુજી કાન સુધી ખેંચી લવામાં વહેતું મૂક્યું.

મહામંત્રી હજી ય આવા શરવીરને છવતો પડવાનો લાભ છોડી શક્યા નહોતા. શરસંધાન એના પગ પર હતું, અને એ સંધાન અચૂક નીવડ્યું. તીર રોહિણેયના ખડતલ પગની આરપાર નીકળી ગયું.

પોતાના સંધાનની સફળતામાં મહામંત્રીએ એક અદ્ભુત કૃત્યું ને એનો પીછો પકડી ઝાલી લેવા અશ્વ પરથી છલાંગ મારી નીચે ઊતર્યા. પણ આશ્ચર્ય !

રોહિણેય તીર ખેંચ્યા વગર જ, જરા ય થોભ્યા વગર દોડતો હતો. આજે એની પાસે નહોતું તીર કે તીરનું ભાથું. તલવાર, છરી અને ચોરીનાં બીજાં નાનાં સાધનો હતાં, તેમાં તલવાર વગેરે તો પહેલા દંડ વખતે જ છૂટી ગયાં હતાં. એકાદ તીર પણ પાસે હોત, એકાદ નાની કૃપાણ કે કટારી પણ હોત તો રોહિણેય અવશ્ય ભયંકર સામનો કરત ! પણ આજે તો નાસી છૂટ્યા સિવાય એના માટે બીજો કોઈ માર્ગ નહોતો.

ઘવાયેલા પગે નાસીને પણ એ કેટલો નાસે ! એણે વનપ્રદેશમાં ટૂંકાં ટૂંકાં ચક્રેરો લેવાં માંડ્યાં. આ પ્રદેશના બિનઅનુભવી મહામંત્રી એ રીતે જરા પાછળ પડ્યા, પણ એ વખતે એમને ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે સૈનિકોએ આખી હુંગરમાળ ઘેરી લીધી હશે. તમામ વાવ, નદીઓ ને પુષ્કરણીઓ પર પહેરા બેસી ગયા હશે. પલ્લીવાસીઓના ગુપ્ત કૂવાઓમાં ફેરી પદાર્થો નાંખાઈ ગયા હશે. જરા વહેલા કે જરા

મોડા પણ રોહિણેયનો પડાયા મિવાય ક્યા ય છૂટકો નડોતો

છૂટો પડેલો રોહિણેય વનને વીધતો હવે જરા સમગ્યજ ભૂમિ પર આવ્યો હતો ધોમ ધખતો જતો હતો પગમા અસહ્ય વેદના જાગતી જતી હતી એણે ચારે તરફ દૂર દૂર જોયું મહામત્રી પાછળ વ્હી ગયા લાગ્યા, દુસ્મન લેખી ગદાય તેલુ કોઈ ત્યા ન દેખાયુ

“ હાથ ! ” દહીને રોહિણેય નીચે ખેસના લાગ્યો, ત્યા એને કાને કોઈ મધુર અનાજ સંભળાયો આકાશના પટ પરથી હનામા લહેગીઓ લેતી કેટલીક જયગર્જનાઓ પણ સંભળાઈ

“ માતપુત્રનો જય ! ”

અરે, પેલા ઠગારા માતપુત્રની વાણી ! હત તારીની ! આવે કવખતે આ અપશુનન ક્યા થયા ? એણે તરત પોતાના કાન પર જોગથી હાથ દાખી દીધા

પગમા અસહ્ય વેદના જાગી હતી અનૂનપૂર્વક દોડવામા તો વર્ષ ભાન નડોતું રહ્યું, પણ હવે જાણે એક ક્ષણમા પગ ચાબલા જેવો ચર્ષ ગયો હતો છતાં ય કેમ ચોભાય ? આ તો સિદ્ધાન્તનો સવાન ! એણે કાપડ ચતા પોતાના દિલને મૂગો ઢપકો આપ્યો

યાદ છે ને પૂજ્ય શિરછત્ર દાદાની એ મૃત્યુવેળાની આજ્ઞા ! અમણમા છેને બધાની વતી પોતે લીધેલી પ્રતિના ! અગરે ! એ જાનપુત્રની વિગદ રચુ ય ચર્ષ શરચુ નહિ ! એના પગ ઉપાસકોને પણ હું દાનિ પહોચાડી શક્યો નહિ ! અને અત્યાગે એ પગ ખાનર પ્રતિનાનો ભગ દરુ ! પગ તૂટી પડે તો પણ શુ ? એણે કાન પર મખન ગીતે હાથ દાખીને આગળ વધવા મરિચ્યુ, પણ એ ચોદો આને લાચાર બન્યો હતો પગ જ ન ઊપડ્યો

દગીથી એણે એ ગીતે કાન પર હાથ ગળી આગળ વાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તારીંગ પામે મનને નમવું પડ્યું વખત વીતતો

જતો હતો, એમ પીછો પકડનારા પણ નહતે આવી પહોંચવાની સંભાવના વધતી જતી હતી.

નિરુપાયે, પોતાના આવા કમજોર શરીરને ઘિછાર આપતો રોહિણેય નીચે બેસી ગયો ને જે દિશામાંથી અવાજ આવતો હતો તે દિશાના કાન તરફ હાથ મૂકી પગમાંથી તીર કાઢવા લાગ્યો, પણ તીર તો બે બાજુ નીકળ્યું હતું. એક હાથે બેંચી શકાય તેમ ન લાગ્યું.

આખરે એણે બે હાથે કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ ત્યાં તો જે અવાજ નડતો સાંભળવો એ જ અવાજ કાન પર અથડાવા લાગ્યો. કેવો અવાજ !

હવામાં વહેતા આવતા નીચેના શબ્દો એના કર્ણપટલ પર અથડાયા:

“ મહાનુભાવો, સત્કર્મ કરનાર દેવપદને પામે છે. દેવોનો રાજ ધ્વજ છે ને તે સ્વર્ગમાં રહે છે. દેવો કેવા હોય છે, તે જાણો છો ? તેમના ચરણ પૃથ્વીને કદી સ્પર્શ કરતા નથી, તેમનાં નેત્રો કદી ઉઘાડ-મીંચ થતાં નથી, એમની પુષ્પમાળાઓ કદાપિ કરમાતી નથી અને એમનો દેહ પ્રસ્વેદથી રહિત હોય છે. ”

“ હાશ. ” એક મોટા હાશકારા સાથે એણે તીર બેંચી કાઢ્યું ને ઊભો થયો. ને વેગથી દોડ્યો. આટલા શબ્દો એનાથી મનેકમને સાંભળી લેવાયા હતા, એનો અત્યંત પશ્ચાત્તાપ તેના દિલમાં ઉભરાઈ રહ્યો હતો.

“ અરેરે ! મેં કુળ બોળ્યું ! મારાથી વિશેષ કંઈ કરી શકાયું નહિ, અને વધારામાં શિરછત્ર દાદાની સામે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પણ તોડી ! સ્વર્ગમાં બિરાજેલ દાદા ન જાણે મારા પર કેવો શાપ વરસાવતા હશે ! ” રોહિણેય આકાશ સામે ક્ષણવાર મીટ માંડી રહ્યો ને પછી જાણે કોઈનો કપકો સાંભળી પોતે ગ્લાનિ પામતો હોય તેમ જોરથી નાહો. ન એણે ઊંડા ધાને પૂરવા વનસ્પતિ શોધી કે ન એણે પાટો વીંટ્યો.

સૂરજ પોતાના આગના ભડકા જેના કિરણોથી બધે ઊઠવાથી રહ્યો હતો. બૂખ્યો ને તરસ્યો ધાયલ રોહિણેય આ ટેકરીથી પેલી ટેકરીએ અને આ ગુફાથી બીજી ગુફાએ નાસતો હતો. શિદારી પશુ જેમ હવામા લાંબો શ્વાસ લઈ ભય પારખી લે એમ રોહિણેય પોતાની પાછળના ભયને પાગખી ગયો હતો.

પણ આજે એને નિગાશા ઘેરી વળી હતી. પ્રતિજ્ઞામ ગતુ અત્યંત દર્દ એના દિવમાં ખડુ થયું હતું જે ગરીબ પર પોતાને અભિમાન હતું, એણે જ દગો દીધો. પોતાના વક્ષદર અશ્વ નેટલી ય દિમત એણે ન બતાવી આવા ગરીબ પર શો ભરોસો. ને એ રીતે અય પોતાની જીવન-આલોચના કરવા લાગ્યો. દાદાએ વમાવેલી સુદર પ'ત્રી ક્યા ? પોતાના વક્ષદાર સાથીનારો આજે મગધના કારાગૃહમાં મડે છે. ને પોતે ?

‘ પોતે એટલે ? હું ? ’ મથુના રોહિણેય ખુમારીમાં ચડી ગયો. “ અરે, હું એટલે ? મારા નામથી તો સગર્ભાના ગર્ભ ગળા જાય છે ને યોદ્ધાઓના હાથમાંથી તલવાર મરી જાય છે. ગન્ધર્વીને લૂટવાનું મહામૂલુ કામ કરનાર રોહિણેય કેટલાની ને કેટલી માએ જળ્યા કે ? મગધરાજ ને મહામત્રી જેવાના બુદ્ધિબળની હારી કરનાર બીજે કોઈ નર તો બનાવો. ”

પણ એટલામાં વિચારમાંના પલટાણી. જાણે એનું મન જ એને કહેના લાગ્યું. “ અરે, પણ એથી શું કામ સર્વું. તું રાક્ષસ બન્યો, પિશાચની પ્રતિમૂર્તિ તરીકે પકાયો. તારા કુળની શી પ્રતિષ્ઠા વધારે ? તારા કુળને તારું ? અરે, એક નાનાગા તીરે તારી પ્રતિજ્ઞા ધૂળ મેળવી. લોકો જાણે ત્યાં તારા નામ પર નિદિ થૂંકે. ”

રોહિણેય નિગાશામાં બેસી ગયો તરસથી એનું ગળુ મુકાઈ ગયું હતું એણે ચાર તરફ નજર ફેરવી થોડું દુર એક નાનો કૂવો દેખાતો હતો.

એ કૂવા તરફ ચાલ્યો. કૂવો પાણીથી છદોછત્ર ભરેલો હતો. એણે કાંઠે બેસી* પીવા માટે બોલ્યો. ભર્યો, પણ તરત કોઈ ગંધ એના નાકને ચમકાવી દીધું. એણે ફરીથી જરા સાવચેતીથી પાણી મૂંધું, અને તરત જ બોલ્યો ઢોળી નાખી ઊભો થયો:

“હટ, આખરે આવો પ્રપંચ! પાણીમાં પણ કેરી વિષનો પ્રયોગ!”

પણ સાથે જ ઝાડ પરથી કોઈના સરકવાનો અવાજ આવ્યો! થાકેલો, નિરાશ બનેલો રોહિણેય સાવચેત બને તે પહેલાં તે બંદીવાન બની ગયો.

“દગો!”

“બરાબર, દગાખોર સાથે દગો!”

મહામંત્રીએ એના પાસ મજબૂત કર્યા. થોડીવારમાં આબુ-બાબુ છુપાયેલા સૈનિકોથી એ રથજી ઊભરાઈ ગયું. રોહિણેયને મજબૂત રીતે બાંધીને બધા પાછા વળ્યા. આજે સર્વેના દિલમાં આનંદ સમાતો નહોતો. મગધનો મહાન ચોર મહામુસ્કેલીએ જીવતો પકડાયો હતો, મહામંત્રીની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ હતી અને મગધની પ્રજાના માથેથી સદા તોળાઈ રહેલી એક આફત પણ ઊતરી ચૂકી હતી.

અત્યંત સાવધાની પૂર્વક બધા પાટનગર તરફ વળ્યા. પણ અરે આ શું? કાચીડો પોતાના રંગ બદલે એમ આ રોહિણેય ધીરે ધીરે પોતાની આખી આકૃતિ પલટી રહ્યો હતો. વેશપરિવર્તનમાં નિપુણ રોહિણેય મુદ્રા-પરિવર્તનમાં પણ અજખ્ય કૌશલ્ય ધરાવતો લાગ્યો. છતાંય આખા માર્ગ દરમ્યાન રોહિણેય શું કરી રહ્યો હતો: એની

*આવા કૂવાઓ અત્યારે પણ સમેતશિખર પર્વત (પાર્શ્વનાથ હીલ) પર મૌજુદ છે, જેના કાંઠે બેસી મુસાફર બોબાથી પાણી પી શકે છે!

મૈનિકોને પૂરી જાણ ન થઈ શકી જ્યારે તેઓ ગર્વોન્નત મન્ત્રકે રાજ-
ગૃહીની બજારોમા થઈને નીડળ્યા ત્યારે તેનું તેમને જ્ઞાન થઈ આવ્યું

રાજમાર્ગો, વીથિકાઓ, રોરીઓ ને ઝંઝાઓ માનવમેદનીથી
ભરપૂર હતા મગધના પાટનગરને લૂટી શકે અને મહામાત્ય જેવા
મહામાત્યને પણ ક્ષણભર હેરાનપરેશાન કરી મૂકે તેના પુરુષને જોવાની
સહુને અજબ ઇતેજારી હતી તેમા પણ જ્યારે તેઓએ જાણ્યું કે
માર્થવાહના વેગે વર્ગો સુધી રોહિણે ય ગણિત દેવદત્તાના પ્રમોદભવનમા
જઈને રહ્યો હતો ત્યારે તો સહુના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો તેઓએ
દેવદત્તા પામેથી તેનું અનેકવાર વર્ણન મેળવ્યું, ને અતરથી આક-
ર્ષાયેલી દેવદત્તાએ પોતાના ગસિયા પ્રીતમના રૂપવર્ણનમા કંઈ
પણ ક્યાશ ન રાખી

આવા વીર, બહાદુર, મુદ્દર ને ચતુર ચોરને નિહાળવાની ઈચ્છા
કોને ન થાય । નગજનોને તો કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે રોહિણેય હમેશા
અખમા દેખાતો, એટલે સહુએ એની મન કટિપત આકૃત્તિઓ નિર્માણ જ
કરી લીધી હતી પણ આ પુરુષ એ કંપનાઓથી તદ્દન નિરાળો હતો

“અરે, શું આ જ રોહિણેય ।” એક ભડભડિયા પ્રજાજને
હિતાવળમા બોલી નાખ્યું “અરે, એના લગડતા હોહ તો જુઓ । દૂઠો
એનો હાથ તો જુઓ । દેવદત્તાએ વખાણેનો રોહિણેય શું આ જ ?”

મૈનિકોના દાન પર આ ટીકા અથડાઈ શું ખરેખર રોહિણેય
એવો છે ? તેઓએ એના મામે જોયું અને જોતા વેત જ આશ્ચર્યમા
રૂપી ગયા ક્ષણભર તેઓને પણ વિમાસણ થઈ આવી આ તો કોઠ
કુટુબીx જેવો લાગે છે અરે, અનેક ગુપ્તવિદ્યાઓનો જાણકાર રોહિ-
ણેય ખીમને બાધીને છટકી તો નથી ગયો ને । જોને મહામત્રીએ
પકડ્યો એ આવો નહોતો ।

“ અરે, પણ એની આંખો તો જુઓ. બિચારને કીકીઓ જ ક્યાં છે ? રતાંધળો લાગે છે. મહામંત્રીએ ‘આકા ને યદ્યે માક્ષાને’ પકડી લાવવા જેવું તો નથી કર્યું ! આ તો રોહિણેય નથી જ !”

આમ ટીકાનો વિસ્તાર વધતો ચાલ્યો. લોકો મૂઝમાં હસવા લાગ્યાં. જે નગરજનોએ લૂંટારા તરીકે એને નીરખેલો, તેઓએ તો ચોખ્ખીચટ ના ભણી કે આ રોહિણેય નથી જ !

કેટલાક ઉત્સાહી નગરજનો દેવદત્તાને પૂછી આવ્યા. જાણે પોતાની આંખ દગો દેતી હોય તેમ એણે વારંધડીએ ઉઘાડમીંચ કરતાં ધીરેથી કોકું ધુણાવી ના પાડી.

દેવદત્તાની દાસી ઘણીવાર શેખી કરતી કે એ છેલ્લખીલા સાર્થ-વાહને સર્વ પહેલાં પાનનાં ખીડાં મેં જ આપેલાં. કેટલાક ટીંખળી લોકો દોડીને એને ઘસડી લાવ્યા ને પેલા માણસને બતાવી પૂછ્યું :

“ બોલ જો, આ જ પેલો સાર્થવાહને ! તારી દેવદત્તાની સેજનો સાથી ! ”

દાસી છંછેડાઈ પડી. એને આવા અણુઘડ પુરુષનો સંબંધ પોતાની રૂપશાલિની દેવદત્તા સાથે જોડવાથી ખોટું લાગ્યું. એ બોલી : “ ફરીથી બોલ્યા છો તો ખબર જ લઈ નાખીશ. અરે, આ માણસ તે કંઈ માણસમાં છે ! મને તો પંઢ જેવો લાગે છે. એની ચાલ ને લાળ ટપકતા હોઈ તો જુઓ ! ”

અરે, પણ કુમાર મેતાર્યને જ પૂછો ને ?

કુમાર મેતાર્ય રાજમહેલે હતા. એમણે પણ સામેથી જંજીરોમાં જકડાઈને આવતા રોહિણેયને જોઈ કહ્યું : “ મહારાજ, આ શું ? આ રોહિણેય ન હોય ! ”

“ શું મહામાતૃ રોહિણેયને યદ્યે બીજા કોઈને પકડી લાવ્યા

છે ?” મગધરાજના મોમાથી એકાએક નીકળી ગયું

મગધના રાજમાર્ગપરના હાથ્ય ને દેહાનો વચ્ચેથી મહામત્રી અને સૈનિકોને પમાર થતા બોય ભારે લાગી જેઓની પામેથી પ્રશમાના પુષ્પોની આશા રાખી હતી, તેઓની પાસેથી કટાક્ષના-વ્યગના બાણોનો વરસાદ વરચ્યો સૈનિકોનો તો હિત્માહ શમી ગયો તેઓ મિયાગ આ નિર્માલ્ય લાગતા માણસની જાણે જાલીને છાતી ફાવીને બેચે મુખે ચાલતા ય શરમાતા હતા

રાજદ્વાર પાસે આવતા તેઓએ છૂટકાગનો દમ ખેંચ્યો મગધ-પતિએ સામે પગલે આવીને ધૂળ ને શ્રમથી ગ્લાન લાગતા મહામત્રીનું આગત રૂપ સૈનિકો તરફ પણ એક હાસ્ય ફેંકી તેમના પ્રણામ કીલ્યા આ પછી તેઓ રોહિણેય પાસે આવ્યા, એની જાણેને પડીને બેભલા સૈનિકોને ગાઆશી આપતા મગધરાજે પૂછ્યું

“ કેમ, રોહિણેયને આપ્તા પડી પાડ્યો ને । ”

સૈનિકો ચૂપ હતા હા કહેવી કે ના કહેવી તેની મૂઝવણ ચાલી ગઈ હતી જે આને જ રોહિણેય તરીકે ઓળખાવે તો આવા નિર્માલ્ય માણસને પડડતા આટલો વિલબ કેમ થયો એ પ્રશ્ન થાય ને એને રોહિણેય તરીકે ન ઓળખાવે તો પછી આ કોને પડડ્યો ?

મગધરાજ આ બધી મૂઝવણ ટાળવા રોહિણેય પામે ગયા, અને પૂછ્યું

“ કેમ રોહિણેય, કુશળ છે ને । ”

“ રોહિણેય ? હા બાપુ । ” અને પેયો ખૂમ લેગથી જાણે ગડા લાગ્યો બોલતા ય એના ગળામાથી અવાજ નહોતો નીકળતો બપથી નસકોગ કાટચે જતા હતા એ ગડમડ ગડમડ બોલના લાગ્યો એનો બોલવાનો સાર આ હતો

રપર મહર્ષિ મેતારજ

“ મહારાજ, કુટુંબી છું. મારું નામ દુર્ગચંડ. બાપજી, ખેતી કરતો'તો ને ખાતોપીતો'તો, ત્યાં રોહિણેયે કેર કર્યો. એક રાતે મારા ખેતરમાં ફરતો'તો, ત્યાં રોહિણેય આવ્યો. હું એનાથી બચવા ઘરનાર છોડી નાકો, પણ એણે મારો પીછો લીધો. એક તીર મારી મારા પગને વીંધી નાખ્યો અને પછી એ મને પકડીને લઈ ગયો ને આ બધા સૈનિકો નિરાંતે ઊંઘતા હતા, ત્યાં લઈ જઈ ને હાથેપગે બાંધીને નાખ્યો. એ તો તરત નાસી ગયો. મેં ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પણ મારું કોણ માને ! મહામંત્રી મને પકડીને અહીં લાવ્યા. મહારાજ, તમારું નામ ઘણું સાંભળ્યું છે. હવે તો તમે મારો કે જીવાડો !”

આ શબ્દો સાંભળી શ્રમિત મહામંત્રીને પણ જાણે કંઈ થઈ ગયું. એક પળવાર તો પોતાનાં બુદ્ધિબળનું ગુમાન સરી ગયું. પણ પુનઃ સ્વસ્થ થતાં તેમણે કહ્યું:

“ આ જ પોતે કપટપટુ રોહિણેય છે. એની ચાલાકી હવે નહિ ચાલે ! એને ભયંકર શિક્ષા થશે !”

“ અવશ્ય. પણ શિક્ષા કરવા પહેલાં ગુનાનો નિર્ણય અને ગુનેગારની ચોક્કસાઈ તો કરવી પડશે ને ! એક ચોર, મગધનું સિંહાસન ન્યાય ન કરી શકે એટલું પાંગળું બનાવી શકે ખરો કે ?” મગધરાજનો અવાજ ગાળ્યો.

“ મહારાજ, બહુ નિહાળી નિહાળીને જોતાં હવે મને પણ આજ રોહિણેય લાગે છે. ” મેતારજે વચ્ચે કહ્યું.

“ હોઈ શકે, પણ એમ સંશયભરેલો નિર્ણય ન્યાય પાસે સ્થાન ન પામે ! એક નિર્દોષ દંડાય એના કરતાં હજાર ગુનેગાર છૂટી જાયઃ એ ન્યાયાસનને યોગ્ય લાગે છે. ” જે મગધરાજના ન્યાયદંડ નીચે મગધવાસીઓ નિશ્ચિંત પણે જીવી શકતાં, એ જ ન્યાયદંડ આજે મહામંત્રી જેવા મહામંત્રી સામે હોવા છતાં પક્ષપાત કરવા તૈયાર નહોતો !

“ ખેલા ઢેલી બનેલા પક્ષીવામીઓને તો બોલાવો ! તેઓ પિછાની લેશે ”

આ વાત મદામત્રીને ન રૂચિ, પણ તેમણે અપ્પ વિરોધ ન કર્યાં. રોહિણીયના વફાદાર સાથી કેપ્ટ તથા ખીમને ત્યા તરત હાજર રવામા આવ્યા તેઓને રોહિણીય અતાવવામા આવ્યો, પણ એને બેતાની સાથે જ બધા બોલી બિઠ્યા

“ અગર, આ જો ગત્થા દ્યો ? આ તો પૈમારનો વનનાગી. મિચારો કુદુબી દુર્ગચડ ! બહુ જ બતો છે, હો મદામત્રી ! ”

બંધા સ્ત્રી બની ગયા મદામત્રી તો શુ કરવું ને શુ ન કરવું એની જ મુઝવણીમા પડ્યા આખરે મગધગળે આગા કરી

“ મદામત્રીજી, આત્મી સાતમે દિનમે એનો ન્યાય ચૂકવાશે. અપગધ અને અપગરીનો નિર્ણય ત્યા શુનીમા કરી લેજો ”

આ નિર્ણય મામે મદામત્રી કંઈ ન બોલ્યા કહેવાના રોહિણીયને મૈનિકો એક જુદા કાગઝમા લખી ગયા

આખુ નગર આત્મતા અત્મ બતાવ પગ ચર્ચા કરી ગયું હતું ત્યારે જૂખ, પગિયમને જૂતીને મદામત્રી આ વાતનો નિવેડો કેમ લાવે તેની મત્રણા કરી ગયા હતા આખે દીગી સાચેસાચી ખીનાને કમળ પુરો કોરી નિહન કરી શકે છે, એના પ્રત્યે મેતાર્થ આગચર્ચા પ્રેમિન કરી રવા હતા વારેવારે પ્રશ્ન એ બિહતો હતો કે મોખ માગુ ?

સ્વર્ગલોકમાં

[૨૧]

કેશડાનાં પુષ્પની શોભાવાળી સંધ્યા આથમી ત્યારે મગધના પાટનગરના છેડે આવેલ દેવવિમાન આકારના પ્રાસાદમાં એકાએક નૃત્ય-ગીત આરંભાઈ ગયાં. આખો ય પ્રાસાદ લીલા રંગનો હતો. એના પડદાઓ પણ લીલા રંગના હતા. પ્રાસાદ અનેક ખંડમાં વિભક્ત કરેલો હતો, જેમાં સઘન લતામંડપો, શીતળ નિર્ઝરગૃહો ને રક્ષટિકના પ્રકાશે ઝળહળતી પુષ્પવાટિકાઓ આવેલી હતી.

એનો એક એક ખંડ જાતજાતનાં શિલ્પોથી શણગારેલો હતો, ને એ ખંડની અર્ધખૂલી બારીઓ વાટે જોનારને પોતે પૃથ્વીથી જાંચે જાંચે વસતો હોય તેવો ખ્યાલ આવતો હતો. અને પૃથ્વી પર કદી ન અનુભવ્યો હોય તેવો મીઠો સુગંધભર્યો પવન ત્યાં વહેતો હતો.

આ દેવવિમાન રૂપ પ્રાસાદનો મુખ્ય ખંડ તો અનેરી શોભાથી ભરેલો હતો. આસનો, પીઠિકાઓ, પર્યંકો રક્ષટિક અને નીલમ જડયા હતાં. એની દીવાલો મુક્તામાળાઓથી લચી પડતી હતી. આ ખંડના મધ્યભાગમાં એક મોટા પલંગ પર કોઈ પુરુષ સૂતો હતો. એના દેહ પર ઝહંસલક્ષણુ વસ્ત્ર હતું. કાનમાં તેજસ્વી કુંડળો હતાં. બાહુ પર ક્રીમતી બાળુખંધ અને હાથ પર સુંદર કંકણો હતાં. એના પગ લાલ

*શ્વાસથી પણ જાડી નય તેડ' પ્રાચીન કાળનું ક્રીમતી વસ્ત્ર.

રગથી ગેલા હતા, ને લાખા વાળ ખૂબ ઢાળજીથી ઓળ્યા હતા

આ એક પુરુષને બાદ કરતા આખો મહાલય સ્ત્રીઓથી ભરેલો હતો. બધી નવયૌવના અને રૂપરૂપના અંબાગ સમી હતી તેઓનું એક એક અવયવ કામદેવનું વિજયી શસ્ત્ર હતું

કોઈ મ કેન થતાની સાથે કૂટ, નકાર ને ધોકાર જેવા મેઘધ્વનિ-પૂર્વક મૃદંગો વાગવા માડ્યા ક્રમ ને ઉત્ક્રમના આરોહ-અવરોહ સાથે વીણા વાગવા માડી કામદેવના વિજયી મત્રાન્ત્ર જેવું સંગીત છેડાયું ગાધાર રાગ અનેક લય ને ભત્તિ સાથે ગવાના લાગ્યો

નાત ખેડેલું સુદરીવૃદ સન્ન થયું કોઈ ગાના લાગી, કોઈ મૃદંગ વગાડવા માડી, કેટલીકે નૃત્ય આરંભ્યું

સંગીતના મિષ્ટધ્વનિ સાથે આ રૂપના રાશિએ નૃત્ય આરંભ્યું નિરાનો સ્યામ અચ્ચો ધીરે ધીરે જગત પર પથગઈ રહ્યો હતો વારેવારે ખૂલતા વાતાયનોના પડદાઓ વાટે સ્ફટિકશા આઝાશમા તાગ-લિયાઓ ઝળૂકી રહ્યા હતા, ને નીચે દૂર દૂર રાજગૃહીના ઝાખા આઝાશદીપકો દેખાઈ રહ્યા હતા

મદમદ સંગીત ધીરે ધીરે ઉત્તેજક બનતું ચાલ્યું મૃદંગ બળવતી ઓઓ બેર બેગથી મૃદંગ પર થાપીઓ મારવા લાગી અને એ પશ્ચિમમા એમના સુષુપ્ત મ્તનો પણ અવનનું નૃત્ય કરના લાગ્યા પાન્દર્નક આવરણો પહેગીને વીણા લઇને ખેડેલી સ્ત્રીઓએ પોતાની સુદર આગળીઓનું નૃત્ય આરંભ્યું

અને સાથે માઘે નુપૂર, કટિમેખલા ને વલ્લયોના સુમધુર ઝંકાર માથે ખીછ મુદરીઓ નાચના લાગી

ખડના મધ્યભાગમા સુખમેજમા સુનેતો પુરુષ ધીરે ધીરે જાગૃત થઈ ગયો હોય એમ સજાનજતો હતો, પણ કોઈ કેદી ખીણના બેરે

૨૫૬ મહર્ષિ મેતારજ

એ હજી અવનગ્રત હતો. મખમલી શય્યા એને ગલીપચી કરી રહી હતી, ને સુગંધભર્યો પવન એની આંખોને ભારે બનાવી રહ્યો હતો. એને લાગી રહ્યું હતું કે જાણે પોતે કોઈ સ્વર્ગીય પ્રદેશમાં વિહરી રહ્યો છે. શરીરમાં અત્યંત આળસ અને મગજ પર ઘેનનો ભાર લાગતો હતો, પણ ધીરે ધીરે એના કર્ણપટલ પર સુમધુર ગીતનો ધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યો. ફરીથી એ કોઈ સુંદર સ્વપ્નમાં પડ્યો.

પણ થોડીવારે કોઈ કુમાર ભરી વસ્તુ એને સ્પર્શ કરતી લાગી. સેજમાં ખેસી શકાય તેટલી શારીરિક શક્તિ જાણે હણાઈ ગઈ હતી. એણે સૂતા સૂતા જ અર્ધ મદભર્યાં નેત્રો ખોલ્યાં.

ખરેખર સ્વર્ગ જ ! સૂતા સૂતા એ જેની કલ્પના કરી રહ્યો હતો એવું જ સ્વર્ગ ? એના ઉઘાડાં અંગોને સ્પર્શ કરીને એક પરમ-યૌવના સ્ત્રી વીંઝણે કરી રહી હતી. પાસે જ અલૌકિક નાટારંભ ચલાઈ રહ્યો હતો.

*નૃત્ય કરતી કેટલીક સુંદરીઓ દઢ અંગહાર ને અભિનયથી કંચૂકીને તોડવા મથતી હોય અને નૃત્યના સુદીર્ઘ પરિશ્રમથી શિથિલ કેશપાશને બાંધવા મથતી હોય એમ કમળદંડ જેવા સુંદર ભૂજમૂળને બતાવતી હતી.

કોઈ દંડપાદ વગેરે અભિનયના બહાને પોતાના અઘોવસ્ત્રને હવામાં લહેરાવી ગોચર્યંદન જેવા ગૌર જંધામૂળને પ્રદર્શિત કરતી હતી.

ખીલતી કળા જેવી કોઈ નવયૌવના નૃત્યશ્રમથી શિથિલ થયેલ અઘોવસ્ત્રની અંધી દઢ કરવાની લીલાથી કામદેવની ખાણ સમાન પોતાના નાભિપ્રદેશને પ્રગટ કરતી હતી.

વિરહિણી જેવો વેશ-શૃંગાર સજેલી કોઈ સુંદરી ધ્મિદંત નામના હસ્તાભિનયના બહાને ગાઢાલિંગનની સંજ્ઞા કરતી હતી.

* શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત વર્ણનના આધારે.

તમાના આદોલનોથી મૂળ સુધી ડાલતા ડરબક પુષ્પના મૂળની જેમ મૂળતી કોઈ વિગાળ લોચના અગમગના બહાને પુષ્પ અને ઉન્નત સ્તનવાળા પોતાના વક્ષસ્થળને ધૂમ્મસતી હતી અને કોઈ સરી જતા સુવર્ણતણુથી ભરેલા ઉત્તમીય વસ્ત્રને વિશેષ દઢ કરવા જતા પોતાના નિતબ પ્રદેશને ખુલ્લો કરી દેતી હતી

આટઆટલા ઉપનૃત્યો સાથે મૃદગ ને વીણાના ઝણઝણાટ 'સેજ પગ પામે બેઠેલી સ્ત્રી પણ જાણે આ પૃથ્વીનું માનવી નહોતું એના વિગાળ નયનો, ગાઢ કેશકલાપ, ટમળદડ સમા બાહુઓ અને ખુલ્લતી ટંગી જેના બે બિમ્બોધર માનવીને મોહતી નિદ્રા આપે એમ હતું

એના હસ્તમા રક્તડમળ હતું, વાળની લટોમા મોગરાની ટંગાઓ ચૂલી હતી ડહુના અતિમ ભાગ પર શિરીષ પુષ્પની ગોબા હતી વક્ષસ્થળ પર મોતીસરના હાર સ્નાસ વેતા પડ્યા હતા

મણિહલડના હેમસ્થભો પર પેટાવેલા રત્નગ્રીપકો આ નવયૌવનાતી દેહલના પર આપું તેજ ઢોળતા હતા

સુખશય્યામા સૂતેલો પુરુષ એકવાર સુખદ સ્વપ્નમા સરી ગયો થોડીવાર એ સ્વપ્ન તૂટતા એના નેત્રો ફરીથી ખુલ્યા એણે વિગ્મ-યર્ષાડ સૂતા સૂતા જ પ્રશ્ન કર્યો

“દેવીઓ, તમે કોણ છો? હું અત્યારે ક્યા છું ને મને અપ-ગ્નિયત એવું આ બધું શું છે?”

પામે બેઠેલી નવયૌવના સુદરીએ નયનનર્તન કરતા કહ્યું

“આ સ્વર્ગભૂમિ છે અને એ ભૂમિ પરનું આ દેવવિમાન છે તમે પૃથ્વીનોડ પરથી અત્રે આવ્યા છો ઈન્દ્રધનુષ્યના અહીં તોગણો છે, અને લીનમતી પાળે બાધેલા જળકુડોમા રતિશ્રમ નિનારવા દેવાગના-ઓ જ્ઞાન કુત્રે છે આ આસોપાલવ ને મદાર અર્ધોના વૃક્ષો છે, ને

૨૫૮ મહર્ષિ મેતારજ

આ વૈદ્યુર્ધમણિની પૃથ્વી પર સુવર્ણપદ્મો સદા ખીણે છે. આ મણિમય ભૂમિમાં સુરતરુ ધ્રુવે છે, ને એ મનોવાંછિત આપ્યા કરે છે. પૂર્વ-પુણ્યના પ્રતાપે તમે અમારા સ્વામી થયા છો ને પૂર્વે કરેલાં સારાં કર્મોના બળે આ સુંદર સુરયુવતીઓ ને અપ્સરાઓના તમે એકમાત્ર અધિકારી બન્યા છો ! ”

સ્વર્ગ ! દેવવિમાન ! અપ્સરા ! સ્વામી ! પુરુષના હૃદયમાં શબ્દોના પડવા પડવા લાગ્યા, પણ હજી કોઈ ભારે ઘેન એના દેહને દાખી રહ્યું હતું. પેલી અપ્સરાએ આગળ ચલાવ્યું :

“ સ્વામી, લેશમાત્ર પણ સંદેહ ધરશો મા ! આ સ્વર્ગભૂમિ પર આવનાર પૃથ્વીપરનાં નીતિધર્મનાં બંધનોથી પર બને છે. હાસ્ય, સૌંદર્ય ને સદા હર્ષની આ ભૂમિને તો જરા નિરખો ! આવો, પ્રિય, જરા તમારા મસ્તકને મારા આ બાહુનો ટેકો આપો ! જરા નજર નાખો ! દૂર દૂર પૃથ્વીના દીવા દેખાય છે, અને આપણી ભૂમિ સમું આ નીલવર્ણું નભોમંડળ નીરખો ! ”

નવયૌવનાના સુકોમળ બાહુના ટેકે પુરુષે દૂર દૂર નજર નાખી : ખરેખર, પૃથ્વીના દીપકો દૂર દૂર દેખાઈ રહ્યા હતા ને કોઈ મુંદર દેવવિમાનમાં પોતે વિહરી રહ્યો હોય તેવો ભાસ થતો હતો.

ઘનશ્યામ વાળના ગુચ્છાઓ સમારતી પેલી નવયૌવનાએ આગળ ચલાવ્યું :

“ હે નાથ ! અહીં સદા ઇચ્છે ઋતુ પ્રગટેલી રહે છે, ને ઋતુઓને યોગ્ય રસિકાઓ પણ અહીં સદા સન્ન રહે છે. જીવો પડ્યો નજર કરો ! દૂર દૂર ચમરી મૃગો ચરી રહ્યા છે, ને મત્તકોટિલના મધુર કુંજિતોથી રતિરહસ્યની પ્રસ્નાવના કરતી કામનાટકની નટી રૂપ વસંતલક્ષ્મી વિસ્તરી રહેલ છે. અને વસંત ઋતુને યોગ્ય રસિકા પણ ઉપભોગ માટે ત્યાં સન્ન છે. ”

નયૌનનાના મંજેનની સાથે મુખ્ય ખડની બાણુમા આવેલ
એક ખડનુ મોટુ દ્વાર બિલડી ગયુ ખરેખર ત્યા વમતનુ માત્રાન્ય
નમેલુ હતુ વૃક્ષે વૃક્ષે નનપતવતા હતી, ને દૂર દૂરથી કોયલના
ટહઠા આનતા હતા નૃત્ય કરતી સુદરીઓમાથી એક કેમરિયા ગંગના
અધોવસ્ત્રવાળી સુદરી ચિત્રવિચિત્ર હાવભાવ કરતી એ ખડમા પ્રવેગી

“અને ગ્યામી, અહીં જરા આ તરફ દષ્ટિ નાખો ! કદમ્બના
વિદ્યમિત પુષ્પરજથી દિવ્યધુને સદાને માટે મુગ્ધીત કરતી પેલી
ત્રીમંજુતુની શોભાને તો નિગ્રખો ! પુન્નાગ વૃક્ષોની મીઠી ઊંચાઓ અને
સ્વર્ગ ગંગાનો ગીળો એનો વાયુ છે, અને એવી જ સુદર શીતલ
અર્પભરી, અર્પમ્યુન વિલાસ મેખલાવાળી એની અધિષ્ઠાત્રી માનુની છે”

વમતમંજુના ખડની પાસે જ ત્રીમંજુતુનો ખડ આવેલો
હતો ગાઢ વનગર્ભ પથગર્ભ ગ્રહી હોય તેડુ દૃશ્ય હતું નૃત્ય કરતી
સુદરીઓમાથી એક કપેરી ટપકીઓથી ભરેલા વસ્ત્રવાળી સુદરી એમા
પ્રવેગી ને પ્રિય શુના લતામડપમા બનાવેલી કમળપત્રની શય્યા પર સૂઈ
ગઈ મુગ્ધત્રમને નિવાગવા બાણુમા પડેલો કમળપુષ્પનો વીઝણો
એ દોળવા લાગી

એનુ ગતિકોલન અપૂર્વ હતુ એ કોલનથી એની અતલ્લટ પગના
મદાગપુષ્પો સિધિલ બન્યા હતા, શ્રવણ ઉપગના સુવર્ણકમળો નૃત્ય
કરતા હતા, એના હાથે ને પગે લાક્ષાગંગની લાવી હતી

“ગી સ્વર્ગની ગોખા ?” પુરુષ એન્દ્રમ આવેશમા બોલી
બીચો

“માગ અધિગજ, હજુ તો એના ઘણા ખડ બાકી છે જુઓ,
ત્રીમંખડની પડખે જ, કેનકી પુષ્પના વનોથી બાણે દામદેવના રાજ્યા-
ભિગેટમા મર્વ અગે મગળ કરતી હોય એવી સ્પર્શકતુ ત્યા મીઠો ઝગમગ
ઝગમગ મેદ વગમેળે, અને પેલો હિન્મત મધુર કે જેનો અમર પિન્ડ-

કલાપ ઈંદ્રધનુના રંગોથી દેદીપ્યમાન છે, એ કેલી કરતો રસિકોને આમંત્રણ આપે છે. નેત્રી આ વર્ષાઋતુ છે, એવી એને ઉપભોગ્ય અપરૂપ સ્યામસ્વરૂપા, રિતગંધગાત્રા વામા ત્યાં છે.”

વર્ષાઋતુનો ખંડ ખુદ્ધો થતાં જ અંદરથી વાદળોના ગોટેગોટા જાણે બહાર નીકળવા લાગ્યા. ગર્જના ને વીજળી થવા લાગ્યાં. વન-સના વરસાદમાં ય એક વૃક્ષની ડાળ પર એ શુક્ર-સારિકા ચાંચમાં ચાંચ નાખી પ્રણયોન્મત્ત બેઠાં હતાં. દવાના ઝંકારાઓમાં હેમદાર વારેવારે ભીડાતાં હતાં ને ઊઘડતાં હતાં. આ વેળા નૃત્ય કરતી સુંદરીઓ-માંથી એક નીલવર્ણા ઉત્તરીયવાળી સ્ત્રી એમાં પ્રવેશી. પવનનું તોફાન પ્રચંડ હતું. એક પવનના ઝપાટે એનું નીલરંગી ઉત્તરીય દેહથી અળગું કરી નાખ્યું. એ જ વેળાએ નિર્લજ્જ વિદ્યુતે પ્રકાશની સળી ધસીને એ સુંદરીની નગ્નતા પ્રગટ કરી દીધી. સુવર્ણથી કંડારેલ કોઈ પ્રતિમાશી એ પોતાની નગ્નતા ઢાંકવા જાણે કોઈનું આલંબન યાચતી હોય એમ એકદમ અંદર ધસી ગઈ!

“અદ્ભુત !” પુરુષે ફરીથી ઉચ્ચાર કર્યો.

“સ્વામી ! હજી આ શરદવિલાસને તો નિહાળો. નવીન નીલ-કમળના વિસ્તારથી હજાર નેત્રવાળી થઈ પોતાની જ શોભાને ચુમતી હોય એવી શરદને તો જુઓ ! સ્વચ્છ જળે ભર્યા સરોવરો, ને વૃક્ષે વૃક્ષે ગુંજારવ કરતા ભ્રમરો ! રક્તપાદ અને રક્તચંચુથી શોભતા આ શ્વેત શરીરના રાજહંસો ય હવે પોતાની પ્રિયતમ હંસીઓ સાથે વિહાર કરે છે. અને પેલું આસોપાલવ ! સોળ શણગાર સનેલી સુંદરી યુવતીના પાદપ્રહારથી હવે તો ખીલી ઊઠ્યું છે, ને પેલું બકુલ ! મુરસુંદરીઓએ મધુરસની પિચકારીઓ મારી એને ય બહેકાવી મૂક્યું છે. દેવોને વિનયપ્રસ્થાન માટેનો આ પ્રસંગ ! વિદાય થતાં પહેલાં પતિને અનેક રીતે તૃપ્ત કરતી કામિનીઓની વ્યાકુળતા તો નિરખો ! એમના શૃંગાર, એમના હાવભાવ, એમના રતિવિલાસો અનન્ય છે.

એવી મુઠ્ઠા ઋતુ ગરને ગોભતી કુમકુમ લાલપવાળી મુઠ્ઠી પણ છે ”

વસત, શ્રીખમ ને વર્ષાના ખડની પછી શરદ ઋતુનો ખડ હતો એના દ્વાર બિઘડના જ મુઠ્ઠા મુઠ્ઠા દિગાઓ ચાગે તરફ ચમકતી દેખાઈ રાત જળ ભર્યા સરોવરો ને એને આરે નાના નાના તાજા દર્ભ ચરતા મૃગમાળ દેખાયા પયોધર ને નિતબના ભાગ્યી લચી જતી એઃ નૃત્ય મુઠ્ઠી માથે કુભ મૂખી પનધટ જના નીટળી હોય એમ તેમા પ્રવેશી

“ અને આ દેમતતલ્લી ! અને એને ઉપભોગને યોગ્ય આ રાત્રિની મુઠ્ઠી ! એની ત્રિગવતા વગરની વિગદવેણી તો જુઓ ! એણે પ્રીતમના પ્રથાનને દિવસે જ મુઠ્ઠા કેશલાપની ત્રણ સરની એઃ લામી લટ ગૂચીને વેણી બાધી છે પિયુ ઘેર આવીને જ એ વેણી ડાડો, ને કેશમન્દ્રાધૂપ ‘ આપશે. ”

દેમતઋતુનો ખડ વેરો હતો ને પ્રીણા વા વાતા હતા પશીઓ, પશુઓ એઃ ખીજની હુકમા પડ્યા હતા એ વેળા એઃ નિગહિણીએ દ્વાર પોવ્યુ એણે ફૂનોની મેજ મિગવી ગાખી હતી. મધુર પદ્માજ ને મુઠ્ઠા મુઠ્ઠાએ તૈયાર ગાખ્યા હતા પ્રીતજ વાયગ એની કોમળ દેહવતાને ધૂળવી ગદ્યા રતા પ્રીતમની ગદમા ધડડતા હોને એ હોમઅથી વાગેવારે દામતી હતી એના હુકમા મ્હેન ડોલર ટળીઓનો હાર હતો

“ અને આ માગ નાથ ! નિગખી લો ! ડોલર અને સિદ્ધવાના પુષ્પોથી દેમત અને વસતનુ અનુમધાન ડગતી આ ગિગિગ ! પદ્મણે બિબી સિગિગને ઉપભોગ્ય આમા ! ”

એ દમ્ય પણ અદ્ભુત હતું પુરવ થાપૂધ જૂની ગયો એણે પોતાની પામે એકેની દુગળ અમ્મગને ભેટવા પોતાના બાહુ સમાવ્યા

“થોભો, મારા નાથ ! આ દેવચિમાન પ્રાસાદ. આ ઋતુઓ ને ઋતુઓને યોગ્ય રસિકાઓ ભોગવો તે પહેલાં અમને તમારો અભિષેકવિધિ પૂર્ણ કરવા દો !”

“સુંદરીઓ. તમારો વિધિ ખુશીથી પૂર્ણ કરો. એ મારે તૈયાર છું.”

સેજ પર બેઠેલી નવયૌવનાએ સંકેત કરનાંની સાથે ભરેલા જળકુંભો હાથમાં લઈ ને અનેક સુંદરીઓ ત્યાં ઉપસ્થિત થઈ ગઈ. દરેક સુંદરીએ વક્ષસ્થળ ઉપર એક કીમતી વસ્ત્ર વીંટયું હતું ને દેહ પર સુશ્રીથી ભરેલા અવયવોને પારદર્શક બનાવે તેવું ઉત્તરીય પહેર્યું હતું. એમના ગાઢ કેશકલાપ ઘૂટા હતા ને તેમાંની મુગંધી તેલની સ્નિગ્ધતા આંખને ભરી દેતી હતી. કુંભવાળા સ્ત્રીઓની પાછળ કુસુમઝાળ લઈ ને સુંદરીઓ આવી હતી. તેઓની પાછળ અનેક જનના મધમધનઃ પડવાનથી ભરેલા યાળ લઈ ને સુંદરીઓ ઊભી હતી.

“સ્વર્ગના નવા મહારાજ ! આ બધી સુંદરીઓ આકાશગંગાનું પવિત્ર નીર ને આકાશકુસુમોની ફૂલછાંચથી આપનું સ્વાગત કરશે. પણ એ પહેલાં આ દેવભવનના રિવાજ મુજબ આપે નિઃસંકોચ રીતે પૂર્વભવનાં સુકૃત્ય ને દુષ્કૃત્ય વર્ણવવાં જોઈએ. દરેક દેવતાના અભિષેકની આ પ્રાથમિક વિધિ છે !”

“પૂર્વભવ ? સુકૃત્ય, દુષ્કૃત્ય !” મનને સૂઝી ચડાવે તેવા આ રમ્ય વાતાવરણમાં આવા પ્રશ્નો મનને ભારે કરી નાખે તેવા લાગ્યા. એણે ફરીથી ધીરે સ્વરે ઉચ્ચાર્યું :

“સુકૃત્ય ને દુષ્કૃત્ય !”

“હા, સુકૃત્ય ને દુષ્કૃત્ય ! તમારાં સુકૃત્યો સાંભળીને અમે બધાં સ્વર્ગલોકમાં એની કીર્તિગાથાઓ ગાતા ફરીશું. તમારાં દુષ્કૃત્યો તો જાહેર થતાંની સાથે લય પામશે, અને એ રીતે તમારા આત્મા પરનો

જોન હજવો થતા તમે ચિરંજીવ સુધી આ સુદર સ્વર્ગ, આ મો દય-
ભરી અધ્ધગઓને ભોગવી શકો.”

પણ આ શબ્દો ટૂંક કંઈ સતેજ બનતા જતા પુરુષ પર જુદી
અસર નીપજવી ગયા એ મનમા ને મનમા વિચારી રહ્યો

શુ સ્વર્ગમા ય સુકૃત્ય ને દુષ્કૃત્યની માથાકૂટ રહેલી છે ?

અને પુરુષે ખુદની ગહેલી વાતાયનો વાટે દૂર દૂર સુધી નજર
નાખી મધગતનુ આકાશ તાગલિયાઓથી છયોછલ હતુ ને દૂર દૂર
પૃથ્વી પગના દીપકો દેખાતા હતા એણે દૂરની નજર સકેવી ચારેતરફ
ખડમા નજર નાખી ખડમા મોહની રૂપ ધરીને નયનનર્તન કરતી,
ટીભંગ કરતી, વિધવિધ હાવભાવ ગ્યતી એ જ અધ્ધગઓ ખડી હતી.

હા સાચુ ? પોતાના સુકૃત્યો-દુષ્કૃત્યોને પ્રગટ કરી દેના ?
હજી શરીરમા ધેન ચડેતુ જ હતું મદભરી કાયા મેજમા બેઠેથી
અધ્ધગના મુકોમળ અવલબન વગર ટટાર બેમી શકતી નહોતી ।

સ્વર્ગ । અધ્ધગ । અને પુરુષને પોતાના સુકૃત્ય ને દુષ્કૃત્ય
યાદ આનવા લાગ્યા મોટામા મોટુ દુષ્કૃત્ય કયુ । અને એ પુરુષને
પોતાનુ એટ મહાન દુષ્કૃત્ય યાદ આવ્યુ ।

એણે રોહિણેયના જન્મમા પિતાની આત્મા ઉલ્લઘીને પેલા
જાતપુત્રની વાણી સામળી હતી । એ જ મોટુ દુષ્કૃત્ય । એ વાણી
સામળવા કરતા એ વેળા પોતે મરી કેમ ન ગયો ? કેતુ દુષ્કૃત્ય । અને
દુષ્કૃત્યની યાદ સાથે પેલા શબ્દો એના ન્ધગણપ્રદેશમા ગુન્નગ્વ
કરી ગયા

અરે, એ જ સ્વર્ગભુવન શુ આજ । આ જ પેલા દેવદેવીઓ-

શુ આ સત્ય હશે કે પ્રપચ । મમધનો મહાચોર રોહિણેય મરી
ગયો ? આ મારો નવો અવતાર છે ? ખરેખર, હુ સ્વર્ગમા છુ ને

૨૬૪ મહર્ષિ મેતારજ

આ સુંદર અપ્સરાઓ મારી સેવિકાઓ છે ? ”

અને પુરુષ વિશેષ વિચારમાં ઊતરતો ગયો. એણે સામે ઊભેલી સુંદરીઓ પર એક શ્રમભરી નજર કરી. ખાણની દીવાલ પર ઝળઝળતા દીપકોના પ્રકાશમાં એ લાંબા સુંદર પડછાયા પાડતી ઊભી હતી. પ્રતિહારિકાઓની કૂલમાળાઓ ચૂંથાઈ ને કંઈકે કરમાયેલી લાગતી હતી. દીર્ઘ શ્રમ અને રાતના ઉઝગરે ઘેઘર બનેલાં એમનાં વિશાળ સોયતો વારેઘડીએ ઉઘાડમીંચ થતાં હતાં.

સાચેસાચ આ અપ્સરાઓ હશે ? શું રોહિણેય મૃત્યુ પામ્યા હશે ! એણે વિમાસણમાં સેજ પરની અપ્સરાના હસ્તને ખેંચ્યો. અપ્સરાના કોમળ હસ્ત પર પ્રસ્વેદ હતો.

એને પગમાં લાગેલા તીરને કાઢતાં કાઢતાં અચાનક સાંભળી લીધેલો જ્ઞાતપુત્રનાં વાક્યો યાદ આવ્યાં :

“ મહાનુભાવો, સત્કર્મ કરનાર દેવપદને પામે છે. દેવોનો રાજ્ય કંઈ છે ને તે સ્વર્ગમાં રહે છે. દેવો કેવા હોય છે, તે જાણો છો ? તેમના ચરણ પૃથ્વીને કદી સ્પર્શ કરતા નથી, તેમનાં નેત્રો કદી ઉઘાડ-માંચ થતાં નથી, એમની પુષ્પમાળાઓ કદાપિ કરમાતી નથી અને એમનો દેહ પ્રસ્વેદથી રહિત હોય છે.”

‘ દગો ! દગાખેર સાથે દગો ! ’ પુરુષના મસ્તિષ્કમાં કોઈએ નવો પ્રકાશ રેડ્યો. મહામંત્રી અભય એને યાદ આવ્યો. વગર ઋતુએ પોતાની માતાનો દોહદ પૂરવા જોણે વૈભાર પર્વત પર મુશળધાર વરસાદ વરસાવ્યો હતો, એનાથી શું અશક્ય હોય ! નક્કી દગો !

પુરુષ અજ્ઞાત વિમાસણમાં પડી ગયો. વિધિમાં વિલંબ થતો હોવાથી એને સાવધ કરવા અપ્સરાએ નજીક જઈ લલિત રીતે દેહસ્પર્શ કરતાં કહ્યું :

“આમીનાથ ! અન્ય દેવતાઓ આપનું આગત કરવા સ્વર્ગ-
ભૂમિની વીથિનાઓમા સજ્જ થઈને ખડા છે. કૃપા કરીને અવિદ્યોએ
વિધિ સમાપ્ત થના દો ! ખોયો, આપના કૃત્યોની તથા કહો ! અમે
અનલુ કરીએ ‘ગીએ !”

ક્ષણભરની આધી પડી જેમ નિશાઓ પ્રસન્ન થઈ નિંદે છે,
એમ મજલસુની એક પણ પસાર થના જ એ પુરપ સાનધ થઈ
ગયો એણે કહેના માણસ

“હે મૃગયોચનાઓ ! પૃથ્વી પર હું તદ્દન નિર્દોષ છૂવન ગાળતો
રહતો તે ખેતી કરતો, નાના ગોઠુળ ચાગતો ને પાડોળીઓથી ગ્રેમ
કરતો ઋતુઋતુના યમનિયમો ને મામમામના જુલ્વા ધર્મગધનો
હું પાળતો સાધુસતોની મેના કરતો ”

“મુદ્દા ! ધન્ય છે તમને ! હવે તમાગ દુષ્ટત્ય વર્ણવો એટલે
વિધિ સમાપ્ત થાય ! જુઓ, પહેલે તમાગ આગતના ઉત્સાહી દેવ-
તાઓ રાખવગ વિદ્માવી ગયા છે ”

“મુદ્દીઓ, મારું મપૂર્ણ છૂવન સાધુમતોના મમાગમને લીધે
દુષ્ટત્યગ્નિ વ્યતીન થયું કે ”

“ખરેખર માધુવાદને પાત્ર છે ! પણ હે પ્રિય દેવ ! માણસ માત્ર
જૂલને પાત્ર કે. આખા જન્મમા દર્ષને દર્ષ પ્રગટ કે અપ્રગટ કૃત્યો
તો મદુને થયાજ દોષ છે દર્ષ ચોરી, કર્ષ યારી, કર્નું કર્ષ ?”

“અનન્દ્ય, પ્રિય મુદ્દીઓ, અશક્ય !” પુરપ ખડખડાટ દમી
પડ્યો “શું એવા કુદૃત્યો કરનારને આવું સ્વર્ગલોક મળે ? તમાગ
જેવી અનેક દોષજાગીઓ સાપડે ! અધ પુરપ તે વળી પર્વત ઓળંગી
શકે ! પાપી માનવીને આ પુણ્યવાન પ્રદેશમા પ્રવેશવાનો ગો અધિકાર !”

અપ્રગટદ વિમાસાનુમા પડી ગયું એમણે પુન પુન પુનને
ચિનવખી કરના ક્યું

“સ્વર્ગના ધર્માધિરાજ પાસે માનવીના કર્મધર્મનો દિસાગ રહે છે. તેઓ કહે છે, કે પૃથ્વી પર એવો કોઈ માનવી નથી જોણે મનમાં કદી પાપ ચિંતવ્યું ન હોય, કે એકાદ પણ ગુપ્ત દુષ્ટત્ય ન કર્યું હોય. ભય, પ્રેમ ને મોહ માનવીને સ્વાભાવિક છે, અને એ સ્વાભાવિકતા કેટલીકવાર માનવી પાસે ગુપ્તપણે પાપ આચરાવે છે. આપના જીવનની એવી ઘટનાઓ સ્વર્ગવાસીઓને સંભળાવવી થોડે !

“વત્સલ દેવીઓ, તમને નિરાશ કરવી પડે છે તે માટે દુઃખી છું. પણ સાધુસંતોના સમાગમના પ્રતાપે ભય, પ્રેમ ને મોહથી હું દૂર રહી શક્યો છું.”

આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી કેટલીક અપ્સરાઓના હસ્તમાંથી કુંભ સરી ગયા. કેટલીક નિરાશ બની ત્યાં બેસી ગઈ.

અચાનક એક ગુપ્તદ્વાર ખૂલ્યું. એ દ્વારમાંથી મહામંત્રી અભય અને મેતાર્ય બહાર નીકળી આવ્યા. અપ્સરાઓ એક ક્ષણમાં અદસ્ય થઈ ગઈ. મહામંત્રીએ પેલા પુરુષની પાસે જઈ કહ્યું:

“કુશળ દુર્ગચંડ, તને, તારી કળાને, તારી હિંમતને, તારા ધૈર્યને ધન્ય છે. હું જાણું છું કે તું રોહિણેય છે, પણ મગધના સિંહાસનનો ન્યાય તને અપરાધી તરીકે સ્વીકારવાના સાધનના અભાવે મુક્ત કરે છે. જા, સુખેથી વૈભાર શિખરમાળાને શોભાવ ! મહામંત્રી પોતાના વ્યર્થ પરિશ્રમને વળી ફરીથી સફળ કરશે.”

“સમર્થ પુરુષ ! આ શક્તિઓના પ્રચંડ ધોધને સારે રસ્તે વાળજે !” મેતાર્યે આશીર્વાદ આપ્યો.

દુર્ગચંડ અંધારી રાતે દેવવિમાન પ્રાસાદના દ્વારની બહાર નીકળ્યો. હજી ઘેન પૃથ્વી ઊતર્યું નહોતું. લથડિયાં ખાતો ખાતો એ રાજગૃહીની બહાર નીકળ્યો. આ વેળા એક અજ્ઞાણું તોફાન મનોભૂમિની ક્ષિતિજ પર ઊગી રહ્યું હતું.

મગધરાજનો જામાતા

[૨૨]

રોહિણીયના પ્રસંગ પછીથી મહામત્રીના હૃદય પર ઔદમીન્યનો ખેંચો મહાન પડદો વણા વખત મુઘી ન ઊપડ્યો એ દગમિયાન પોતાના પ્રિયમિત્ર મેતાર્યના માત કન્યા સાથે લેવાયેલા લગ્ન સાનદ સમાપ્ત થયા છતાં ય એ આનંદનો પ્રસંગ એમના દિલને ઉત્તેજ ન ગડ્યો

અર્થિત્ય મનાતી પોતાની ગકિતઓ એક સામાન્ય માણસ વિરુદ્ધ જનાની ગંઢે એની ગ્લાનિ એમના અતરને મદોદિત ભરી ગહેના લાગી પણ પ્રજાની સ્થિતિ જુદી હતી પ્રાગ્ભમા રોહિણીયની મુદ્રાપગિવર્તનની દુશ્મતાના પરિણામે એ ભૂલાવામા પડી, પણ એ પછી તો તેઓને વિશ્વાસ થયો હતો કે મહામત્રી મિત્રાય પૃથ્વી પરનો કોઈ યોદ્ધો રોહિણીયને આમ ઝડપી શકે તેમ નહોતો અને તેના છુટકાગના અમાચા પછી પણ પ્રજા ભયવશ થરાને બદલે મગધના અન્ન ઈન્સાની પ્રશસા કરી ગ્હી હતી એ તો માનતી હતી કે આજે જીતે તો રોહિણીય હવે ગજગૃહી સામે નજર નહીં નાખે, ને નાખશે તો હજાર લાયવાળા મગધગજને મહામત્રી હવે એને પાછો ઊઠવે જવા નહિ ?

૨૬૮ મહર્ષિ મેતારજ

પણ પ્રજાની આ પ્રશંસા, આ વિશ્વાસ મહામાત્યને ડારી ખાવા સાગ્યાં. એમના કર્તવ્યશીલ મનને લાગ્યા કરતું હતું કે બહેનર છે કે આ મહાન નેતૃત્વ તણ નિવૃત્તિ સ્વીકારવી. પણ આ વાત કોને કરવી? એકવાર મગધરાજને કહેલી ત્યારે હોહા મચી ગયેલી. મગધરાજે પોતે પણ કહાવેલું કે મારી અનુજ્ઞા સિવાય આ માર્ગે ન જવું.

ત્યારે શું છવનનો આનંદ લૂંટાઈ જવા દેવો? મહામાત્યના જેવા જ પ્રશ્નો યુવાન મેતાર્યને જન્મી રહ્યા હતા. સુરસુંદરીઓ સમા સાત સાત પત્નીઓ પામીને સ્વર્ગલોક જેવાં સુખ ભોગવનારને એક વેદના સદ્બોધિત સતાવી રહી હતી. લોકો મોંએ નહોતાં બોલતાં, પણ એમનાં અંતર હજી ય આ પ્રગટ કુળહીનતાથી ભાગતાં હતાં. તેઓને મન રાજગૃહીનો લાડીયો કુમાર હવે કંઈક અપ્રિય થયો હતો. તેઓએ આ બધા પ્રકરણને સાચી સમજબુદ્ધિથી સમજવાને બદલે કાંઈ નિઐથેયનું કાવતરું કંઈપી લીધું હતું.

આ કુળહીનતા કેમ ટળે? પ્રજામાં આ પ્રત્યે આદર કેમ પેદા થાય? પદ્મલિત શક્તિને આ રીતે પડી રહેવા દઈએ તો નિરર્થક વિરોધ જ વધ્યે જાય !

આ વિચારોમાં માતંગનો પ્રશ્ન ઉમેરાયો. ધનદત્ત ઐષ્ટિ અત્યંત ઉદાર હતા, પણ માતંગને પોતાને ઘેર સંઘરવાનું અતિ ભયંકર સાહસ તેઓ ખેડી શકે તેમ નહોતા. વિરૂપાના અકાળ અવસાન પછી મૂળથી લહેરી માતંગ બેદરકાર બન્યો હતો. એ પર્વતમાળામાં ક્યાં કરતો, રમશાનોમાં સૂઈ રહેતો, બિના પાણીના ઝરાઓની પાસેના પેલી બે સહિયરોના ચોતરાઓ પાસે આજોટતો. મેતાર્ય સમજાવવા આવના ત્યારે એ હસીને કહેતો:

“કુમાર, આવી આવી મોટી બગસોમાં તો વિરૂપાએ જિદગી ધૂળધાણી કરી. ઉપદેશ સાંભળવો જુદી વાત ને આચરણમાં મૂકવો.

અંતે એ પ્રવાહ મેતાર્યના ધનભંડારોમાં જઈ બળતો. જે મેનકુરો રોજ ગંદછી, મહામારી ને મહાજવરનાં ઘર હતાં, ત્યાં આરોગ્યની બંસી બજતી હતી. મેતોએ ગોઠુગો વસાવ્યાં હતાં, વજના સ્વામીએ વ્યાજના બોજમાંથી હળવા બન્યા હતા. કેટલાક સાગરના સફરીએ બન્યા હતા ને કેટલાક વિશ્વકર્માની વિદ્યાના જાણકાર બન્યા હતા.

આમાં વિશેષ સંસ્કાર નાખવા મેતાર્ય કેટલાક અમણોને અવાર-નવાર તેડાવતો. અમણો કથાવાર્તા કરતા, ઉપદેશના પદો રચતા, માનવભવની સફળતા કેમ થાય, ઉત્તમ જીવન કેમ જીવી શકાય વગેરે બાબતો દર્શાવતી સમજાવતા.

આ રીતે મેત અને શદ્રોનો મોટો ભાગ નવજીવન પામ્યો હતો. પણ એક વર્ગ કે જે રોહિણેયના દાદાનો પક્ષકાર હતો, એ આ કાર્યનો ધોર વિરોધ કરતો, મેતાર્યની કોઈ પણ સારી નરસી પ્રવૃત્તિને એ પ્રપંચ તરીકે વર્ણવતો. એ લોકો કહેતા કે આ તો એક જાળરદસ્ત કારસ્તાન છે, ગણ્યાગાંડ્યા શદ્રોને મિટાવી દેવાનું! શદ્રો ને દ્વિજન્મો-એક થયા, એ કદી કોઈ કાળમાં, કોઈ શાસ્ત્રમાં વાંચ્યું? શદ્રોના તો બે ધર્મ: ગામમાં વસનારની તેમણે સેવા કરવી, જંગલમાં વસનારે એમને લૂંટવા. રોહિણેયનો દાદો મૂર્ખ નહોતો, ને વીરવર રોહિણેય જે અત્યારે એકલે હાથે લડી રહ્યો છે: એ પણ ગાંડો નથી.

આ બે વર્ગ વચ્ચે ઘણીવાર અથડાઅથડી થતી, એમાંથી રક્તપાન જન્મતો. મેતાર્ય પોતે એમને સમજાવવા જતા ત્યારે તેઓ સ્પષ્ટ કહેતા:

“મેતારજ, તમે બહુ ભલા છો, પણ આ વાતમાં અમે તમારું નહિ માનીએ. અમારી જાત પર દયા કરીને આ પ્રવૃત્તિ બંધ કરો. અમને વધુ અન્યાય ન કરો.”

“હું અન્યાય દુરુ છું ? જો મારાથી જાણ્યેઅજાણ્યે તમારે અપમગ્ધ થતો હોય તો ચાલો ન્યાય દગવીએ મગધરાજ તો પક્ષપાત નહિ કરે ને ? ”

“ એ વાત ખરી ! ” વિરોધી શદ્રા જગ વિચારમા પડી ગયા ગર્ધદાસની ખીના તેમની આખ મામે જ હતી કે પૂગવાના અભાવે વિચક્ષણ રેહિછેયને રેહિછેય જાણ્યા છતા મુક્ત કર્યો થુ જવામ વાળવો એની મુઝવણ બધાને સતાવી ગઈ એ દ હોગિયાગ માણુએ તોડ ઢાઢ્યો ને દ્યુ

“ કુમાર, મગધરાજ ન્યાય તો ભયો તોળવાના, પણ હું દહુ છું કે જો ચારે વર્ણુ એક ચારે પાણી પીએ એમા કોઈ જાતનો એમને વાધો ન હોય તો, શા માટે એક રાજદન્યા મેતારજને ન આપે ! ”

“ ગજદન્યા ને તે મેતારજને ? ”

“ શા માટે નહિ ? ક્યા જેવા તેના માણુમને આપવાની છે ? ગજ પહેલ દરે તો પ્રજામા નિસ્વાસ આવે ને ! ”

“ એ ન બને ! ”

“ તો પારકુ ધર કૃષ્ણાર્પણુ કરે પુણ્ય ન થાય ! કુમાર ! એ તો જળ ને ચ્યળ જુદા ને જુદા ! ”

મેતારજ આનો જવામ ન આપી ગડનો, પણ આ બે વર્ગો વચ્ચે મેળ દગાવવાની પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ ગાખતો છતા શદ્રોની આ વાતો ઘેગ્રેગ પ્રચલિત થઈ હતી

અને આ વાતને જોએએ સાભળા તેઓએ ઝીલીને પ્રચાર દગવા માડ્યો દિને પણ હવે તો છડેચોડ કહેવા લાગ્યા કે ખરે ધર્મપ્રચાર તો ઘેરથી જ રાડ થાય તો મમાનતાની વાતો બવ થાય ને તો તર્ક દગી મતાવણુ જોઈએ

૨૭૨ મહર્ષિ મેતારજ

એક દહાડો થેલા માતંગને પણ આ વાતનું ભૂત વળગ્યું. એણે મહામંત્રીને મુખે સ્પષ્ટ વાત કરી. મહામંત્રીએ પ્રજ્ઞનો અભિપ્રાય મગધરાજને સંભળાવ્યો. મગધરાજે પાણીના પ્રવાહ સમી પ્રજ્ઞના અભિપ્રાયને હસતાં હસતાં સાંભળીને કહ્યું:

“ રાજકન્યા મેતાર્યને પણ વરે, પણ એ પહેલાં મેતારજે રાજગૃહીને શોભાવે તેવાં કાર્ય કરવાં જોઈએ.

“ રોહિણેયના હાથમાંથી રાજગૃહીને અચાવી એ મહાન કાર્ય નહીં ? ”

“ એ તો નગરશ્રેષ્ઠિના પુત્રનો ધર્મ અદા કર્યો; એ તો મેતાર્યનાં કાર્ય, હવે મેતારજ તરીકે શું ? એમાં શસ્ત્રકુળો ને મેતકુળોનો શો હિરસો ? ”

“ વારુ, તો મગધનાથ કહે તે કરીએ. ”

“ રાજગૃહીને કાંગરે કાંગરે રત્નમાળા જડાવો ! એનો પ્રકાશ આકાશના વિમાનોને ય અજવાળે ! ”

“ અરે, એ તો હવે મેતકુળોની એકાદ સાગરખેપનું કામ ! અરે, જ્યાં જગતનો વ્યાપારકુશળ વ્યવહારીઓ હોય ત્યાં રત્નમાળની શી ખામી ! ”

અને માતંગના આ શબ્દો મિથ્યા બકવાદ નહોતા, એ વાત થોડા દહાડામાં બધાને સમજાઈ ગઈ. રાજગૃહીનાં કાંગરા રત્નમાળોથી ઝળહળી ઊઠ્યાં.

થેલા માતંગે ફરીથી માગુ મોકલ્યું. મગધના મહામના રાજવીને આવી વાતો અપમાનકર્તા નહોતી ભાસતી. પ્રજ્ઞજીવનની નવ ઉખાનો એમાં ચમકારો જોતા. એમણે ફરીથી કહેવરાવ્યું:

“ રાજગૃહી સદાને માટે પાવન થતી રહે એવું કાર્ય થવું.

તેઈએ વૈભાગગિગિના અગમ્ય પ્રદેશોમાથી એક વોગી માર્ગ બનાવે ।
એ ગ્મ્તે જ્ઞાનપુત્રને પ્રથમ પધરાવે । વટેમાર્ગ અને વણઝારોને ચાલુ
રે, તો જ બની શકે ।

આ દામ ખરેખર દુ નાહસ હતુ દ્રવ્યનો તોટો નહોતો, પણ
આની મુચિભેદ ગિગિમાળોના પેટાળ કોડના મનવગક્તિનો અભાવ
હતો જના જ્ઞાનપુત્રના દર્શનયોભે મેતાગજને દ્વિગુણિત ઉત્સાહી
બનાવ્યો એણે દેશદેગથી કુળ મેતોને તેડાવ્યા ને ભય ક્ર અટવીઓ-
માથી મુદ્દ માર્ગ-નિર્માણુનુ દામ શરૂ થ્યું વૈભાગની ભય રૂ શિખર-
માળો ભેદના માડી માર્ગની બને બાલુએ મુદ્દ વૃક્ષો રોપાના લાગ્યા

મેતાગજ વિચારી ગયો હતો

“ આ મુદ્દ ને દૃકા માર્ગથી જે વેળા પગમ તપસ્વી મદાનીર-
જ્ઞાનપુત્ર પવાગે, એ વેળા આ ગજ પવિત્ર બની નાથી બિશે ક્ષાય
સામ્રાજ્યો લોપાર્દ જશે, પણ આ માર્ગ નહીં લોપાય હનગે
શ્રમણો, અનેક માન ભરેની વણઝારો અહીંથી પસાર થશે આ
વૃક્ષો ધાયા ટોળશે, આ વનમૃગો સાથીદારો બનશે ગાંજીલીનો
બાપા સમૃદ્ધ બનશે । ”

આ દામને દિવસો લાગ્યા, પણ એક અગત્ય મનાતુ મદાભાગત દાર્ય
મમામ થયુ દેશદેશ પચ્યેના અનગે એ દ્વાર ઘટી ગયા નવો માર્ગ
નવયાત્રા સમાન ચર્ પડ્યો વૈભાગની પ્રદક્ષિણા દરીને પ્રનાસ ખેડતા
ને વિવેક બાદ એક રાહોથી બીજો રાહો પડોયના રાહ મોદાગમેને
હવે લાયા પ્રસાદોમાથી રુક્તિ મળી

આ મદાન દાર્ય પ્રાપ્તની લાગણીને કેન્દ્રી નાખી મેતાગજ
બોના મેતાર્પની અશ્વમુખે પ્રતમા થયા લાગી

થોડીરાગમા તો નગરમા દહેરો પિટાનો અબળાયો “ મદાન

પરાક્રમી મેતારજ સાથે રાજકુમારી સુવર્ણાનાં લગ્ન થશે. પ્રજા ધરે શણગારે, શેરીઓ સંમાર્જન કરે ! કુમારિકાઓ ને પુરવધૂઓ મણિમુક્તાનો વર્ષાદ વરસાવે ! ”

મહાનગરીની પ્રજાઓનાં બાળ્ય સદાં અત્યાશ્ચર્યવન્તી ઘટનાઓ સાથે સંકળાયેલાં હોય છે. એક રસ બનેલી પ્રજાએ ઉત્સવ આરંભ્યો. પ્રજાએ આગળ-પાછળની વાતો ભૂલી મેતારજને પોતાનો નગર-શ્રેષ્ઠ બનાવ્યો.

ગોરજ સમયે લગ્નવિધિ પતાવીને પાછા ફરતા મેતારજનાં જે સ્વાગત થયાં એની દેવો પણ ઈર્ષ્યા કરે તેમ હતું.

મગધરાજે રાજકુમારી સાથે નવનિર્મિત દેવવિમાન પ્રાસાદ પણ અર્પણ કર્યો હતો. નવવધુ સાથે મેતારજે એમાં પ્રવેશ કર્યો તારે સાતે સુંદરીઓએ બંનેનું સહર્ષ સ્વાગત કર્યું.

આ દશ્ય દેવોની પુરી અલકાની યાદ આપે તેવું હતું.

જીવનશુદ્ધિ

[૨૩]

એકવાર બૂનેચૂકે અગ્નિ સ્પર્શી જાય અને ભાગ્યયોગે એને પાનનો માથ મળી જાય, પત્ની એ આગ છુઝાવી ગકય નથી એવી જ રીતે ગમે તેવા ધોરપાપીના દિલમાં કેઈ નવીન પ્રદાનનું એકાદ કિંમતી પ્રવેશી જાય અને પત્ની મનોમથનનો અનકાગ એને સાપડે તો એ પ્રદાન ચિત્તજીવ જતી જાય છે

દુર્ગચંદ્ર મની ગાનગૃહીની અભેદ સત્તાને થાપ આપીને, પાલ વળતા ગેહિણેયના દિલમાં અનનવીન જે, તોપાન જન્મ્યું હતું, તે સ્વિમો વીનના ત્તા એવું જ મનોમથન જમાવી ગયું હતું એ ગુફાએ ગુફાએ ભમ્યો, શિખરગૃહોએ ભટક્યો, પણ એને ક્યા ય એન ન પડ્યું એને ખરે વખતે નાગુક જનેના પોતાના દેહ પર ક્રોધ ઉપજી ગયો હતો પોતાની મેનરિધા, સમોહની શક્તિ ને ગજાસ્ર વાપગાની કુદરજતાની નિષ્ખળતા એને ઝી ગદી હતી

અરે, આના દેહનો ભગેમો ગો ? આવી શક્તિઓની વિચાર-મનીયતા રી ? ગેહિણેયની નજર માંમે એના દાદાની, એના પદની-વાગીઓની મૂર્તિઓ ખડી થઈ વેગ, વેગ ને વેગ અતો પેનાની ભાવનામાં ન જાગે કેટકેટલી નિદ્રાગીઓ ધૂળધાળી થઈ. દાદો ગિયારો પળવાર સાતિથી ન જાયો એની શક્તિએ, એના શસ્ત્રમામથ્યે

ઉલટો એને ઝનૂની બનાવ્યો. લંટકાટ. હત્યા, ચોરી, ખુન, કતલઆમ !
બધે રોજના વ્યાપાર !

એને રોહિણ્યના શ્રવણપર કોઈ મધુર અવાજ અત્રાવ્ય રીતે
સ્પર્શવા લાગ્યો. ઉદ્બેડા એના દિલને સહેજ સાતા વળી !

એને પેલા જ્ઞાનપુત્રની યાદ આવી. અમારા વંશનો એ મહાન
શત્રુ ! પણ એની યાદ કેમ પ્રિય લાગે છે ? જેનું સ્મરણ કરવું નથી.
એ વારેવારે સ્મરણપટમાં ક્યાંથી ઊભરાય છે ? સાધુ થયો એટલે
અમારો સમોવડિયો નહીં, બાટી એ ય રાજપુત્ર છે, ક્ષત્રીનાં રણ-
વાદ્યોનો પૂજક છે. શરીરેય સ્મર્ય છે. લોભાવે તેવી કાન્તિ પણ છે.
પછી શા માટે આ ભવાડા કરે છે ! ત્યાગ, વૈરાગ્યની આ શી જન્મળ :

એને વિચારશીલ રોહિણ્યે ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો. એક-
એક કાંબા સૂરે ગવાતું કોઈ ગીત એના કાનને સ્પર્શ્યું. પવનની
ઉપર સવારી કરીને એ સૂરો આવી રહ્યા હતા.

“ હો પરદેશી—

પરદેશમે, કુણ શું કરો રે સ્નેહ !

આયા કાગળ ઊઠ ચલા,

ન ગણે આંધી ન મેહ—હો પરદેશી !

મનોમંથનની જ્વાલામાં સપડાયેલા દિલ પર આ શબ્દો બધે
વીંઝણે ઢોળતા લાગ્યા.

ભરો આગ્યો રે કમળમાં, લેવા કમળનું ફૂલ,
કમળની વાંછાએ માંહી રહ્યો, નિમ આથમતે સૂર.

હો પરદેશી !

ગતનો બૂલો રે માનવી, દિવસે માગ્ય આવ્ય,
દિવસનો બૂલો રે માનવી, ફિર ફિર ગોથા ખાય

હો પગદેલી ।”

‘દિવસનો બૂલો રે માનવી ।’ આ શબ્દો રોડિયેના દિવસો વારે વારે ઘોળાવા લાગ્યા ખરેખર, હું દિવસનો બૂલો છું જીતી-રાકિતએ, છતે જ્ઞાને, છતાં સામર્થ્યે મેં કંઈ શુભ ન કર્યું । કોઈના પર ઉપદ્રાર ન કર્યો । ન આર્થ સાધ્યો ન પગમાર્ય । મહામાત્યને સદાચીલ બનાવે એની ચતુર્ગઈથી પણ શુ કાગ્ય કર્યું । શુ ઝવોપકાર કે શુ પર ઉપદ્રાર હાસન થયો ?

ઉપદ્રાર । ઉપદ્રાર તો જ્ઞાતપુત્રનો । એના શબ્દો ન સાંભળ્યા હોત તો આજે મારું શુ થાત । જીવન કેવું ભયંકર બનત । ભલે, મન બૂલ્યા, હું નહિ બૂલ કરું । અરે, મદાની બૂલમા લાખેણી પદ્મીવામીઓ સદાને માટે છુદાઈ ગયા

જ્ઞાતપુત્ર માગ ઉપદ્રારી । મારા જેવા દિવસના બૂલ્યાને એ જ માર્ગ બનાવશે રોડિયેય બાનુડ બની ગયો

પેના મુગ તો વલ્લા આપના હતા

“ સદગુરુ કહે વસ્તુ વોગ્ગિયો, જે કાઈ આવેગે સાચ,

આપણો સલાહ ઉભારીએ, સેષુ માદિમ કાય

હો પગદેલી ।

નહર, જ્ઞાતપુત્ર જેવા મદગુરુના ચરણે જવું । આ બધું મિથ્યા છે અને રોડિયેયે મૂગની દિના તગદ દોટ મૂકી

વૈભારપરતનો ગિગિમાર્ગ અને પુરગિયાગી વેતોથી, મુગ ગિગિગોથી, હય, વાનિ ને ગોથી મુખરિત ચર્મ ન્યો દનો.

૨૭૮ મહર્ષિ મેતારજ

મગધના નાથ, મગધનાં મહારાણી, મગધના મહામંત્રી, મગધની પ્રજા પ્રભુ મહાવીરની પધરામણીએ ચાત્રી હતી. સદુ સદુ પોતપોતાના સાથ ને સંધોમાં હતા.

નગરશ્રેષ્ઠિ મેતારજ પણ પોતાના સંઘ સાથે પ્રયાણ કરી રહ્યા હતા. આઠ રૂપયૌવનભરી પત્નીઓ સાથે હતી. અનેક દાસદાર્શીઓ પણ સાથે હતાં.

મગધના ઈલ્હો, તલ્લવરો, ને બીજા અનેક સામંતો પણ આ નવા માર્ગ પર જઈ રહ્યા હતા. સહુના મુખપર એક જાતનો આનંદ હતો, ઉત્સુકતા હતી.

મેન લોકોનું એક મોટું ટોળું લાંબે સાદે કંકેકંક ને ચૂંચૂંચ મિલાવી ગાતું ગાતું ચાલ્યું જતું હતું. આ નવમાર્ગ નિર્માણનું અભિમાન એમના મુખપર હતું.

“તમે બધા ક્યાં જાઓ છો?” રોહિણે પ્રશ્ન કર્યો.

“આ નવીન માર્ગે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર રાજગૃહીને પાવન કરવા પધારે છે. હમણાં થોડેક દૂરના એક વનચૈત્યમાં રહેલ છે. તેમના દર્શનાર્થે જઈએ છીએ.”

જ્ઞાતપુત્ર? રોહિણેય બળકે, પણ અત્યારની એની મનોદશા જુદી હતી. ભલે ગમે તેવા તો ય જ્ઞાતપુત્ર પોતાના ઉપકારી. એનાં ચાર વાક્યોએ તો પોતાને શૈરવ નરકમાંથી બચાવ્યો.

જ્ઞાતપુત્રના દર્શનાર્થે જાઓ છો? ચાલો, ભારે સહુથી પહેલો હું શા માટે ન જઈ! આવો સંયોગ ફરી ક્યારે મળશે!

રોહિણેય રાજમાર્ગની બાજુની ઊંચી ટેકરીપર ફરીથી ચડી ગયો. રાજમાર્ગના પ્રવાસીઓ આ વિચિત્ર પુરુષને અદશ્ય થતા નીરખી રહ્યા. એ મૃગખાળની જેમ ખાડાટેકરા ફૂટતો, નદીનાળાં

એળગતો, વનઘટાઓ વીધતો ચાલ્યો એની ઝડપમા પનનનો વેગ હતો ને એની છલાંગોમા કેસરીની તાઢાત હતી યોજનના યોજન આ રીતે એ જઈ શકતો વનના ફૂં પશુઓ પણ એનો પીછો ન લઈ શકતા

જ્ઞાતપુત્ર જે વનમા ગિતર્યા હતા, એ વનમા પહોચતા એને મહુ આપ મમય લાગ્યો જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર પોતાના સુનિષ્ઠ્યાત અગિયાર ગણધરો અને અનેક ગિષ્ઠો સાથે પર્ષદામા બેઠા હતા એમના મુખપર પાપીને પણ પાપ વિગ્મૃતિ ડગવે એવી ડગણા વિરાજતી હતી

ધાર્યું દરવામા લેશમાત્ર વિલબ ન સડનારો ગ્રહિણેય ત્યા પહોચતાની સાથે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરના ચગણુમા પ્રણામ કરતો બોલ્યો

“હે નાથ ! તમાગ કેટલાક વચનોએ મને જીવન્ત ગૈર નર-
જની યાનનામાથી બચાવેલ છે હવે મને આ આત્મા, આ દેહ વિશે સમનવી સાચો માર્ગ બનાવી મારુ ક'યાણુ કરો ! હું અગર પાપી છું ”

“ધર્મ પાળનાર પાપી રહી શકતો નથી ધર્મનુ શરણુ સ્વીકાર, મહાનુભાવ ! દેહને જ સર્વસ્વ માનીને ઝૂઝનાર, બાત આલબનોને જ સુખના માધન દ'પનારે આત્માની પણ વિચાગણા કરવી ઘટે આત્મા એક અજ્ઞેય વસ્તુ છે ક્રોધ, માન, લોભ ને માયામા એ અદમ્ય છે આત્માને પ્રાપ્ત કરવો આવશ્યક છે, અને તે માટે ગત્યીય નમ્ર, પવનથીય હલકા ને તૃણ માત્રના પરિગ્રહથીય પર એના માનુ બનવું ગોમે છે દશ લાખ દુશ્મનોના મહાર માટે જેટલું બળ આવશ્યક છે, એથીય વધુ બળ આત્મામા ઉપજેતા ક્રોધને શાત કરવા માટે જરૂરી છે એ બળ પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મપ્રાપ્તિની જરૂર છે ”

“ધર્મ એટલે શું ?”

“અહિંસા, સંયમ અને તપનો સમુચ્ચય એ ધર્મ ! માનવી ડોઈને મન, વચન, કાયાથી મારે નહિ, ત્રાસ આપે નાહે કે સંતપ્ત કરે નહિ, મનને સદા પોતાને વશ રાખી ખોટી વૃત્તિઓથી વેગળું રાખે, અને તપ સેવે, આનું નામ ધર્મ છે. આ ધર્મનું પાલન કરનારને દેવતાઓ પણ નમે છે.” *

“હે તારણહાર, મારાં કર્મો અત્યંત હીન છે. મારા દેહનું એક એક રોમ હિંસા, દ્વેષ ને લોહીથી ખરડાયેલું છે. રાત્રીના ઘોર અંધકાર જેવું હિંસક મારું હૃદય છે, અને આ નભોમંડળના તારકો જેવાં પ્રગટ મારાં પાપ છે. શું હું યતિધર્મને યોગ્ય છું ?”

“અવશ્ય !”

“સ્વામિન્, મને અશક્ય લાગે છે.”

“કેમ ?”

“દીનાનાથ, આપની આંખોમાં તો ધ્રુવના તારા જેવું નિશ્ચય તેજ છે, અને આપની છાતીમાં તો કેસરીસિંહના સંહારક શરભનું સાદુસ છે; પણ આ સભા સ્તબ્ધ ન બની જાય તે માટે મેં મારું નામ નથી આપ્યું. મારું નામ રેહિણેય !”

“રેહિણેય !” પર્પદામાંથી એકદમ અવાજ ઊઠ્યો. થોડીએક દોહા મચી ગઈ.

“રેહિણેય ! આ ભવમાં તો શું, ભવોભવમાં પણ યતિધર્મને યોગ્ય ન થઈ શકે !” એકાએક ડોઈ ખોલી ઊઠ્યું.

* ધમ્મો મંગલસુવિદં, અહિંસા સંજ્ઞા તત્ત્વો ।

દેવા િં તં નમંસંતિ. જસ્સ ધમ્મે ત્તયા મણો ॥

—દશવૈશદિક

“કોણુ ઠહે છે, કે ન થઈ શકે.” જાતપુત્રે ચાગે તગ્ દષ્ટિ કેવળતા કહ્યું એ દષ્ટિના અર્પણમાય અતગ્વક્તાવનાનું આમર્થ્ય હતું એવાનનારની જીભ ફરીથી ન ઉપડી ગઈ

“પ્રાણીને પશ્ચાત્તાપ જાગે એટલે પાપનો મોટો ઢગ પણ બળીને ભસ્મ થનાનો.’ ગૌહિણેયના દિલમાં આજે એવો પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો છે એના સમર્થ આત્માને સાચો રાહ મળ્યો કે ગૌહિણેય મહાચોગ હોવા છતાં મહામુનિ થનાની યોગ્યતા રાખે છે કેવલ માગ મન્ત્રવાની જડર છે એના જેવા મયમી ને શરૂવીગથી શુ અશદ્ય છે?”

“પ્રભો, હું આપનો ભવેભવનો આભાગી છું ને યતિવર્મ અવસ્ય સ્વીકારીશ, પણ તે પહેલા મગધરાજ, મહામાત્ય અને મગધની પ્રજાની મારે ક્ષમાયાચના કરવાની છે એમનું ધન-નિત્ત તેમને પાત્રુ મોપવાનું છે કદાચ તેઓ શિક્ષા કરે તો તે પણ મહન કરવાની મારી તૈયારી છે”

“રૌહિણેય, જેનો અન્નગદીપ સળગ્યો, એને ક્યાય અરગેધ નથી નડતો મુખદુષ્પ, માનાપમાન એને માટે બધું સમાન કે મગધગજ ને જાળી બધા હમણા આની જ ગહા હશે”

રૌહિણેય તો મગધનું મહાઆશ્ચર્ય હતું વનચૈત્યની નજીક આવેલા મગધના લોકોને જાણુ થઈ ત્યારે મહામત્રી ને મગધગજ સાથે હોવા છતાં, ચતુર્ગી સેના સજ્જ થઈને સાચે ચાનતી હોવા છતાં પ્રજાના અતરમા ભયનો સચાગ થયો અરે, એ તો પવન-વેગી પુરુષ છે વીજળીની જેમ આટલા સમુદાયમાં વચ્ચેથી હમણા અદસ્ય થઈ જશે

પણ ના, ના ભયભીત લોકોએ જ્યારે એને નમ્ર બનીને મગધગજ અને મહામાત્યના ચગળે નમસ્કાર કરતો જોયો ત્યારે તેઓ લેશ તાન્ન પડ્યા એ પડી રૌહિણેય સમગ્ર પ્રજાની પામે ક્ષમા-

૨૮૨ મહર્ષિ મેતારજ

યાયના કરી રહ્યો હતો ! રોહિણેય લેવો મદાન મુબત્ત એક નમ્ર ગૃહસ્થની અદ્વૈતી ઊભો રહી ઓશિયાળા મુખે બધા સામે નમ્ર નામ, એ દશ્ય પણ છરવાય એવું નહોતું.

“ મગધવાસીઓ, તમારું લૂટેલું દ્રવ્ય વૈભવ પર્વતની ગિરિ-કંદરાઓ, પર્વતકુંભો, સરિતાઓ અને ક્ષમશાનમાં પડ્યું છે. મારે મન હવે એ આ માટીથી પણ ઓછા મૂલ્યનું છે. મગધના કારાગૃહમાં રહેલા મારા વીર સાથીદારો એ બાણે છે, પણ મારી આજ્ઞા વિના એ મુખોચ્ચાર પણ નહિ કરે ! તેઓ તમને બતાવશે. તમે તેમને બોલાવો. હું માનું છું કે તેઓ કદી મારી આજ્ઞા નહિ ઉથાપે. તેઓ પણ મારા માર્ગે જ વળશે ! ”

“ તેઓ પણ તરતમાં જ મુક્ત થશે. ” મદામના મગધરાજ અઃ વીરની દરેક રીતે કદર કરવા તૈયાર હતા.

“ અને તમે ઈચ્છશો તો રાજ તમને સેવાયાકરી પણ આપજે ” મેતારજે કહ્યું.

“ કૃપા છે, તમારી, પણ હવે તો મેં અનેકાનેક રાજવીઓની સેવાને બદલે એક રાજરાજેશ્વરની જ સેવા કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. ”

“ શું સાધુ બનશો ? ” બધેથી એકદમ પ્રશ્ન ઊઠ્યો.

રોહિણેયે મસ્તક નમાવી હા કહી. બધા શાન્તિથી ઉપદેશ શ્રવણ કરવા બેઠા.

દોડતા અશ્વોએ ગયેલા ઘોડેસવારો રોહિણેયના વીર સાથી કેથૂર અને ખીજ સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સાતપુત્ર મહાવીરની દેશના પણ પૂરી થઈ હતી.

રોહિણેયે કેથૂરને પોતાનું તમામ દ્રવ્ય બતાવી દેવા સૂચવ્યું ને સાથે સાથે પલ્લીવાસીઓની વીરતાને આવે રસ્તે વાળી તે માટે

તેણે મારી માગી

આના વિનયવિવેકથી જગલ્લવામી કેથૂર અનન્યે હોતો એને લાગ્યું કે પોતાનાથી ઈર્ષ અપરાધ થયો, જેથી મગદાગને ખોટું લાગ્યું એની લાલ્લવૂમ આખોના ખૂણા દગડાયા, એણે ગળગળે અવાજે કહ્યું

“મહાગજ રોહિણેય, હમ્મર મગધગને અમને તમાગી વગદારીમાથી આ જન્મમા તો ચળાવી નહિ ગદે એવકોના માથા માગો ત્યારે તૈયાગ છે પત્ની આવી વાતો શા માટે ?”

“કેથૂર, તું ન સમજ્યો” અરે, તાગ જેવા વીરોને કેવળ કુળના ટાંગે દર હડમેલાયેલા જોઈને જ મને સામ્રાજ્ય હાથ ડગનાની લે લાગી હતી પણ હવે તો એ સામ્રાજ્ય નાનું લાગે છે હું જ્ઞાતપુત્રનો ગિય બન્યો છું” અને રોહિણેયે પોતાની આપનીની કેથૂરને ઈડી સભળાની

શરીરબળનો મદારથી કેથૂર આ મધી મજલુમા ઈર્ષ ન સમજી શક્યો એણે રોહિણેયની આજ્ઞાનુસાર વૈભાગ પરતમા છુપાવેલી તમામ દોલત બતાવના માડી ધનદોલતની ઈર્ષ ઈમીના નહોતી શક્ટના શક્ટ ભગવા લાગ્યા

પ્રજા આનદમા આવી ગઈ, એ તો જ્ઞાનપુત્રના પગને શા શા નિવિ પ્રગટે, એના ગુણગાન ગાના લાગી ધન અને ધર્મના જાણે રાજગૃહીમા પુર આવ્યા’ ઉદાર ગાજનીએ જેતુ જે હતુ તેને તે પડોચાડ્યું.

મહાન રોહિણેય મુનિ બન્યો રાજગૃહીએ એ પ્રસંગને છાન્ને તેવો ઉત્તમવ ન્યે

જ્ઞાનપુત્રના પગને નગરી ધન્ય બની

પાણી પહેલાં પાળ

[૨૪]

દિવસો વીત્યા એ પાવનદ્રારી પ્રસંગને.

રાજગૃહીના દેવવિમાનપ્રાસાદના રત્નદીપકો હજી એની એ જ રીતે પ્રગટતા હતા, અને એની એ જ રીતે ત્યાં દરએક રાત્રિએ સ્વર્ગની શોભા ખડી થતી હતી: છતાં પણ કાળના અનેક આપટાંઓ એ ઉપર વર્ષા ગયાં હતાં.

ઘણીવાર વર્ષા પણ દિવસના જોટલી જ ઝડપથી પસાર થઈ જાય છે. મુખી રાજગૃહીએ પણ એવાં કેટલાંય વર્ષો ઝડપથી પસાર થતાં નિરખી લીધાં હતાં. અત્યાશ્ચર્યના આઘાત લાગે એવા સંબેગો જ જાણે નહોતા. હવે નિત્ય ઉગ્ગરા કરાવતો રોહિણેય નહોતો, કે નિત્ય દુઃસ્મનદળની ચિંતા રખાય એવો એકે દુઃસ્મન નહોતો !

મેતારજ નગરશ્રેષ્ઠિના પદે હતા. એણે ધનધાન્યના પ્રવાહો સદા ભરપૂર રાખ્યા હતા. મેતલોકોએ અને પદ્મીવાસીઓએ કેટલાય પ્રદેશો હરિયાળા બનાવ્યા હતા.

આટલાં વર્ષોનાં આશ્ચર્યવન્તી ઘટનાઓમાં મહામંત્રી અમ-યની નિવૃત્તિ ને દીક્ષાસ્વીકાર હતો: છતાં એ ય વાત તરત ભૂલાઈ જાય તેમ હતી. સતી ચેદલણના પુત્ર કૂણિકે એ પદ સંભાળી લીધું

હતુ એ ય વીર, ધીર ને વિચક્ષણ હતા. છતાં કોટવાગ એની ઉતાવળે અનુમાન કરી લેવાની આદત પ્રજાને જૂના મહામાત્યની યાદ તાઝ ટગવતી કોટનાર વયોવૃદ્ધ મગધરાજ સામેની તેમની તોછડાઈની લોકો દીઠાં ઢરતા. પણ એ તો નગપથ બાબતો હતી.

ધનધાન્ય ને મણિદનકંથી અભરે ભરેલી આ નગરીને ઢાળના દુર્નિવાર પ્રનાહોનો જાણે ધસારો જ નહોતો. ખેડો, અને એવો ધસારો આઠ આઠ અખમગઓ માથે દેવવિમાન પ્રાસાદમા ભોગ ભોગવતા પ્રૌઢ મેતાગજને પણ નહોતો પહોંચ્યો.

ગેજ નહીં ગત, નવા ગસ ને જાણે નવી જ ગસિયણો. ' એક સુદીર્ઘ સુખઃ સ્વપ્નમા મેતારજ લુપ્ત થયા હતા નગરગ્રેષ્ઠિતુ પદલાધ્યા પત્રી એમની મહત્તા વધી હતી ગજગૃહીના એવાગે બિતરતા દૂરદૂરના પ્રવામીને મોઝે એમના જ રોમાચક નામની ગટણ ચાલતી પણ એમના દર્શન દુર્લભ હતા. પ્રવામીઓ, માગર અક્રમીઓ ને મોટા માર્થવાહો એમના દર્શન માટે ઉત્સુક ગહેના, એમની મુલાકાતો માટે પ્રયાસ સંવત્તા. પણ આઠ આઠ જીવની ડિનેમીકીઓ ભેદીને નગરગ્રેષ્ઠિ કદી બાગ ન નીકળી ગડતા.

કેવળ પરિચય પાડવાનો પ્રસંગ રાજસભામા જનાને વખતે પડતો, પણ એમા ય છેલ્લા વખતથી કંઈક વિંન આવ્યું હતું. લોકો વાતો ઢરતા કે મહામાત્ય અભય માથેની વનિષ્ઠ મિત્રતા હવે મહામાત્ય કુણિડ સાથે નથી રહી કેટલાક આ વાતોને તિગ્ધકારી ઢાકતા ને ઢહેતા કે હવે ગજગૃહમા મગધરાજ ને ગણી ચેલણા મિત્રાય રહ્યું છે પણ કોણ? કેટલાય દુમારો, કેટલીય રાણીઓએ દીક્ષા સ્વીકારી લીધી છે હવે તો બધું નવું વાળું છે. અને ખરેખર, ઢહેનાગ એ રીતે માથો હતો. જૂનું કદી ગદાય તેવું વયોવૃદ્ધ મગધરાજ મિત્રાય કોઈ નહોતું.

મગધરાજને ય માથે પળિયા આવ્યા હતા, ને ઢરવાનું કરી

લેવાનો વખત વળતો હતો, પણ અંતઃપુરની માયા, વનવાસનાં કટો ને કુધાતૃપાના પરિસરો તેઓ સુધી શકે તેમ નહોતા. શસ્ત્રોના અનેક ધા સામે મોંએ ઝીલનારી એમની પ્રચંડ કાયા લેશમાત્ર ટાટ કે તરફો વેરવા અશક્ત હતી.

એમાં ય વયોવૃદ્ધ મગધરાજને એક પ્રસંગે વધુ તપાવ્યા. એક-વાર કૌમુદી-ઉત્સવમાં એક કિશોરબાળાને નિરખી. ઉગતા ચંદ્રની દેખા જેવી એ બાળા ફૂટડી હતી. વૃદ્ધ મગધરાજની નસોમાં ફરીથી કામ-ત્વરે સંચાર કર્યો, પણ એ વેળાએ તો મહામાતૃ અભય મોગુદ્ડ હતા. સમર્થ અને વિચક્ષણ પિતાની નબળાઈથી એ પૂરી રીતે વાકેફ હતા. એ નબળાઈ ખીનું રૂપ ન લે એ માટે એમણે એ કિશોરીને મદારાજના અંતઃપુરની રાણી બનાવી. ભોગસમર્થ રાજવીના આ કૃત્ય સામે પ્રબળે ઇંછ કહેવાનું નહોતું, પણ આ ઘટનાએ અંતઃપુરમાં એક જાતનો વિસંવાદ જગાડ્યો. ભડભડિયા કુણિકે સ્પષ્ટ રીતે વિરોધ કર્યો; પણ આ વિરોધ કે વિસંવાદ મહામાતૃ રૂપી સાગરમાં છુદ્-છુદની જેમ અસોપ થઈ ગયો. તેઓએ કહ્યું કે એક માણસ પાસેથી બધી વાતની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. કોઈની નબળાઈ કડીનો લાભ ન લેતાં એને સાંધવા—સુધારવા ચત્ત કરવો ઘટે !

પણ આ તો દિલ્સૂદ્દીની વાતો હતી: એ વાતો મહામાતૃના જવા સાથે વરાળ થઈને ઊડી જતાં વાર ન લાગી, અને આટલેથી બાકી હતું કે પેલી કિશોરીએ પણ પોતાના ચાલુ જીવન કરતાં પ્રવર્તિની ચંદનાના સાધ્વીસંઘમાં ભળી જવાનું વધુ પસંદ કર્યું. મગધરાજ પાસે એણે આજ્ઞા માગી. તેમણે પણ જાણે પોતે પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા હોય તેમ પોતાની એક માત્ર સંગિનીને અનુમતિ આપી દીધી. એ સાધ્વી બની ગઈ.

આખા મગધના મદારાજ્યમાં મગધેશ્વર એકલા રહ્યા ! રાણી એલ્લાણા સતી સ્ત્રી હતી, પણ એનું ય હૈયું ખંડિત થયું હતું. દીક્ષિત

ચવાની પ્રથમ ભાનના ધના કુણિક ને મગધરાજ વચ્ચેના સબધનો એ સેતુ બનેલી હતી એટલે એણે દીક્ષિત ચવાની મજૂરી નહોતી માગી

મગધની મહાનૌકા આમ ચાલી જતી હતી ટીક એના નિશ્ચલ ચબો પર નાનુથુ તોફાન સ્પર્શી જતુ, ટીક એના દિશામૂલ્યક યત્ર પર આનરણો આવી જતા, પણ એ બધું કાણુ માટે ગ્રહેતુ ને કાણિક નીનડતુ એ નૌકા એમ ને એમ આગળ વધે જતી

હતાય નૌકાના નાના-મોટા સૂત્રધારો ઓગળ ચયા હતા જે થોડાનણા હતા તેમાના ધણાને ઉદારીનતા સ્પર્શવા લાગી હતી એ ઉદારીનોમા મુખ્યત્વે નગરશ્રેષ્ઠિ મેતાગજ હતા તેઓએ રાજ-દાનમા માથુ મારતુ તજ દીધુ હતુ મગધરાજના જ્ઞમાતાના દાવે અતપુરમા વારેવારે જતા આવતા હતા, એ પણ હવે ઓછુ થયુ હતું.

તે ભલા ને તેમનો દેવવિમાનપ્રાસાદ ભયો આઠ આઠ સુદરીઓ સ્વર્ગને ભૂલાવી નાખે તેવા મુખ આપતી હતી ઋતુ ઋતુને યોગ્ય વિરામભવનોમા રોજ નનનના ભોગનિલામ ઉગ્જવાતા નગર-શ્રેષ્ઠિ મેતાગજ એક મહા મુખદ મમારમા ઝળકોળાઈ ગયા હતા

આવા મુખદ સ્વપ્નમા એકવાર ભગાણુ પડ્યું

મેનક મદેગો લાગ્યો હતો કે કોઈ દેવમિત્ર આપને મળના માગે જે

“ ક્યા છે દેવમિત્ર ? ”

“ નગર બહાર, ચૈત્યમા ”

“ નગર બહાર ? વારુ, જા એમના માટે બદોમત્ત ઠગ હું આવુ છું ” આઠ સુદરીઓ માથે જલકીડામા ગુથાએલા નગરશ્રેષ્ઠિ મેતાગજને આવે વળતે બહાર જવુ યોગ્ય ન લાગ્યુ આઠે સુદરીઓ

૨૮૮ મહર્ષિ મેતારજ

શરીર પર કેવલ એક જ પારદર્શક આવરણ વીંટી જલકુંડની પાસે મેતારજની રાદમાં ઊભી હતી. સંસાર માંડ્યાને વર્ગો વીત્યાં હતાં, પણ દેહ હતા જાણે નવચુંદર નવોઢાના !

જલકુંડમાં મુવર્ણમત્સ્યો ક્રીડા કરી રહ્યાં હતાં, ને પદ્મિનીત્રી વેલ ચારે તરફ પથરાયેલી હતી.

“ સુંદરીઓ. મારો ડોઢ દેવમિત્ર આવ્યો છે. હું તેને મળીને ક્ષણવારમાં પાછો ફરું છું. ”

“ બહે. પધારો ! ” સુંદરીઓને રસમયી આ કાર્યક્રમમાં અચાનક આવેશે વિલંબ ન થયો. પણ દેવમિત્રની વાત સાંભળી તેઓએ ક્યવાતા મને રજા આપી.

ગ્રીષ્મના દિવસો હતા, ઊગતા પ્રભાતની મીઠી લહરોમાં ય ઉજળાટ હતો. સુખી જીવન જીવતા મેતારજને આવી વેળાએ બહાર નીકળવું દુઃસહ હતું. સુંદર શિબિકા તૈયાર કરવામાં આવી, અનેક દાસ સુગંધીજળનો છંટકાવ કરતા આગળ ચાલ્યા. કેટલાય વાતપત્રો ને ચામરો ઢોળતા સાથે ચાલવા લાગ્યા, છતાં ય નગરશ્રેષ્ઠિ મેતારજને સૂર્યકિરણ સંતાપી રહ્યાં હતાં.

તેઓ નગરખહાર ચૈત્યમાં પહોંચ્યા ત્યારે એક વૃક્ષ નીચે બેચાર શ્રમણો બેઠેલા જોવામાં આવ્યા.

“ ક્યાં છે મારા દેવમિત્ર ? ” મેતારજે શિબિકામાં બેઠા બેઠા પ્રશ્ન કર્યો.

“ આવો, નગરશ્રેષ્ઠિ ! સંસારની માયા શું એવી ભૂલભૂલામણી છે, કે જોતજોતામાં જૂના સ્નેહીઓને વિસરી ગયા ? ” એક શ્રમણે બેઠા બેઠા કહ્યું :

“કેની આ પ્રેમભરી પગિચિત વાણી છે ? શુ મદામ ની પોને ?”

“ના, ના મુનિ અભય !”

“વન્ય છે મદામુનિ ! પ્રથમ દષ્ટિએ આપને ન પિંછાની નહીં ? કેમ મને યાદ હતી, વારુ !”

“તમને યાદ આપવા ! નગરત્રેષ્ઠિ મેતારજ ! અર્થ-દામને ખૂબ માધ્યો, હવે અતિમ પુરપાથ મોક્ષનુ શુ ? પાણી આનના પહેલા પાળ આધો !”

“મુનિનગ, વિચાર તો ઘણીવાર થાય છે, પણ એમ લાગે છે કે આ દાયા સયમતા ભાર ગી ગીતે વહેશે ? આઠ આઠ મદભરી વહાલમોથી પ્રિયતમાઓનો વિયોગ કેમ સહેવાશે ? વૈગયના વિચારો ન હૈયુ બાગી કુટે છે”

“શ્રમને કશું જ અસાધ્ય નથી વીર, ધીર મેતારજ આટલો દાયર ન ? શુ ચંદનાનુ દંડાત યાદ નથી ? વિરપાથી વહાલમોથી સ્ત્રી કંદી દેખી હતી ? છતા વખત આવ્યો એટલે બધુ ય મૂળને ચાનવાનુ ! ત્યાં જગી ય દાદ કશિયાદ નહી ચાલવાની”

“બધુ ય સમજુ છુ, મુનિનગ ! પણ હજી મોહપાશ છૂટતા નથી આરોગ, એક દહાડો જરૂર આવીશ”

“નગરત્રેષ્ઠિ, આવના આવતા અચૂરુ ન થાય એ જ્ઞે જ્ઞે ! આ તો હમજની કેદ છે હંણુ દાખને જરૂર ફગી નાખનારો પ્રેમી ભમગ મંદુ ચૂમવામા મગ્ન બની ગયો ને સાજ પડી ગઈ હમજ નિગાઈ ગયુ પ્રેમી ભમગએ એ હમજને વીધીને જવા દગતા એક રાત કેમા જ ગહેવાનુ ચોગ્ય મમન્યુ ને એણે વિચાર્યું હમણા મુર્યોદય થશે, હમજ ખીલશે ને મુક્ત બનીશ. પણ એને ખમગ નહોતી કે એટલે તુરંતુ પાથી હમજનો ચારો કરના ચાલ્યો આવતો હતો, ને એના

૨૯૦ મહર્ષિ મેતારજ

હજારો કમળને ક્ષણવારમાં પોતાની મહાન ગર્ભામાં સમાવી દેવાનો હતો, માટે કમળપત્રની કેદ છાંડી દો, મેતારજ ! કેવલ તમને જાત્રન કરવા આવ્યો હતો. તમારી અપાર સમૃદ્ધિની, વિશાળ સંપત્તિની વાતો સાંભળી હું અત્યંત ચિંતાતુર હતો. રજે, એ સંપત્તિ સલાનાદા ન નોતરે ! યસ આગળ જાઉં છું.”

“અહીં થોભો, થોડા દિવસ વિશ્રામ લો ! રાજગૃહી તમારી જ છે.”

“આપણું કંઈ નથી, આ દેહ પણ આપણો નથી. નગરચંદ્રિ મેતારજ, આ ગ્રીષ્મનો ઉકળાટ આકાશમાં વાદળોના ગોટાને ઉમેટે ને ચાતુર્માસ જેસે, તે પહેલાં મારે પરમપ્રભુને જઈ મળવું છે, ધર્મલાલ !”

“વંદન !” મેતારજે નમસ્કાર કર્યો.

ચારે શ્રમણો જ્ઞેતજ્ઞેતામાં આગળ ચાલ્યા ગયા. મેતારજ એમને ક્ષિતિજમાં ભળતા જોઈ રહ્યો. એમના દિલમાં સમર્થ પુરુષ અભય વિષે વિચાર ચાલી રહ્યો હતો.

બધનમુક્તિ

[૨૫]

દેવમિત્રની વાતે પ્રારભમા વણે સતાપ જન્માવ્યો, પણ
તે એ નાત ધીરે ધીરે વિસારે પડતી હતી થાકેયો, હાથેયો
મહાસાગરનો તરિયો ડૂબતો ડૂબતો ય જેમ મહામાગના અથાગ જળને
વીધી ક્ષણે બે ક્ષણ સપાટી પર આવી જાય એમ નગરેષ્ટિ મેતાગજનું
થતું ક્ષણભરમા વાસનાત્યાગનો નિર્ણય કરતા ને ક્ષણનામા વાસનાના
પૂરમા તણાઈ જતા.

જાણનું ચક્ર રે જતું હતું મેતારજના દેહ પરથી હતું તેન-
અતઃ ઓછા થતા નડોના, અને મદભરી ગમણીઓના ન્નેદપાગ હતું
તેના ને તેવા હતા આખોય ગતબાગ ઉજ્જડ થતો ચાંગો હતો
કવળ એકાદ ખૂણે મેતારજ જેવું કોઈ નવર ગીફલ શિશિગના ઝપાટા-
ઓથી અળગુ અસ્તિત્વ જળની ગધું હતું રોજ રોજ નવી ગમભરી
ગનો ઊગતી અને નવું જ્નેમન પ્રગટતું !

પણ મલા, શું મેતાર્યને આ બધું હતું પ્રિય હતું ? આદર્યા
જ્નેમનભરી પ્રિયતમાઓ વચ્ચે શું વિરૂપાનુ બલિદાન ને ગેમાળીનું
પાત્સત્ય-કુ બે તે જૂથી ગયા હતા ? પોતાનો જનન માનગ શું તેમને
માન પામ આવતો નહિ ? ના એવું નડોતું મેતાયે તો મેતાગજ
નોડા આગવનું મિરુ ધાયુ હતું, અને પ્રનુના ઉપરનાં અનુભગીને

૨૬૨ મહર્ષિ મેતારજ

તેઓ ઉચ્ચ-નીચના ભેદ દૂર કરવા મથતા હતા. નીચી ગણાતી ક્રોધોમાં જ્ઞાન, સંસ્કાર વેરવા એ ઠેર ઠેર કરતા; અને સદુની સામે વિરૂપાનું દષ્ટાન્ત રજૂ કરતા. એમના પ્રયત્નના પરિણામે કેટલાંય ત્રાંડાલ-કુલ અગ્રગણ્ય થયાં હતા, ને ગૃહસ્થ તથા સાધુજીવનની ચર-મસીમાને પણ પહોંચ્યાં હતાં.

અને આ છતાંય, રંગરાગ ને એશઆરામની આ દુનિયા વચ્ચે એ જાગતા હતા. તક શોધતા હતા. વાસનાનો તાગ લેતા હતા.

એકવાર મેતારજ અડધી રાતે જાગી ગયા. પ્રિયતમાનો હાથ એમની છાતી ઉપર પડી ગયેલો. એમાં સ્વપ્ન લાધ્યું. જાણે સંસારસાગરમાં બધા ય તરી ગયા છે, વિરૂપા તો સાગરને સામે કોકે ખડી છે; ને સાદ પાડી રહી છે. બધાયની ગતિ પ્રગતિ ફરી રહી છે, પણ ન જાણે મેતારજ સાગરમાં પડતાં જ ડૂબકા મારવા માંડ્યા, અને એકવાર તો તળિયું પણ માપી આવ્યા. કેટલી ગભરામણ! કેટલી મુંઝવણ!

ઝખ્ખીને જાગીને જુએ છે, તો ન મળે સાગર કે ન મળે પાણી. કદલીદલ જેવો પ્રિયતમાનો હાથ છાતી ઉપર પડ્યો છે! એમણે ધીરેથી એ હાથને અળગો કર્યો; છતાંય સુવર્ણપિંજરની મેના એ હાથનાં રત્નકંકણોનાં સ્વથી જાગી ગઈ, ને ચીંચી કરવા લાગી. મેતારજ ફરીથી બિંધવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ ન બિંધી શક્યા.

એ બિભા થયા ને બહાર ઝરખામાં આવી બિભા રહ્યા. રાત્રી નીરવ હતી. મેતારજનું મન તોફાને ચડ્યું. સામે પિંજરમાં મેના પાંખ ફડફડાવી રહી હતી. રાજમંદિરની આ મેના હતી. સુવર્ણ પિંજરમાં વસનારી હતી; છતાં એને ય અજાણો હતો! મેતારજ ધીરેથી પાસે ગયા, પિંજર બિલાડી નાખ્યું. એમને ખબર હતી કે રાજકુંવરીને આ મેના પ્રાણુસમ પ્રિય હતી.

મેના એક લાખી ડિક્કિયારી સાથે બહાર નીકળી ને પાખો કુદાનતી ગોખ પર બેઠી વિદાય લેતી મેનાને જોવા મેનાગજો ભગ બંધમા મુતેલી પ્રિયતમાને જગાડી વિખગાયેયો લાખો કેશકલાપ, મમ-
ત્ત ડોપાલ પ્રદેશને ગી રહેલો સૌભાગ્ય તિલક ને ઝીણા ઉત્તગીયથી
હાથેતો મનોહર દેહ । આ રૂપ જોઈ એકવાર મેતાગજના દિલની
વગાય ભાવના કુજ ગિડી, પણ ખીણ પજે હૃદય અવસ્થ રૂગે તેમણે
રહ્યું “પ્રિયતમે । આ મેના જાય છે ।”

“પ્રિય, જો જો । એવું ન કરતા એ તો મને પ્રાણુથી પણ
ધ્યાગી છે ”

“પણ એ તો આ ચાલી ।” મેતારજો પામે જઈ મેનાને પડ-
ડાની એટા રૂગે, પણ અત્ર ખનેલી મેના તો ભુગ્ગ કરતી ગિડી
ગઈ ને અધદારમા અદશ્ય થઈ ગઈ

“મેના તો ગઈ, પ્રિયતમે । હવે રાી ગીતે છવાગે ? અને
તુ મરીગ, તો મારે પણ મરવું જ રહ્યું ” મેતારજો વ્યગ કરતા રહ્યું

“હવે મરના-કરવાની વાત જવા દો ? મરેલાની પાછળ કઈ
કાઈ મગી જાય છે । પણ એ તો પ્રેમની વાત છે મને આ મેના
ઉપર અત્યંત ધ્યાન હતો ને પિંજરામા પખી પાળનાની મગલેવગની
મનાઈ છતા ખામ આજ્ઞાથી મે એને પાળી હતી ।”

“બસ, મારું એજ દેહેવું હતું જનારાને જવા દઈ, મનુએ
ગેનાથી આનંદ માનવો જોઈએ જો, વિગપા ગઈ, ગેમણી ગયા,
માનગે ન જાણે કયા ગયો ને હુ ? કમને જવાનો વખત આવે તે
પટેના મનપૂર્વક ગા માટે ન આશ્વો જાઉં । મુદરીઓ, મદામાત્યે
આ લોક પણ સાધ્યો ને પગલોડ પણ । મે શુ કર્યું ?” મેતાગજ
જોવા જોનાતો યોબ્યા

“જા, તમામને જગાડીને અહીં બોલાવ ! આ વાત મારે તેમને પણ સમજાવવી છે.” મેતારજે બાકીની પત્નીઓને જગાડવા કહ્યું. બધી સ્ત્રીઓ મેતારજના ધૂની ને ચિતક સ્વભાવથી સુપરિચિત હતી. એમને લાગ્યું કે દૂધને ભલે ઊભરે ચડે ! એ શમાવવા માટે પાણી તૈયાર હોય પછી શી પરવા ? ભર ઊંઘમાં પડેલી બધી રમણીઓ વિસ્મયથી આંખો ચોળતી લાંબાં આવી પહોંચી. મેતારજે ફરીથી બધી વાત કહી; અને જણાવ્યું કે : “ ડાહ્યો માણસ જનારાને જવા દઈ રહેલામાંથી આનંદ મેળવે છે. કદાચ કાલે હું પણ ચાલ્યો જાઉં તો...”

બધી રમણીઓ ઉપર જાણે વીજળી પડી. બધી એકદમ ચમકી ઊઠી, મેતારજે ફરીથી કહ્યું : “ સુંદરીઓ, મારી કમળ-કેદ પૂરી થઈ. મેના ગઈ, એમ મારે ચ જવું રહ્યું. પિંજરવાસ ક્યાં સુધી ? તમે આ સમૃદ્ધિ ભોગવો. તમને બધું આપેલું છે. આ બધું ભોગવજો ને બને તો તમે પણ આ લોકના સુખ તરફથી જરા પરલોક તરફ નજર કરજો ! ”

“ એ વાત કરશે મા ! એ ન બને ! ” બધી રમણીઓ ચિતકાર કરી ઊઠી.

“ સુંદરીઓ, તમે બધી મને એ વાતની ખાતરી આપો છો, કે તમારું આ રૂપ કદી નહિ કરમાય અને તમારું આ યૌવન સદા ખીલેલું રહેશે ? અને મારા દેહનું પણ શું ? આ બાહુની પ્રચંડતા ને પગની આ દબતા શું સદાકાળ ટકશે ? માટે બધું યોગ્ય વખતે થઈ જાય તેમાં જ મગ્ન છે. મોહ છે, ત્યાં દુઃખ અવશ્ય થાય, પણ સાચો પ્રેમ પ્રેમીનું હિત જુએ છે. મારું હિત જુઓ ને મને રજા આપો ! ”

સુંદરીઓ કંઈ જવાબ ન આપી શકી, કેવલ તેમનાં નેત્રામાંથી આંસુઓનો પ્રવાહ વહી રહ્યો.

એ આખી રાત્રિ પ્રેમીઓ વચ્ચે અજબ રસાકસી ભરી વીતી,

પણ મેતાગ્ન હવે દૃઢ બન્યા હતા કાંઈ પણ વાત તેમને લોભાવી કે થોભાવી શકે તેમ નહોતી

નહેલી અરારે રાત્રગૃહી દામધધે વળગે એ પહેલા બધે મમાયાર પ્રસરી ગયા, કે મેતાગ્ન સસાગત્યાગ કરી ગયા છે જેણે જેણે આ સમાચારો માબબ્યા તે ન્તબ્બ થઈ ગયા

માયાનો અચળો ઝગાવીને, મેતારગ ચાલ્યા ગયા એ દિવસે જે દુઃખ, દર્દ જન્મ્યા, એ દિવસે દિવસે ઓછા થતા ચાલ્યા એમને કાર્થ પાડુ ન લાવી શક્યુ પાછા લાનનારા જ અડધે ગયા

મગધરાગ્નને પણ એક દહાડો મદેશો મળ્યો કે વખત વીસા પછી દગેલા દામ અકળ જગે પાણી આવ્યા પહેલા પાળ બાધી લેવી મારી છે અડધુ અતપુર ઉભરડ થયુ, ખાસ ખાસ અનુચરે પણ ચાલ્યા ગયા, હજી ય વખત આવ્યો નહિ ! પણ મગધરાગ્નના મોહના બવનો ઢીલા ન થઈ ગયા

દેવોને ધર્મ આવે એવી સમૃદ્ધિ છોડીને નીડળેલા મેતાગ્ન મુનિ પોત અગ્ન્યોમા એટલા વિચર્યા લાગ્યા મમ્માનોમા એ સૂઈ ગડે, ને દિવસોના દિવસો મુઢી અન્ન ન આરોગે ! જ્ઞાનધ્યાન ને જપનપ એમના સાથી

ગમ, કમ ને ક્ષમા ! આ ગુણોના તો તે આગાર બન્યા એમનુ અતર મધા હોવાને અમભાનથી બ્નેતુ હતુ, ને પ્રમાદરહિત વિપ્રગતા તેઓ કોઈના અદૃશ્યાણુમા ગડેતા નહોતા

તેઓ પ્રબુ મહા પીઠે અર્પેલી અર્ધિમા બાનનાનો પગમ પ્રચાર કરતા તેઓ દહેતા

મગ્ધે જીવા વિ કચ્છંતિ જીવિત ન મરિજ્જત ॥

બધા હોવા હવવાને ઇચ્છે છે, કોઈ મગ્ધાને ઈચ્છતુ નથી.

જીવે અને જીવવા દો ! એક તણખલાને પણ ઈન્ન પહોંચાડવાથી અટકવું.

મેતારજ મુનિ આ રીતે ઉત્કટ તપ કરવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે હાથી જેવી એમની કાયા ગળતી ચાલી. ન એ રૂપ રહ્યું કે ન રહ્યું એ તેજ ! શ્મશાનના વસનારા આ અવધૂતને ભલભલા પિછાણી શકતા નહિ. મુનિરાજે સાપ કાંચળી ઉતારે એમ પૂર્વાવસ્થાને સ્મરવી પણ છોડી દીધી હતી.

મેતારજ ગામે ગામ વિચરવા લાગ્યા. એમનો ઉપદેશ તો એક જ હતો. પરાર્થે પ્રાણુ વિસર્જન ! દુનિયાના ઉત્કર્ષ અને ઉદ્ધાર અર્થે એકબીજાએ બલિદાનની પરંપરા ચાલુ રાખવી જોઈએ. દુનિયાનો કોઈ પણ છોડ ખાતર વગર ભીગી શકતો નથી, અને એ ખાતર ખનનારે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવવાનું હોય છે. દુનિયાના તમામ ઉત્કર્ષ અર્થે માનવીઓ ખાતર રૂપ ન અને તો જગત સ્વાર્થાધોનું જ ટોળું બની રહે ! પાણી, પવન, સૂર્ય, ચંદ્ર બધા જ જો સ્વાર્થ માટે જ જીવે તો સંસારની શી સ્થિતિ !

અને સાચી અહિંસા પણ કોનું નામ ? દુશ્મનને મારીને નહિ, એના કલ્યાણ માટે મરીને જીવન સાક્ષ્ય કરવું જોઈએ. એવું સાક્ષ્ય ન આણી શકીએ તો આ નાશ પામનાર જીવનનો કંઈ અર્થ નથી. વસંત આવી તો એણે હરએક પ્રાણીને નવજીવન આપી, એ નવજીવનના કાર્યમાં જ ખતમ થઈ જવું ઘટે. એમાં જ વસંતની શોભા ! અને વસંત પોતાનું કામ ન પણ કરે તો પણ એને ખતમ તો થવાનું જ છે !

પ્રભુ મહાવીરનો આ જ સંદેશ હતો. અહિંસા, આત્મબલિદાન, ખીજ બધી વાતો અહિંસામાં જ અંતર્ગત થઈ બનય છે.

અહિસામા માનનારને સત્ય, પરિગ્રહ કે ખીજી બધું જુદું જાણવાનું
હોતું જ નથી

ભોગક્ષમ અને ત્યાગક્ષમ મેતારજની સાધુતા ખૂબ જ ઝળડી
પીડી ગામ ગામના ખૂણે ‘મેતાગજ મુનિ’ ના ગુણગાન ગવાતા હતા
મેતાગજ મુનિ એટલે દયાનો દગિયો, કરુણાનો અવતાર ।

કાળચક્ર

[૨૬]

જીવવલ્લભ જીવનની મહત્તા એમાં જ છે, કે એ ઝળહળાટમાં જ પરિનિર્વાણ પામે ! સુદીર્ઘ આયુષ્ય એ જીવનનો આશીર્વાદ નથી, પણ ઘણીવાર શાપ સમાન બને છે. દૂંઠા પણ તેજસ્વી, અદ્ય પણ ભાવનાભર્યા જીવનની જ મહત્તા છે. પુખ્ત યુવાવસ્થામાં પ્રવેશેલા મહામંત્રી અભય આ વાત સમજ્યા. રૂપવતી રાણીઓ એ વાતને પામી. મોડેમોડે પણ અતિ મોડું ન થાય તે પહેલાં નગરશ્રેષ્ઠ મેતારજ પણ એ સમજ્યા.

ન સમજી શક્યા કેવલ મગધરાજ. આખો ઉદ્યાન ઉજ્જડ થઈ ગયો તોય એમણે દૂંઠા બનીને પણ વળગી રહેવાનું પસંદ કર્યું. હવે ગરુડશી એ આંખો નહોતી, ને કેસરીસમું એ હાડ નહોતું. વજ્ર જેવા પાય ને ભોગળ જેવા બાહુ કમળેર બન્યા હતા. બધી ય શક્તિઓ હણાતી ચાલી હતી, પણ સર્વશક્તિઓના હાસમાં પ્રબલ બનનાર એમની ભોગશક્તિ ભડકે બળતી હતી. બધી ય રીતે મહાન મગધેશ્વરને આ ભોગલાલસા અબ્બણી રીતે પીડી રહી હતી. જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરના પરમ પૂજારી હોવાનો દાવો કરનાર રાજવી પોતાની આ નિર્બળતા માટે ઘણીવાર એકાંતે રહી પડેલા.

જ્ઞાતપુત્રે એ વખતે કહેલું:

“ મગધગજ, નિર્માણને અન્યથા ડગવાની તાઠાત મહાત્માઓમા પણ નથી છતા પ્રયત્ન કરનારને કશુંય અગત્ય નથી તમારે શ્રદ્ધાદીપ જુઝાના દેશો નહિ ખરામને ખગમને મારાને સાગ તરીકે પીઠાણુને પરચાતાપનો જલતો રહેયો પાવક આ ભવે નહિ તો પગભવે પણ તમને પાવન કરશે જ ”

જ્ઞાતપુત્ર પ્રભુ મહાવીરના વચનોમા શ્રદ્ધા ગમ્મી શ્રવનનાવ દાંતનાર મગધગજને માનવસુલભ દુર્જનતા સિનાય ખીન્ન દુર્ગુણ નહોતા પણ યુવગજ કુણિકે એક નવો દુર્ગુણ શોધી દાઢયો એ દુર્ગુણ તે મગધગજનું સુદીર્ઘ આયુષ્ય

કુણિકે પોતાના ભાઈઓને એકત્ર ડયાં સગામળધીઓને મેળવ્યા. મહુને કહ્યું “ ધિક્કાર હજ્જે આપણા પિતાજીને । ગજગજ ડર્ધ થતું નથી, ને નિરથક રાજસૂત્ર પડી ગયે છે યુવાન અભયકુમારે દીક્ષા લીધી તો ય આ વૃદ્ધને ડર્ધ ઈચ્છા થતી નથી આવતી નાવે જેની જવાબદારી આપણે શિર આવવાની છે, એવા આ મહાન સામ્રાજ્ય મગધની સભાજી હવે આપણે આજથી જ ચેવી ઘટે ”

ડિગતા સરજને નમવાના સ્વભાવનાજા બધા યુવરાજની વાનને ટેકા આપતા મગધગજ તો જુઝાતા દીપક હતા જુઝાતા દીપકનો આવાગ શા ડામનો । આ રીતે મગધગજ વિગ્ધ એક વિચિત્ર જાળ પથગવા લાગી

મગધગજને ય આઝી આઘી ગધ આવના લાગી હતી, પણ તેમના પુત્રપ્રેમ આગળ એ ગધ એમને બનાવટી લાગી યુવગજ કુણિક પિતા નિવૃત્તિ લેએવા પ્રયત્નો જારી ગમ્યા નિર્મળ મૃત્યુગમ્યા પર પડેલા કેમરીની મજ્જરી રન્તે જતા રિયાળને પણ ગડ્ય બને છે, એ રીતે મગધગજ વારેવારે અપમાન, બત્સના પામના લાગ્યા પણ મોટા મનના ગાંધીએ એ બધું દિલ પર ન લીધું

વાત વધતી ચાલી. એક વેળાના ચતુરંગ સેનાના મહારથીની અંતઃપુરમાં પણ હાંસી થવા માંડી. આર્યાવર્તનો અગ્રેડ રાજવી આંતરયુદ્ધમાં એક પછી એક પરાજય પામતો ચાલ્યો.

આ પરાજયોએ એક શંકા જન્માવી: મગધરાજને લાગ્યું કે રાણી ચેલ્લણા દુશ્ચરિત્રવાળી છે. એણે અંતઃપુરને મારા વિરુદ્ધ ઉશ્કેરી મૂક્યું છે. અને આ રીતે અંતઃપુરનો કોલાહલ ઉઘ ધન્યો.

પુત્ર અને પિતા વચ્ચે સેતુરૂપ બનીને જીવવાની અભિલાષાવાળી રાણી ચેલ્લણાને આ વાતથી અત્યંત આઘાત થયો. એનું ઔદાસિન્ય વધતું ચાલ્યું. એવામાં જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરના દર્શનાર્થે ગયેલા મગધરાજે સરળતાથી ભગવાનને એ શંકા પૂછી લીધી.

જ્ઞાતપુત્રે સ્પષ્ટતાથી કહ્યું: “ રાણી ચેલ્લણા સતીઓમાં પરમ છે, લેશમાત્ર સંદેહ ધરીશ મા ! ”

વધુ ને વધુ માનખંડિત થતી ચેલ્લણા આ પછી રાજ્યએ બનાવી આપેલ એકસ્તંભિયા પ્રાસાદમાં ચાલી ગઈ. સંસારની અસારતા એને દહી રહી હતી. પણ પતિની ઇચ્છા વગર દીક્ષિત કેમ થઈ શકાય ? રજા વગર દીક્ષા કેાણુ આપે !

મગધનું આ બેસૂરું વાઘ વધુ ને વધુ બેસૂરું બનતું ગયું. કુણિકે સર્વ તૈયારીઓ કરી લીધી હતી. રાજ્યના સ્થંભોને પોતાના કરી લીધા હતા. આ બનાવો વિચિત્ર પ્રકારના વેશ ધારણ કરી પ્રજામાં પણ ભમી રહ્યા હતા. ઊડતી બાદશાહીની આંધી આંધિ બધે પ્રવર્તતી હતી.

આ આંધિની વચ્ચે જીવતા મગધરાજે પોતાનો ધર્મદીપક સદા જલતો રાખ્યો હતો. ઘણીવાર દિલ પણ થઈ આવતું, છતાં મુનિ-જીવનનાં કષ્ટો નિહાળી સ્થંભી જતા. તેઓએ ધીરે ધીરે જિનપૂજમાં પોતાનું મન પરોવવા માંડ્યું.

છતાં ય મગધરાજ વિરુદ્ધનો આવેગ વધતો જતો હતો ત્રિદાળ-
વદના માટેના સુવર્ણજવ સિવાય રાજલક્ષ્મીને સ્પર્શ ન કરનાર મગ-
ધરાજા જીવન જ ખુદ ગજગેતરજના ખેલાડીઓને ભારે પડવા લાગ્યું
મગધરાજ વિરુદ્ધ એક નવો દાવ રચાયે જતો હતો

સોનીનો શો દોષ ?

[૨૭]

રાજગૃહિને આંગણે આજે ધખધખતી ગ્રીષ્મ આવી હતી. સૂરજ સોજે કળાએ નિર્દય થઈ તપતો હતો, આશ્રધટાએમાં છુપાઈને કાચકો ખીલી ઊઠી હતી. વાવંટોળો આકાશને ભરી દેતા હતા, ને વાયુ ગરમાગરમ થઈને, પૃથ્વીને આકુળવ્યાકુળ બનાવી રહ્યો હતો. ઘણે વર્ષે મેતારજ મુનિ રાજગૃહિને આંગણે આવતા હતા, પણ મુનિ એટલે વનવગડાના રહેનાર, મધ્યાહ્ને એકાદ વખત પાસેના ગામ—નગરમાં ગૌચરી માટે આવનાર—જનાર ! રાજગૃહિના પાસેના ઉદ્યાનમાં ઉતરેલા મેતારજ મુનિ માસના ઉપવાસ પછી ભિક્ષાત્ર માટે આજે રાજગૃહિમાં પધારતા હતા.

ગામકોક ભોજન પૂર્ણ કરી રહેવા આવ્યા હતા. એવે વખતે મેતારજ મુનિ ગૌચરી અર્થે રાજગૃહિના ઘરેઘર ફરવા લાગ્યા. ફૂલ ઉપર ભમરો ખેસે, ફૂલને લેશમાત્ર ઈજા ન કરે; અને રસ ચૂસી વિદાય થાય, એવી રીતે ભિક્ષા લેવાનો મુનિધર્મ હતો ! રસ—વિરસમાં એમને કંઈ રસ ન હોય. મુનિરાજ ફરતા ફરતા એક મુવર્ણકારને પારણે જઈ ઊભા.

મુવર્ણકાર મગધનો સુપ્રસિદ્ધ શિષ્ટી હતો. રાજગૃહનો માનીતો હતો. એના બતાવેલા મુવર્ણ જય મહારાજ ત્રિદાળવંદના માટે

વાપરતા ગમ્મણનો મુવર્ણુદાર એટલે મુનિરાત્રેથી પણ મુપરિચિત એણે મુનિજીને વદના કરી, અને ભિક્ષાન્ન લેવા અદર ગયો મુનિગજ આગણામા જ બેભા ગયા

મુવર્ણુદારે પ્રેમપૂર્વક ભિક્ષા આપી

ભિક્ષાન્ન વહોરીને, ધર્મલાભ આપી મુનિગજ પાંચ ન્યાં. મુવર્ણુદાર હાથ વગેરે સાદ કરી ડામ ઉપર બેસવા જાય છે, ત્યાં તો મુવર્ણુ—જવ અદમ્ય ! મુવર્ણુદાર એટલેમ આશ્ચર્યચક્રિત બની ગયો આ મુવર્ણુજવ કોણુ લઈ જાય ?

એક ક્ષણુ તો એ વિચારમા પડી ગયો એનું ક્વિ કોઈને યુનેગાર માનવા તૈયાર નહોતું, હદાય ડાબે હાથે બેઠાનીને ક્યાંય મન્યા હોય ! ઘણી તપાસ કરી પણ દશુ ન જડયુ હવે શુ ? આ મોનુ ક્યાંથી આણુનુ ? અને ન અણાય તો જવ શી રીતે બના શકે ? ગમ્મણની અત્યાગની પૂજા ખડિત થાય ! વોર અપગધ થાય ! ગમ્મણના મેવકો મીનુ ડાગાટલ જ બતાવે !

એ મુઝનણુમા એને યાદ આવ્યુ અરે ! પેનો માવુ ! હું અદર ગયા ત્યારે એ બહાર ન ખડો હતો માયા દેખી મનિગજ એ ! નઈ મના માધુ સગખા હોય છે ? ચાન તપાસ તો કરુ !

ગમ્મણેડીએ જઈ ખખર આપુ ! એ ધુતાગને પડાવી દઉં ! મુવર્ણુદાર એટલેમ બેભા થયો એ તૈયાર થઈ બહાર નીકળ્યો

પણુ એને દઈ યાદ આવતુ હોય તેમ લાગ્યુ અને એણે ગમ્મણેડીનો ગદ બદલ્યો એણે મુનિનો રાફ લીધો

એને વિચાર આવ્યો હતો કે આના પ્રસન્ન મે ગમ્મણેડીએ મારી ગદ મારી નાંદિ માબજે ! એને ખખર પણ હતી કે આવા આનંદયુદ્ધમા મારીને આની માયાપૂટમા પડવાની કુશલ નથી. ગમ્મણના એગા

કદાચ પોતાની જ લુચ્ચાર્થ કહી લે! વિદ્યપોતી પરંપરા વચ્ચે એણે વિચાર કર્યો કે આ કરતાં પેલા મુનિની હું જ ખજર લઈ નાખું! લેશ દમદાટી, જરા ધાકધમકી, આપું. છુતારો પારકું ધન ક્યાં મુખી છરવી શકવાનો છે!

દૂરદૂર દેવવિમાનપ્રાસાદના શિખર પરના સુવર્ણમથર ફૂદડી કરતા દેખાતા હતા. આ શેરી, આ રાજમાર્ગ ને આ ધૂળઃ બધું મુનિરાજને સુપરિચિત હતું. તેઓ બધાને પિછાણતા હતા, તેમને પિછાણી શકનાર દુર્લભ હતા.

તેઓને ઝટ પિછાણી શકાય તેમ પણ નહોતું. તપથી સ્યામ પડી ગયેલો દેહ ને ત્યાગથી કૃશ થયેલું શરીર! સુવર્ણકાર દોડ્યો આવતો હતો. મુનિરાજ તો નીચી નજરે નગર બહાર જઈ રહ્યા હતા. અડધે રસ્તે એ પહોંચી વળ્યો. એણે મુનિરાજને કહ્યું:

“મુનિજી, મારે કામ છે. ઘેર પધારો!”

“મને વિલંબ થાય છે.”

“લલ્લે થાય, તમારે આવવું જ પડશે.” સુવર્ણકારના દિલમાં મુદ્દામાલ સાથે ચોરને પકડી લઉં, એવી ઇચ્છા હતી. એણે દમદાટી આપી. સરળ પરિણામધારી મુનિરાજ પાછા વળ્યા. આગળ મુનિરાજ ને પાછળ સુવર્ણકાર!

ઘેર પહોંચતાંની સાથે જ એણે મુનિરાજને કહ્યું: “મહારાજ, મારું સોનું આપી દો!”

“સોનું?” મુનિરાજ આટલું બોલીને જાણે કંઈક યાદ આવતું હોય તેમ સ્તબ્ધ બની ઊભા રહ્યા. સુવર્ણકારને ખાતરી થઈ કે નક્કી આજ ચોર! સાધુના વેશમાં પાકો શેતાન!

સુનિગજ તો નાન્ત ઊભા હતા એમને યાદ આવી રહ્યું હતું કે સુવર્ણદાર ત્યારે અદૃશ્ય ગયો ત્યારે પામે બેઠેલું એક દ્વૈત્ય પક્ષી બૂનથી એ સુવર્ણજ્વને માયા જવ માની ચણી ગયું હતું હવે શું કરવું ? નામ દેતા સુવર્ણદાર પક્ષીને નહિ જ છોડે ! એ માગી નાખજો, ત્યારે જૂદું બોલવું ? એ કેમ બને ? એમને વર્ષો પહેલાની એક વાત યાદ આવી

અમયકુમાર માથેનો એ ચર્ચાપ્રમગ હતો ચર્ચા ચાલતાં પોતે કહેતું

“ જ્ઞાનપુત્રનો ઉપદેશ પચાવવો સહેલ નથી માગ વિચાર અને આચારમા અન્યુ સામર્થ્ય હોય એમ મને નથી લાગતું વિચાર અને આચારમા રણો ભેદ છે, છતા ખાતરી ગમતે ! એક દલાડો જ્ઞાનપુત્રનો ઉપદેશ ચર્ચિતાર્ય કરી બનાવીશ ”

અમયકુમારે ચર્ચા કરતા એ વેળા કહેતું

“ મારું મેનાર્ય, એક ચર્ચા તમને કહેવાની મહી માર્ગ અમારે હમખા નાનવિવા સાચો હતો એકે કહ્યું કે મત્ય ને અદિમામા પણ વેળા-વેળા બેવાની ! વારો કે એક મૃગનું આપણી પામેથી પસાર થયું એને જતું નેનાર આપણા સિવાય અન્ય કોઈ ત્યા નથી પાછળ જ એક કુ પાનિ આપીને પ્રશ્ન કરે કે મૃગનું નેયું ? હવે આપણે શું કરવું ? નિયતિ વિચિત્ર છે મત્ય કહે તો દિનિત થાય છે ખોટું કહે તો સત્ય લગાય છે મૌન ગમે તો પેતો તમારો ઘાત કરે છે ત્રણ-માર્ગી શું કરવું ? મેનાર્ય, આ ચર્ચા ખૂબ ગમબગી નિવડી જોતો, તમે ગા નવામ આપો છો ? ”

એ વેળા પોતેજ અમયકુમારને ઉત્તર વાગેતો

“ જીવને સાટે પ્રતિજ્ઞા પાળવી. શિકારીને સમજવવો, ન જાને તો પ્રાણનું પણ અલિદાન આપી પ્રતિજ્ઞા બળવવી ! ”

અભયકુમારે વળતો જવાબ આપતાં કહેલું :

“ શાઆશ મેતાર્ય, તમારી ભાવના અરાઅર છે, પણ ભલા કેઈ એન પણ કહે કે હરણ જેવા કુદ્ર પ્રાણી ખાતર મલા પરાક્રમી માણસે શા માટે મરી પીટવું ? ”

એ વેળા પોતે જ ગર્વપૂર્વક કહેલું :

“ સત્યશીલ અને અહિંસાપાલકને સન ટીડી અને કુંજર બધાં ચ સરખાં છે. અને એ રીતે સત્ય અને અહિંસાની વેદી પર આપેલું અલિદાન વ્યર્થ જતું નથી ! એ મૌન-અલિદાનને વાચા આવે છે, ને જીગજીગ સુધી એવા હજારો શિકારીઓનું કલ્યાણ કરે છે. મરનારને શ્રદ્ધા જોઈએ. ”

એ ચર્ચાને તો વર્ષો વીત્યાં. એ વાત ચરિતાર્થ કરી ખતાવવાનો પ્રસંગ આજે આવ્યો. આત્મસમર્પણ ! અલિદાન ! માનવને ખાતર અલિદાન આપનાર વિશ્વાઓ તો સંસારમાં છે, પણ પશુ-પક્ષી માટે પણ અલિદાન અપાય તો પ્રભુ મહાવીરનો અહિંસાનો ઉપદેશ સાચો અમલમાં આવે ! પ્રાણી માત્ર સમાન ! મુનિરાજની ભાવના વધતી જતી હતી !

આત્મવત સર્વભૂતેષુ ! એ સંદેશ આ જીવન-અલિ દારા સંધાશે ? નષ્ટ થનારા આ જીવનથી પણ કંઈક સાધી શકાય, તો કેટલો લાભ ? કોનો આ દેહ ? કોની આ દુનિયા ?

મુનિરાજ સ્તબ્ધ ખડા રહ્યા. ન ઓળ્યા કે ન ચાલ્યા. સુવર્ણ-કારનો ક્રોધ ઉગ્ર બની રહ્યો હતો. એણે બેચાર વાર પ્રશ્ન કર્યા, પણ કંઈ જવાબ ન મળ્યો.

અને જેમ જવાબ ન મળતો ગયો, એમ એમ ભૂખ્યા વાઘની જેમ સુવર્ણકાર ચિત્તનો ચાલ્યો એણે મુનિની જડતી લીધી ત્યા સુવર્ણજવ ઢાચી હોય !

“ નક્કી એણે ડ્યાદ હૂપાવી દીધા ! કેવો કાબેલ ! ખરો મુનિ-વેરા ધર્યો છે ! વારુ, ચાલ તને પણ હીંડ હીંડ રિક્ષા ડરુ ભવિષ્યમાય વાદ રહ કે પારડુ ધન કેમ ચોરાય છે ! ”

સુવર્ણકારે પામે પડેલુ વાઘર લીધુ એને પાણીમા ભીજવી જેટલુ પડેાળુ થઇ ગકે તેટલુ પડેાળુ ર્યું

મુનિગજ ગાત નયને મધુ નીગખી ગ્લા હતા સુવર્ણકાર વાઘર લઈ પામે આવ્યો ને ટ્યડ્યાવીને માથે બાતો બાધતો બોલ્યો

“ ચાનાડ ચોર, ચાને તને એવી રિક્ષા ડરુ કે તુ જીવનભર ખો ભૂવી જાય ! કેવો મીઠો ! જાણે જખાનજ નથી જેઠે છુ કે હવે બોલે છે કે નહિ ! ”

ત્રીખના મધ્યાહનો સૂર્ય નિર્દય ગીતે તપી રહ્યો હતો લીડુ વાગર સૂઝાના લાગ્યુ તપથી ટૂંચ થયેલી ડાયાવાળા મુનિગજને લાગ્યુ કે કોઈ મદા અનગર પોનાતા મત્તડને ભગડો લઈ ગ્લો જે, હમણા રાન્ડા ને અગ્નિનુ ચૂર્ણ ટગી નાખશે

મન્નિષ્કમા વીજળીના ડગડા ને વેદનાના અસલ તણખા ઝગવા લાગ્યા હતા નિર્મળ ડાયા ત્રામથી મૂંઝ ગઈ

સુવર્ણકારને લાગ્યુ કે હવે રિક્ષાની અસર થઈ ગ્લી છે એના મો પર હાન્યની ઝીણી રેખા ફરટી ધતા એ ધ્રુગરી ક્ષણિક હતી ફરી મુનિગજ ગ્રમ્થ થઇ ગયા બીડાયેતુ મો દઢ બન્યુ, પણ હવે તો જડખા નીચેય જાણે ધરતીડપના આચર લાગતા હોય એમ એ ખડભડતા હતા

આવી ઘોર વેદનાની વેળાએ મુનિરાજ વિચારતા હતા:

“ વિચારા સોનીનો શો દોષ ! એને રાજભય છે. એને મન એ સાચો છે. મારા પર હિતબુદ્ધિથી આ ક્રોધ કરી રહ્યો છે. અને પેલા પંખીનો પણ કયો દોષ ! એ તો ભૂલથી અખાદ ખાઈ ગયું. એના પેટમાં ય ચૂંક આવતી હશે. એનું નામ દહશ તો હજાર વારે ય આ સોની ઘાત કરતો નહિ અટકે ! ભલે ત્યારે એ વિચારું સુખી થતું ! ”

મુનિ શાન્ત બિભા હતા, પણ એમનું મનોમંથન પ્રર્ણિમાની ચાંદની જોઈ સાગર ભરતીએ ચડે એમ ઉછરંગ ધરી રહ્યું હતું.

અર્પણ

[૨૮]

જલતી બટી પર ગેડતા માનવીથી ય વડુ ભયાનક વેદના ।
ધત્તીડપના આયડા ને લાવાને પ્રયડ તાપ એમા હતો । જ્ઞાનતદુ-
ઓથી જ માનવી વેદના પીછાણે છે ને । એના પર જ અત્યાચાર ।

આ વેદનાનું એકમાત્ર પશ્ચિમ મૃત્યુ ।

મૃત્યુ । એડ પોતાના આદર્શને અણિશુદ્ધ રાખવા પાછળ
મૃત્યુ । અરે । મૃત્યુ આટલુ પ્રિય બનીને ટ્યારે આવે છે ? આ તો
જીવનસાકસ્યની મુદ્દ વડી આને તો જીવનના બધા સગવાળા-
બાદબાકી અર્હા જ થઈ જવાના ।

ધન્ય વડી ।

મુનિરાજ ધીરે ધીરે વધતી જતી વેદનાને વિસંગતા જતા હતા
એમની વિચારશ્રેણી અદર ને અજીબનિરતી જતી હતી તેઓને
જ્ઞાતપુત્રે આપેલુ એક દષ્ટાન યાદ આવી ગયુ હતુ

જ્ઞાતપુત્રે કહેલુ “ દે શિષ્યો, આ સર્ગીર વિનય ચારની જેતુ
છે, ને આત્મા ધન્ય માર્યાવાદ મનો છે તેની માન નીચે પ્રમાણે ”

“ વિનય નામો । એડ બપટર ચાર દનો એજે એકવાર ધન્ય

સાર્થવાહના એકના એક પુત્રને હણી નાખ્યો ને તેના અઘંકારો લૂંટી લીધા. સાર્થવાહે રાજદરબારમાં ફરિયાદ કરી. કુશળ રાજસેવકોએ વિજય ચોરને પકડીને કારાગૃહમાં પૂર્યો.

“ ભાગ્યયોગે થોડા દિવસો વીત્યા બાદ ધન્ય શેઠ પર કંઈ આરોપ આવ્યો, ને તેમને પણ રાજાએ વિજય ચોરની સાથે એક જ હેડમાં બાંધી કારાગૃહમાં પૂરવાનો હુકમ આપ્યો. અહીં ધન્ય સાર્થવાહ માટે સારાં સારાં ખાદ્ય આવતાં. વિજય ચોરને સૂકો લૂખો રોટલો મળતો. પોતાના પુત્રનો આ હત્યારો છે, એમ કદપીને સાર્થવાહ એને કંઈ ન આપતાં બધું પોતે જ ખાતો અથવા ફેંકી દેતો.

“ પણ ભોજન બાદ શૌચાદિ જવા માટે ધન્ય સાર્થવાહને ઈચ્છા થઈ. છતાં તે એકસો હાલી-ચાલી શકે તેમ નહોતો. તેમ કરવા જતાં તેને અત્યંત વેદના થતી. આખરે તેણે વિજય ચોરને પોતાની અનુકૂળતા માટે સાથે, સાથે ચાલવા વગેરે માટે અડધું, ખાવાનું આપવાનું વચન આપીને રાજી કર્યો.

“ પોતાના પ્રાણપ્રિય પુત્રના ઘાતકને પોતાનો જ પતિ રોજ ખાવા આપે એ વાત ધન્ય સાર્થવાહની પત્નીને ન રૂચી. ધન્ય સાર્થવાહ છૂટીને ઘેર આવ્યો ત્યારે પત્નીએ એ બાબત ફરિયાદ કરી કે હે નાથ, આપણા પુત્રના ઘાતક વિજય ચોરને તમે ખવડાવતા તેથી મને ખોટું લાગ્યું છે.”

શેઠ ખુલાસો કરતાં કહ્યું : “ હે પ્રિયે, હું અને તે એક જ હેડમાં બંધાયેલા હોવાથી મેં જો તેને ખાવા ન આપ્યું હોત તો મારું શરીર ન સચવાત, કદાચ હું જીવતો ઘેર પણ ન આવત.”

આ પ્રમાણે દષ્ટાંત આપીને જ્ઞાતપુત્રે કહેલું : “ વિજય ચોર

* લાકડાના બે પાટીયાં : જેમાં ગુનેગારના હાથપગ નાખીને બાંધવામાં આવે છે

તે શરીર અને ધન્ય સાર્થવાદ તે આત્મા વિન્ય ચોર ધન્ય સાર્થ-
વાદનો કાર્યસાધક હતો માટે જ તેને ખરારાવેલું આ પ્રમાણે આ
ગરીબ મયમ, અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ ને તપ વગેરેની સાધના માટે
અનિવાર્ય ડાગણુબૂત છે, માટે જ તેને માયવવુ-મળવવુ અને જો
તેમ ન થતુ હોય તો પછી સાચવ્યાનો કંઈ અર્થ નથી "

મેનાજ નિચારી ગયા હતા આજે એ સાધના માટે જ આ
શરીર છૂટતુ હતુ શા માટે પછી મોહ ગમ્ભવો ? મોતની આ મુદ્ર
ઘડી ગા માટે જવા દેવી !

મગ્નતની પાડા વધરા લાગી એક એક મામનુ અપરામી શરીર
ઝાઝી ટક્કર ઝીલી શકે તેમ નહોતુ પણ અદ્ભુત વમેનો મહાન આત્મા
ચિત્ત હતો-એ વેદનાની એકે કિડિયાગી ન પાડતો, શાન્ત, સ્વચ્છ,
સ્તબ્ધ હતો !

સુચર્ણકાંત ગુનેગાગની મગ્ન જોઈ રહ્યો હતો એને ભાવી પરિ-
ણામની દ્રવના નહતી એ તો દ્રવી ગયો હતો કે ધુતાગ ઘડી જે
ઘડીમા પગે પડી ગુનો ડબ્બવ ટી વેગે

એને જાણ નહોતી કે ગુનો ડબ્બનાર તો અતર્ગીક્ષની કોઈ
સૃષ્ટિમા મગ્નો જતો હતો દેહની અનિત્યતા, વાસનાની અતપ્તતા,
સર્વ શ્વ સમભાવ ! ક્રુણા ! એવી એવી ભાવનાઓ ભારતો હતો

મુનિ અતરમા ને અતરમા સર્વ શ્વોની ક્ષમાયાચના કરી
રહ્યા હતા મુચર્ણકાંત નો માગે પગ ઉપકારી છે એણે જ મારા
આત્માની અનત શક્તિનું મને જ્ઞાન ડગવ્યુ મારે કોઈ શત્રુ નથી,
કોઈ મિત્ર પણ નથી સર્વ શ્વો કીડીયી લઈને કુલર, રહ્યા
લઈને રાય મધા સમાન છે બધામા મારા જેવો જ એક સગ્ગો
આત્મા રમી રહ્યો છે એ દેવેના કલ્યાણાર્થે પ્રયત્ન કરવો મારી
કુળ છે

વિજયચોરની જેમ આ દેહને ખૂબખૂબ પોષ્યો, અને તો એ સહેજ ઓછું મળતાં કેવો દુઃખજો થઈ ગયો ! એવા દેહના મમતવથી શું સર્થ ! આ દેહ મારો નથી. હું તો અનંત છું, અમર છું. મારો સ્વભાવ ચિદાનંદનો છે. આ વેદના, આ દુઃખ, આ સંતાપ મારાથી કયાંય દૂર છે. એ તો પૂર્વકર્મની જલતી બટ્ટી છે. હમણાં જ છુટાઈ જશે. આ તો અગ્નિપરીક્ષા છે.

મને સિદ્ધોનું શરણુ દોળે !

અરિદંતોની યાદ હળે !

खामेमि सव्वजीवे, सव्वे जीवाः खमन्तु मे

સર્વ જીવો મને ક્ષમા આપો ! હું સર્વને ક્ષમા આપું છું.

વેદનાની જખરદસ્ત સીમા આવી રહી હતી. અને બીજી તરફ વિચારની પણ શ્રેણી ઉત્તમ હદે પહોંચી હતી. એકાએક મુનિરાજના દિલમાં ઝળહળાટ થયો. આખું જગત બાણે જોવાનું લાગ્યું.

દેહની હાલત તો અકથ્ય હતી. આંખોના એ ડોળા બહાર નીકળી પડ્યા હતા, ને હોઠ તૂટેલી સારંગીના તારની જેમ ધ્રુજતા હતા : પણ એ નેત્રહીનતા જ એમને ત્રણ લોકનો પ્રકાશ આપી રહી હતી.

સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાન એમને પ્રકાશ્યું. સાધકોની ભવોભવની પ્રાર્થનાનું અંતિમ મુનિરાજે વાતવાતમાં મેળવી લીધું. જેની મહામુનિ અભયને વાંચ્યા હતા, ગણધરશ્રેષ્ઠ ગૌતમ જે માટે જ્ઞાતપુત્રના પાદ-પદ્મ સેવી રહ્યા હતા, એ મુનિ મેતારજ સ્વયં પામી ચુક્યા હતા. અર્થ-કામના પરમ ઉપાસકને મોક્ષ હાથવેંતમાં હતું.

એક અલૌકિક હાસ્યની રેખા એમના મુખ પણ તરવરી રહી, અને જીર્ણ-શીર્ણ દેહ પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યો.

સુવર્ણદાર ઢોળીને હ ઢોળવા આગળ આવ્યો, પર અર્પણ કરે છે તો હ હીમ રાગી ' મુનિગજનો આત્મા દેહનો ત્યાગ કરી ગયો હતો

શુ મૃત્યુ !

ના, ખૂન !

સુવર્ણદારના દ્વિમા પડવા પડવા લાગ્યા

ખૂનની ગિફત ? મગધરાજનો ન્યાય ! ક્યા આવ્યો જાહ ? નાસી છટુ ! સતાર્થ જાહ ! ક્યા જાહ ! આદાશ કે પાતાળમા પેમી જાહ તો ય મગધનો ગજદડ મને નહિ છોડે ! એક માધુનુ ખૂન !

સુવર્ણદાર ઘૂંટી ગિફતો અચાનક કર્ત જોઈ પડાયુ એક સ્ત્રી દાહનો ભાગે નાખતી હતી એના અનાજથી પામે જોડેલુ કૌચ પક્ષી ચમકી ગયુ બચમા ચમકી પડયુ

અરે, આ ચમકમા શુ ઝગઝગે છે ! સુવર્ણદારની નજર ત્યા પડી

સુવર્ણદાર ? શુ કૌચ ચમકી ગયેલુ ?

સુવર્ણદાર કાણુમાત્રમા ન્યાયાધીન મરી ખુદ શુનેગાર બન્યો અરે, વા વાતો લઈ ચાલ્યો ગમગાના મેરકો આવતા જ હશે હવે શુ થાય ?

એકાએક એને કર્ત મરી આવ્યુ એણે ઝટઝટ અવદાગેનો ત્યાગ કર્યો એક વસ્ત્ર રાગીએ ચીંટી લીધુ મુનિનો દડ અને પાત્ર ખાયમા વર્ધ મુનિ મની ચાત્રી નીકળ્યો

પણ તોફાના ટોળા જમા ચર્ધ ગયા દના કોઈતીકણુદષ્ટિરાજાએ પગખી લીધુ

અરે, આ તો નગરશ્રેષ્ઠ મેતારજ !

શું મગધરાજના બનમાના !

મહામુનિ મેતારજ !

ક્ષણભરમાં બધે સંદેશ ફરી વળ્યો. દેવવિમાનપ્રાસાદની મુંદરીઓ દોડી આવી. મગધરાજ આવ્યા.

દેવવિમાનપ્રાસાદની મુંદરીઓને આશા હતી કે ક્ષણિક વૈરાગ્ય-ભાવનાને બળે આવી મુંદર મુખ્ય સૂણિ નહીં જનાર—રાતદહાડો ભોગમાં રચ્યોપચ્યા રહેનાર પ્રીતમ, મદામુનિ અભયના લઘુબંધુ નંદીપેણની જેમ પુનઃ મોહમાયાના પ્રેર્યા પાછા આવશે. આંદે મુંદરીઓ સદોદિત રાહ જોતી બેસી રહેતીઃ થાકેલો, હંટાળેલો પ્રીતમ આંદે આવશે કે કાલે ! એ વેળા આંદે માનુનીઓએ સંકેત રચી રાખ્યો હતો કે પ્રીતમને ફીક ફીક પગવચે !

પણ દિવસો વીત્યા તો ય પ્રીતમ પાછો ન આવ્યો. ન ખબર-અંતર મળ્યા ! એમના મેંદીરંગ, મંદારમાલાઓ, ગંધ, માલ્ય ને વિશેષનો એમને એમ નિરર્થક થતાં રહ્યાં. દાસીઓ વધામણીના મોતીસર લેવા રોજ ઉત્સુક રહેતી.

ને વધામણી આવી ત્યારે કેવી ? બંધી બોધાર આંસુઓએ રડવા લાગી. તેમને સાંત્વન આપતાં મગધરાજે કહ્યું :

“ પુત્રીઓ, બ્યર્થ શોક કરશો મા ! એમના મુખ પરનું અલૌકિક હાસ્ય તો નીરખો ! થોડે ચડી તમને વરવા આવ્યો ત્યારે ય આવો ઉમંગ એના મુખે નહોતો. એ તો તરી ગયો.” અને મગધરાજ પોતાની પુત્રી સુવર્ણા પાસે ગયા. માથે હાથ મૂક્યો ને કહ્યું :

*એ કાળના એક સાધુ અને મગધરાજના પુત્ર. દીક્ષા લેવા માટે બધાએ ના પાડી છતાં દીક્ષા લીધી ને પત્ની એ રૂપવતીમાં મોહાયા. આખરે તેઓ સાચા સાધુ થયા.

“ક્ષત્રિયની પુત્રી ગે ? એનો પતિ રણુમા ગેળાય તો એ તો અમર મૌભાગ્ય પામે પુત્રી, તારો પતિ તો સામાન્ય રણુમા ગેળાયો નથી જે યુદ્ધમા ભલભલા યોદ્ધાઓ હારી જાય છે, અરે, જે યુદ્ધમા તારા આ વૃધ્ધ પિતાએ હાર ખાધી છે એમા એ જીતી ગયો છે ”

મગધગજનુ દિવ આ ગજ્જો બોલતુ હતુ તેઓએ અનુક્રમે બંની સુદરીઓની પીઠ પર હાથ મૂકી પુત્રીનત પ પાળતા રુથુ

“ જાઓ, જોડ તજ દો ! ” આના મૃત્યુ ઢધ ગડવાને થોગ્ય નથી આજે તો ખુદ મૃત્યુનુ મૃત્યુ થયુ છે જ્ઞાતપુત્રની આવી જીવ-દયા દોણુ જીવી બતાવજે ? ”

મવદોએ ગુનેગારને પડડી આણ્યો મગધગજને મનિ મેતાગજના જીવનની પ્રજ સા કરતા રુથુ

“ એરે તો ચારે પુરુષાર્થ માધ્યા એવા જીવત જીવનની પાછળ એના નાજો રાક્ષા નહોય બને, જે વેશથી મેતાગજ સ માગ સાગર તરી ગયા, એ વેગને એનો પાપી દેહ અપનાની પવિત્ર બને બને સાચો પગ્યાત્તાપ મુવર્ણુડાગને સાચો માતુ બનાવે ! ”

મુવર્ણુડાગ મુજ્જ મન્યો ગજગૃહી નગરીએ માયા જીવનસાકલ્યને એ દડાડે પ્રત્યક્ષ રુથુ અનેકાને તાર્યા

જીવન કરતા મૃત્યુથી મેતાગજ દુનિયાને મહામૂનો બોવપાક આપી ગયા મહાતપોપતીગ'ની પામે વિરૂપા ને ગેહાણીની સમાધિઓ પામે, મુનિ મેનારજને અગ્નિ દેનાયો

એ અગ્નિ અલૌકિક હતો એના તાપે વણા ય માનવીઓને પવિત્ર બનાવ્યા

ગુરુ-શિષ્ય

[૨૯]

વૃષાનાં વાદળો ઘેરાં બન્યાં હતાં. કુદરતે લીલો સાળુ પહેરી નૃત્ય આરંભ્યું હતું. મત્તમથૂરો રાજગૃહીની પાસે આવેલા ચૈત્ય પર બેસી અંતરીક્ષમાં બિભેલા કોઈ પોતાના પ્રિયજનને આમંત્રી રહ્યા હતા.

એ વેળા આ ચૈત્યમાં ચાતુર્માસાર્થ રહેલા એક શિષ્યે ગુરુને પ્રશ્ન કર્યો:

“ પ્રભુ, પેલા મહાતપોપતીરને કાંઈ કોની સમાધિઓ છે. ”

“ હે શિષ્ય, માનવજીવનને સફળ કરનાર માનવીઓની છે. એક ધન્યજીવના મેતરાણી વિરૂપાની છે, બીજી પરોપકારનો ગુણ બાણનાર રાજગૃહીની શેઠાણીની ને ત્રીજી જેમણે ચતુર્થ પુરુષાર્થ સાધ્યા છે, એવા મહામુનિ મેતારજની છે. એમની જીવનકથાઓ મગધપ્રસિદ્ધ છે. ”

“ ગુરુદેવ ! મહામુનિ મેતારજને મારનાર સુવર્ણકારને મગધરાજે કંઈપણ શિક્ષા કેમ ન કરી ? ”

“ શિક્ષા ? શિક્ષા કરતાં ક્ષમાથી ગુનેગારને સાચો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. પશ્ચાત્તાપની મહત્તાને તું પિછાણતો નથી ? એના સાક્ષાત્ દષ્ટાંત સ્વરૂપ મહામુનિ રોહિણેયને શું તું નથી બાણતો ? ”

“ જાણુ 'શુ, શુરદેવ ! પણ હાલમા તેઓ ક્યા છે ? ”

“ વૈભાગની ગિરિદ્વગઓમા એ છેલ્લી ક્ષણે તપ-જ્ઞપમા વીતાતી ગયા છે મહામુનિ અભય પણ તેટલામા જ છે ”

“ દ્યાનિપિ ! યુગગત અભયની રીક્ષા જોઈને વયોવૃદ્ધ મગધ-રાજાને શુ સ્વ વૈગમ્ય નહિ આગ્યો હોય ? ”

“ માણુમ માત્ર ઈર્મીધીન છે ”

“ જ્ઞાનપુત્રના પગમ યાવડ પણ ? ”

“ ઈર્મને કોઈ મિથ્યા ટી રાહત નથી બવોભવનો પુરુષાર્થ એ મોટે જોઈએ મગધગાજો આત્મહત્યા કરી છે ”

“ શુરુ, એ વિચિત્ર તતાન્ત મને કહો ! ”

“ ગર્ભ કલના જ વર્તમાન છે મગધગાજો સ્વમાનભગના બયથી આત્મહત્યા કરી લીધી ”

“ સ્વમાનભગ ? ”

“ હા, અતિ વૃદ્ધ થરા ધના રાજગાદી ન તજવાથી યુવરાજ કુણિકે તેમને બાળખાને નાખ્યા, અને રાજનોભમા આટલેથી ન ધગતા એ એકલરાયા વયોવૃદ્ધ ગત્વીને રાજ સો મો રટડા માગવા માડ્યા. રાજ્યેશ્વરી એ નગરેશ્વરી તે આનુ નામ ! મિહાસન-નોએ પિતાપુત્રનો સબધ બૂનાવી દીધો મગધગાજને માનમાગુ બાન થયુ એ વેળાએ એમને એક જ સ્ત્રીએ સહારો આપ્યો, અને તે ગાળી એલ્લાએ કુણિક અન્ય કોઈને મળવા ન દેતો, પણ પગમ તપન્વિની માતાને ના ન પાડી ગયો ગાળી એલ્લા મોવાર ગાળેલી સુરાથી ડેગપા ! બાલતી, એનો અજોડો વાળો તેમા કુમાપનો પિંડ ધ્રુપાવીને લઈ જતી ડેગમાથી નીચોવીને સુગ પાતી, કુમાપનો પિંડ ખવગવતી ”

“ રાજાએ શું આ વેળા આત્મહત્યા કરી ? ”

“ ના, ના. પ્રાણીનો આશાતંતુ દુર્નિવાર છે. પુત્રને શાણપણ આવશે એવી આશા પર નરકેસરી મગધરાજ મૃત્યુથીય ભયંડર જીવન વીતાવતા રહ્યા. એક દહાડો કુણિચને પતિવ્રતા રાણી ચેદ્ધ-ણાના સમન્નવ્યાથી એ શાણપણ આવ્યું. એ પિતાને મુક્ત કરવા માટે દોડ્યો. પિતાની જાંજીરો તોડવા હાથનાં કુહાડો લીધો, પણ મનની વાત કોણ જાણે છે ! મગધરાજ સમન્ન્યા કે પુત્ર વાત કરવા ધસ્યો આવે છે. એના હાથે મરવા કરતાં શા માટે જાતે મૃત્યુ ન નોતરવું ! તેમણે હાથ પર રહેલ તાળપુટ વિપથી રસેલી મુદ્રિકા મોંનાં મૂકી દીધી. ”

“ મહારાજ, પાપી કુણિચનું શું થશે ? ”

“ એનું કલ્યાણ થશે. આ કાર્યનો પશ્ચાત્તાપ એના સમગ્ર જીવનને ઘેરી વળશે. એની યાદ એની નિદ્રા હણી લેશે. ખાનપાનમાંથી રૂચિ હટાવી લેશે. મૃત્યુથીય ભયંડર પીડાઓ ભોગવશે, ને એમાંથી એનો જીવનોત્કર્ષ રચાશે. ”

“ અને મગધરાજના આત્માનું શું થશે ? ”

“ મગધરાજનો આત્મા પતનની ગર્તામાં નહિ ગયડે ! એ કાળાંતરે તીર્થંકરપદ પામશે ને જીવનસાક્ષ્ય કરશે. ”

“ ગુરુદેવ ! આવાં આવાં વિચિત્ર જીવનો જોઈ શંકા થાય છે, કે માણસે શું કરવું ને શું ન કરવું ? એક મહાયોર સ્વર્ગ પાને, એક મહારાજવી નરક પામે ! ”

“ શિષ્ય, કર્તવ્યાકર્તવ્યના આ વિચિત્ર મહાસાગરમાં એક જ વાત યાદ રાખવી :

સુચન્ત આણવ

હવદ્વિઙ્ગો

મેઢાવી માર તરફ !*

એ વેળા મદાનપોપનીઃ પાછળથી ઝિએ સાદે ડોઈ ગાતુ
સાબળાયુ ગુરુ-શિષ્ય એ સાબળી રહ્યા

મેતાગ્ગ મુનિગ્ગ,

ધન ધન તુમ અવનાઃ

શમ દમ ગુણના આગરે, પચમદાનત ધાર,
માસખમણુને પાગેરે, રાગ્ગદી નગરી મોઝાઃ મે૦-૧

મેાનીના ઘેર આવીયા, મેતાગ્ગ ઋષિગય,
જવલા ઘડો ઉડીઓ, વદે મુનિના પાય મે૦-૨

આ-૪ મ્મ્યો ૪૦ આગણે, મિણુ દામે મદનાઃ,
સો બિશ્વા ડે સુઝતી, મોદકતપો એ આદાર મે૦-૩

કેચ તન જવલા અણ્યો, વડોગી વજ્યા ઋષિનાય,
મેાની મન રાદા ચર્ચે, સાહુ તણા એ દામ મે૦-૪

ગીમ દગીને ઋષિને દોડે, દો જનના મુજ આ-૪,
વાધર ગિને ચોટિયુ, તડે ગમ્યા મુનિગ-૪ મે૦-૫

કટ કટ કુટે હાડમા, તટ તટ રટે ૨ આમ,
મેાનીડે પગ્મિદ દિયો, મુનિ ગમ્યા મન દામ મે૦-૬

એવના પાણુ મોટા મનિ, મન ન આણે દોપ,
આનમ નિંદે આપણો, મેાનીનો ગો દોપ મે૦-૭

એવના ઋષિ = બાગના, મેતાગ્ગ ઋષિરાય,
અતમ-૬ દુરા કેવલી, વદે મુનિના પાય મે૦-૮

* સાવની આજ્ઞાએ ખરો મહેલો માણસ સંસારને તરી જાય છે

ભારી કાષ્ટની સ્ત્રીએ તિહાંજી, લાવી નાખી તિણિ વાર,
 ધમકે પ'ખી જાગિયોજી, જવલા કાઢ્યા તિણે સાર. મે૦-૯
 દેખી જવલા વિષ્ટામાંજી, મન લાંબ્યો સોનાર,
 એધો મુહપત્તી સાધુનાંજી, લેઈ થયો અણગાર. મે૦-૧૦
 આતમ તાર્યો આપણોજી, ચિર કરી મન વચ કાય,
 રાજવિજય રંગે ભણેજી, સાધુતણી એ સજ્જાય. મે૦-૧૧

“ગુરુદેવ, મેતારજ મુનિવરના જીવન પ્રસંગને આવી મિષ્ટરીતે
 કાણુ ગાય છે?” શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો.

અનુભવી ગુરુએ કહ્યું:

“એ મંત્રસિધ્ધાનો રાજા માતંગ છે. ઘરખાર તજીને એ ક્ષ્યા
 કરે છે. પોતાના પ્રિય પુત્રના ગુણગાન દશે દિશાએ ગજવતો
 કરે છે.”

“એનું કલ્યાણ થશે?”

“જેના દિલમાં સદ્વિચારો સ્ફુરતી હશે, ને સત્કાર્યની ઝંખના
 જેને સદોદિત સાવધ રાખતી હશે: એનું કદી અકલ્યાણ નહિ થાય.”

